

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ (VANYÜİİBFD)
JOURNAL OF VAN YU FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Ulusal Hakemli Dergi, Yıl: 2019 Cilt: 4 Sayı: 8 / Bahar (Temmuz - Aralık)
National Per-Reviewed Journal, Year: 2019 Vol:4 Issue: 8 / Spring (July - December)

İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür
Publisher and Managing Director
VAN YYÜ İİBF adına
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN

Editörler / Editors
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN
Doç. Dr. Tekin AVANER
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof.Dr. Fevzi ERDOĞAN
Prof.Dr. Halil KIYMAZ
Prof. Dr. Engin ÖNER
Prof. Dr. Ferit İZCİ
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER
Doç. Dr. Haluk YERĞİN
Doç. Dr. M.Şükrü MOLLAVELİOĞLU
Doç. Dr. Tekin AVANER
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÜMÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR
Dr. Öğr. Üyesi H.Cem SAYIN
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KARAASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Zehra YILMAZ

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ
Prof. Dr. A. Argun AKDOĞAN
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK
Prof. Dr. Bekir ELMAS
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN
Prof. Dr. Ekrem GÜL
Prof. Dr. Erkan OKTAY
Prof. Dr. Erkan TURAL
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER
Prof. Dr. İsmail CERİTLİ
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER
Prof. Dr. Mehmet BARCA
Prof. Dr. Mete YILDIZ
Prof. Dr. Murat BASKICI
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ
Prof. Dr. Mustafa İPÇİ
Prof. Dr. Müge ERSOY KART
Prof. Dr. Örsan AKBULUT
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR
Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY
Prof. Dr. Semra KARACAER
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Doç. Dr. Aytekin GÜVEN
Doç. Dr. Barış ÖVGÜN
Doç. Dr. Başak ÇAKAR DALGIÇ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Rollins College- ABD
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Balıkesir Ü. İİBF
TODAİE
Sakarya Ü. İşletme Fakültesi
Atatürk Ü. İİBF
Atatürk Ü. İİBF
Gaziantep Ü.
Sakarya Ü.SBF
Atatürk Ü. İİBF
TODAİE
Gazi Ü. İİBF
Erzurum Teknik Ü. İİBF
Bartın Ü İİBF
Gazi Ü. İİBF
Ankara Sosyal Bilimler Ü. SBF
Hacettepe Ü. İİBF
AÜSBF
Osmaniye Korkut Ata Ü. İİBF
Hacettepe Ü. İİBF
AÜSBF
TODAİE
Marmara Ü. İİBF
Sakarya Ü. İşletme Fakültesi
İstanbul Ü. İktisat Fakültesi
Akdeniz Ü. İİBF
Hacettepe Ü. İİBF
Hacettepe Ü. İİBF
AİBÜ İİBF
AÜSBF
Hacettepe Ü. İİBF

Doç. Dr. Efe EFEOĞLU
Doç. Dr. Hasan YAYLI
Doç. Dr. Hatice Hicret ÖZKOÇ
Doç. Dr. İpek ÖZKAL SAYAN
Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU
Doç. Dr. Mehmet Emre GÜLER
Doç. Dr. Murat AKÇAKAYA
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU
Doç. Dr. Nazım KARTAL
Doç. Dr. Selim İNANÇLI
Doç. Dr. Sevcan DEMİR ATALAY
Doç. Dr. Tekin AVANER
Doç. Dr. Uğur SADIĞLU
Doç. Dr. Yasemin ÖZDEMİR
Doç. Dr. Yılmaz DEMİRHAN
Doç. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah EROL
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK
Dr. Öğr. Üyesi Abdülaziz KARDAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÜMÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Asena BOZTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Aysun YARALI AKKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Bora AÇAN
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE
Dr. Öğr. Üyesi Elvan AKTÜRK HAYAT
Dr. Öğr. Üyesi Evrim MAYATÜRK AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KANTAR
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KARAARSLAN
Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN
Dr. Öğr. Üyesi Lütüf YALÇIN
Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Osman TEZGEL
Dr. Öğr. Üyesi Ozan ZENGİN
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Şekip YAZGAN
Dr. Feyzi YAR

Adana Bilim ve Teknoloji Ü.
Kırıkkale Ü. İİBF
Muğla Sıtkı Koçman Ü. İİBF
AÜSBF
Ankara Sosyal Bilimler Ü. SBF
İzmir Katip Çelebi Ü. Turizm Fak.
Gazi Ü. İİBF
Azerbaycan DİO
Sinop Ü. Boyabat İİBF
Sakarya Ü. SBF
Ege Ü. Fen Fak.
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Hacettepe Ü. İİBF
Sakarya Ü. İşletme Fakültesi
Dicle Ü. İİBF
ODTÜ İİBF
Van YYÜ İİBF
Van YYÜ İİBF
Van YYÜ Edebiyat Fakültesi
Van YYÜ İİBF
Sakarya Ü. Sapanca MYO
Van YYÜ İİBF
Yalova Ü. Yalova MYO
Akdeniz Ü. İİBF
Sakarya Ü. SBF
Adnan Menderes Ü. İktisat Fak.
İzmir Katip Çelebi Ü. İİBF
Erzurum Teknik Ü. İİBF
Tekirdağ Namık Kemal Ü. İİBF
Van YYÜ İİBF
Bolu AİBÜ İİBF
Balıkesir Ü. Bandırma İİBF
Marmara Ü. İktisat Fak.
AÜSBF
AÜSBF
Van YYÜ İİBF
Ağrı İbrahim Çeçen Ü. İİBF
EPDK

İngilizce Redaksiyon / English Editing

Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ

Sekretery / Secretary

Ar. Gör. Mehmet Şerif YILDIZ / Res.Assist.
Ar. Gör. Mustafa TÜRKMENOĞLU / Res.Assist.
Ar. Gör. Yahya MENDİ / Res.Assist.
Mehmet Zeki ŞAKAR /Fakülte Sekreteri / The Secr. of the Fac.

Dizgi ve Baskı / Composition and Priting

Baranoğlu Ofset Matbaacılık (0432) 215 94 06 - VAN

Yazışma Adresi / Mailing Address

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dekanlığı /VAN
Tel: 0432 225 1742 Belgegeçer/Fax: 0432 225 1740
İleti Adresi / E-mail: yyuubfdergi@gmail.com / www.yyuubfdergisi.com

Baskı Yılı / Year of Publication - 2019

İÇİNDEKİLER / Contents

► Öğr. Gör. Nazan Güngör KARYAĞDI Öğr. Gör. Dr. Mehmet Akif ERÇELİK Türev Araçların Muhasebeleştirilmesinde Denetim ve Denetim Kalitesinin Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme	5
► Funda ER ÜLKER Kariyer Güvencesizliği: Kavramsal Bir Çerçeve	28
► Dr. Öğrt. Üyesi Orhan ŞAHİN Çok Değişkenli Kontrol Grafiklerinden Hotelling T ² Grafiği ve Yağ Sanayinde Bir Uygulama	39
► Ömer Buğra SÜDÜPAK Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK Türkiye ve Hazar Havzası Ülkelerinde Doğalgaz Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisi1	57
► Öğr. Gör. Ayşe Nihan ARIBAS Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Zeka Düzeylerinin Belirlenmesi	78
► Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU Kader KARDOĞAN Üniversitelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmedeki Rolü: Bitlis Eren Üniversitesi Örneği	91
► Doç. Dr. Özlem DURGUN Tuğçe GENÇ SELİMOĞLU Kobi'likten Büyük Ölçekli İşletmeye Geçiş Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar: Hizmet Sektöründeki Kobiler	113
► Leyla Dilara YAŞAR Prof. Dr. Reha SAYDAN Çevre Bilinci ve Çevreci Ürün Satınalma Davranışında Demografik Faktörlerin Etkisi: Van İli Örneği	126
► Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ, Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR Marka Özelliklerinin Tüketicilerin Satınalma Karar Süreci Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Görgül Bir Araştırma	144
► Dr. Arş. Gör. Gülcen AZİMLİ ÇİLİNGİR İdarenin Sorumluluğu İlkesi Kapsamında Afetlerin Değerlendirilmesi	167
► Dr. Araş. Gör. İlke ÖRÇEN GÜLER Çevresel Değerlendirme Tekniklerinin Gelişimi ve Türkiye'deki Uygulamaların Değerlendirilmesi	194
► Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ Dr. Öğr. Üyesi Celal KIZILDER Geleneksel Olmayan Para Politikası Uygulamaları Döneminde Faiz Oranı Geçişkenliğinin İncelenmesi	216
► Dr. Öğr. Üyesi Burak UYAR Dr. Öğr. Üyesi Elvan HAYAT Swot-Ahp Bütünleşik Yöntemi İle Van İli Ekonomik Durumunun İncelenmesi	245
► Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFŞAR Türk Politik Tarihinde Demokrat Parti ve 1946 Programı	273
► Dr. Öğr. Üyesi Ahmet OĞUZ Türkiye'nin Borç Stoku ve Euro	296

8. SAYI HAKEMLERİ / Reviewers of the 8 nd Issue

Prof. Dr. A. Menaf TURAN
Prof. Dr. Abdülkadir BİLEN
Prof. Dr. Ferit İZCI
Prof. Dr. M. Şükrü MOLLAVELİOĞLU
Prof. Dr. Reha SAYDAN
Prof. Dr. Sait PATIR
Doç. Dr. Faruk KALAY
Doç. Dr. Haluk YERĞİN
Doç. Dr. Oğuz KARA
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah EROL
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah OĞRAK
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÜMÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet OĞUZ
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan CESUR
Dr. Öğr. Üyesi Aysel ÖZTÜRKCÜ AKÇAY
Dr. Öğr. Üyesi Barış KANDEĞER
Dr. Öğr. Üyesi Bulut DÜLEK
Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFŞAR
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDINER
Dr. Öğr. Üyesi Orhan ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Şakir İŞLEYEN
Dr. Öğr. Üyesi Vedat YILMAZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Düzce Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2019
Kabul Tarihi: 06.12.2019

TÜREV ARAÇLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNDE DENETİM VE DENETİM KALİTESİNİN ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Nazan Güngör KARYAĞDI
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Muhasebe ve Vergi Bölümü
ngkaryagdi@beu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-3938-4147

Öğr. Gör. Dr. Mehmet Akif ERÇELİK
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Muhasebe ve Vergi Bölümü
maercelik@beu.edu.tr
Orcid: 0000-0001-6387-853X

Öz

Gerek Dünya’da gerekse ülkemizde son yıllarda finansal piyasalar oldukça gelişmiştir. Bununla beraber finansal piyasalarda yer alan finansal araçların kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. Bu araçlar, opsiyon sözleşmeleri, forward ve futures sözleşmeleri, swap işlemlerini kapsamaktadır. Ancak bu araçların kullanımıyla ilgili zaman zaman bazı problemler söz konusu olmaktadır. Hem muhasebeleştirilmeleri yönünde hem de vergilendirilmeleri yönünde bilgi eksikliği, yeterli denetimin yapılmaması ya da denetim sürecinde yaşanan aksaklıklar bu problemlerin temel sebebi olarak görülebilir. Bu problemlerin giderilmemesi halinde işletmeler ve buna bağlı olarak finansal piyasalar olumsuz etkilenebilir. Bu açıdan hem finansal piyasalarda etkin bir şekilde kullanılan bu finansal araçların muhasebeleştirilmesi, vergilendirilmesi gibi işlemler hem de bunların başarılı bir şekilde denetlenmesi oldukça önem arz etmektedir.

Bu çalışmada türev araçların kullanımı ve muhasebeleştirilmesinde denetim ve denetim kalitesinin etkileri kavramsal olarak ortaya konularak, ortaya çıkan aksaklıkların denetim mekanizması sayesinde kontrol altına alınabilmesi ve ortaya çıkabilecek risklerin önceden azaltılabilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türev Araçlar, Denetim, Denetim Kalitesi

AN EVALUATION ON THE EFFECTS OF AUDIT AND AUDIT QUALITY IN THE ACCOUNTING OF DERIVATIVE INSTRUMENTS

Abstract

Financial markets have improved in recent years both in the world and in our country. Besides; the usage of financial instruments in financial markets has become increasingly widespread.

These instruments include option contracts, forward and futures contracts and swap transactions. However, there are some problems related to the usage of these tools from time to time. Lack of information about their accounting and taxation, lack of adequate supervision, or problems in the audit process can be seen as the main reason for these problems. If these problems are not solved, the enterprises and the financial markets may be affected negatively. In this respect, both the accounting and taxation of these financial instruments which are effectively used in financial markets' successful monitoring are crucial. For this purpose, in this study, the effects of the quality of auditing and auditing on the usage and accounting of the derivative instruments were determined. Thus, the resulting problems will be controlled by the control mechanism and it is aimed to reduce the risks beforehand.

Keywords: Derivative Instruments, Audit, Audit Quality

1. GİRİŞ

Çağımızda, giderek artan ticaret ve üretimin beraberinde rekabeti getirmesi; rekabetin ise her geçen gün daha sert şekillerde ortaya çıkması, hukuk devleti ilkelerinin bir gereği olarak denetimin önemini arttırmıştır. Ekonominin vazgeçilmez unsuru olan işletmelerde faaliyetlerin devamlılığı, ortaya çıkan risklerin ölçülebilmesi ve ortadan kaldırılması için gereken tedbirlerin alınması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, en önemli sorumluluk işletme sahip ya da ortaklarına düşmektedir. Bunlar ise, işletme çıkarlarını en üst düzeyde tutabilmek, işletmelerinin sürekliliğini sağlayabilmek için bir takım bilgilere ihtiyaç duyarlar. Bu bilgiler, işletmenin kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı, işlerin işletme amaçları çerçevesinde yürütülüp yürütülmediği, işletmenin mali olaylarının doğruluğunun, güvenilirliğinin ve tarafsızlığının ölçülmesi gibi bilgileri kapsamaktadır.

İşletmeler sürekli globalleşen ekonomi içerisinde yer aldıkları için finansal nitelikte olan ya da olmayan birçok riskle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bundan dolayı, işletmeler ileride karşılaşılabilecekleri piyasa riski, likidite riski, faiz riski gibi risklerden korunmak amacı ile türev araçların kullanımına yönelebilmektedirler. Ancak türev araçları kullanırken birçok kistas ve dikkat edilmesi gereken husus vardır. Türev araçların manipülasyon aracı olarak kullanılması ve vergi

kanunlarına konu olmasından dolayı vergisel etkileri, muhasebeleştirilmesi işlemleri gibi hususlar dikkat edilmesi gereken önemli başlıklar içerisinde yer almaktadır. Bütün bunlar ise, kaliteli bir denetim mekanizması ile denetlenmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda denetimin amacı, işletmenin faaliyet sonuçları ve finansal durumu hakkında bilgi sunulacak taraflara doğru ve güvenilir bilgi sunulmasını sağlamak için işletmenin finansal tablolarının denetim standartlarına uygun bir şekilde incelenmesidir. Bu bağlamda standartlara uygun olarak gerçekleştirilen denetim faaliyetleri, finansal açıdan yaşanan olası riskleri minimum düzeye indirerek işletmenin başarılı bir süreç geçirmesine katkı sağlamaktadır.

2. TÜREV ARAÇLAR VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Türev araçlar günümüzde oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaştığımız pek çok ürüne ait türev sözleşmeleri mevcuttur. Petrol, buğday vb. hammadde ürünleri, bankalarca verilen çeşitli nitelikteki krediler ve ülkeler arası döviz kurlarına dayalı ürünler söz konusu türev kontratlarından bazılarıdır. Çok geniş bir kullanım alanı olması sebebiyle bugün türev araçların etki alanını tüm dünya olarak ifade etmek mümkündür (Ayaydın, 2018: 41).

Türev ürünler, teslimi ve ödemesi ileri bir tarihte yapılacak bir mal veya finansal aracın bugünden alınıp satıldığı sözleşmelerdir (Yücel, 2015: 3). Türev sözlük anlamı itibarıyla belirli bir varlıktan türetilmiş yeni bir varlık anlamına gelmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak türev araçların bir başka varlığa dayanarak oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Böylece türev araçlar, değeri farklı bir finansal varlığın değerine bağlı olarak değişen varlıklar olarak adlandırılmaktadır. Yabancı literatürde “financial derivatives” olarak ifade edilmektedir. Türev araçlarının literatürde genel kabul görmüş olan bir tanımı IMF (Uluslararası Para Fonu) tarafından şu şekilde yapılmıştır: “Türev araçlar, belirli bir finansal ürüne, endekse ya da hammaddeye dayanan içinde belli bir finansal risk bulunduran ve finansal piyasalarda işlem gören finansal enstrümanlardır.” (Ayaydın, 2018: 41)

Türev ürünler, finansal bir ürünün değerinin döviz, altın, faiz, endeks, hisse senedi ve kur gibi finansal araçların değerine bağlı olarak düzenlenen sözleşmelerdir. Belirsizlik ve oynaklık firma ve finansal kuruluşların geleceğe dönük planlarını etkileyen en önemli olgular olmaktadır. Geleceğe dönük bu risklerden korunmanın yollarından en önemlisi türev ürünlerdir. Türev ürünler korunma yolu olmakla birlikte fiyat artış ve azalışlarına bağlı kar elde etmek ve spekülasyon amacıyla da kullanılabilen finansal araçlardır. Özellikle organize borsalarda

işlem gören türev ürünler spekülasyon için kullanılabilir. Türev ürünler tezgâh üstü piyasalarda ve organize borsalarda işlem gören ürünler olarak ikiye ayrılabilir. Forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmeleri en yaygın kullanılan türev ürünlerdir. Tezgah üstü piyasalarda türev ürünlerin el değiştirmesi veya yeni sözleşme yapılması iki bireyin karşılıklı görüşmesi yoluyla olmaktadır. Bu sözleşmeler her hangi bir organize borsa bünyesi dışında işlem gören sözleşmelerdir (Kayahan, 2009: 24).

Ülkemizde 1980 yılına kadar uygulanan ekonomik yapıya baktığımızda türev araçların gelişmesi için uygun bir ekonomik yapı olduğu söylenemez. Bu tarihe kadarki dönem; Türkiye’ de devletçi anlayışın ağır bastığı, dışa kapalı, sabit kur sisteminin uygulandığı dönemdir. Bu dönemde tarımsal ürünlerin fiyatları ve faiz oranları tamamen devlet tarafından ve tek taraflı olarak belirlenmekteydi. Ayrıca 1980’e kadar dövizin serbest alım satımı da yasaktı. Türev piyasaların oluşumu ve işlemi için temel şartlardan biri, fiyatın tamamen piyasa koşullarına göre belirlenmesi iken bu dönemdeki piyasa şartlarının zayıflığı bu piyasanın doğması ve gelişimini engellemiştir (Ayaydın, 2018: 44). Ülkemizde 1980 yılından sonra ihracata dayalı büyüme anlayışı benimsenerek faiz oranı üzerindeki engeller kaldırılarak serbest piyasa şartlarının geçerliliğine hız verilmiştir. Dövizde serbest kur anlayışı ise 2002 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye’de türev araçlar piyasada kendilerine yer edinmeye başlamışlardır (Ersoy, 2011: 66-67).

2.1. Türev Araçlar ve İşleyişleri

Türev araçların kullanımı oldukça geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Bu sebeple çok sayıda ve çeşitte türev araç bulunduğunu söylemek mümkündür. Bahse konu türev araçlar ortak özellikleri dikkate alınarak ikiye ayrılmıştır: Faize dayalı türev ürünler; faiz swapları, faiz forward anlaşmaları, faiz future’ları ve opsiyonlardan oluşmaktadır. Dövizle bağlı türev ürünler, para future ve swapları, ileri tarihli forwardlar ve opsiyonlar ile bunların değişik versiyonlarından oluşmaktadır. Hem faize hem de dövizle bağlı türev ürünler, uluslararası pazarların birbirleri ile iletişimine büyük katkılar sunmaktadır (Ayaydın, 2018: 50).

Türev ürünler; organize borsada işlem görenler ve tezgahüstü piyasada alım satımı gerçekleştirenler olarak temel iki parçaya bölünebilmektedir. Yoğun olarak kullanılan türev ürünler futures, forward, opsiyon ve swap sözleşmeleridir (Yücel, 2015: 25). Future ve Option sözleşmeleri yoğun olarak organize borsada işlem gören türev

ürünler olurken, Forward ve Swap sözleşmeleri daha çok tezgahüstü piyasalarda el değiştirmektedir (Küçükkocaoğlu, 2019).

2.1.1. Futures Sözleşmeleri ve Muhasebeleştirilmesi

Future sözleşmeleri, vadeli işlem sözleşmeleridir. Future işlemler, gecikmeli teslim şartı taşıyan sözleşmeleri kapsayan sözleşmeler olup organize piyasalarda işlem görmektedirler (Ayaydın, 2018: 52). Başka bir ifadeyle, futures sözleşmesi “belli nitelikteki ve belli miktardaki bir malın veya mali enstrümanın, gelecekteki önceden belirlenmiş herhangi bir tarihte, yine önceden belirlenmiş bir fiyat üzerinden teslimini hükme bağlayan yasal bir sözleşmedir” Futures sözleşmesi özünde, alım satım işleminin fiyatının bugünden belirlenip alımın ileri bir tarihte gerçekleşeceğinin hüküm altına alınmasıdır. Satıcı, belirli bir finansal aracın standart bir miktarını belirlenen tarihte ve önceden karşılıklı olarak kararlaştırılmış fiyattan teslim etmeyi taahhüt ederken alıcı da teslimatı kabul etmeyi üstlenir (Yücel, 2015: 34).

Kullanım şekillerinin benzer olması sebebiyle “forward” ve “future” sözleşmeler arası ayrım zor yapılabilmektedir. Ancak future sözleşmeleri, birbiri ardına düzenlenmiş forward sözleşmeler bütünü olarak ifade etmek mümkündür Forward işlemlerde vade zamanı geldikçe kar/zarar hesaplanarak netleşme yapılırken, future işlemlerde her gün kar/zarar hesabı ortaya konularak netleşme gerçekleştirilmektedir. Düzenli olarak forward kontratları düzenlendiği durumlarda (örneğin, bir gün forward bağlanması, ertesi gün sözleşmeye göre aradaki farkın ödenmesi ve sonraki gün yeniden forward bağlanması vb.) bu işlemler bütünü ile future kontrat ortaya çıkmış olmaktadır (Ayaydın, 2018: 53).

Futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde aşağıdaki kurallara uyulması gerekir.

1. Mali tablo düzenleme dönemlerinde (aylık, 3 aylık... gibi) kontrat kazancı ya da zararının hesaplanarak nazım hesaplarda gösterilmesi gerekir. Kontrat kazanç ya da zararının nazım hesaplarda gösterilmesinin nedeni bilgi verme amacından kaynaklanmaktadır. İşlem ile ilgili gerçek kâr ya da zarar kontrat süresinin sonunda kesinleşecektir.

2. Futures piyasalarında kontrat alıp satanların yatırmak zorunda oldukları marjın, bir depozit niteliğinde olduğundan alacak şeklinde kaydedilmelidir.

3. Bilindiği gibi futures kontratlarında borsa nezdindeki alıcı ve satıcı hesapları arasındaki fiyat değişimlerine paralel olarak günlük aktarma yapılmaktadır. Ancak alıcı ile satıcının kayıtlarında izlenen

marjın hesaplarına ek marjın yatırılması veya marjın hesabından para çekilmesi durumunda kayıt yapılır.

4. Mevcut bir pozisyonu hedge etmek veya fiyat değişikliklerinden kazanç sağlamak amacıyla kullanılan futures kontratlarında, işlemin sonucunda gerçekleşen kazanç ve zararların muhasebeleştirilmesinde işlemin hedge ya da spekülasyon amaçlı olmasına göre farklılık söz konusudur (Örten & Örten, 2001: 18).

Örnek Uygulama:

ABC A.Ş. 31.03.2018 tarihinde KLM A.Ş.'den 300.000 USD tutarında bir makineyi satın almak için aralarında anlaşmışlardır. Alıcı firma olan ABC A.Ş. döviz riskinden korunmak amacıyla döviz future sözleşmesi satın almayı tercih etmiştir. Sözleşme ilgili detaylar şöyledir:

Sözleşme Tarihi: 01.01.2018

Kur: 1 USD: 3,60

Vade Tarihi: 31.03.2018

Sözleşme Miktarı: 300.000 USD

Teminat Mektubu: 10.000 USD

31.03.2018 Tarihine Göre Meydana Gelen Kur Değişim Miktarları Şöyledir:

Tarih	31.01.2018	28.02.2018	31.03.2018
1 USD	3,80	3,90	3,70

Muhasebe Kayıtları Şöyledir:

01.01.2018

97X	Türev Araç	Sözleşmeden Borçlular	1.080.000,-	
97X.02	Futures	Sözleşmeden Borçlular		1.080.000,-
97X	Türev Araç	Sözleşmeden Alacaklar		
97X.02	Futures	Sözleşmeden Alacaklar		
Nazım Hesap Kaydı				

Teminat Mektubunun Kaydı ise şöyledir:

91X Teminat Mektubundan Borçlar	36.000,-	
---------------------------------	----------	--

91X Teminat Mektubundan Alacaklar Teminat Mektubu Kaydı		36.000,-
--	--	----------

31.01.2018 Tarihindeki Kur Değişiminin Muhasebe Kaydı:

11X Türev Araçlar 11X.02 Futures Sözleşme	60.000,-	60.000,-
56X Türev Araç Ger. Uygun Değerleme Farkları 56X Futures Sözleşme		
Kur Değişim Kaydı		

28.02.2018 Tarihindeki Kur Değişiminin Muhasebe Kaydı:

11X Türev Araç Gerçeğe Uygun Değerleme Farkları 11X.02 Futures Sözleşme	30.000,-	30.000,-
56X Türev Araç Ger. Uygun Değer. Farkı 56X.02 Futures Sözleşme		
Kur Değişim Kaydı		

31.03.2018 Tarihindeki Kur Değişiminin Muhasebe Kaydı:

56X Türev Araç Gereç. Uygun Değer. Farkları 56X.02 Futures Sözleşme	60.000,-	60.000,-
11X Türev Araç Değer Düşüklüğü Karşılığı		

Future sözleşmesinin piyasa fiyatı ise şöyledir:

$$300.000 \text{ USD} * 3,70 = 1.110.000,-$$

$$300.000 \text{ USD} * 3,60 = 1.080.000,-$$

$$1.110.000 - 1.080.000 = 30.000,- \text{ TL}$$

31.03.2018

320 Satıcılar 11X Türev Araçlar Değer Düşüklüğü Karşılığı	1.110.000,- 30.000,-	
102 Bankalar 11X Türev Araçlar 11X Futures Sözleşme Makinenin Ödeme Kaydı		1.080.000,- 60.000,-

31.03.2018

253 Tesis, Makine ve Cihazlar	1.110.000,-	
320 Satıcılar Makine Satın Alma Kaydı		1.110.000,-

31.03.2018

97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar	1.080.000,-	
97X.02 Futures Sözleşmeden Alacaklar		1.080.000,-
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular		
97X.02 Futures Sözleşmeden Borçlular		
Hesapların Kapatılması Kaydı		
91X Teminat Mektubundan Alacaklar	36.000,-	
91X Teminat Mektubundan Borçlar		36.000,-
Teminat Mektubunun Geri Alınması Kaydı		

31.03.2018

56X Türev Araç Gerçeğe Uygun Değerleme Farkları	30.000,-	
56X.02 Futures Sözleşme		
253 Tesis Makine Cihaz Değerleme Farkının Kaydı		30.000,-

2.1.2. Forward Sözleşmeleri ve Muhasebeleştirilmesi

Bir varlığın değişimine ilişkin olarak belirlenen bir vade ve fiyat üzerinden alıcılar ve satıcılar arasında yapılan anlaşmaların genel adıdır. Forward işlemler, vadeli işlemlere ait ilk örneklerdendir. Bu türev ürünün özelliği, bir varlığın gelecekteki fiyatının bugünden belirlenerek alım satımına imkân tanınmasını yani sıra imzalanan kontratla tarafların ikisine de çeşitli yükümlülükler getirmesidir. Forward işlemlerin doğuşu 18.yüzyılda deniz taşımacılığı yapan tüccarların faaliyetleri sonucu gerçekleşmiştir. Tezgâh üstü olarak

nitelendirilen piyasalarda banka ile müşteri arasında gerçekleşmektedir. Belirlenen vadenin sonuna kadar herhangi bir nakit akışı olmadan vade sonuna gelindiğinde teslim yapılmaktadır. Bu türev aracı türü, organize piyasalarda geçerli olmayıp, sadece tezgâh üstü piyasaya ait bir üründür (Ayaydın, 2018: 50). Forward sözleşmeleri; gelecekte meydana gelebilecek fiyat değişikliklerinin neden olabileceği risklerden kaynaklanacak zararı en aza indirmek amacıyla yapılmaktadır (Karadağ, 2008: 7).

Muhasebe uygulamaları açısından forward sözleşmesi ile ilgili mali olaylar şu şekilde sıralanabilir:

- Forward sözleşmesinin yapılması,
- Forward döviz sözleşmeleri için forward sözleşmesine ilişkin prim/iskontonun kontrat vadesi boyunca amortizasyonu,
- Ticari ürün ve döviz forward sözleşmelerinin vade sonunda sözleşmeye konu olan mal veya dövizin teslimi ve sözleşme fiyatından bedelinin ödenmesi, faiz forward sözleşmelerinde faiz farkı tahsilat veya ödemesi (Parlakkaya, 2005: 22).

Örnek Uygulama:

ABC A.Ş. 01.01.2018 tarihinde forward sözleşmesi kapsamında KLM A.Ş.'den kg fiyatı 120,-TL'den olmak koşuluyla 60.000 kg buğday almıştır. Vadesi 30.09.2018 olmak suretiyle sözleşme imzalanmış ve ABC A.Ş. KLM A.Ş.'ne sorumluluklar açısından garanti mektubu vermiştir.

Buğday Fiyatlarındaki Değişim Şöyledir:

Tarih	31.03.2018	30.06.2018	30.09.2018
1kg fiyatı (TL)	125	135	150

01.01.2018

97X	Türev Araç	Sözleşmeden Borçlular	7200.000,-	
97X.01	Forward	Sözleşmeden Borçlular		7200.000,-
97X	Türev Araç	Sözleşmeden Alacaklılar		
97X.01	Forward	Sözleşmeden Alacaklılar		
Sözleşme Kaydı				

01.01.2018

91X Teminat Mektubundan Borçlar	7200.000,-	
91X Teminat Mektubundan Alacaklar Teminat Mektubu Kaydı		7200.000,-

31.03.2018

11X Türev Araçlar 11X.01 Forward Sözleşme	300.000,-	
64X Türev Araç Sözleşme Karı Fiyatlardaki Değişimin Kaydı		300.000,-

30.06.2018

11X Türev Araçlar 11X.01 Forward Sözleşme	600.000,-	
64X Türev Araç Sözleşme Karı Fiyatlardaki Değişimin Kaydı		600.000,-

30.09.2018

11X Türev Araçlar 11X.01 Forward Sözleşme	900.000,-	
64X Türev Araç Sözleşme Karı Fiyatlardaki Değişimin Kaydı		900.000,-

Forward Sözleşme Bedeli: $60.000 * 120 = 7200.000,-$
 Forward Piyasa Bedeli: $60.000 * 150 = 9.000.000,-$
 $9.000.000 - 72.000.000 = 1.800.000,-$ TL

30.09.2018

150 İlk Madde Malzeme	9.000.000,-	
100 Kasa		7.200.000,-
11X Türev Araç 11X.01		1.800.000,-
Forward Sözleşme Mal alış Kaydı		

30.09.2018

97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklılar	7.200.000,-	
---	-------------	--

97X.01 Forward Alacaklılar	Sözleşmeden		7.200.000,-
97X Türev Araç Borçlular	Sözleşmeden		
97X.01 Forward Borçlular	Sözleşmeden		
Nazım Hesapların Kapatılması kaydı			

30.09.2018

91X Teminat Mektubundan Alacaklar	7.200.000,-	
91X Teminat Mektubundan Borçlar		7.200.000,-
Teminat Mektubunun Geri Alınması Kaydı		

2.1.3. Swap Sözleşmeleri ve Muhasebeleştirilmesi

Swap sözleşmeleri, sözleşmeye esas varlığa ait yükümlülüklerinin, bir süre boyunca taraflar arasında karşılıklı olarak değiştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen sözleşmeler olarak tanımlanmaktadır (Selvi, 2000: 62).

Swap, faiz ve kur riskinin yönetiminde finans yöneticilerine yeni olanaklar sağlamaktadır. Swap sözleşmelerinin hızla gelişmesinin nedenlerinden birisi de, opsiyonlarla birlikte kullanılmalarıdır (Ceylan & Korkmaz, 2004: 76). Swap sözleşmelerinin muhasebeleştirilmeleri de diğer türev araçlarına benzemektedir. Bu sözleşmeler genellikle bir *aracı* tarafından yapılmakta olup genelde bu alıcılar bankalardır. Swap sözleşmelerinde ayrıca komisyonda ödenmektedir. Ödenen komisyonun swap sözleşmesinin maliyetini arttırıcı etkisini dikkate almak gerekir. Bu komisyon ayrıca sözleşmenin gerçekleşmeme riskine karşı aracının yani bankanın garantörlüğünü temsil etmektedir (Ayaydın, 2018: 116). Swaplar, daha çok hedging amacıyla kullanılmaktadır. Swap işlemlerine ilişkin muhasebe kayıtları yapılırken şu ilkelere uyulması gerekir:

- Faiz swaplarında, swap kazanç ve kayıpları swap faiz ödeme ve transfer tarihlerinde hesaplanarak kaydedilir.
- Swap işleminin hedge ya da spekülasyon amaçlı olmasına göre, işlemlerin muhasebeleştirilmesinde farklılık olmaktadır (Yücel, 2015: 66).

Muhasebe uygulamaları açısından swap işlemleri ile ilgili mali olaylar şu şekilde sıralanabilir:

- Swap anlaşmasının yapılması,
- Para swaplarında anapara değiş-tokuşu,
- Faiz swaplarında swap faiz farkı ödeme ya da tahsili,
- Para swaplarında tarafların kullandıkları anaparalara ilişkin faizlerin transferi (Parlakkaya, 2005: 92).

•
Örnek Uygulama:

ABC A.Ş. para swapı yapmak istemiş ve bu amaçla X bankası ile anlaşmıştır. 01.07.2018 tarihinde bankadaki hesabından 200.000 USD vererek karşılığında 120.000 EURO almak istemiş ve anlaşmışlardır. Değişimdeki faiz oranları EURO için % 5 ve USD için ise % 6 olarak anlaşılmıştır. Anaparaların geri ödenmesi için ise 30.09.2018 olarak mutabakata varılmıştır.

Kur bilgileri şöyledir:

01.07.2018	1 EURO = 3.00	1 USD = 1,80
30.09.2018	1 EURO = 3,20	1 USD = 2,60

01.07.2018

97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular	360.000,-	
97X.04 Swap Sözleşmeden Borçlular		360.000,-
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar		
97X.04 Swap Sözleşmeden Alacaklar		
Sözleşme Kaydı		

01.07.2018

11X Türev Araçlar	360.000,-	360.000,-
11X.04 Swap Sözleşme		
102 Bankalar		
USD Takası Kaydı		
102 Bankalar	360.000,-	
11X Türev Araçlar		360.000,-
11X.04 Swap Sözleşme		
EURO Takası Kaydı		

30.09.2018

65X Türev Araç Sözleşme Zararları	4.800,-	
102 Bankalar Faiz Gider Kaydı (ERUO)		4.800,-
102 Bankalar 64X Türev Araç Sözleşme Karı Faiz Geliri Kaydı (USD)	7.800,-	7.800,-
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar	360.000,-	
97X.04 Swap Sözleşmeden Alacaklar		360.000,-
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlar		
97X.04 Swap Sözleşmeden Borçlar Nazım Hesapların Kapanış Kaydı		

2.1.4. Opsiyon Sözleşmeleri ve Muhasebeleştirilmesi

Opsiyon, aslında bir menkul kıymet değil, alıcı tarafın cayma hakkı olan vadeli bir kontrat alım satımı olarak tanımlanır (Örten & Örten, 2001: 36). Opsiyon kullanımının temel amacı, portföy yönetiminde karşılaşılabilecek muhtemel riskleri azaltmaktır. Örnek olarak, bir hisse senedine klasik olarak yatırım yapıldığında hisse senedinin değerinin bir anda düşmesi durumunda büyük kayıplar olacaktır. Ancak, hisse senedi için alım opsiyonunun satın alınması durumunda böyle bir olay yaşanması halinde bu alım opsiyonu için yatırılan prim kadar bir kayıp söz konusu olacaktır. Opsiyonların varlığı bilhassa büyük yatırımcılar için daha uygun borçlanma ya da borç verme imkânı demektir. Yatırım yapılan firmaların kar payı dağıtım politikalarında beklenmedik bir değişiklik olması durumlarına karşı da bir korumaya sahiptir. Örneğin, yüksek temettü ödemesi ile bilinen bir şirkete yapılan yatırım sırasında bu şirketin hisse senetlerinin satış opsiyonu da satın alınırsa, şirketin ani bir kararla temettü ödememe kararı alması durumunda satış opsiyonu kullanılarak bahse konu hisse senedi belirli bir değerden elden çıkarılmış olacaktır (Ayaydın, 2018: 56).

Opsiyon sözleşmelerinde önemli olan sözleşmenin fiyatının belirlenmesine etki eden değişkenleridir. Sözleşmede yatırımcıyı

yakından ilgilendiren ve yönlendiren alım satım kararlarında opsiyon değerine ulaşmak bu değişkenlerin belirlenmesiyle mümkündür. Alım ve satım opsiyonu olarak ikiye ayrılan opsiyon türleri alıcısına ve satıcısına çeşitli hak ve yükümlülükler getirmektedir (Yücel, 2015: 51).

Alım opsiyonu, opsiyonun alıcısına opsiyona konu olan ürünle ilgili alım veya satım sözleşmesini satın alma hakkını veren türüdür. Alım opsiyonunda, alıcı için herhangi bir yükümlülük olmadan ve cayma hakkına sahip olarak alım ve satım kontratını satın alma hakkı, satıcı için cayma hakkı olmadan alım ve satım kontratını satma yükümlülüğü söz konusu olmaktadır (Örten & Örten, 2001: 38).

Satım opsiyonu, alıcısına opsiyona konu olan ürünle ilgili alım veya satım sözleşmesini satma hakkı vermektedir. Bu opsiyonda da işleme konu olan yine alım veya satım sözleşmesidir. Ancak, bu opsiyonda alıcının hakkı, alım opsiyonunda olduğu gibi alım veya satım kontratı satın almayı değil, satmayı kapsamına almaktadır. Satıcının cayma hakkı yoktur ve işleme konu olan alım veya satım konusu ürünü sözleşmede belirlenen fiyattan ve sözleşme koşullarına uygun olarak satın almakla zorunludur (Yücel, 2015: 52).

Muhasebe uygulamaları açısından opsiyon kontratı ile ilgili mali olaylar şu şekilde sıralanabilir:

- Opsiyon kontratının alımı ya da satışı,
- Opsiyon priminin tahsili ya da ödenmesi,
- Borsa opsiyonları için satıcının marjın ödemesi,
- Kontrat değerindeki değişmelerin dönemler itibariyle kaydı,
- Opsiyonun kullanılıp-kullanılmama kararı.
- Borsa opsiyonları için marjın iadesi (Parlakkaya, 2005: 96).

Opsiyon sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde uyulması gereken ilkeler şunlardır:

1. Mali tablo düzenleme dönemlerinde (aylık, 3 aylık... gibi) sözleşme kazancının hesaplanarak nazım hesaplarda gösterilmesi gerekir. Sözleşme kazancının nazım hesaplarda gösterilmesinin nedeni bilgi verme amacından kaynaklanmaktadır. Sözleşme ile ilgili gerçek sonuç opsiyonun kullanılma tarihinde ya da opsiyon vadesinde belli olacaktır. Ancak opsiyonun zararlı sonuçlanması mümkün değildir. Çünkü zararda opsiyonlar için, opsiyon sahibi, opsiyonu kullanmaz.

2. Opsiyon işleminin muhasebeleştirilmesinde, işlemin hedge ya da spekülasyon amaçlı olmasına göre farklılık söz konusudur.

Örnek Uygulama:

ABC A.Ş. 01.07.2018 tarihinde yurtdışındaki XYZ A.Ş.'den 200.000 EURO tutarında satın almıştır. ABC A.Ş. kur riskinden korunmak amacıyla opsiyon sözleşmesi satın almıştır. Sözleşme tarihi

01.01.2018 tarihidir. Sözleşme kuru ise EURO başına 4.00,- TL'dir. Vade tarihi ise 30.09.2018'dir. Opsiyon miktarı ise 15 adet olup; opsiyon fiyatı ise 10.000 EURO, opsiyon primi ise her bir EURO için 0,050 EURO/TL'dir.

Kurdaki Değişim Şöyledir:

Tarih	01.07.2018	30.09.2018
1 EURO	4.50	4,60

01.07.2018

153 Ticari Mallar	900.000,-	
320 Satıcılar Mal Alış Kaydı		900.000,-

01.07.2018

11X Türev Araçlar	7.500,-	
11X.03 Opsiyon Sözleşme		7.500,-
102 Bankalar Opsiyon Sözleşme Kaydı		
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular 97X.03 Opsiyon Sözleşme	600.000,-	
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar 97X.03 Opsiyon Sözleşme Sözleşme Kaydı		600.000,-

65X Türev Araç Sözleşme Zararları	2.500,-	
11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme Opsiyon Sözleşme Kaydı (31.07.2018)		2.500,-
65X Türev Araç Sözleşme Zararları	2.500,-	
11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme Opsiyon Sözleşme Kaydı (31.08.2018)		2.500,-

65X Türev Araç Sözleşme Zararları	2.500,-	
11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme Opsiyon Sözleşme Kaydı (30.09.2018)		2.500,-

30.09.2018

11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme	90.000,-	
Türev Araç Sözleşme 64X Karları Kur Değişim Kaydı		90.000,-
656 Kambiyo Zararları	1.000,-	
320 Satıcılar		1.000,-
Satıcıya Borcun Kur Farkı Kaydı		

Opsiyon Sözleşme Fiyatı: $10.000 * 15 * 4,60 = 690.000,-$ Opsiyon Sözleşme Bedeli: $10.000 * 15 * 4,00 = 600.000,-$ $690.000 - 600.000 = 90.000,-$ TL

30.09.2018

320 Satıcılar	690.000,-	
102 Bankalar 11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme Opsiyon Sözleşmesinin Sona Erme Kaydı		600.000, 90.000,-
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacak 97X.03 Opsiyon Sözleşmeden Alacak	600.000,-	
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlar 97X.03 Opsiyon Sözleşmeden Borçlar Nazım Hesapların Kapatılması Kaydı		600.000,-

3. DENETİM VE DENETİM KALİTESİ KAVRAMLARI

Denetim, iktisadi faaliyet ve olaylarla ilgili iddiaların önceden saptanmış ölçütlere uygunluk derecesini araştırmak ve sonuçları ilgi duyanlara bildirmek amacıyla tarafsızca kanıt toplayan ve bu kanıtları değerleyen sistematik bir süreçtir (Güredin, 1995: 5). Başka bir tanıma göre ise denetim, işletmenin mali nitelikli işlemlerine ait belgelerde yer

alan verilerin defterlere doğru kaydedilip kaydedilmediğinin, defterlerde yer alan bilgilerin finansal tablolara doğru aktarılıp aktarılmadığının ve finansal tabloların, bu tabloları kullanarak karar verecek olan tarafların kararlarını etkileyecek derecede hata, hile ve usulsüzlük içerip içermediğinin tespit edilmesi amacıyla yetkilendirilmiş bağımsız kişi veya kurumlarca yeterli ve uygun kanıt toplanması ve toplanan kanıtların değerlendirilerek sonucun raporlanması sürecidir (Karahan, 2018: 4-5). Algılanan denetim kalitesi, finansal tablo kullanıcılarının algılarına dayanırken, fiili denetim kalitesi denetçinin finansal tablolardaki yanlışlıkları ortaya çıkarma ve kamuya açıklama olasılığını ifade etmektedir (Bozdoğan, 2014: 28).

Denetim tanımında yer alan unsurlar ve özellikleri şöyle sıralanabilir:

Denetim bir süreçtir: Denetimin sistematik bir süreç olmasından kastedilen dinamik bir faaliyet olduğudur. Bu dinamik faaliyet denetçinin bir denetim görüşüne ulaşabilmek için gerekli olan bilgi ve belgeleri elde etmesi, değerlendirmesi ve görüşünü denetim raporu ile ilgili taraflara iletmesi aşamalarından ibarettir.

İktisadi faaliyet ve olaylarla ilgili iddialar: İşletme yönetiminin iddiası niteliğindeki finansal tablolar ve ekonomik faaliyetler ile ilgili raporlar bağımsız denetçiye sunulur. Denetçi, bu iddiaların doğruluğunu ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla gerekli incelemeleri yapar.

Uygunluk derecesi: Yönetimin bildirim ve iddialarının önceden saptanmış ölçütlerle ne derece uyum içinde bulunduğu belirlenmesidir.

Önceden saptanmış ölçütler: Yönetimin iddialarının doğruluğunun ve güvenilirliğinin tespit edilmesi amacıyla karşılaştırıldıkları ölçütlerdir. Bu ölçütler kanunlar, işletme yönetiminin belirlediği hedefler, bütçeler ve yetkili kuruluşlarca saptanmış genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri olabilir.

Tarafsızca kanıt toplama ve kanıtları değerlendirme: Mesleğinde uzman ve bağımsız bir kişi olarak denetçinin, işletme yönetimin iddialarını tarafsız ve önyargısız bir şekilde özenle incelemesi ve sonuçlarını titizlikle değerlendirmesi ifade edilmektedir.

İlgi duyanlar: İşletmenin finansal tablolarına dayanarak karar alacak menfaat gruplarını ve genel anlamda kamuyu ifade etmektedir. Menfaat grupları denetim raporunu kullanarak bir karar alacak olan gerçek ve tüzel kişilerdir. Ortaklar, yöneticiler, kredi kuruluşları, müşteriler ve kamu maliyesi menfaat gruplarına örnek olarak verilebilir.

Sonuçları bildirme: Denetim sürecinin sonu olan sonuç bildirme aşamasında denetçi, yapmış olduğu incelemelere dayanarak yönetimin iddialarının doğruluğunu ve güvenilirliğini onaylar ya da reddeder. Denetçi elde ettiği bulguları ve ulaştığı görüşünü yazılı bir rapor ile açıklar. Denetçi, düzenlediği raporda hiçbir zaman finansal tabloların doğruluğu konusunda yüzde yüz bir güvence vermez (Güredin , 2014: 11-12).

Denetim kalitesi için yapılan tanımlar finansal raporlama sürecinde yer alan tüm menfaat gruplarının algılarına göre farklılık arz etmektedir. Mali tablo kullanıcılarına göre finansal tablolarda önemli yanlışlıkların bulunmaması iken, bağımsız denetçilere göre denetim kalitesi müşteri işletmenin denetim metodolojisine göre başarılı bir şekilde denetlenmesidir. Denetim firmalarına göre denetim kalitesi, denetim sürecinde karşılaşılan problemlerle başa çıkmayı sağlayacak bir sistemin dizayn edilmesidir. Düzenleyici kurumlar açısından denetim kalitesi ise denetimin mesleki standartlara uygun bir şekilde yürütülmesidir. Sonuç olarak kamuoyu kaliteli denetimi, piyasa ya da işletmeler için ekonomik sorunları önleyen bir yapı olarak görmektedir (Şenyiğit & Zeytinoğlu, 2014: 81). Denetim kalitesi ile ilgili bir diğer önemli husus ise, ortaya çıkan denetim hatalarının münferit hatalar mı yoksa biraz daha sistematik bir şekilde ortaya çıkan hatalar mı olduğuna karar verilmesidir (Acar , Senal , & Usul , 2011: 275). Denetimin birbirini takip eden çeşitli aşamalardan geçmek suretiyle belirli bir sistematik dâhilinde yapılması, denetim kalitesinin güvence altına alınmasında etkili olacaktır. Denetim firmasının, denetim faaliyetinden beklenen sonuçları sağlayacak ve bunu güvence altına alacak bir sisteme sahip olması denetimin kalitesinin sağlanması için bir ön koşuldur (Balsarı, 2016: 9).

Denetim kalitesi, işletmenin finansal tablolarında yer alan önemli yanlışlık riskinin denetçi tarafından ortaya çıkarılması ve raporlanması olasılığıdır. Tanımda yer alan olasılık ifadesi denetçinin denetlenen işletmeden ne ölçüde bağımsız olduğunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır (Karahana, 2018: 51).

4. TÜREV ARAÇLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNDE DENETİM VE DENETİM KALİTESİNİN ETKİLERİ

Her geçen gün firmaların mali yapılarının doğru analiz edilerek buna uygun yönetim stratejilerinin belirlenmesi önem kazanmaktadır. Bu husus günümüzde başarılı bir işletme yönetiminin temel gerekleri arasında yer almaktadır. Burada öne çıkan en önemli faktör ise şirket muhasebesinin gerektiği şekilde işlenmesi ve buradan elde edilen

sonuçların doğru analiz edilmesidir. Muhasebe kavramı, işletmelerin tüm varlık ve yükümlülüklerinin usulüne uygun olarak kaydedilmesi, gruplandırılması ve bu verilerin şirketin finansal raporları aracılığıyla analiz edilip, yorumlanmasını içermektedir (Önce, 1995: 43-44). Firmaların alacakları kararlardaki en önemli dayanakları firmanın finansal raporlarıdır. Bu sebeple finansal raporların içerdiği bilgilerin güvenilir, kolay anlaşılabilir, şirket ihtiyaçlarına uygun hazırlanmış, karşılaştırılabilir vb. özelliklere sahip olması bir gerekliliktir. Finansal tablo kullanıcılarının güvenilir ve doğru bilgiye ulaşmaları için mali tabloların denetimi önemlidir. Denetlenmiş olan mali tablolar güven ortamının oluşmasına katkıda bulunarak piyasanın etkili ve verimli çalışmasını sağlar. Bu ortamın oluşabilmesi için en temel nokta mali tablolara aktarılan muhasebe bilgi ve belgelerin doğru, hata ve hileden uzak, muhasebe standartlarına uygun olması gerekir. Bu da kaliteli bir denetim sürecinin çıktıları içerisinde yer alır. Kaliteli bir denetim sonucunda oluşturulacak kaliteli kanıtlar ve raporlar birçok açıdan firmalara faydalı olacaktır.

Türev finansal araçların muhasebeleştirilmesi ve bunlara ait risklerin finansal tablolarda doğru bir şekilde gösterilmesi ve kamuya açıklanması hususları, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KKG) tarafından hazırlanan, Türkiye Muhasebe Standartları/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TMS/IFRS) adı verilerek kullanıma sunulmuştur. Bunlar: TMS 39 “Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme”, TMS 32 “Finansal Araçlar: Sunum”, IFRS 7 “Finansal Araçlar: Açıklamalar” ve IFRS 9 “Finansal Araçlar”dır.

TMS 39’da, türev araçlar, finansal aracın değerinin belirli bir faiz haddi, menkul kıymet veya mal fiyatı, döviz kuru, fiyat veya oran endeksleri, kredi derecelendirmesi veya endeksi veya benzeri değişkenlerde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak değişmesi olarak ifade edilmiştir. Temel muhasebe standartlarından olan “kayıt altına alma” konusu türev araçlar için yapılan sözleşmede yer alan tüm hak ve yükümlülüklerin mali tablolarda gösterilmesini içermektedir. TMS 32’de hangi araçların türev ürün kapsamında muhasebeleştirilmesi gerektiği belirlenmişken, türev ürünlere ait kayıt ve değerlendirme işlemleri TMS 39’da ele alınmıştır. Genel itibarıyla türev ürünler sözleşmenin taraflarından biri için finansal bir kazanç elde etme şeklinde iken, sözleşmenin diğer tarafı için finansal olarak borç sonlandırma ya da finansal varlık verilmesi anlamına gelmektedir. IFRS 7’de Standardın amacı, finansal araçlara ilişkin kamuoyuna yapılması gereken açıklamalar hakkında ilkeleri sıralamaktadır. IFRS 7’de, finansal araçlar ve riskten korunma muhasebesi kapsamında türev ürünler ile ilgili kamuoyuna yapılması gereken bilgilendirmeler,

finansal riskten korunma işlemi ile finansal riskten korunma araçlarının niteliği ve raporlama anındaki gerçeğe uygun değerlerin ne olduğunun açıkça belirtilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. TFRS 9'da; finansal araçların sınıflandırılmasını, tutarının belirlenmesini, ilk muhasebe kayıtlarına alınıp değerlerinin hesaplanmasını, gelecekteki nakit akışlarına etkisini, belirsizlikler varsa bunlara ilişkin değerlendirmeleri ve finansal araçlara ilişkin ihtiyaca uygun, faydalı bilgiyi sunacak esaslar belirlenmiştir (Ayaydın, 2018: 94-96).

Görüldüğü gibi diğer muhasebe işlemlerinde olduğu gibi türev araçların da muhasebeleştirilmesinde söz konusu standartlara uyum olmazsa olmazdandır. Çünkü türev ürünlerin riskten korunma aracı olarak tanımlanması gerekmektedir. Bu da işlemlerin tarafsız bir şekilde yapılması ve ilgili hesaplara aktarılması; denetlenmesi sonucunda finansal tablolara gerçeğe uygun kriterlere uyumlu bir şekilde aktarılmasını sağlayacaktır. Türev ürünlerin muhasebeleştirilmesinde oldukça önem arz eden gerçeğe uygun değer, modern muhasebe ile gelişim gösteren bir kavramdır. TMS 39'a göre, alış -verişe konu olan taraflar arasında pazarlık olduğu ortamlarda herhangi bir varlığın el değiştirme durumunda ortaya çıkan tutar olarak tanımlanır. Bütün bunlara istinaden, türev araçların da gerçeğe uygun bir şekilde kayıtlara alınması ve bunun denetiminin ilgili taraflarca yapılması olası riskleri ortadan kaldırmak adına oldukça önem arz etmektedir. Bu durum da etkin ve başarılı bir denetimin ve denetim kalitesinin önemini ortaya koymaktadır. Türev araçların kullanımları, sözleşmeleri, muhasebe uygulamaları ve hukuki düzenlemeleriyle kendine özgü birtakım kuralları vardır. Günümüzde kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte türev araçların daha detaylı denetimini de gerekli kılmıştır (Ayaydın, 2018: 40). Uygunluk denetimi kapsamında yasa koyucu tarafından oluşturulan ve denetlenmiş olan finansal tablolar, hukuk kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmış olduğunu da gösterir. Aynı zamanda bu finansal tablolar vergi beyannamelerini oluşturacaklarından, bu tabloların güvenilirliği, devlet tarafından yapılacak bir vergi denetiminin riskini azaltır. Vergi gelirlerinin artması da devlete yardımcı olur (Dede, 1995: 62).

Denetçilerin denetlenen firmanın finansal tabloları hakkında görüşlerini açıkladıkları denetim raporları, kaliteli bir denetim mekanizmasının var olmasıyla ortaya çıkmakta ve pek çok çıkar grubunu ilgilendirmektedir. Denetim raporları ayrıca denetlenen şirketlerin genel kurullarının, ortaklarının, finans kuruluşlarının ve halka açık şirketlerin yatırımcılarının verecekleri kararlara da temel teşkil etmektedir (Karahana, 2018: 52). Ayrıca, kaliteli bir denetim sürecinde ortaya çıkan denetim raporu sayesinde şirket ortakları

yaptıkları yatırımların ne derece isabetli olduğunu öğrenmenin yanında gelecekte yapılması planlanan yatırımlar hakkında da karar verebilmektedirler. Eğer halka açık bir işletme denetlenmiş ise hissedarlar denetim raporunu kullanarak yatırımlarının karlılığını ölçeceklerdir. Denetlenen şirkete kaynak sağlayan finansman kuruluşları, kullandıkları fonların zamanında geri ödenip ödenmeyeceğine ilişkin analizleri denetlenmiş mali tablolara ve bağımsız denetim raporuna bakarak yapacaklardır. İşletme yönetimi, ilgili faaliyet dönemindeki mevcut başarının veya başarısızlığın ölçülüp raporlanmasında denetim raporunu ispat aracı olarak kullanacaktır. Tüm bu menfaat gruplarının kararlarını etkileme derecesine sahip olan bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği de ancak yapılan denetimlerin kalitesiyle ölçülebilecektir (Göger, 2006: 92). Bütün bunlarında dışında, mevduat sahipleri elde ettiği faiz gelirlerini, türev araç işlemlerinden kaynaklı kur riskinden korunmak amacıyla yapıldığını göstererek vergi usulsüzlüğüne yönelebilmektedirler. Gerçekte faiz geliri olan ve gelir vergisi kesintisi yapılacak olan bu işlemde kur riskinden korunmak amaçlı yapıldığını belirtilerek vergi kesintisinin yapılması yine kaliteli bir denetim mekanizması ile engellenebilir (Ayaydın, 2018: 69).

5. SONUÇ

Ekonomik yapı içerisinde riskle baş edebilmek amacıyla türev araçların kullanımı yaygınlaşmıştır. Ve nitekim türev araçlar petrolden demire; gümüşten ülkeler arası döviz kurlarına ilişkin ürünlere kadar kullanım alanını genişletmiştir. Kullanım alanı bu kadar ilerleyen bu ürünlerin sözleşme çerçevesinde kontrol altına alınması elbette kaçınılmaz olacaktır. Bu işlemi de denetim fonksiyonunu üstlenen taraflar yapmalıdır. Çünkü bu sözleşmelerde yer edinen sözleşme şartları, sözleşmenin düzenlemesi ile ilgili kurallar türev araçların temelini oluşturmakta ve bunların etkin kontrolü de denetimin temelini oluşturmaktadır. Hızla gelişim gösteren dünyada küresel birçok firma finansal ihtiyaçlarına karşılık için çeşitli yollara başvurmuş, türev araç kullanımı da bu yollardan biri olmuştur. Ancak türev araçların kullanımında uyulması gereken muhasebe standartlarına uyulmaması ve denetim yapan firmaların bunu yeterince önemsememesi bu araçların kullanımıyla ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Zira, türev araçların kendilerine özgü kullanımları, muhasebeleştirme ve vergilendirme işlemleri bulunmaktadır. Denetim aşamasında, bu kurallar bir bütün olarak değerlendirilmeli ve gereken hassasiyet denetçi tarafından ortaya konulmalıdır. *Aksi takdirde, kaliteli bir denetim sürecinin ve beraberinde getirdiği bağımsız denetimin*

olmaması türev araçların manipülasyon aracı olarak görülmesine ve haliyle firmaların olduğundan farklı görünme gibi bir çok sorunu gündeme getirecektir.

Denetimin en temel amacı türev araçların kullanımında ortaya çıkan muhasebe kayıtlarıdır. Bu finansal tabloların denetimi için önemlidir. Türev araçların muhasebe kayıtlarında yer alması ve muhasebeleştirilmesine ilişkin farklılıklar söz konusudur. Dönem sonu işlemlerinde ve muhasebe kayıtlarında kullanım amaçlarına göre farklılıklar taşıyan türev araçlara ilişkin örnekler verilmiştir. Bu örneklerde, TMS/TFRS'ye göre kayıtlar yapılmış ve bunların mali tablolara olan etkisi ve güveni ortaya konulmak istenmiştir.

Görüldüğü gibi gerek türev araçların kullanımıyla ilgili gerekse bunların güvenilir, doğru ve tarafsız bir şekilde muhasebeleştirilip; finansal tablolara aktarımıyla ilgili her süreçte denetim vazgeçilemez bir unsur niteliği taşımaktadır. Kaliteli bir denetim süreci, şirketlerin sahip ve ortaklarının, yöneticilerinin, diğer menfaat sahiplerinin ve devletin çıkarlarını üst düzeyde tutma açısından oldukça katkı sağlayıcıdır. Bu çalışmada, türev araçların muhasebeleştirilmesinde ve denetlenmesinde ortaya çıkacak olası hataların, risklerin minimize edilebileceği yönünde katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acar , D., Senal , S., & Usul , H. (2011). Bağımsız Denetim Kalitesi: Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *SÜ İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 273-306.
- Ayaydın, G. (2018). Bağımsız Denetimde Türev Araçların Yeri ve Önemi. *Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Denetim Programı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.*
- Balsarı, Ç. (2016). Denetim Kalitesi. *Dayanışma Dergisi*(124), 8-13.
- Bozdoğan, T. (2014). *Bağımsız Denetimde Kalite Kontrol (1.Baskı)*. Ankara : Detay Yayıncılık.
- Ceylan , A., & Korkmaz, T. (2004). *Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Dalak, G. (2000). Denetim ve Kalite Denetimi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65-79.
- Dede, H. (1995). Sermaye Piyasası Mevzuatına Göre İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında İşlem Gören Sürekli Denetime Tabi Şirketlerin Ara Mali Tabloların Düzenlenmesine İlişkin Esaslar ve Bağımsız Dış Denetimi. *Marmara Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, İstanbul.*

- Ersoy, E. (2011). Türkiye'de ve Dünya'da Organize Türev Piyasaların Gelişimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(51), s. 63-80.
- Göğer, T. (2006). Türkiye’de Bağımsız Denetim Uygulamalarında Bağımsız Denetim Kalitesini Belirleyen Etmenler ve Türkiye’deki denetim Firmalarına Yönelik Bir (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Marmara Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı*.
- Güredin , E. (2014). *Denetim ve Güvence Hizmetleri (14.Baskı)*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Güredin, E. (1995). *Denetim*. İstanbul: Muhasebe Esntitüsü Yayın (4.Baskı).
- Karadağ, İ. (2008). Vadeli İşlem Piyasalarında, Türev Ürünlerden Biri: Forward İşlemlerinin Hukuki Yapısı,Vergisel Boyutu ve Muhasebe. *Yaklaşım Dergisi*(60).
- Karahan, A. (2018, 06 27). Bağımsız Denetçinin Mesleki Süpheciliğinin Denetim Standartları Bağlamında Denetim Kalitesine Etkisi ve Bir Araştırma . *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* .
- Kayahan, C. (2009). Finansal Türevler: Efsaneleri ve Algılanma Hataları. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23-37.
- Küçükkocaoğlu, G. (2019, 15 03). *Türev Piyasalar*, <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk/>.
www.acikarsiv.gazi.edu.tr/File.php?Doc_ID=9876. adresinden alındı
- Önce, S. (1995). *Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar için Muhasebeleştirme Şekilleri* . Eskişehir: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Örten , R., & Örten, İ. (2001). *Türev Finansal Araçlar ve Muhasebe Uygulamaları*. Ankara : Gazi Kitabevi.
- Parlakkaya, R. (2005). *Finansal Türev Ürünler ile Mali Risk Yönetimi ve Muhasebe Uygulamaları* . Ankara: Nobel Yayın Dağıtım .
- Selvi, Y. (2000). *Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi*. İstanbul : Rem Ofset .
- Şenyiğit , Y., & Zeytinoğlu, E. (2014). Zorunlu Denetçi Rotasyonunun Denetim Kalitesi Üzerindeki Etkileri. *İ.Ü.İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Esntitüsü Yönetim Dergisi*, 25(77), 79-98.
- Yücel, E. (2015). Türev Ürünlerin Manipülasyon Aracı Olarak Kullanılması ve Bağımsız Denetim Sorunları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Denetim Porgramı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul* .

Makale Geliş Tarihi: 04.07.2019
Kabul Tarihi: 28.12.2019

KARİYER GÜVENCESİZLİĞİ: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Funda ER ÜLKER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Hayrabolu Meslek Yüksekokulu

Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı

Orcid No: 0000-0001-9625-650X

ferulker@nku.edu.tr

Öz

Günümüzde yaşanan ekonomik değişimler, küresel rekabet ve teknolojik ilerlemeler örgütsel değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Örgütlerin küçülmeye gitmesi ve iş yaşamında uygulanmaya başlanan esnek çalışma düzenlemeleri gibi bazı faktörler, güvencesizliğin yoğun olarak hissedildiği çalışma ortamlarının doğmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda kariyerin geleneksel kalıplarının dışına çıkarak yeni bir nitelik kazanması, çalışanların işleri ve kariyerleri üzerindeki güvence duygularını olumsuz yönde etkilemiştir. Literatürde iş güvencesizliği, “çalışanların işlerinin sürekliliği hususunda algıladıkları tehdit” olarak tanımlanırken, kariyer güvencesizliği ise “çalışanların kariyerindeki hedeflerine ulaşma hususunda algıladıkları tehdit” olarak tanımlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak iş güvencesizliği kavramının ele alındığı buna karşılık kariyer güvencesizliği üzerine yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, kariyer güvencesizliğinin çalışanların işten ayrılma niyetleri, örgüte olan bağlılıkları ve iyilik hallerine etkileri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada kariyer güvencesizliğinin kavramsal çerçevesinin ortaya konularak özellikle ulusal literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer, Güvencesizlik, Kariyer Güvencesizliği

CAREER INSECURITY: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

Abstract

Today's economic changes, global competition and technological advances have led to organizational changes. Some factors such as the shrinkage of the organizations and the flexible working arrangements that have started to be applied in the business life have led to the emergence of working environments where insecurity is intensely felt. The career has been gone beyond its traditional structure and gained a new characteristics. This situation negatively affected employees' sense of assurance on their jobs and careers. Career insecurity is defined as the perceived potential threat about reaching

career goals of employees. There is a limited number of studies on career insecurity in the literature. It is seen that career insecurity has effects on employees' turnover intention, organizational commitment and well-being. Therefore, in this study, the conceptual framework of career insecurity has presented and it has been aimed to contribute to the national literature.

Keywords: Career, Insecurity, Career Insecurity

GİRİŞ

Son yirmi yıl içerisinde, emek piyasalarında yapılan düzenlemeler, ekonomik ve organizasyonel değişiklikler, küresel rekabet ile teknolojik gelişmeler, güvencesizliğin yoğun olarak hissedildiği kariyer ve çalışma ortamlarının doğmasına neden olmuştur (Spurk vd., 2016: 289-290). Kariyer ile ilgili en önemli değişiklik, onun geleneksel kalıplarının dışına çıkarak yeni bir nitelik kazanmasıdır (Seymen, 2004: 80). Geleneksel kariyer yaklaşımı, bireysel kariyerin tek bir örgütte geliştiği ve ilerlediği düşüncesine dayanmaktadır (Yamashita ve Uenoyama, 2006: 231). Ancak günümüzde örgütlerin yaşadıkları değişimler, iş güvencesinin olmadığı, istihdam edilebilirlik özelliklerinin ön plana çıktığı ve kariyer yönetimi ile ilgili sorumluluğu sadece örgütle sınırlamayıp bireye de sorumluluk yükleyen bir kariyer yapısının doğmasına neden olmuştur (Seçer ve Çınar, 2011: 51). Sınırsız kariyer olarak kavramsallaştırılan bu yapı, belirsizlik ve tahmin edilemezlik gibi nedenlerle bireylerde kariyer güvencesizliğini tetikleyici bir etki yapmaktadır (Colakoglu, 2005: 45). Literatürde iş güvencesizliği, önem verilen ve sıklıkla incelenen bir güvensizlik değişkeni olup bireyin işinin varlığını devam ettirebilmesi konusundaki endişelerini ifade etmektedir (Spurk vd., 2016: 289-290). Buna karşılık kariyer güvencesizliği, istihdam edilebilirliğin sürekliliği yanında, istihdam kalitesine yönelik olarak algılanan tehdidi de içermektedir. Bu nedenle kariyer güvencesizliği daha geniş bir iş güvencesi kavramı üzerine inşa edilmiştir ve bireyin kendine özgü kariyer hedeflerine ulaşmadaki güvensizlik algısı ya da mesleki geleceğin öngörülebilirliği olarak tanımlanmaktadır (Ortlieb ve Weiss, 2018: 573). Başka bir ifadeyle kariyer güvencesizliği, ilerlemenin önündeki potansiyel bir tehdittir (van Eetveldt vd., 2013: 490). Bu doğrultuda ortaya çıkan kariyer güvencesizliği algısı, bireylerin kariyerlerinde kişisel olarak anlamlı başarı elde etmek için gerekli zamanı ve çabayı harcama isteklerini azaltabilir (Colakoglu, 2011: 47). Kariyer olanaklarından yoksunluk gibi istihdam ilişkisindeki güveni zayıflatan durumlar, işgörenlerde kariyer güvencesizliği algısının doğmasına neden olurken onların örgütte kalma isteklerini azaltabilmektedir (van Eetveldt vd., 2013: 491).

Uluslararası literatürde kariyer güvencesizliği konusunda yapılan çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Ulusal literatürde ise kariyer güvencesizliği üzerine yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada kariyer güvencesizliği üzerine yapılan çalışmaların incelenerek, kavramın ortaya konulması ve özellikle yerel literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1. KARIYERİN DEĞİŞEN YAPISI

Kariyer literatüründe ortak bir ayrım "örgüt kariyeri yaklaşımı" ile "sınırsız kariyer yaklaşımı" arasındadır. Örgüt kariyeri, çalışanların kariyerlerinin aynı örgüt içinde sınırlandırılmış olduğunu kabul etmekte ve çalışanlara ilerleyebilecekleri pozisyonların sunulduğu bir kariyer sistemi vaat etmektedir. Dolayısıyla bu geleneksel sistemde, çalışanlara uzun süreli istihdam güvencesi verilmekte özellikle orta kademe yöneticiler ve profesyoneller, kariyerleri boyunca aynı örgüt içinde kalmayı ve artan statüleri doğrultusunda sorumluluk kazanmayı beklemektedirler (Currie vd., 2006: 756). Özetle geleneksel kariyer düşüncesi, kişilerin çalışma süreleri boyunca, örgütlerinde ulaşabilecekleri ve önceden belirlenmiş hiyerarşik basamaklardan oluşmaktadır (Kanbur ve Salihoğlu, 2014: 32).

Geleneksel kariyer ve kariyer başarısı kavramları, 21. yüzyılda ekonomik baskılar ve bunun sonucu olarak gelişen örgütsel yapılanmalar nedeniyle yeniden tanımlanmıştır. Kariyer istikrarı süreli azalmakta ve bireyler sıklıkla çeşitli roller ve bu rollere bağlı kimlikleri ile ilişkileri arasında hareket etme durumunda kalmaktadırlar (Varshney, 2013: 86). Günümüzde kariyer kavramının anlamı ilerlemenin ötesinde "kişiyi tatmin eden, anlamlı, psikolojik bir süreç" olarak tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kariyer kavramı, dikey ilerlemenin şart olmadığı, gelişme ve kendini gerçekleştirme sorumluluğunun tamamen bireye bırakıldığı, iş tatmini, bir projeye imza atmak, sektörde adını duyurmak gibi psikolojik ve sosyolojik süreçleri içeren, örgütler ve sektörler arası çapraz ve yatay transferlerin de var olduğu çok yönlü geçişleri içeren bir anlama sahiptir (Dikili, 2012: 476). Geleneksel yaklaşımda, bireylerin "istihdam edilebilirliği" çalıştıkları yere ait yetkinlikleri edinmesi ile sağlanırken, yeni kariyer düşüncesinde istihdam edilebilirlik, farklı örgütlere de transfer edilebilir yetkinlikler edinmeyi zorunlu kılmaktadır (Kanbur ve Salihoğlu, 2014: 33). Geleneksel yaklaşımda, bireylerin kariyer gelişimindeki odak nokta bir iş veya bir mesleğe karar vermelerine hazır olmalarına yardımcı olmaktır. Günümüzde ise odaklanılan konu, değişen ve belirsiz iş piyasalarında, bireyin kariyer uyarlanabilirliği için hayati önem taşıyan psikososyal kaynaklarını güçlendirmek, daha

sınırsız ve bağımsız düşünmelerini sağlamaktır (Uy vd., 2015: 116). Örgütlerde ve işgücü piyasasında meydana gelen bu değişiklikler, kariyerin niteliğini değiştirirken çalışanlarında kariyer belirsizliği yaşamalarına neden olmaktadır. Periyodik kariyer geçişleriyle kısmen süreksiz, kendine özgü bir kariyer yolunun varlığı bireyler için stresli bir durum oluşturmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan kariyer güvencesizliği ve belirsizlik, sınırsız kariyerin esnekliği ve özgürlüğünden, bireylerin tam olarak yararlanma şanslarını azaltmaktadır. Birey bir örgütten diğerine geçerken statü ve sorumluluk kaybı ile mali kayıp yaşamakta, bu durum onların kariyer başarılarını ve iyilik hallerini olumsuz yönde etkilemektedir (Varshney, 2013: 87).

Kariyerin değişen yapısı üzerinde etkili olan birçok faktör bulunmasına rağmen, üç ana konu temeldir. Bunlar; üretimin değişen doğası, alternatif istihdam düzenlemeleri ve bilgi kullanımındaki artıştır. Üretimin değişen doğası, kariyerin inşa edildiği ortamı kökten değiştirmiştir. 1990'lardaki iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişme küreselleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Örgütler maliyetlerini düşürerek ve alternatif yapılar geliştirerek, giderek daha yoğun rekabetin yaşandığı pazarlara uyum sağlamaya çalışmışlardır. Çalışanlar ve işverenler arasındaki “psikolojik sözleşme” adı verilen güven bağı bu dönemde kırılmıştır. Bu değişiklikler çalışanların örgütleri tarafından açıkça tanımlanan kariyer yollarını bekleyemeyecekleri, değişime açık bir ortamı meydana getirmiş, çalışanların kendi kariyerleri için sorumluluk almaları gerekliliğini ortaya koymuştur (Trevor-Roberts, 2006: 99). Standart istihdam düzenlemeleri, "işyerinde, işverenin kontrolü altında, belirlenmiş bir programa göre, her iki tarafında sürekli istihdam beklentisiyle, genellikle tam zamanlı olarak" bir örgütte yapılması gereken işler olarak tanımlanmaktadır (Davis-Blake vd., 2003: 475). Kariyerin yapısında meydana gelen değişimlerde, bu tanıma uymayan alternatif istihdam şekillerinin ortaya çıkması da etkilidir. İşgücü pazarlarında esnekliğin artması ile birlikte atipik çalışma şekilleri görülmeye başlanmıştır. “Düzensiz Çalışma”, “Güvencesiz Çalışma” veya “Standart-dışı Çalışma” olarak da ifade edilen bu tür çalışma şekilleri, standart istihdam düzenlemeleri dışında kalan tüm çalışma biçimlerini içermektedir (Kıdır, 2019: 176). Alternatif çalışma şekillerine geçici süreli çalışma, belirli süreli sözleşmelere göre çalışma, kısmi süreli çalışma ve çağrı üzerine çalışma örnek gösterilebilir. Literatürde alternatif istihdam düzenlemeleri, istihdam ilişkilerinin dışsallaştırılması olarak da tanımlanmakta ve üç türünden söz edilmektedir. Bunlar, çalışma mekanının dışsallaştırılması (evden çalışma, telefonla çalışma); istihdam süresini kısaltarak dışsallaştırma (kısmi süreli çalışma, geçici işçönerler) ve idari gözetimin

dışsallaştırılması (dış kaynaklardan yararlanma, bağımsız sözleşmeliler) olarak sıralanmaktadır. Ayrıca konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, dışsallaştırmanın sadece zaman, mekan ve idari gözetim açısından gerçekleşmediği, örgütlerin çalışanlarına olan yükümlülüklerini de dışsallaştırdıkları öne sürülmüştür. Örgütler, çalışanlarına karşı iş güvencesi sağlama ve kariyer konusundaki yükümlülüklerini alternatif istihdam düzenlemeleri yoluyla dışsallaştırmakta, çalışanlar işleri ve kariyerleri ile ilgili konularda geçmişe oranla çok daha fazla sorumluluk üstlenmek zorunda kalmaktadırlar. Bu doğrultuda alternatif istihdam düzenlemeleri istihdam edilebilirlik, kariyer esnekliği ve ilişki ağlarını ön plana çıkarmakta ve geleneksel kariyer yapısı içerdiği süreklilik, istikrar, kalıcılık gibi hususları yitirmektedir (Çakmak, 2011: 62-63). Sanayi sonrası bilgi çağındaki günümüz örgütlerinde, bilgi rekabet avantajı oluşturan önemli bir kaynak haline gelmiştir. Benzer şekilde, bireylerin de kariyerlerinde başarı elde edebilmeleri için, farklı ortamlara ve işlere uyarlanabilecek ve uygulanabilecek bilgi ve becerileri edinmeleri gerekmektedir. Bu durum bireylerde ne öğrenilmesi gerektiğine ilişkin büyük bir belirsizlik oluşturmaktadır. Çünkü bu sadece öğrenmeyi değil, aynı zamanda belirli bir beceri setini veya bilgi birikimini arttırmak için projelerde görev almayı ya da bunu sağlayacak işleri aramayı gerektirmektedir (Trevor-Roberts, 2006: 100).

2. KARIYER GÜVENCESİZLİĞİ KAVRAMI

Kariyerin değişen yapısı, bireylerin işlerinde yaşadıkları belirsizliklerin yanında kariyerlerinde de yaşadıkları belirsizlikleri arttırmıştır. Kariyer teorisi, kariyerin değişen doğasına cevap verebilmek amacıyla birtakım çağdaş yaklaşımları ortaya koymasına rağmen, yaklaşımların hiçbirisinin bu belirsizliği bireylerin kariyer tecrübelerinin bir parçası olarak tanımlamadığı görülmektedir (Trevor-Roberts, 2006: 98). Diğer taraftan, genellikle konuya ilişkin yapılan araştırmalar, geçici istihdam gibi nesnel olan güvensiz çalışma koşullarının etkilerine odaklanmaktadır. Ancak araştırmalar, objektif faktörlerle karşılaştırıldığında öznel değerlendirmelerin, bireylerin kariyer kararlarını ve mesleki çıktılarını daha güçlü bir biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bireylerin kariyerlerine ilişkin öznel değerlendirmeleri, kariyer güvencesizliğinin kavramsallaştırılmasında son derece önemlidir (Ortlieb ve Weiss, 2018: 573).

Sınırsız kariyer deneyimi, belirsizlik ve tahmin edilemezlik gibi nedenlerle bireylerde kariyer güvencesizliğini tetikleyici bir etki yapmaktadır. Sınırsız kariyer literatüründe konuya verilen öneme

rağmen kariyer güvencesizliği; tanımlanması, ölçülmesi, belirleyicileri ya da sonuçları ile ilgili olarak araştırmacılar tarafından yeterli ilgiyi görmemiştir. Çalışanların büyük bir kısmının iş kaybı, işsizlik ve eksik istihdam yaşamaları nedeniyle kariyer güvencesizliğinin aksine önceki araştırmalar ağırlıklı olarak iş güvencesizliğine odaklanmışlar ve iş güvencesizliği literatürde merkezi bir kavram haline gelmiştir (Colakoglu, 2005: 45). İş güvencesizliği kavramı ilk defa 1984 yılında Greenglahg ve Rosenblatt tarafından ele alınmıştır. İş güvencesizliği, her türlü yasal ya da yasal olmayan örgütsel değişimler neticesinde meydana gelen, mevcut işin sürekliliğini kesintiye uğratabilen ve bireylerde işini kaybetme korkusu yaratan durumlara verilen isimdir (Karacaoğlu, 2015: 14). Bireylerdeki bu korku, işletmenin küçülmeye gitmesi, ekonomik bir kriz veya düşük eğitim seviyesi gibi işin sürekliliğini engelleyecek çeşitli tehditler sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Seçer, 2011: 46). Bu doğrultuda iş güvencesizliği, “tehdit altındaki işin sürekliliğini sağlamadaki algılanan güçsüzlük durumu” (Huang vd., 2017: 26) ya da “gelecekte de işin varlığının devam edeceğine ilişkin genel bir endişe” (van Eetveldt vd., 2013: 490) olarak tanımlanmaktadır.

Literatürde iş güvencesizliğinin bazı özelliklerinin vurgulandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, bireyin çalışma ortamındaki belirsizlikleri değerlendirmesine dayanan öznel bir olgu olduğudur. Daha açık bir ifadeyle iş güvencesizliği algısı, aynı nesnel duruma maruz kalan bireyler arasında farklılık gösterebilir. İkincisi ise iş güvencesizliği, bireyin iş durumu hakkındaki belirsizlik anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, bireylerin var olan işlerini kaybetme ya da sürdürme konusundaki yaşadıkları belirsizlik durumudur. Son olarak iş güvencesizliği, bireyi istihdam eden örgüt içindeki güvenlik ve süreklilikle ilgili önemli ve istemsiz bir değişikliği yansıtmaktadır. Diğer taraftan başka bir örgüte geçmeye istekli olan ya da başka nedenlerle işini kaybetme korkusu duymayan çalışanlar iş güvencesizliği yaşamazlar (Colakoglu, 2005: 46).

Çalışma yaşamındaki son gelişmeler, iş güvencesizliği kavramının bireylerin kariyerlerini de güvensiz hale getiren durumları içerecek şekilde genişletilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kariyerlerine hazırlanmak için önemli kaynaklara yatırım yapan bireylerin, ekonomik koşullar ile hizmet alım tercihlerinin değişmesi ve otomasyondaki ilerlemeler sonucunda iş güvencelerinin zayıfladığı görülmektedir. Bu durum bireylerin sadece iş güvencelerini değil kariyer güvencelerini de olumsuz yönde etkilemektedir (Lee vd., 2018: 351). Bu bağlamda kariyer güvencesizliği iş güvencesizliğini de içine alan, işin sürekliliğinin yanında niteliksel yönünü de içeren daha geniş

bir kavramdır. Literatürde kavram, “bireylerin kariyer gelişimlerinde potansiyel bir tehdit algısı” (van Eetveldt vd., 2013: 490) veya “bireylerin gelecekteki kariyer fırsatlarını kaybetme korkusu” (van Eetveldt vd., 2013: 495) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle kariyer güvencesizliği, sürekli istihdama erişememe ve böylece bireyin kariyerindeki kişisel hedeflerine ulaşamama duygusu olarak ifade edilmektedir (Spurk vd., 2016: 290).

Kariyer güvencesizliği öznel ve çok boyutlu bir kavramdır. Daha belirgin bir biçimde bireyler kariyer güvencesizliğini;

1. İstihdam edilebilirliğinin sürekliliğine ve sonraki istihdamın kalitesine ilişkin bir tehdit algıladıklarında,
2. Bu iki tehditle baş edebilmek için kendilerinde güç bulamadıklarında yaşamaktadırlar (Colakoglu, 2005: 47; Colakoglu, 2011: 48).

Kariyer güvencesizliği ile iş güvencesizliği arasında ortak bir takım unsurlar olmakla birlikte kariyer güvencesizliği bazı yönlerden iş güvencesizliğinden farklıdır. Birincisi, iş güvencesizliği işin ya da mesleğin sürekliliğine ilişkin bir kaygıyı ifade ederken, kariyer güvencesizliği istihdam edilebilirliğin sürekliliğine dair bir kaygıyı ifade etmektedir. Bu nedenle, kariyer güvencesizliği iş güvencesizliğinden daha geniş bir kavramdır. Çünkü kariyer güvencesizliği, bireyin arzu ettiği kalite düzeyinde, çalışma hayatının sürekliliği ile ilgilenmektedir. İkincisi ise kariyer güvencesizliği, iş güvencesizliğinin aksine hem isteyerek yapılan hem de istemsiz kariyer değişikliklerini içermektedir. Özellikle birey, işini, çalıştığı örgütü ya da mesleğini isteyerek değiştirebilir ancak kendisini, kariyerinde istihdam edilebilirliği koruma hususunda hala güçsüz hissedebilir. Bunun nedeni, istihdam edilebilirliğin korunmasının, birey için devam eden bir süreç olmasıdır. Bu nedenle sonraki istihdamı güvence altına almak, bireyin sürekli istihdam edilebilirliği geri kazanacağını garanti etmemektedir (Colakoglu, 2005: 47-48).

Kariyer güvencesizliği, günümüzün değişken yapıları kariyer ortamlarında özellikle önem arz etmektedir. Bireyin orta ve uzun vadeli kariyer hedeflerine ulaşma konusundaki güvencesizliğinden hareketle kariyer güvencesizliğinin, algılanan iç ya da dış pazarlanabilirlikle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. İç ve dış pazarlanabilirlik, bireye örgüt dışında yeni iş anlaşmaları yapmasına olanak vermesi, başka kariyer seçenekleri sunması, yukarı doğru hareketlilik veya yeni sorumluluklar sağlama nedeniyle kariyer güvencesizliğinin azaltılmasında büyük rol oynayabilecek sosyal ağlarla ilişkilidir (Spurk vd., 2016: 293). Günümüz kariyer güvencesizliği çağında başarı için şart olan koşullardan biri de uyarlanabilirliktir. Uyarlanabilirlik, çevresel taleplere yanıt olarak duygu ve düşünceleri değiştirme isteğini

ve yeteneğini ifade etmektedir. Değişen koşullara adapte olabilen bireyler, değişkenliğe ve belirsizliğe yüksek tolerans gösterebilirler (McArdle vd., 2007: 248). Bu bağlamda, mesleki yeterliliklerini geliştirdikleri ve kullanabildikleri sürece bireylerin hissettikleri kariyer güvencesizliği algıları azalacaktır. Çünkü geniş bir bilgi birikimi yeterliliğine sahip bireyler aynı zamanda kariyer güvencesizliğini azaltan esnek ve aktarılabilir bir bilgi ve beceri temeline sahiptirler. Böyle bir temel ise, bireyin artan istihdam edilebilirliği ile bağlantılıdır (Colakoglu, 2011: 50).

Spurk vd. (2016) yaptıkları çalışmalarında, kariyer uyumluluğunun algılanan iç ve dış pazarlanabilirlik ile pozitif, buna karşılık iş ve kariyer güvencesizliği ile negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Colakoglu (2011) çalışmasında kariyer güvencesizliğinin azaltılmasında kariyer yetkinliklerinin geliştirilmesinin önemini belirlemiştir. Nayebevdah vd. (2013) çalışmalarında, kariyer özerkliği ve kariyer güvencesizliğinin bireylerin fiziksel, zihinsel ve finansal iyilikleri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bulgular, kariyer özerkliği ve kariyer güvencesizliğinin bireylerin zihinsel ve finansal iyilikleri üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. van Eetveldt vd. (2013)'nin yaptıkları çalışma, kariyer güvencesizliği algısının işten ayrılma niyetini arttırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada, kariyer güvencesizliği algısının bireylerin duygusal bağlılıklarını olumsuz yönde etkilediği bulgulanmıştır. Ortlieb ve Weiss (2018)'in akademik personel üzerine yaptıkları çalışmada ise, akademik kariyer güvencesizliğini azaltan en önemli bireysel faktörlerin, yer değiştirmeye istekli olma, geçmiş kariyer başarılarını sahiplenme, çalışma süresinin büyük bir kısmının araştırma ve sosyalleşmeye ayrılmış olması ve kariyerin ileri aşamasında bulunulması olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ

Günümüzde küreselleşme ile birlikte artan rekabet, ekonomik krizler, değişen sosyal yapı, işsizlik oranlarının ve esnek çalışma uygulamalarının artması çalışanların büyük bir kesiminde güvencesizlik algısının doğmasına yol açmakta, statü ve ücret kayıpları yaşamalarına neden olmaktadır. Güvencesizliğe ilişkin yapılan çalışmalarda konunun, çalışanların işten çıkarılma, eksik istihdam ya da işsizlik gibi daha ön planda olan problemleri nedeniyle, “iş güvencesizliği” biçimiyle ele alındığı görülmektedir. Çalışanlardaki artan iş güvencesizliği algısının, iş stresini ve işten ayrılma niyetini arttırdığı, örgüte olan bağlılığı azalttığı, iş tatminini olumsuz yönde

etkilediği yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Diğer taraftan iş güvencesizliğini içine alan ve istihdamın devamlılığı yanında kalitesini de içeren kariyer güvencesizliği kavramına araştırmacılar tarafından gerekli önemin verilmediği görülmektedir. Oysa örgütlerin, bireylerin kariyerleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Kariyer ile ilgili temel sorun; bireylerin kariyer gelişiminin ne ölçüde sağlanabildiğidir. Çalışma koşullarında kötüleşme, ücret artışının azalması yahut kariyer olanaklarından yoksunluk gibi istihdam ilişkisinde kaliteyi zayıflatan durumlar, çalışanlarda kariyer güvencesizliği algısının doğmasına neden olmaktadır. Bu da, verimlilik kaybı, örgüte bağlılıkta azalma, iş ve kariyer tatminsizliği ya da çalışan devir hızında artış ve devamsızlık gibi olumsuz sonuçların örgütlerde ortaya çıkmasına neden olabilir.

Uluslararası literatürde kariyer güvencesizliğine ilişkin bazı çalışmalar yapılmış olsa da, ulusal literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada kariyer güvencesizliği kavramının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın kariyer güvencesizliği konusuna kavramsal bir çerçeve oluşturması ve yapılacak sonraki çalışmalara kaynak teşkil etmesi umulmaktadır. Konunun daha da derinlik kazanabilmesi, uygulamaya dönük çalışmaların yapılmasıyla sağlanabilecektir. Ayrıca kariyer güvencesizliğinin kariyer tatmini, kariyer başarısı, iş stresi gibi farklı değişkenlerle ele alınarak incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Konu farklı örgütler ya da farklı meslek mensupları ele alınarak incelenirse, araştırmacılara konuya ilişkin farklı bakış açıları kazandırabilir ve ilgili literatüre katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak kariyer güvencesizliği iş güvencesizliği kadar önem arz eden bir konudur. Çalışanlar istihdam edildikleri sürece, istihdam edilebilirliklerinin ve kariyer sermayelerini geliştirebilecekleri ortamların onlara sağlanmasını beklemektedirler.

Kaynakça

- COLAKOGLU, Sidika N. (2005), *The Relationship between Career Boundarylessness and Individual Well-Being: A Contingency Approach*, Doktora Tezi, Drexel Üniversitesi, ABD.
- COLAKOGLU, Sidika N. (2011), "The Impact of Career Boundarylessness on Subjective Career Success: The Role of Career Competencies, Career Autonomy, and Career Insecurity", *Journal of Vocational Behavior*, Cilt 79, s. 47-59.
- CURRIE, Graeme, TEMPEST, Sue ve STARKEY, Ken (2006), "New Careers for Old? Organizational and Individual Responses to Changing Boundaries", *Int. J. of Human Resource Management*, Cilt 17, Sayı 4 April, s. 755-774.

- ÇAKMAK, Kadriye Övgü (2011), “Çalışma Yaşamındaki Güncel Gelişmeler Doğrultusunda Değişen Kariyer Yaklaşımları ve Örgüte Bağlılığa Etkisine İlişkin Bir Araştırma”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- DAVIS-BLAKE, Alison, BROSCAK, Joseph P. ve GEORGE, Elizabeth (2003), “Happy Together? How Using Nonstandard Workers Affects Exit, Voice, and Loyalty Among Standard Employees”, *Academy of Management Journal*, Cilt 46, Sayı 4, s. 475-485.
- DİKİLİ, Ali (2012), “Yeni Kariyer Yaklaşımlarına İlişkin Değerlendirmeler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, s. 473-484.
- HUANG, Guo-Hua, WELLMAN, Ned, ASHFORD, Susan J., LEE, Cynthia ve WANG, Li (2017), “Deviance and Exit: The Organizational Costs of Job Insecurity and Moral Disengagement”, *Journal of Applied Psychology*, Cilt 102, Sayı 1, s. 26-42.
- KANBUR, Aysun ve SALİHOĞLU, Güneş Han (2014), “Çalışanların Sınırsız ve Değişken Kariyer Yolculuğunda İşkolikliğinin Rolü Üzerine Bir Araştırma”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s. 27-58.
- KARACAOĞLU, Korhan (2015), “Çalışanların İş Güvencesizliğinin İşten Ayrılma Niyetleri Üzerindeki Etkisi: Alanya Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 13-21.
- KICIR, Başak (2019), “Evden Çalışma: Özgürlük Mü Esaret Mi?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, s. 173-196.
- LEE, Cynthia, HUANG, Guo-Hua ve ASHFORD, Susan J. (2018), “Job Insecurity and The Changing Workplace: Recent Developments and The Future Trends in Job Insecurity Research”, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, Cilt 55, s. 335-359.
- McARDLE, Sarah, WATERS, Lea, BRISCOE, Jon P. ve HALL, Douglas T. (2007), “Employability During Unemployment: Adaptability, Career Identity and Human and Social Capital”, *Journal of Vocational Behavior*, Sayı 71, s. 247-264.
- NAYEBZADEH, Shahnaz, MOEINADDIN, Mahmoud ve AMROLLAHI, Mohammad Javad (2013), “The Impact of Career Autonomy and Career Insecurity of the Professional Development of the Accountants on Their Well-being”,

Interdisciplinary Journal of Contemporary Research In Business, Cilt 4, Sayı 10, s. 384-392.

ORTLIEB, Renate ve WEISS, Silvana (2018), “What Makes Academic Careers Less Insecure? The Role of Individual-Level Antecedents”, *Higher Education*, Cilt 76, Sayı 4, s. 571-587.

SEÇER, Barış ve ÇINAR, Efe (2011), “Bireycilik ve Yeni Kariyer Yönelimleri”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 18, Sayı 2, s. 49-62.

SEYMEN, Oya Aytemiz (2004), “Geleneksel Kariyerden, Sınırsız ve Dinamik/Değişken Kariyere Geçiş: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Yazınsal Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı 1, s. 79-114.

SPURK, Daniel, KAUFFELD, Simone, MEINECKE, Annika L. ve EBNER, Katharina (2016), “Why Do Adaptable People Feel Less Insecure? Indirect Effects of Career Adaptability on Job and Career Insecurity via Two Types of Perceived Marketability”, *Journal of Career Assessment*, Cilt 24, Sayı 2, s. 289-306.

TREVOR-ROBERTS, Edwin (2006), “Are You Sure? The Role of Uncertainty in Career”, *Journal of Employment Counseling*, Cilt 43, s. 98-116.

UY, Marilyn A., CHAN, Kim-Yin, SAM, Yoke Loo, HO, Moon-ho Ringo ve CHERNYSHENKO, Oleksandr S. (2015), “Proactivity, Adaptability and Boundaryless Career Attitudes: The Mediating Role of Entrepreneurial Alertness”, *Journal of Vocational Behavior*, Sayı 86, s. 115-123.

van EETVELDT, Martijn W., van de VEN, Niels, van den TOOREN, Marieke ve VERSTEEG, Renzo C. (2013), “The Importance of Career Insecurity for Turnover Intentions in the Dutch Military”, *Military Psychology*, Cilt 25, Sayı 5, s. 489-501.

VARSNEY, Deepanjana (2013), “Boundaryless Careers to Career Entrepreneurship: Redefining Career in 21st Century”, *Journal of Business Management & Social Sciences Research (JBM&SSR)*, Cilt 2, Sayı 4, s. 86-90.

YAMASHITA, Masaru ve UENOYAMA, Tatsuya (2006), “Boundaryless Career and Adaptive HR Practices in Japan’s Hotel Industry”, *Career Development International*, Cilt 11, Sayı 3, s. 230-242.

Makale Geliş Tarihi: 24.09.2019

Kabul Tarihi: 04.10.2019

ÇOK DEĞİŞKENLİ KONTROL GRAFİKLERİNDEN HOTELLİNG T^2 GRAFIĞI VE YAĞ SANAYİNDE BİR UYGULAMA

Dr. Öğrt. Üyesi Orhan ŞAHİN
Balıkesir Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü.,
osahin@balikesir.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-7416- 1673

Öz

Kalite kontrol, üretim aşamasında spesifikasyonlara uymayan ürünlerin ayrılması anlamına gelmektedir. Kalite kontrol grafiklerinin kullanım amacı, bir süreçteki kalite değişkenlerinin normal dışı davranışlarını belirlemektir. Bir tek kalite karakteristiğinin kontrolü için tek değişkenli kalite kontrol grafikleri, birden fazla kalite karakteristiğinin kontrolü için çok değişkenli kalite kontrol grafikleri kullanılmaktadır. Çok değişkenli kalite kontrol çizelgelerinden olan Hotelling T^2 grafikleri, birden fazla kalite değişkeni eşzamanlı gözlemek için kullanılır. Bu çalışmada Hotelling T^2 çizelgeleri, bir zeytinyağı fabrikasında yağ elde etme sürecine uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Değişkenli Kontrol Grafiği, Hotelling T^2 istatistiği, Yağ Sanayii

APPLICATION OF MULTIVARIATE STATISTICAL PROCESS CONTROL IN AN OLİVE OIL FACTORY

Abstract

Quality control means the separation of products that do not meet the specifications at the production stage. The purpose of the using quality control charts is to determine the abnormal behaviour of quality variables in a process. Univariate quality control graphs are used for the control of a single quality characteristic and multivariate quality control graphs are used for the control of multiple quality characteristics. One of the multivariable quality control charts, the Hotelling T^2 charts are used to monitor multiple quality variables.

simultaneously. In this study, Hotelling T^2 charts were applied to the process of obtaining oil in an olive oil factory.

Keywords: Univariate quality control graphs, Hotelling T^2 statistic. Oil Sector

1. Giriş

Bazı süreçler tarafından oluşturulan ürünler bir veya daha çok kalite karakteristiği bakımından sürekli olarak izlenmekte ve kalite kontrolü sağlanmaya çalışılmaktadır. Çoğu zaman bu ürüne ait kalite karakteristikleri birbirinden bağımsız olarak tek tek ele alınmakta ve her birinin kalite kontrolü ayrı olarak sağlanmaktadır. Ancak kalite karakteristiklerinin tek tek ele alınması oldukça hatalı sonuçlara varılmasına yol açabilir (Kotz ve Lovelace, 1998).

İstatistiksel süreç kontrolü, normal bir süreçten alınan veriler temel alınarak “normal süreç” kavramının tanımlanması ve ardından var olan süreçten alınan örnek verilerin tanımlanan normal süreç parametreleriyle karşılaştırılarak mevcut sürecin durumunun belirlenmesidir (Yang ve Trewen, 2004, s. 243). Tek değişkenli durumlarda görüntülenecek ve kontrol edilecek sadece bir değişken mevcuttur. Bu durum, literatürde çok yaygın olarak işlenen bir konu olmakla birlikte, gerçek hayatta kontrol edilecek süreç değişkeni bir taneyle sınırlı kalmamaktadır (Montgomery, 2005, s. 486). Çoğu veri yapısal olarak çok değişkenlidir, üretim işletmelerinde parçaların fiziksel boyutlarının birkaç farklı noktadan ölçülmesi gerekebilmekte veya bir sistemin çeşitli parametreleri eşzamanlı olarak elde edilebilmektedir (Fuchs ve Kenett, 1998, s.11). Eşzamanlı görüntülemenin ya da iki veya daha fazla kalite karakteristiğinin kontrolünün gerekli olduğu durumlarda, kalite karakteristiklerini birbirinden bağımsız olarak incelemek yanıltıcı sonuçlara neden olabilmektedir. Birbirleriyle ilişkileri bulunan kalite karakteristikleri, farklı kontrol grafikleri kullanılarak ayrı ayrı incelendiğinde süreç kontrol altında görünürken, değişkenler eşzamanlı olarak incelendiğinde, kalite karakteristiklerinin normal olmayan davranış gösterdiği görülebilmektedir (Montgomery, 2005, s. 510). Gerçek hayatta süreçler, birden fazla karakteristik içermekte ve bu durum, farklı ölçümlerin tek bir değerle ifade

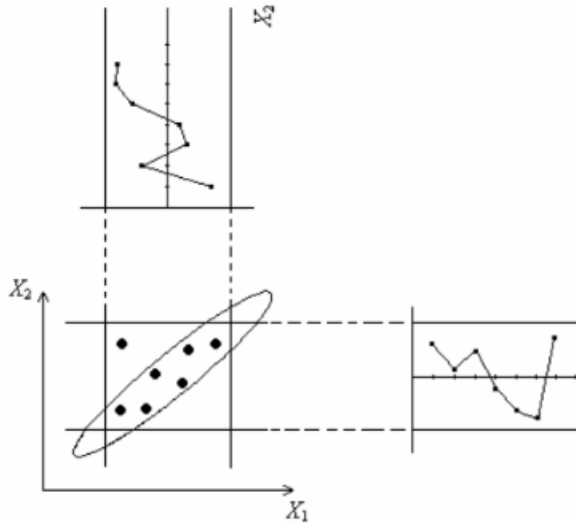
edilmesini gerektirmektedir. Bu tür süreçlere bir kalite karakteristiğine göre süreç kontrol yöntemlerinin uygulanması α ve β olasılıklarının değişmesine sebep olmaktadır (Baray, 2008, s. 204). Bununla birlikte özelliklerin ayrı ayrı incelenmesi 1. tip hata olan α hatasında yanlış hesaplamalara neden olabilmektedir. Süreç görüntüleme yöntemindeki bu yanlış, kalite karakteristiği sayısı arttıkça daha da artmaktadır. Genellikle, belirli bir üretim için p adet istatistiksel olarak bağımsız kalite karakteristiği bulunduğunda ve her birinin 1. tip hata olasılığı α' 'ya eşit olan $\bar{X}$ kontrol grafikleri oluşturulduğunda, ortak kontrol yönteminin süreç kontrol altındayken kontrol dışında olarak görünme olasılığı olan gerçek 1. tip hata,

$$\alpha' = 1 - (1 - \alpha)^p \quad (1)$$

denklemleri ile hesaplanmaktadır. Süreç kontrol altında iken tüm p ortalamalarının eşzamanlı kontrol grafiklerinin kontrol limitleri içinde olma olasılığı ise, 2' de verilmiştir.

$$P = (1 - \alpha)^p \quad (2)$$

Şekil 1'de bir süreçteki iki değişken için uygulanan tek değişkenli kontrol ve çok değişkenli kontrol arasındaki ayrım görülmektedir

Şekil 1 : İki Değişken İçin Uygulanan Tek Değişkenli Kontrol ve Çok Değişkenli Kontrol Arasındaki Ayrım (Montgomery, 2005)

Değişkenler arasındaki ilişki dikkate alınmazsa, Şekil 1'in üst ve sağında iki farklı değişkene ait Shewhart çizelgelerinde, noktalar alt ve üst kontrol sınırları arasındaysa süreç kontrol altında kabul edilecektir. Aynı ürüne ait değer çiftleri ayrı ayrı bu çizelgelerde gösterilmek yerine iki boyutlu uzayda işaretlenirse, çizelgelerdeki kontrol sınırları bu uzayda dikdörtgen bir alan oluşturur ve bu alan içindeki noktalar sürecin kontrol altında olduğunu gösterir. Ancak çok değişkenli kalite kontrol çizelgelerinde değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkisi de göz önüne alınmaktadır. Wierda'nın belirttiği gibi (Wierda, S.J,1994;174), Shewhart çizelgelerinin yakalayamadığı kontrol dışı noktaları Hotelling T^2 çizelgesinin yakalamasının nedeni, değişkenler arasındaki korelasyon yapısını hesaba katan, T^2 istatistiğine dayalı eliptik bir kontrol bölgesi kullanmasıdır. Şekil 1'deki elips iki değişken arasında kuvvetli pozitif korelasyon olduğunu göstermektedir ve dikdörtgen alandan çok farklıdır. Kontrol elipsini çizerek çok değişkenli gözlem değerlerini Şekil 1'de olduğu gibi elips üzerinde işaretlemek mümkündür, ancak bu durumda çizilen noktaların zaman ardışıklığı kaybolacaktır. Ayrıca kalite değişkeni sayısının ikiden fazla olması durumunda elipsleri (elipsoidleri) çizmek zorlaşacaktır. Bu zorlukları gidermek için her ürüne ait çok değişkenli gözlem değerlerinden bir T^2 istatistik değeri üretilir; bu değerler zaman sırasıyla Hotelling T^2 çizelgelerinde işaretlenir. Korelasyon yapısını dikkate alan bu çizelgeler, kontrol dışı durumları doğru şekilde saptamaktadır, çok değişkenli gözlem değerlerinin tek bir T^2 değerine indirgenmesi, Hotelling T^2 grafiklerinin yorumunu zorlaştırmaktadır (Montgomery, D.C.,2001)

2. Çok Değişkenli İstatistiksel Süreç Kontrolü ve Hotelling'in T^2 İstatistiği

Geometrik olarak T^2 , hedef değeri çevreleyen elipsten eşit uzaklıktaki noktalar ile çok değişkenli gözlem arasındaki uzaklığın karesidir. Yüksek T^2 değeri gözlemin hedeften uzak olduğunu göstermektedir. Hedef değerler referans örnekten belirlenebileceği gibi dışardan, referans örneklerle bağlantısı olmadan da belirlenebilir (Fuchs ve Kenett, 1998, s. 6).

Tek değişkenli t testinin gücü çok değişkenli testten daha azdır. Çok sayıdaki tek değişkenli testin karşılaştırılmasında ise anlamlılık düzeyleri belirlendiğinde birleşim problemi yaşanmaktadır. Bu nedenle bu yöntemlerdense tek değişkenli Shewhart $\bar{x}$ kontrol grafiğinin çok değişkenliliğe uyarlanmış hali olan Hotelling T^2 kontrol grafiği tercih edilmektedir (Fuchs ve Kenett, 1998, s. 22).

Hotelling T^2 kontrol istatistiğini kullanmak için bazı varsayımlar yapılması ve gerekli koşullar sağlanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. (Young ve Mason 2002, s. 33)

1. Rassal gözlem örnekleri seçmek
2. Sinyal tespitinde kullanmak için bir üst kontrol limiti belirlemek
3. Yeterli örnek büyüklüğü kullanmak
4. Değişkenler için tutarlı bir kovaryans matris tahminleyicisi elde etmek

3. Hotelling T^2 İstatistiği

Hotelling T^2 istatistiğinin dağılım özelliklerini ele almadan önce çok değişkenli gözlemlerin μ ortalama vektörlü, Σ kovaryans matrisli p değişkenli normal dağılıma sahip kitleden rasgele örnekleme ile alındığını varsayalım. Bağımsız gözlemlerin davranışı bilinen veya bilinmeyen parametrelili bir olasılık fonksiyonu tarafından açıklanır. Eğer parametreler bilinmiyorsa proses kontrolde iken toplanan önceki veri kümesinden tahmin edilir. Bu p değişkenli örneklem gözlemlerini Hotelling T^2 istatistiğine dönüştürülür.

Genel bir fikir vermesi amacıyla, kovaryans matrisinin örneklem tahminine dayalı T^2 istatistiğinin aslında tek değişkenli student-t istatistiğini çok değişkenli duruma genişletilmesi olduğunu gösterelim (Özdamar, K, 1999: 97-98)

Tek değişkenli student- t istatistiği

$$t = \frac{(\bar{X} - \mu)}{S/\sqrt{n}}$$

olup karesi alınırsa

$$t^2 = \frac{(\bar{X} - \mu)^2}{S^2/n} = n(\bar{X} - \mu)(S^2)^{-1}(\bar{X} - \mu)$$

elde edilir.

$X_i' = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{ip})$ $i = 1, 2, \dots, n$ olmak üzere $X_1, X_2, \dots, X_n$ μ ortalamalı ve Σ kovaryans matrisli p değişkenli normal dağılımdan alınan n birimlik örneklem olsun. $\bar{X}$, μ nün ve S de Σ nın örneklem tahmin edicileri olmak üzere t istatistiğinin çok değişkenli genelleştirilmesi

$$T^2 = n(\bar{X} - \mu)' S^{-1} (\bar{X} - \mu)$$

şeklinde dir.

Hotelling T^2 istatistiği X ile μ arasındaki istatistiksel uzaklığı gösterir ve bu ifade p - boyutlu gözlemlerin pek çok farklı bileşenleri arasındaki istatistiksel uzaklığı gösterecek şekilde genişletilebilir. Örneğin, bir tek gözlem vektörü X ile kitle ortalaması μ veya μ nün tahmini $\bar{X}$ arasında ya da i -inci gözlem ortalaması $\bar{X}_i$ ile tüm örneklem ortalaması $\bar{X}$ arasında istatistiksel uzaklık tanımlanabilir.

Her biri m büyüklükte p değişken (kalite karakteristiği) içeren n tane gözlemin olduğunu ve gözlemlerin μ ortalama vektörlü ve Σ kovaryans matrisli normal dağılımdan alındığını varsayalım. Hesaplamalarda aksi belirtilmedikçe p bileşen üzerinde tek bir gözlem olduğunu, $m = 1$, varsayacağız.

T^2 istatistiğinin açıklanmasında farklı olasılık fonksiyonları kullanılabilir. Burada üç farklı yaklaşım ele alınır.

3.1. Çok değişkenli normal dağılım için μ ve Σ nın bilindiğini varsayalım.

Her bir gözlem vektörü X , için T^2 istatistiği

$$T^2 = (X - \mu)' \Sigma (X - \mu) \sim \chi^2_{(p)}$$

olup p serbestlik dereceli ki-kare dağılımı, $\chi^2_{(p)}$ gösterir. T^2 dağılımı sadece X gözlem vektöründeki değişken sayısı p ye bağlıdır.

3.2. Çok değişkenli normal dağılım için μ ve Σ parametrelerinin bilinmeyip $\bar{X}$ ve S ve tahmin edicileri kullanılarak tahmin edildiğini varsayalım. $\bar{X}$ ve S değerleri n gözlemi içeren önceki veri kümesinin (HDS)' den elde edilir.

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$$

$$S = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(X_i - \bar{X})'$$

$\bar{X}$ ve S den bağımsız gözlem vektörü X için T^2 istatistiği

$$T^2 = (X - \bar{X})S^{-1}(X - \bar{X}) \sim \left[\frac{p(n+1)(n-1)}{n(n-p)} \right] F_{(p, n-p)}$$

olup p ve $(n-p)$ serbestlik dereceli F dağılımına sahiptir.

3.3. μ ve Σ nin bilinmeyip X ve S ile tahmin edildiğini, X gözlem vektörünün X ve S den bağımsız olmadığını varsayalım.

Bu durumda T^2 istatistiğinin yapısı ve dağılımı

$$T^2 = (X - \bar{X})S^{-1}(X - \bar{X}) \sim \left[\frac{(n-1)^2}{n} \right] B_{(p/2, (n-p-1)/2)}$$

şeklinde dir. Dağılım değişken sayısı p ve örneklem büyüklüğü n ye bağlıdır.

T^2 istatistiğinin grafiklendirilmesi iki aşamada ele alınır. I. aşamada kontrol durumunda gözlemlerin bir veri kümesi oluşturulur, II. aşamada ise T^2 istatistiği grafiklendirilir.

Tek değişkenli durumda olduğu gibi çok değişkenli durumda da ön kontrol prosedürü yardımıyla kontrol dışı gözlemler belirlenerek gözlem grubundan atılır ve T^2 istatistiğine uyan ÜKS belirlenir. T^2 istatistiğinin farklı olasılık fonksiyonları olduğundan ÜKS'nin hesaplamaları farklı olacaktır. I. aşama işlemlerinde beta ve ki-kare dağılımları, II. aşama işlemlerinde F ve ki-kare dağılımları kullanılır.

4-Tek Gözlemler için Üst Kontrol Sınırının Hesaplanması

Bazı sanayi kollarında sürecin analizi için toplanan veri seti genellikle $n=1$ büyüklüğünde olmaktadır. Bazı endüstriyel işlemlerde alt örnek büyüklüğü (n) işlemin doğası gereği her zaman 1'dir. Bu durum genellikle kimya endüstrilerinde ortaya çıkmakla birlikte, çok değişkenli veri sürekli görüntülenmekte ve kaydedilmekte ise de bu, belirli bir zamanda 1 adet gözleme

karşılık gelmekte, başka bir deyişle alt grup örnek büyüklüğü 1'e eşit olmaktadır (Yang ve Trewin, 2004, s. 259). T^2 istatistiği çok değişkenli normal dağılıma sahip bir ortalama vektörünün bir sabit değere eşit olup olmadığının test edildiği hipotez testlerinde kullanılır. Bu istatistiğin çizelgelere uyarlanması ile geliştirilen Hotelling T^2 çizelgeleri ortalama vektöründeki kaymanın belirlenmesinde kullanılır. Çizelge, süreç kontrol altındayken toplanan çok değişkenli verilerle oluşturulur. Süreç ortalama vektörü ve varyans-kovaryans matrisi tahmin edildikten sonra çizelgenin üst kontrol sınırı hesaplanır. Bu işleme birinci aşama adı verilir. Ardından gelen ikinci aşamada süreçten alınan gözlemlerden elde edilen T^2 istatistik değerleri gözlem sırasıyla çizelgeye yerleştirilerek üst kontrol sınırının üstünde bir değer bulunup bulunmadığı takip edilir. Böyle bir değer kontrol dışı durum sinyali olarak değerlendirilir ve olası hata kaynakları araştırılır (Çetin ve Birgören, 2007).

Örnek büyüklüğü 1 olan m adet örnek ve her örneğin p adet kalite karakteristiğinin olduğu bir durumda $\bar{X}$ ve S sırasıyla örnek ortalama vektörü ve kovaryans matrisi iken Hotelling T^2 istatistiği aşağıdaki gibidir. edilecektir.

$$T^2 = (x - \bar{x})' S^{-1} (x - \bar{x})$$

Tracy, Mason ve Young (1992) örnek büyüklüğü bir olduğunda birinci faz limitlerinin beta dağılım göstermesi gerektiğini vurgulamışlardır. Buna göre limitler ekteki gibidir. Bu aşamada normal süreçten veri alınarak T^2 kontrol grafiği oluşturulacak ve kontrol dışı durumlar silinerek temiz bir referans örnek veri elde edilecektir.

$$\text{ÜKL} = \frac{(m-1)^2}{m} \beta_{\alpha, p/2, (m-p-1)/2}$$

$$\text{AKL} = 0$$

İkinci fazda referans örnek veri grubundaki değerlerle yeni bir T^2 kontrol grafiği

oluşturulur ve mevcut üretim incelenir. İkinci faz limitleri F dağılım göstermektedir.

$$\text{ÜKL} = \frac{p(m+1)(m-1)}{m^2 - mp} F_{\alpha, p, m-p}$$

$$\text{AKL} = 0$$

5- Referans Veri Kümesinin Oluşturulması

Ana kütle parametrelerinin bilinmediği, hedef değerlerinin belirlenmediği bir durumda, anakütle parametrelerinin; gerekli olan varsayımları sağlayan aykırı gözlem içermeyen bir veri kümesinden tahmin edilmesi gerekmektedir. Bunun amacı, ilk kontrol limitlerini kurmak için bir temel oluşturmak ve herhangi bilinmeyen parametreleri tahmin etmektir. Bu veri setinin oluşturulması uygulamada prosesin doğru incelenebilmesini sağlayan en önemli basamak olarak kabul edilmektedir. Uygulamalarda bilinmeyen μ ve Σ parametrelerini, x ve S değerlerini kullanarak tahmin ederiz. Bu değerler Referans veri kümesi kullanılarak elde edilir. (Mason ve Chou,2003) Tek değişkenli kalite kontrolde olduğu gibi çok değişkenli kalite kontrol de iki aşamadan oluşmaktadır. Referans Veri Kümesi'nin geliştirilmesi I.Aşama olarak bilinmektedir. Seçilen yeni gözlem vektörlerinin I.Aşamadaki bulgulara uygunluğunun araştırılması ise II.Aşamadır.(Tracy ve Young 1992). Birinci aşamanın amacı ikinci aşamada kullanılacak kontrol sınırlarını belirlemektir. Birinci aşamada belirli sayıda gözlemden oluşan bir alt örnek grubu oluşturulur. Parametreler tahmin edilerek çizelge oluşturulur. Kontrol dışı durumlar belirlenerek ilk veri setinden çıkarılır ve bu işlemler tüm veriler kontrol sınırının altında olana dek homojen bir veri kümesi elde edilene kadar tekrar edilir. Bu noktada birinci aşama sona ermektedir ve tüm aykırı gözlemler veri kümesinden çıkarıldıktan sonra kalan veri kümesinin "Referans(Geçmiş) Veri Kümesi" olduğu kabul edilmektedir ve Referans veri kümesi, kontrol altındaki prosesin tanımlanmasında temel alınmaktadır. İleriye dönük bir yaklaşım olan ikinci aşamanın amacı ise sürecin birinci

aşamada elde edilen dağılım yapısına uygunluğunu kontrol etmek ve sürecin kontrol altında olmasının devamlılığını sağlamaktır. Bunun için alınan gözlemlerde kontrol dışı durumlar saptanmaya çalışılır.

6-Sanayi Uygulaması

Bu çalışmada Hotelling T^2 çizelgeleri bir yağ üretim fabrikasında yağ üretim sürecine uygulanmıştır. Süreçte üretilen yağlardan düzenli şekilde numune alınarak yağ içerisindeki yağ kalitesini etkileyen faktörlerin oranları ölçülmüştür. Zeytinyağında kalite tespit yöntemleri, üretimde yağın duyuşal, fiziksel ve kimyasal özelliklerini en üst düzeyde koruyacak şekilde üretimi sağlamaktadır. Fiziksel Analiz; Zeytinler işletmeye geldiği anda çeşit, yaprak, çöp, vb. yabancı maddelerden temizlenmesiyle ön işleminden geçmektedir. Kimyasal Analiz; Zeytinyağının akredite laboratuvarlar tespit edilen ve genellikle kullanılan değerler şunlardır; Serbest yağ asitliği, zeytinyağları için önemli bir kalite ölçütüdür. Çünkü yağın serbest yağ asitliği içeriği bir taraftan zeytinyağlarının sınıflandırılmasında, diğer bir deyişle, ticari değerlerinin belirlenmesinde kullanılırken, diğer taraftan da zeytinyağının yemeklik veya rafinajlık olması hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle, meyve hasadından başlayarak, yağ halinde sofraya gelene kadar geçen süreçte, gerek zeytin meyvesinde, gerekse içerdiği yağında serbest asitlik artışına neden olabilecek etkenlerin en az düzeye indirilmesi veya mümkünse bertaraf edilmesi çok büyük önem taşımaktadır (Bıyıklı, 2009). Serbest yağ asitleri zeytin meyvesinin olgunlaşması ile artmaktadır. Zeytinyağının yağ asidi kompozisyonunu; çeşit, meyve olgunlaşması, verim, ekolojik koşullar, kültürel işlemler gibi çok sayıda agronomik faktör etkilemektedir. Zeytinyağının yağ asidi sağlık açısından büyük önem taşımaktadır (Kutlu ve Şen, 2011). Peroksit değeri; yağların oksidasyonunda oluşan hidroperoksitlerin doğrudan ölçümüne dayanmaktadır. Natürel zeytinyağları için kabul edilen yasal üst limit, diğer zeytin ve prina yağları için verilen limitlerden oldukça yüksektir. Çünkü rafinasyon işlemi sırasında ve özellikle deodorizasyon aşamalarında, daha önce oluşan hidroperoksitler parçalanmakta veya yüksek vakumda yağdan

uzaklaştırılmaktadır (Bıyıklı, 2009). Ultraviyole ışıkta özgül soğurma; zeytinyağlarının kalitelerinin belirlenmesinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu ölçümün yapılmasında yararlanılan metot, diyen konjuge bileşiklerin 232 nm, triyen konjuge ürünlerinin ise, 270 nm dalga boyundaki ışığı absorbe etmesi prensibine dayanmaktadır. Söz konusu ürünler ya oksidasyon veya rafinasyon işlemleri sırasında ve özellikle ağartma ve deodorizasyon aşamasında oluşabilmektedir. Bu nedenle analiz sonuçlarının yorumlanmasında, sadece bu analiz esas alınır, güçlük çekilmektedir (Bıyıklı, 2009). Bu çalışmada natürel zeytinyağı olarak ifade edilen zeytinyağlarından örnekler alınarak çok değişkenli grafikler yardımıyla süreç analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada, serbest yağ asitliği ve ultraviyole ışıkta özgül soğurma değerleri ölçülmüştür. Zeytinyağlarındaki serbest yağ asidi miktarı önemli bir kalite unsurudur ve değişik zeytinyağlarını karakterize etmek için geleneksel olarak kullanılmaktadır. Serbest yağ asitliği zamanla lipaz enzimi, ısı ve ışık gibi etkenlerden etkilenecek artar. Bu artış ransidite ya da acılaşıma adı verilen kalite kusurunun oluşmasına yol açar. Yağ çeşitleri için % en çok asitlik yüzdesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Zeytinyağı çeşidi	Serbest Asitlik (% en çok, oleik asit cinsinden)
Ham zeytinyağı	>2.0
Naturel sızma zeytinyağı	<0.8
Naturel Birinci Zeytinyağı	<2.0
Rafine Zeytinyağı	<0.3
Riviera Zeytinyağı	<1.0
Ham Pirina Yağı	
Rafine Pirina Yağ	<0.3
Pirina Yağı	<1.0

UV ışıkta özgül soğurma Çok kullanılan bir kalite belirleme yöntemidir. Dien konjuge bileşiklerinin 232 nm ve trien konjuge bileşikleri ise 270 nm'de ışığı absorbe etmektedirler. Söz konusu ürünler, ya oksidasyon ya da rafinasyonda (ağartma ve deodorizasyonda) oluşabilmektedir. Zeytinyağlarının 232 ve

270 nm'de ölçülen özgül absorpsan değerleri, oksidasyona dayanıklılıklarının bir ölçütü olarak değerlendirilen önemli bir kalite kriteridir. 232 nm'de ölçülen özgül absorpsan değeri, oksidasyonun birinci basamağı olan hidroperoksitlerin ve konjuge dienlerin; 270 nm'de ölçülen özgül absorpsan değeri de oksidasyonun ikinci basamağı olan karbonilik bileşikler ile konjuge trienlerin göstergesidir.

Zeytinyağı çeşidi	E (232nm)	E (270 nm)
Natürel sızma zeytinyağı	<2,5	< 0.22
Natürel Birinci Zeytinyağı	<2,6	< 0.25
Rafine Zeytinyağı	-	< 1,10 ^{<4>}
Riviera Zeytinyağı	-	< 0.90 ⁽⁴⁾
Rafine Pirina Zeytinyağı	-	< 2,0
Pirina Yağı	-	< 1.70

7-Çok değişkenli Grafikler

Aşama 1

Birinci aşamada üst kontrol sınırı

$$\text{ÜKS} = \frac{(m-1)^2}{m} \beta_{\alpha, p/2, (m-p-1)/2} \quad 1$$

alınır. Burada $\beta_{\alpha, p/2, (m-p-1)/2}$, $p/2$ ve $(m-p-1)/2$

parametrelili Beta dağılım yüzdeliğidir. μ ve Σ' 'nin tahminçileri $\bar{X}$ ve S ile çizelgeye işaretlenecek T^2 değerleri şöyle hesaplanır:

$$\bar{X} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m X_i \quad 2$$

$$S = \frac{1}{m-1} \sum_{i=1}^m (X_i - \bar{X})(X_i - \bar{X})' \quad 3$$

$$T_i^2 = (X_i - \bar{X})' (S)^{-1} (X_i - \bar{X}) \quad 4$$

Eşitlik 4'e göre hesaplanan m adet değerden Eşitlik 1'de verilen kontrol sınırını aşanlar, ilk veri kümesinden atılır, yeni (azalan) m değerine göre Eşitlik 1-4 kullanılarak yeni kontrol sınırı ve T^2 değerleri hesaplanıp çizelgelenir. Bu veri atma işlemi kontrol sınırları dışında nokta kalmayana kadar tekrar edilir. Yağ işleme sürecinden n=1 büyüklüğünde p=3 değişkenli model için alınan 40 örnek üzerinde alınan ölçüm değerleri şöyledir.(Ek Tablo 1)

Üst kontrol limit (ÜKL) değeri beta dağılımına göre;

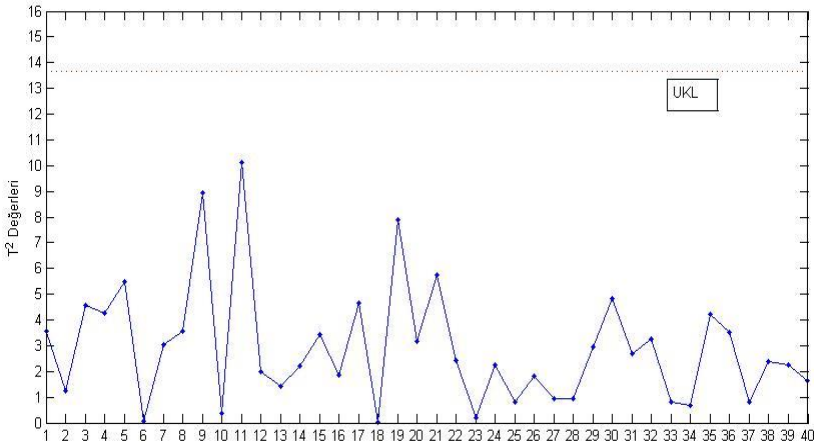
$$\text{ÜKL} = \frac{(m-1)^2}{m} \times \frac{(p/(m-p-1))F(\alpha; p, m-p-1)}{1 + (p/(m-p-1))F(\alpha; p, m-p-1)}$$

förmülü yardımıyla aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\text{ÜKL} = \frac{(40-1)^2}{40} \times \frac{(3/(40-3-1))F(0,001; 3, 40-3-1)}{1 + (3/(40-3-1))F(0,001; 3, 40-3-1)} = 13,68$$

Hesaplama sonucuna göre ÜKL değerinin 13,68 olduğu belirlenmiştir.

Hesaplanan 40 adet Hotelling T^2 değeri ve bu değere ait Üst Kontrol Limiti grafiğe aktarılarak kontrol dışında gözlem olup olmadığı araştırılmıştır.

Şekil 2: 40 Gözlem değeri için Hotelling T^2 Grafiği(Aşama1)
Grafik incelendiğinde Üst Kontrol Limiti dışında kalan T^2 değerleri yoktur. Böylece ikinci aşamaya geçilebilir. Eğer ÜKL dışında gözlem değeri bulunsaydı bu değerler çıkartılarak

kalan gözlem değerleri için yukarıdaki 1-4 adımlar kontrol dışında değer kalmayınca kadar sürdürülecekti.

Aşama 2:

Aşama 1’de proses kontrol altına alınarak referans veri kümesi elde edilmiştir. Referans veri kümesindeki değişken ve örnek sayıları kullanılarak, prosesin kontrol limitleri aşama 2 için hesaplanır. İkinci aşama için alınan örnek gözlem değerleri ek tablo 1’de verilmiştir. Bu durumda ikinci aşamada kullanılacak üst kontrol sınırı ve işaretlenecek T^2 değerleri şöyle olacaktır:

$$\bar{UKS} = \frac{p(m_s + 1)(m_s - 1)}{(m_s)^2 - m_s p} F_{\alpha, p, m_s - p} \quad (5)$$

$$T_i^2 = (X_i - \bar{X})' (S)^{-1} (X_i - \bar{X}) \quad (6)$$

Burada $F_{\alpha, p, m_s - p}$, p ve $m_s - p$ serbestlik dereceli F dağılım yüzdeliğidir. Ayrıca, Eşitlik 6’daki $\bar{X}$ ve S ’nin referans veri kümesinden tahmin edildiğine dikkat edilmelidir; burada Eşitlik 4 ve 5, m yerine m_s kullanılarak referans veri kümesine uygulanmalıdır. Üst Kontrol Limiti, F dağılımına göre aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır.

$$\bar{UKL} = \frac{p(m_s + 1)(m_s - 1)}{m_s^2 - m_s p} F(\alpha, p, m_s - p)$$

$P=3$, $m_s=40$ ve $\alpha=0,001$ değerleri ile Hotelling T^2 Kontrol grafiğinin Üst Kontrol limiti aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\bar{UKL} = \frac{3(40+1)(40-1)}{40^2 - 40 \times 3} F(0,001, 3, 40 - 3) = 21,8574$$

Prosesle ait güvenilir kontrol limiti 21,8574 olarak hesaplanmıştır. Bu kontrol limitine bağlı olarak prosesin gelecek durumu analiz edilecektir.

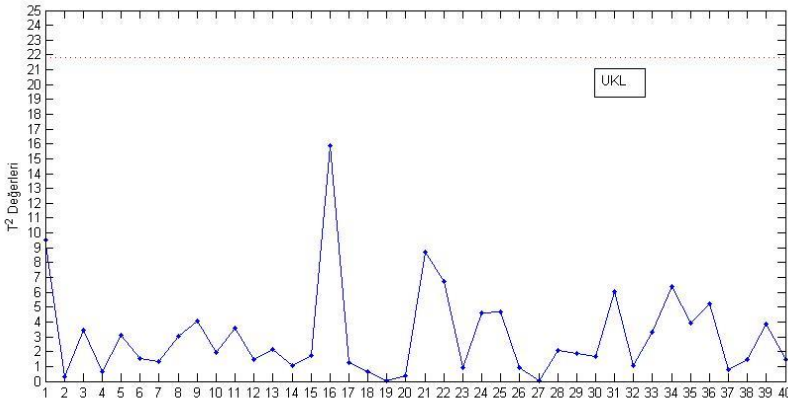
Referans veri kümesine ait değişken ortalama vektörü;

$$\bar{X} = \begin{pmatrix} 0,0483 \\ 1,8625 \\ 0,1457 \end{pmatrix}$$

Referans veri kümesine ait kovaryans matrisi

$$S = \begin{pmatrix} 0,000379 & -0,00171 & 0,000362 \\ -0,00171 & 0,546306 & -0,00558 \\ 0,000362 & -0,00558 & 0,003128 \end{pmatrix}$$

Şeklinde elde edilir. Referans veri kümesinin değişken ortalamaları ve kovaryans matrisi kullanılarak aşama 2 için Hotelling T^2 değerleri Matlab yazılımı kullanılarak hesaplanmıştır. Matlab yazılımından elde edilen kontrol limit değerleri ve Hotelling T^2 değerleri aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

Şekil 3: İkinci aşama için oluşturulan Hotelling T^2 Grafiği
Grafik incelendiğinde gözlemlerin kontrol dışında olmadığı görülmüştür.

8- Sonuç

Çok değişkenli istatistiksel proses kontrol metodlarının son yıllarda yabancı literatürde büyük önem arz ettiği ve özellikle endüstriyel alanda çok fazla kullanıldığı görülmektedir. Özellikle kontrol grafikleri, prosteki değişimin görsel olarak sürekli izlenebilmesini sağladığından ve kolay uygulanıp yorumlanabildiğinden çok sık kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın teori bölümünde çok değişkenli istatistiksel proses kontrol yöntemlerinden Hotelling T^2 kontrol grafiği incelenmiş, bu grafiklerin kullanımını göstermek amacıyla yağ sanayinde yağ kalitesini etkileyen değişkenler kullanılarak çok değişkenli istatistiksel proses kontrol (İPK) uygulaması yapılmıştır. İki aşama halinde Hotelling T^2 kontrol grafikleri oluşturulmuştur. Birinci aşamada üst kontrol limitini aşmayan değer kalıncaya kadar T^2 değerleri hesaplanmış. Hesaplanan bu aşamadaki ortalama

vektörü ve kovaryans matrisi yardımıyla ikinci aşamada elde edilen gözlem değerlerine ait T^2 değerleri hesaplanmıştır. Bu yeni değerler ve üst kontrol limiti sınırı, Hotelling T^2 kontrol grafiğine aktarılarak proses hakkında karar verilmiştir. Yapılan çalışmada kontrol limitleri dışına taşan bir gözlem değeri görülmemiştir.

Kaynakça

- 1-Baray, Alp: Üretimde Varyasyon: İstatiksel Yaklaşım, İstanbul, Çağlayan Kitapevi, 2008.
- 2- Bıyıklı, K. 2009. Türk Zeytinyağlarının Saflık Derecelerinin Belirlenmesi. Ankara Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- 3- Çetin, Suna, Birgören, Burak: "Çok Değişkenli Kalite Kontrol Çizelgelerinin Döküm Sanayiinde Uygulanması", Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, C. XXII, No: 4, 2007, s. 809-818.
- 4- Fuchs, Camil, Kenett, Ron S.: Multivariate Quality Control: Theory and Applications 54, C.LIV, United States of America, Marcel Dekker, Inc., 1998.
- 5- Kotz, S; Lovelace, L, (1998), Process Capability Indices in Theory and Practice, Arnold, London
- 6- Kutlu, E. Şen, F. 2011.Farklı Hasat Zamanlarının Gemlik Zeytin (*Olea Europea L.*) Çeşidinde Meyve ve Zeytinyağı Kalitesine Etkileri. Ege Univ. Ziraat Fak. Derg., 2011, 48 (2): 85-93
- 7- Montgomery, D.C., Introduction to Statistical Quality Control, 4th. ed., Wiley&Sons, New York, 2001.
- 8- Montgomery, D. C, (2005), Introduction to Statistical Quality Control, John Wiley & Sons., New York.
- 9- Montgomery, Douglas C.: Introduction to Statistical Quality Control, 5. bsk, New York, John Wiley & Sons, Inc., 2005.
- 10- Özdamar, Kazım; Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler), İkinci Baskı, Kaan Kitapevi, 1999. 97-98
- 11- Özkale, Mahmude Revan, Kaçıranlar, Selahattin, Hotelling T^2 Kontrol Grafiği ve MYT Ayrışımı

- 12- Tracy, Nola D., Young, John C., Mason, Robert L.: "Multivariate Control Charts for Individual Observations", Journal of Quality Technology, C. XXIV, No: 2, 1992, s. 88-95.
- 13- Yang, Kai, Trewn, Jayant : Multivariate Statistical Methods in Quality Management, United States of America, McGrawHill Professional, 2004.
- 14-Wierda, S.J., "Multivariate Statistical Process Control- Recent Results and Directions for Future Research", Statistica Neerlandica, 48(2), 147-168, 1994.

Ek Tablo 1

Sıra	1. Aşama Gözlem Değerleri			2. Aşama Gözlem Değerleri			1inci Aşama T^2 değerleri	2nci aşama T^2 değerleri
	Serbest Asitlik	E(232nm)	E(270nm)	Serbest Asitlik	E(232nm)	E(270nm)		
1	0,04	0,00	0,80	0,95	0,09	0,16	3,560573123	9,51805669
2	0,05	0,04	1,11	1,83	0,13	0,12	1,226012451	0,31242092
3	0,05	0,03	3,28	2,91	0,09	0,17	4,577650442	3,477685507
4	0,08	0,04	2,31	1,39	0,12	0,14	4,268233444	0,665659785
5	0,04	0,02	3,04	1,74	0,04	0,17	5,499589764	3,119040042
6	0,05	0,06	1,87	2,59	0,16	0,16	0,067449355	1,520551895
7	0,06	0,03	2,67	2,15	0,21	0,16	3,018516629	1,363444976
8	0,02	0,08	1,25	1,29	0,09	0,17	3,554314021	3,024043781
9	0,01	0,02	1,03	0,96	0,21	0,13	8,923476351	4,090524889
10	0,05	0,07	1,66	1,80	0,12	0,21	0,378217999	1,943434761
11	0,08	0,07	1,53	1,51	0,32	0,09	10,10961116	3,587617418
12	0,03	0,06	2,14	2,57	0,18	0,15	1,981623471	1,435533832
13	0,03	0,05	2,44	1,13	0,14	0,21	1,424273793	2,178490729
14	0,06	0,06	1,25	2,17	0,22	0,12	2,208525692	1,027913152
15	0,04	0,04	3,11	1,51	0,09	0,20	3,450435615	1,744157274
16	0,03	0,02	2,57	0,23	0,15	0,28	1,860422729	15,8684956
17	0,03	0,06	2,44	2,51	0,22	0,15	4,64231663	1,273271177
18	0,05	0,05	1,81	1,43	0,15	0,12	0,013360908	0,679010094
19	0,09	0,05	0,43	1,68	0,16	0,15	7,897040039	0,065080283
20	0,08	0,05	1,20	2,28	0,17	0,14	3,187023849	0,349748705
21	0,03	0,02	0,35	0,47	0,12	0,21	5,753051058	8,740977304
22	0,07	0,09	1,01	1,31	0,19	0,26	2,418000822	6,709392174
23	0,04	0,03	1,97	2,02	0,13	0,14	0,210078769	0,949237595
24	0,04	0,05	2,47	1,53	0,07	0,26	2,254313422	4,621668755

25	0,05	0,08	2,01	1,08	0,10	0,24	0,827015516	4,690638009
26	0,05	0,04	2,83	1,64	0,15	0,18	1,808412308	0,897674187
27	0,06	0,05	1,34	1,82	0,14	0,15	0,920408451	0,012009255
28	0,04	0,04	1,43	1,76	0,11	0,21	0,94596567	2,058975861
29	0,03	0,04	1,58	1,00	0,06	0,12	2,957467029	1,901529546
30	0,09	0,04	1,35	1,17	0,20	0,18	4,837492636	1,665287016
31	0,02	0,09	1,45	0,89	0,13	0,22	2,675695065	6,030822451
32	0,04	0,06	1,69	2,41	0,23	0,16	3,25008937	1,051215181
33	0,04	0,02	2,21	2,30	0,10	0,17	0,818147972	3,333793306
34	0,05	0,03	2,45	2,62	0,14	0,01	0,668595311	6,390732898
35	0,08	0,04	1,79	0,79	0,11	0,21	4,216207281	3,961726019
36	0,04	0,01	3,17	1,27	0,16	0,14	3,537163631	5,191447309
37	0,04	0,05	1,72	1,38	0,10	0,12	0,797080057	0,770667279
38	0,06	0,07	2,46	1,74	0,21	0,14	2,363928674	1,500551146
39	0,03	0,06	1,16	0,90	0,11	0,09	2,237641563	3,860496618
40	0,06	0,03	2,12	1,37	0,21	0,13	1,654979681	1,500446296

Makale Geliş Tarihi: 23.09.2019
Kabul Tarihi: 13.12.2019

TÜRKİYE VE HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNDE DOĞALGAZ TÜKETİMİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ¹

Ömer Buğra SÜDÜPAK
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
SBE, İktisat Anabilim Dalı.
b.sudupak@gmail.com
Orcid: 0000-0001-9153-7097

Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü,
turker.simsek@gop.edu.tr
Orcid: 0000-0001-7581-7590

Öz

Çalışmada doğalgazın kavramsal çerçevesine, ticari önemine, doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Türkiye ve Hazar Havzası'nda yer alan ülkelerde doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki gayri safi yurtiçi hasıla, doğalgaz tüketimi, sermaye ve işgücü gibi değişkenleri modele dahil ederek doğalgaz enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırma amaçlanmıştır. 1997-2017 dönemine ait Dünya Bankası Ekonomik Kalkınma Göstergeleri ve BP Enerji İstatistikleri Raporlarından alınan yıllık verilerle yapılan çalışmada, analize dahil edilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi'ne başvurulmuştur. Test sonucunda, çalışmanın ana konusunu oluşturan doğalgaz tüketimi ile reel gayri safi yurtiçi hasıla arasında çift yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Analizde elde edilen bulgular ışığında politika karar vericilerin ekonomik kararlar alması, ekonomide etkinliğin ve sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Doğalgaz Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Hazar Havzası, Panel Veri Analizi.

¹ Bu çalışma Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Türker Şimşek danışmanlığında Ömer Buğra Südüpak tarafından "Doğalgaz Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Hazar Havzası Örneği" ismiyle tamamlanarak 12.07.2019 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

THE EFFECT OF NATURAL GAS CONSUMPTION ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY AND CASPIAN BASIN COUNTRIES

Abstract

In this study, conceptual framework of naturalgas, commercial importance, relationship between naturalgas consumption and economic growth are mentioned. It is aimed that to analyze relation between Turkey and the countries located in Caspian Basin naturalgas consumption and economic growth by to include the variables such as gross domestic product, naturalgas consumption, capital and labor to the model. It is conducted with annual data obtained from World Bank Economic Development Indicators and BP Energy Statistics Reports for 1997-2017 period, Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality Test was used to determine the causality relationship between the variables included in to the analysis. Result of the test, a two-way Granger causality relationship was found between naturalgas consumption and real GDP which are the main subject of the study. In consideration of the findings obtained in the analysis, it is important for policy-makers to make economic decisions in terms of ensuring efficiency in the economy.

Keywords: Natural Gas Consumption, Economic Growth, Caspian Basin, Panel Data Analysis.

1. Giriş

Fosil olarak oldukça yaşlı fakat fosil yakıt olarak enerji piyasasındaki yeri oldukça yeni olan doğalgaz, bitki ve hayvan fosillerinin yer kabuğu altında zamanla kimyasala dönüşmesiyle oluşmuştur. İçerisinde çoğunlukla metan, etan, propan ve bütan gazları yer almaktadır (Özdemir, 2017: 14). Petrol gibi yerin altından çıkarılan doğalgaz binlerce yıl keşfedilmeyi beklemiştir. Doğalgaz, deprem ve yıldırım düşmesi gibi doğal afetler sonucunda yer kabuğundan yeryüzüne çıkıp yanmaya başlamış ve bu olayın başlangıçta tanrısal bir güç olduğuna inanılmış, bunun sonucunda ise batıl inançlar ortaya çıkmıştır. Buna en büyük örneklerden birisi; M.Ö. 1000 yıllarında Antik Yunan Parnassus Dağı'nda doğal afet sonucu yeryüzüne çıkan doğalgazın yanması ile bu ateşin tanrısal bir güç olduğuna inanılan ve üzerine inşa edilen tapınaktır (Kidnay ve Parrish, 2006: 1).

Doğalgazı ticari anlamda ilk kez İngiltere aydınlanmada kullanmak amacıyla Amerika'ya transfer etmek için kullanmıştır. Doğalgaz üretim amacıyla açılan ilk kuyu, 1821 yılında New York'ta William Hart tarafından gaz kabarcıklarının nehirde oluşturduğu baloncukları fark edip kuyu yardımıyla daha fazla gazın yeryüzüne ulaşmasını sağlamak için açılmıştır. 1885 yılına kadar doğalgaz

aydınlatma amacıyla kullanılmıştır. Robert Bunsen, doğalgazın havayla uygun oranda karıştırıp güvenli ve kontrollü bir şekilde yakmıştır. Bunun sonucunda ısınmada kullanılmasını sağlayan bir makine inşa etmiş ve doğalgaza yeni bir bakış açısı getirmiştir. Ayarlanabilir termostat icadı ile doğalgazın ısınmada ve yakmada daha etkin hale gelmesini sağlamıştır (Kidnay ve Parrish, 2006: 1). İlk uzun doğalgaz boru hattı ise 120 mil (yaklaşık 193 km) uzunluğunda güvenlikten yoksun Indiana-Chicago arasında kurulmuştur. Güvenlikli boru hatları ise 2. Dünya Savaşı'dan sonra gelişen sanayi ile birlikte oluşturulan borular ile yapılmıştır (Acar vd., 2011: 37).

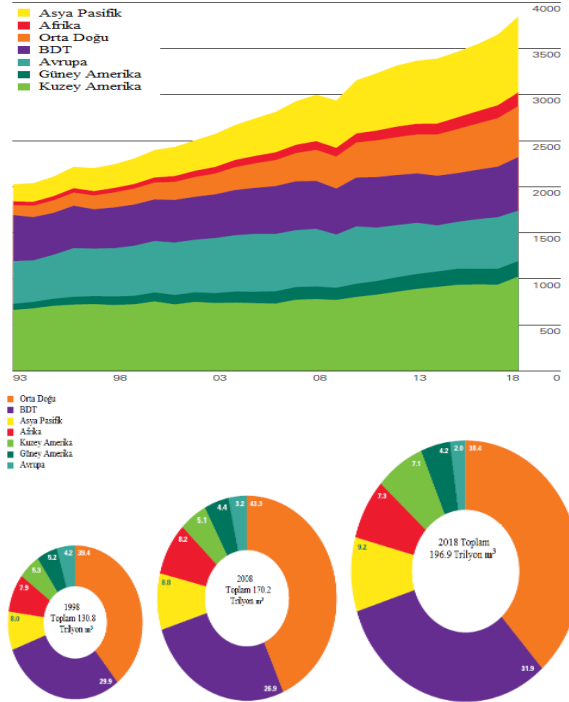
Sanayinin ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte enerji ihtiyacı da ciddi derecede artmıştır. Enerji ihtiyacı kullanım alanlarının geniş olması, enerji ticareti ile birlikte ülke ekonomilerinin büyük bir alanını oluşturmuştur. Doğalgaz ise enerji alanında kullanımı ile daha genç bir fosil yakıt olmasına rağmen petrole göre kullanım alanı artmış ve petrolden sonra en çok tüketilen yakıt haline gelmiştir. Petrole göre %30 ve kömüre göre %50 oranında daha az karbondioksit vermesi ile çevreye olan zararının az olması ve daha verimli bir yakıt olması doğalgazı bu kadar popüler kılan nedenlerdendir. Bu nedenle doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi birçok çalışmaya konu olmuştur. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi sonrası ülkelerin ekonomik büyümeleri olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kavrayabilmek için öncelikle enerjinin üretim içerisindeki rolünün anlaşılması gerektiği düşünülmektedir. Neo-Klasik teoriye göre, emek, sermaye ve toprak üretim faktörlerinin birincil faktörlerini oluşturmaktadır. Enerji tüketimi ise ikincil faktör olarak değerlendirilmiştir (Stern, 2003: 5). Doğa bilimleri ve ekoloji ekonomisi, enerjinin üretim sürecinde daha önemli bir role sahip olduğunu düşünmektedir. Bunun nedeni emek, sermaye ve toprak gibi enerjinin de uzun dönemde çoğaltılabileceğini düşünmektedirler. Fakat fosil yakıtlar çoğaltılamaz ya da kullanımının ardından yeniden kullanılamaz yapıdadır. Bununla beraber enerji, üretimin her aşamasında gerekli bir faktördür. Bu nedenle de enerji dışsal bir yapıya sahip değildir (Stern, 2003: 5-8). Dolayısıyla, birincil üretim faktörleri olan emek, sermaye ve topraktan oluşan Solow Modeli, önce sabit toprak girdisini daha sonra doğalgaz gibi enerji kaynaklarını içerecek şekilde düzenlenmiştir (Güvenek ve Alptekin, 2010: 175-176). Doğalgaz tüketiminin ekonomik büyüme üzerine etkisini kavrayabilmek için dünya doğalgaz enerji durumunun değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Çalışmada, başlangıçta doğalgaz ekonomisinin kavramsal çerçevede incelenip, genel görünümü hakkında fikir sahibi olunması amaçlanmıştır. Daha sonra

literatürde doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Son olarak da 1992-2017 yılları arasında alınan verilerle Türkiye ve Hazar Havzası'nda yer alan ülkelerde (Rusya Federasyonu, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki gayri safi yurtiçi hasıla, doğalgaz tüketimi, sermaye ve işgücü gibi değişkenleri modele dahil ederek doğalgaz enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırma amaçlanmıştır.

BP'nin 2019 Dünya İstatistikleri Raporu'na göre, rezerv miktarının büyük çoğunluğu Asya Kıtası'nda Hazar Havzası'nda ve Orta Doğu Ülkeleri'nde yer almasına rağmen bölgesel tüketim incelendiğinde ise ABD, AB ve Asya Pasifik'in büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum ticareti doğurmuştur. Doğalgaz üreten ülkelere tüketim ihtiyacı duyan ülkelere yönelik bir doğalgaz al-sat durumu oluşmuştur.

Şekil 1: 2018 Bölgesel Tüketim / Bölgesel Rezerv Dağılımları

Kaynak: BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu, 2019.

Doğalgaz rezerv, üretim ve tüketim miktarlarını gösteren Tablo 1, aşağıda yer almaktadır. Tablo incelendiğinde Toplam rezerv

miktarının 93.4 trilyon m³'lük tutar ile %47.5'ine sahip olan Hazar Havzası Ülkeleri ile üretim miktarlarının tüketim miktarlarını karşılayamadığı Asya Pasifik ve Avrupa Ülkeleri arasında doğalgaz ticareti meydana gelmiştir.

Tablo 1: Dünya Enerji Görünümü

Yıllar & Ülkeler	Rezerv (Trilyon m ³)		Üretim (Milyar m ³)		Tüketim (Milyar m ³)	
	2018	2018 Toplam Pay	2018	2018 Toplam Pay	2018	2018 Toplam Pay
ABD	22.1	11.3%	1230.6	31.8%	1190.7	31.0%
Afrika	14.4	7.3%	236.6	6.1%	150.0	3.9%
Asya Pasifik	18.1	9.2%	631.7	16.3%	825.3	21.4%
Avrupa	3.9	2.0%	250.7	6.5%	549.0	14.3%
Azerbaycan	2.1	1.1%	18.8	0.5%	10.8	0.3%
İran	31.9	16.2%	239.5	6.3%	225.6	5.9%
Kazakistan	1.0	0.5%	24.4	0.6%	19.4	0.5%
Orta Doğu	75.5	38.4%	687.3	17.8%	553.1	14.4%
Rusya F.	38.9	19.8%	669.5	17.3%	454.5	11.8%
Türkiye	-	-	0.428	-	47.3	1.2%
Türkmenistan	19.5	9.9%	61.5	1.6%	28.4	0.7%
Toplam Dünya	196.9	100.0%	3867.9	100.0%	3848.9	100.0%

Kaynak: BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu, 2019.

Hazar Havzası'nda %19.8'lik oran ile en büyük rezerv oranına sahip olan ülke Rusya Federasyonu'dur. Bu oran ile paralel olarak yine üretim yönünden de en çok paya sahip olan Rusya Federasyonu, ürettiği doğalgazın çoğunluğunu Avrupa'ya ve Asya Pasifik Ülkeleri'ne satmaktadır. İran, Hazar Havzası'nda Rusya Federasyonu'ndan sonra %16.2'lik oran ile en çok rezerve sahip olan ikinci ülkedir. İran'ın yapmış olduğu üretim, tüketim miktarını karşılamakta ve üretim artışı olan kısmı ile ticaret gerçekleştirmektedir. Nükleer enerji çalışmalarından dolayı Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından ambargo uygulanması nedeniyle Avrupa doğalgaz piyasasına açılmamıştır. Bu nedenle elindeki doğalgazı Türkiye ve Asya Pasifik ülkelerine satmaktadır. Türkmenistan'a bakıldığında, rezerv miktarı yönünden Hazar Havzası'nın üçüncü büyük ülkesidir. Türkmenistan, coğrafi engellerden dolayı doğalgaz ticaretinin çoğunluğunu Rusya Federasyonu ve Çin'e gerçekleştirmektedir. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı çalışması ile son yıllarda Türkmen gazının Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması için gerekli altyapı çalışmaları hızlandırılmıştır. Azerbaycan'ın üretim miktarı düşük olmasına rağmen TANAP yoluyla Türkiye ve Avrupa'ya alternatif güzergah olmuş ve tedarikçi çeşitliliğinin artmasına neden olmuştur.

Bu sayede Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya doğalgaz ticaretinin akışı artmıştır.

2010 ve 2018 yılları arası doğalgaz tüketim miktarını gösteren Tablo 2, aşağıda yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, doğalgaz tüketimi her yıl arttığı görülmektedir. Bunun nedeni gelişen sanayi ile birlikte enerjiye olan ihtiyacın artması, elektrik üretiminde doğalgazın payının artması ve gelişen ağ endüstrisi ile her bir nihai tüketiciye ulaşan doğalgaza olan talebin artması gösterilebilir. Enerjiye duyulan talep miktarının sürekli artması, doğalgaz ticaretinin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Doğalgaz Tüketim Miktarı

Doğalgaz Tüketim (Milyar m ³)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 Toplamdaki Payı	Yıllık Artış Oranı 2018 & 2007-2017
Azerbaycan	9.4	9.9	11.1	10.9	10.6	10.8	0.3%	1.9% & 1.9%
Çin	171.9	188.4	194.7	209.4	240.4	283.0	7.4%	17.7% & 13.0%
Irak	7.1	7.5	7.3	9.9	12.0	17.0	0.4%	33.9% & 10.9%
İran	160.4	180.9	191.9	201.4	214.4	225.6	5.9%	7.4% & 5.9%
Katar	35.0	38.8	44.1	43.1	47.4	41.9	1.1%	-2.8% & 8.4%
Kazakistan	13.6	15.0	15.3	15.8	16.3	19.4	0.5%	22.4% & 4.1%
Özbekistan	43.3	45.3	48.6	41.6	41.6	42.6	1.1%	-1.2% & -0.8%
Rusya F.	423.0	423.6	409.6	420.2	424.8	454.5	11.8%	5.4% & 0.1%
Türkiye	44.0	46.6	46.0	44.4	51.7	47.3	1.4%	-8.3% & 4.3%
Türkmenistan	23.9	26.7	30.8	30.9	28.4	28.4	0.7%	12.0% & 8.5%
ABD	105.2	1077.8	1103.1	1126.7	1116.2	1190.7	31.0%	6.8% & 4.2%
Afrika	116.6	122.1	129.6	133.2	141.8	150.0	3.9%	6.6% & 4.5%
Asya Pasifik	588.4	603.7	610.6	625.1	661.8	825.3	21.4%	7.4% & 5.0%
Avrupa	506.2	458.9	475.8	505.6	531.7	549.0	14.3%	-2.1% & -1.0%
Orta Doğu	368.9	391.2	418.9	437.6	461.3	553.1	14.4%	4.9% & 5.6%
Toplam Dünya Geneli	3371.5	3398.7	3474.2	3574.2	3670.4	3848.9	100.0%	5.3% & 2.2%

Kaynak: BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu, 2019

Sanayi ve teknoloji yönünden oldukça gelişmiş olan Avrupa'nın doğalgaz tüketim miktarı toplam doğalgaz tüketim miktarının %14.4'üne eşittir. Böylesine büyük olan pazara doğalgaz tedarik eden Rusya Federasyonu, piyasaya hakim olmak istemektedir. Bu durum sonucunda arz güvenliği sorunu ile yüzleşen piyasa, çözümü tedarikçi çeşitliliğini arttırmakta, alternatif güzergah ve enerji kaynakları aramakta bulunmuştur. Bu noktada bağımsızlıklarını yeni kazanan Hazar Havzası'ndaki Türk Devletleri'nin önemi artmıştır.

Alternatif güzergah oluşturmak adına yeni doğalgaz boru hattı projeleri oluşturulmuş ve Rusya Federasyonu'nun tekelliği azaltılmaya çalışılmıştır.

Hazar Havzası'nda bulunan devletlerin boru hattı vasıtasıyla en büyük pazarlardan birisi olan Avrupa Birliği'ne (AB) ulaştırması için Türkiye'nin konumu önem kazanmaktadır. Türkiye, Asya'dan Avrupa'ya ulaşan enerji hattında kilit noktada yer almaktadır. Doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü vazifesindedir. Bu nedenle Hazar Havzası'nda, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi ülkelerin AB gibi büyük bir pazara ulaşması için en verimli güzergâhlar Türkiye üzerinden geçmektedir. Konum açısından bu avantaja sahip olan Türkiye'nin amacı zamanla enerji koridorundan çıkarak "HUB" yani enerji ticaret merkezi olmak olmuştur. HUB, birden fazla noktadan gelen arzın belirli bir noktada birleşip oradan da yine birden fazla alıcıya dağıtılması yoluyla yapılan ticari faaliyetin merkezi alanı olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2017: 49). Bağımsızlıklarını yeni kazanan ve enerji kaynakları bakımından zengin Türk Devletleri ile olan ilişkileri oldukça olumlu seyir eden Türkiye'nin birlikte oluşturacakları bir ekonomik iş birliği neticesinde ticaret merkezi haline gelmeleri daha kolay hale gelebilecektir.

Oluşturulan iş birliğinin en güzel örneği; Türkiye ve Azerbaycan arasında gerçekleştirilen TANAP doğalgaz boru hattı ile Azerbaycan'dan Türkiye'ye tedarik edilen doğalgazın bir kısmını hat sayesinde Yunanistan'a yeniden ihracat(yeniden ihracat) yaparak hem ihracatını hem de bölgedeki etkinliğini arttırmayı başarmasıdır. Bu gibi gelişmelerin arttırılması adına bölgede en büyük doğalgaz rezervine sahip Türkmenistan ve yine enerji bakımından zengin olan Kazakistan ile olan ilişkilerin geliştirilmesi için politikalar izlenilmesi önemlidir.

2. Literatür Taraması

Literatürdeki çalışmaların çoğu, doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşime farklı yaklaşımlar getirmiştir. Doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişki gözlemlendiği çalışmalar; Yang (2000), Tayvan için 1954-1997 zaman aralığında Granger Nedensellik metoduyla Doğalgaz Tüketimi'den (DGT) Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) yönünde bir ilişki saptamıştır. Lee ve Chang (2005), Tayvan için 1954-2003 zaman aralığında Joint Maximum Likelihood (JML), WE metodlarını kullanarak DGT'den GSYİH yönünde bir ilişki gözlemlemiştir. Ewing ve diğerleri (2007), ABD için 2001-2005 zaman aralığında Generalized Forecast Error Variance Decomposition (GFEVD)

metoduyla Endüstriyel Üretim ve DGT değişkenlerini kullanarak DGT'den GSYİH yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Zamani (2007), İran için 1967-2003 yılları arasında JML, Vector Error Correction Model (VECM) metodlarını kullanarak DGT'den GSYİH yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Yu ve Choi (1985), Birleşik Krallık için Granger Nedensellik metoduyla GSMH'den DGT'ye yönlü bir ilişki saptamıştır. Sari ve diğerleri (2008), ABD için 2001-2005 zaman aralığında Autoregressive Distributed Lag (ARDL), VECM metodlarını ve Endüstriyel Üretim, DGT değişkenlerini kullanarak GSYİH'den DGT yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Reynolds ve Kolodziej (2008), Sovyetler Birliği için 1928-2003 zaman aralığında Granger Nedensellik metodunu kullanarak DGT'den GSMH yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Zahid (2008), Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Nepal, Sri Lanka ülkeleri için 1971-2003 zaman aralığı Toda-Yamamoto (TY) metodunu ve Kişi Başı Reel GSYİH, DGT değişkenlerini kullanarak Bangladeş için; DGT'den GSYİH yönünde bir ilişki, diğer ülkeler için; GSYİH ve DGT arasında ise herhangi bir ilişkinin olmadığını gözlemlenmiştir. Amedah ve diğerleri (2009), İran için 1973-2003 zaman aralığında ARDL, VECM metodlarını kullanarak GSYİH'den DGT yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Adeniran (2009) Nijerya için 1980-2006 zaman aralığında VECM metodunu kullanarak GSYİH'den DGT yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Clement (2010), Nijerya için 1970-2005 zaman aralığında JML, VECM metodlarını kullanarak DGT'den GSYİH yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Shahbaz ve diğerleri (2013), Pakistan için 1972-2010 zaman aralığında ARDL, VECM metodlarını ve kişi başı reel GSYİH, DGT, sermaye, emek, gerçekleşen ihracat değişkenlerini kullanarak DGT'den GSYİH yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir. Uzgören ve Aslan (2019), DGT ve GSYİH ilişkisini 8 MENA ülkeleri için 1989-2014 zaman aralığı verileri ile Granger Nedensellik, Panel Eşbütünleşme metodları kullanarak DGT'den GSYİH yönünde bir ilişki gözlemlenmiştir.

Doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişkinin olduğu ve herhangi bir ilişkinin olmadığı gözlemlenen çalışmalar ise; Hu ve Lin Tayvan için 1982-2006 zaman aralığında JML, VECM metodlarını kullanarak DGT ve GSYİH arasında iki yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Apergis ve Payne (2010), 67 ülke için 1992-2005 zaman aralığında Pedroni, Granger Nedensellik metodlarını ve reel GSYİH, DGT, emek, sermaye değişkenlerini kullanarak DGT ve GSYİH arasında iki yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Işık (2010), Türkiye için 1977-2008 zaman aralığında ARDL metodunu kullanarak DGT ve GSYİH arasında iki yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Bildirici

ve Bakırtaş (2014), BRICTS ülkeleri için 1980-2011 zaman aralığında ARDL, Granger Nedensellik metotlarını ve Reel GSYİH ve petrol, kömür ya da DGT değişkenlerini kullanarak DGT ve GSYİH arasında iki yönlü ilişki gözlemiştir. Doğan (2015), Türkiye için 1995-2012 zaman aralığında ARDL, Granger Nedensellik metotlarını ve kişi başı reel GSYİH, DGT, emek, sermaye değişkenlerini kullanarak DGT ve GSYİH arasında iki yönlü ilişki gözlemiştir. Solarin ve Öztürk (2016), 12 OPEC ülkesi için 1980-2012 zaman aralığında Dumitrescu ve Hurlin Granger Nedensellik metotlarını kullanarak DGT ve GSYİH arasında iki yönlü bir ilişki gözlemiştir. Destek (2016), OECD ülkeleri için 1991-2013 zaman aralığında Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS), Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS), VECM, Granger Nedensellik metotlarını ve büyüyen GSYİH, DGT, brüt sabit sermaye oluşumu ve ticari açıklık değişkenlerini kullanarak kısa dönemde DGT'den GSYİH yönünde uzun dönemde ise DGT ve GSYİH arasında iki yönlü bir ilişki gözlemiştir. Aqeel ve Butt (2001), Pakistan için 1955-1996 zaman aralığında Granger Nedensellik metoduyla GSYİH ve DGT arasında herhangi bir ilişki olmadığını gözlemiştir. Fatai ve diğerlerinin (2004) Yeni Zelanda ve Avustralya için 1960-1999 zaman aralığı için ARDL, JML, Toda-Yamamoto (TY) Nedensellik metotlarını kullanarak yaptığı bir çalışmada GSYİH ve DGT arasında herhangi bir ilişki olmadığını gözlemiştir. Kum ve diğerleri (2012), G-7 ülkeleri için 1970-2008 zaman aralığında Bootstrapping Granger Nedensellik metodunu ve Reel GSYİH, DGT, sermaye değişkenlerini kullanarak: Japonya, Kanada için GSYİH ve DGT arasında herhangi bir ilişki olmadığını; ABD, Fransa ve Almanya için, DGT ve GSYİH arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu ve son olarak da Birleşik Krallık için GSYİH'den DGT yönünde bir ilişki olduğunu gözlemiştir.

Tablo 3, doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edildiği bazı çalışmaların ülke, zaman aralığı, metot, kullanılan değişkenler ve nedensellik ilişkisini içermektedir.

Tablo 3: Literatür Taraması

Yazar	Ülke	Zaman Aralığı	Metot	Kullanılan Değişkenler	Nedensellik İlişkisi
Yu ve Choi (1985)	Birleşik Krallık	-	Granger Nedensellik	Reel GSMH, DGT	GSMH → DGT
Yang (2000)	Tayvan	1954-1997	Granger Nedensellik	Reel GSYİH, DGT	DGT → GSYİH
Aqeel ve Butt (2001)	Pakistan	1955-1996	Granger Nedensellik	Reel GSYİH, DGT	GSYİH X DGT

Fatai ve Diğerleri(2004)	Yeni Zelanda & Avustralya	1960-1999	ARDL, JML, TY,Nedensellik	Reel GSYİH, DGT	GSYİH DGT	X
Lee ve Chang (2005)	Tayvan	1954-2003	JML, WE	Reel GSYİH, DGT	DGT GSYİH	→
Ewing ve D.(2007)	ABD	2001-2005	GFEVD	Endüstriyel Üretim, DGT	DGT GSYİH	→
Zamani (2007)	İran	1967-2003	JML, VECM	Reel GSYİH, DGT	DGT GSYİH	→
Hu ve Lin (2008)	Tayvan	1982-2006	VECM	Reel GSYİH, DGT	DGT ↔GSYİH	
Sari ve Diğerleri (2008)	ABD	2001-2005	ARDL, VECM	Endüstriyel Üretim, DGT	GSYİH →DGT	
Reynolds & Kolodziej(2008)	Sovyetler Birliği	1928-2003	Granger Nedensellik	Reel GSMH, DGT	DGT →GSMH	
Zahid (2008)	Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Nepal, Sri Lanka	1971-2003	TY	Kişi Başı Reel GSYİH, DGT	Bangladeş İçin, DGT →GSYİH Diğer Ülkeler İçin, GSYİH DGT	X
Amedah ve Diğerleri (2009)	İran	1973-2003	ARDL, VECM	Reel GSYİH, DGT	GSYİH DGT	→
Adeniran (2009)	Nijerya	1980-2006	VECM	Reel GSYİH, DGT	GSYİH DGT	→
Clement (2010)	Nijerya	1970-2005	JML, VECM	Reel GSYİH, DGT	DGT→ GSYİH	
Apergis ve Payne (2010)	67 Ülke İçin	1992-2005	Pedroni, Granger Nedensellik	Reel GSYİH, DGT, Emek, Sermaye	DGT GSYİH	↔
Işık (2010)	Türkiye	1977-2008	ARDL	Reel GSYİH, DGT	DGT↔GSYİH	
Kum ve Diğerleri (2012)	G-7 Ülkeleri İçin	1970-2008	Bootstrapping Granger Nedensellik	Reel GSYİH, DGT, Sermaye	Japonya, Kanada: GSYİH DGT USA, Fransa ve Almanya: DGT ↔ GSYİH İtalya: DGT GSYİH Birleşik Krallık:	X

					GSYİH DGT →
Shahbaz ve Diğerleri (2013)	Pakistan	1972-2010	ARDL, VECM	Kişi Başı Reel GSYİH, DGT, Sermaye, Emek, Gerçekleşen İhracat	DGT GSYİH →
Bildirici ve Bakırtaş (2014)	BRICTS Ülkeleri İçin	1980-2011	ARDL, Granger Nedensellik	Reel GSYİH ve Petrol, Kömür ya da DGT	DGT↔ GSYİH
Doğan (2015)	Türkiye	1995-2012	ARDL, Granger Nedensellik	Kişi Başı Reel GSYİH, DGT, Emek, Sermaye	DGT GSYİH ↔
Solarin ve Öztürk (2016)	12 OPEC Ülkesi İçin	1980-2012	Dumitrescu ve Hurlin Granger Nedensellik	Kişi Başı Reel GSYİH, DGT	DGT GSYİH ↔
Destek (2016)	OECD Ülkeleri İçin	1991-2013	FMOLS, DOLS, VECM Granger Nedensellik	Büyüyen GSYİH, DGT, Brüt Sabit Sermaye Oluşumu ve Ticari Açıklık	Kısa Dönem: DGT → GSYİH Uzun Dönem: DGT ↔ GSYİH
Uzgören ve Aslan (2019)	8 MENA Ülkesi İçin	1989-2014	Granger Nedensellik Panel Eşbütünlüşme	GSYİH, DGT	DGT GSYİH →
Not: GSMH Gayri Safi Milli Hasıla, GSYİH Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, DGT Doğalgaz Tüketimi, "→" ve "←" tek yönlü Granger Nedensellik ilişkilerini temsil ederken, "↔" sembolü iki yönlü Granger Nedensellik ilişkilerini temsil eder. "X" sembolü değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını gösterir. GFEVD genelleştirilmiş bir tahmin hatası varyansı ayrışması, JML Johansen maksimum olabilirlik yöntemi, WE zayıf dışsallık testi, VECM vektör hata düzeltme yöntemi, ARDL Otoregressive dağıtılmış gecikme modeli, TY Toda ve Yamamoto Nedensellik testi, FMOLS tamamen değiştirilmiş veya en küçük kareler yöntemi ve DOLS dinamik sıradan en küçük kareler yöntemi olarak ifade edilmiştir.					

3. Doğalgaz Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi

Çalışmanın bu bölümünde analizde sağladığı avantajlardan dolayı panel veri yöntemine başvurulmuştur. Panel veri yönteminin uygulanabilmesi için öncelikle serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin durağan olup olmadıklarını kontrol etmek

amacıyla birim kök testleri yapılmıştır. Sonraki aşamada seriler arasında en az bir tane eşbütünlük vektör olup olmadığını test etmek için eşbütünlük testi uygulanmıştır. Tespit edilen uzun dönemli ilişki Panel FMOLS testi ile ortaya konulmaya çalışılmış ve son olarak Granger nedensellik testine dayanan Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik testi ile de bu uzun dönemli ilişkilerin yönü belirlenmek istenilmiştir.

3.1. Veri ve Metodoloji

Analizde Türkiye'nin doğalgaz ithal ettiği ve ithal etmeyi planladığı Hazar havzasında yer alan İran, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya gibi ülkelere yer verilmiştir. Türkiye dâhil olmak üzere toplamda 6 ülkeyi kapsayan analizin inceleme dönemi veri temininde sıkıntı yaşanılmayan 1990-2017 yılları olarak belirlenmiştir. Analizde kullanılan veriler yıllık olacak şekilde Dünya Bankası Ekonomik Kalkınma Göstergeleri veri tabanı ve BP Enerji İstatistikleri Raporlarından derlenmiştir. Neoklasik üretim fonksiyonu temel alınarak oluşturulan, doğal kaynakların yerine doğalgaz tüketiminin yer aldığı ekonometrik modele Eşitlik 1'de yer verilmektedir:

$$GSYİH_{it} = \alpha_i + \partial_{it} + \beta_{1i}DT_{it} + \beta_{2i}K_{it} + \beta_{3i}L_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de yer alan GSYİH değişkeni reel gayrisafi yurtiçi hasılayı, DT değişkeni ülkelerin doğalgaz tüketimini (bcm), K değişkeni reel brüt sabit sermaye oluşumunu ve L değişkeni toplam işgücünü ifade etmektedir. Ayrıca denklemde yer alan i ülkeleri, t zaman boyutunu, α ülkeye özgü sabit etkilerin olasılığını, ∂ deterministik eğilimleri ve ε parametresi de uzun dönem ilişkiden sapmaları ifade eden tahmini kalıntıları göstermektedir.

3.2. Bulgular

Analizde güvenilir sonuçlar elde edebilmek için yatay kesit bağımlılığının araştırılması gerekir ve buna göre 1. veya 2. nesil birim kök testleri uygulanır. Tablo 4, yatay kesit bağımlılığını ölçmek için kullanılan LM testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: Breusch Pagan Lagrange Çarpanı (LM) Testi

	__e1	__e2	__e3	__e4	__e5	__e6
__e1	1.0000					
__e2	0.6051	1.0000				
__e3	-0.5762	-0.1904	1.0000			

__e4	-0.7230	-0.9599	0.3540	1.0000		
__e5	-0.1958	0.0391	0.8172	0.0342	1.0000	
__e6	-0.7809	-0.8955	0.5005	0.9646	0.1965	1.0000

“e” parametresi hata terimi ifade etmekte olup tablo hata terimleri korelasyon matrisini göstermektedir.
Breusch-Pagan LM test: $\chi^2(15) = 158.032$, Pr = 0.0000
Panel Üniteleri 28 tam gözleme dayanmaktadır.

Breusch Pagan LM testi N sabit iken T'nin sonsuza doğru gittiği χ^2 dağılımını göstermektedir. Bu test T>N olduğu durumlarda yatay kesit bağımlılığını araştırmak için kullanılmaktadır. Teste ait sıfır hipotez yatay kesit bağımlılığı olmadığı yönündedir. Tablo 4'deki sonuçlar incelendiğinde sıfır hipotezi kabul edilmemekte ve yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmektedir. Yatay Kesit bağımlılığı bulunmasından dolayı literatürde yaygın bir şekilde kullanılan ve heterojen otoregresif katsayılara izin veren Pesaran (2007) panel birim kök testinin uygulanması gerekir. Özellikle Pesaran (2007) panel birim kök testi Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testlerinin ortalamasıdır. Pesaran (2007) Birim Kök testinin sıfır hipotezi paneldeki her dizinin bir birim kökü içerdiği yönüyle alternatif hipotez paneldeki tek tek dizilerin en az birinin durağan olduğu şeklindedir:

$$H_0: \rho_i=1 \quad H_1: \rho_i<1$$

Yatay kesit bağımlılığı olduğu için kullanılan Pesaran (2007) birim kök testi (Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller-CADF) sonuçları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Pesaran (2007) Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler		CADF		Değişkenler		CADF
Düzey	Sabit	GSYİH	2.999 (0.998)	Birinci Farklar	GSYİH	-3.672*** (0.0001)	
		DT	0.556 (0.710)		DT	-5.068*** (0.000)	
		K	1.723 (0.957)		K	-3.907*** (0.000)	
		L	1.315 (0.905)		L	-2.061** (0.019)	
	Sabit+Trend	GSYİH	-3.449 (0.000)		GSYİH	-2.980** (0.024)	
		DT	0.373 (0.645)		DT	-4.416*** (0.000)	
		K	-0.861 (0.194)		K	-2.133** (0.016)	
		L	-0.187 (0.425)		L	-1.957** (0.025)	

Not: ***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmayı ifade etmektedir.

Tablo 5'deki Pesaran Birim Kök Testi sonuçlarına göre analize dahil edilen değişkenler düzey seviyede gerek sabitli gerekse de sabitli ve trendli durumlarda durağan çıkmamaktadır. Değişkenlerin birinci derece farkı alındığında %5 ve %1 anlam düzeylerinde değişkenler sabitli ve sabitli-trendli durumlarda durağanlaştıkları görülmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla Kao (1999) Panel Eşbütünleşme Testi kullanılacaktır. Kao eşbütünleşme testi "eşbütünleşme yoktur" sıfır hipotezini test etmek amacıyla Dickey Fuller ve Genişletilmiş Dickey Fuller temelli birim kök testlerinin kullanılmasını önermektedir. Tablo 6'da Kao Eşbütünleşme Testi sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 6: Kao Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

ADF	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
		-2.424502
Kalıntı Varyansı	0.004871	
HAC Varyansı	0.010678	

Tablo 6'de yer alan Kao Eşbütünleşme sonuçlarına göre analize dahil edilen değişkenler arasında "eşbütünleşme yoktur" sıfır hipotezi ret edilir. Başka bir ifadeyle ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, olasılık değerinin 0.05'ten küçük olmasından dolayı tespit edilmektedir. Pedroni (2000) çalışmasında heterojen eş bütünleşik paneller için Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) tekniğinin, uzun dönemli denge ilişkisini belirlemede kullanılabileceğini ifade etmektedir. Eşbütünleşme sonucu belirlenen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya daha net koyabilmek adına yapılan panel FMOLS sonuçları Tablo 7'da gösterilmektedir.

Tablo 7: Panel FMOLS Sonuçları

Bağımlı D(GSYİH)	Değişken:			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık (p) Değeri
D(DT)	0.1783580	0.061756	2.888101	0.0045***
D(K)	0.2308640	0.044034	5.242844	0.0000***
D(L)	1.3665720	0.144463	9.459688	0.0000***
R ²	0.5484620	0.81 [0.54]	LM	
Düzeltilmiş R ²	0.5075621	0.79 [0.42]	Ramsey	Reset
		1.29 [0.37]	White	Test

Not: ***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmayı ifade etmektedir. [ ] içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 7’de yer alan panel FMOLS sonuçları incelendiğinde doğalgaz tüketimi (DT), reel brüt sabit sermaye oluşumu (K) ve işgücü (L) %1 anlam seviyesinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmaktadır. Katsayıların esneklik tahminleri olarak yorumlanabileceği göz önüne alındığında sonuçlar, doğalgaz tüketiminde yaşanan %1’lik bir artışın reel GSYİH’ı % 0.17 artırdığını; reel brüt sabit sermaye oluşumunda yaşanan %1’lik bir artışın reel GSYİH’ı % 0.23 artırdığını ve işgücünde yaşanan %1’lik bir artışın reel GSYİH’ı %1.36 artırdığını göstermektedir. Modelde yapısal sorun olup olmadığını test etmek amacıyla LM, Ramsey Reset ve White Testlerine başvurulmuştur. Otokorelasyon sorununun varlığını test etmek amacıyla yapılan LM Testi sonucuna göre modelde otokorelasyon (seri korelasyon) sorunu bulunmamaktadır. Modelin uyumunu ölçmek veya yanlış tanımlama sorununun olup olmadığını anlamak adına yapılan Ramsey Reset Testi sonucu modelde yanlış tanımlama olmadığını başka bir ifadeyle modelin uyumunun iyi olduğunu göstermektedir. Son olarak modelde değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun varlığını test etmek için yapılan White Testi sonucuna göre modelde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Özetle yapılan LM, Reset ve White testleri sonucunda modelde herhangi bir yapısal sorun tespit edilmemiştir.

Analizde kullanılan değişkenlere ait nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla yapılan Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi sonuçlarına Tablo 8’de yer verilmektedir.

Tablo 8: Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testleri

Sfır Hipotezler:	W-Stat.	Zbar-Stat.	Olasılık Değeri (p)
DT homojen olarak GSYİH ‘nın Granger nedeni değildir.	14.2642	19.5037	0.0000
GSYİH homojen olarak DT’nin Granger nedeni değildir.	5.80719	6.98270	3.E-12
K homojen olarak GSYİH’nın Granger nedeni değildir.	35.2659	50.5979	0.0000
GSYİH homojen olarak K’nın Granger nedeni değildir.	14.5903	19.9866	0.0000
L homojen olarak GSYİH’nın Granger nedeni değildir.	10.0215	13.2222	0.0000
GSYİH homojen olarak L’nin Granger nedeni değildir.	29.6705	42.3135	0.0000
K homojen olarak DT’nin Granger nedeni değildir.	6.64698	8.22605	2.E-16
DT homojen olarak K’nın Granger nedeni değildir.	5.11849	5.96304	2.E-09
L homojen olarak DT’nin Granger nedeni değildir.	5.58965	6.66061	3.E-11
DT homojen olarak L’nin Granger nedeni değildir.	2.43522	1.99033	0.0466
L homojen olarak K’nın Granger nedeni değildir.	3.34658	3.33963	0.0008
K homojen olarak L’nin Granger nedeni değildir.	3.00932	2.84031	0.0045

Tablo 8’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, doğalgaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasında %1 anlam düzeyinde çift taraflı bir Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Reel brüt sabit sermaye oluşumu ile ekonomik büyüme arasında %1 anlam düzeyinde çift taraflı bir Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İşgücü ile ekonomik büyüme arasında %1 anlam düzeyinde çift taraflı bir

Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Reel brüt sabit sermaye oluşumu ile doğalgaz tüketimi arasında %1 anlam düzeyinde çift taraflı bir Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İşgücünden doğalgaz tüketimine doğru %1 anlam düzeyinde Granger nedensellik ilişkisi tespit edilirken; doğalgaz tüketiminden işgücüne doğru %5 anlam düzeyinde Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Son olarak işgücü ile reel brüt sabit sermaye oluşumu arasında %1 anlam düzeyinde çift taraflı bir Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Teknolojinin gelişmesi ile enerjiye olan ihtiyaç gün geçtikçe artmıştır. Bu durum da ülkeleri yeni enerji arayışları içerisine girmeye sevk etmektedir. Doğalgazın da kullanım alanının artması ve diğer fosil yakıtlara göre çevreye daha duyarlı olması talebinde ciddi artışlara neden olmaktadır. Bu artışı karşılayabilmek adına doğalgaz toplam rezervlerinin %46.7'sinin bulunduğu Hazar Havzası önem kazanmıştır. En büyük doğalgaz tüketicisi olan AB'ye bu sayede farklı bir güzergah sunulmuştur. Bu güzergah Hazar Havzası'ndan başlayarak Türkiye üzerinden doğalgazı AB'ye aktarılmasıdır. Bu yüzden Türkiye ve Hazar Havzası'nda yer alan ülkelerde doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel veri yöntemi ile analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle veri temininde sıkıntı yaşanılmayan 1990-2017 dönemi için analize Türkiye, İran, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu gibi 6 ülke dahil edilmiştir. Yıllık verilerle yapılan analizde, ilk başta Breusch Pagan LM Testi ile ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylelikle çıkan sonuç gereği değişkenlere ikinci nesil panel birim kök testi olan Pesaran CADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Birim kök testi sonucuna göre, analize dahil edilen değişkenlerin birinci dereceden farklarının %5 anlam düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir. Analize dahil edilen gayri safi yurtiçi hasıla, doğalgaz tüketimi, sermaye ve işgücü değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını test etmek amacıyla Kao eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analizin sonraki aşamasında ele alınan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olarak modele dahil edilen ve ekonomik büyümenin bir göstergesi olan gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki etkilerini görebilmek için Panel FMOLS yöntemine başvurulmuştur. Analiz sonucunda, ilgili ülkelerde doğalgaz tüketiminin (DT), reel gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilendiği sonucuna

ulaşmıştır. Kurulan modelde yapısal sorun olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan LM, Ramsey Reset ve White Test sonuçlarına göre, modelde yapısal soruna rastlanmamıştır.

Analizin son aşamasında ise analize dahil edilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi'ne başvurulmuştur. Test sonucunda, çalışmanın ana konusunu oluşturan doğalgaz tüketimi ile reel gayri safi yurtiçi hasıla arasında çift yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Doğalgaz tüketiminin ekonomik büyüme üzerine olumlu etki göstermesi ile doğalgaz tüketimini teşvik edici politikalar uygulanması gerekmektedir. Rusya Federasyonu, İran, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Türkiye bu alanda vergi indiriminde bulunarak, sübvansiyonları arttırarak, şeffaflık ve bilgi erişimine açık tutarak ve devletlerim yatırımcılara olan teşviklerini arttırarak doğalgaz tüketimini arttırabilir. Ayrıca Hazar Havzası'nda bulunan Türk Devletleri'nin ithalat miktarlarını arttırmak adına güzergah oluşturulması tüketim miktarını arttırarak ekonomik büyüme üzerine olumlu etki yaratacaktır. Bunun için boru hattı taşımacılığı üzerine anlaşmalara vararak tüketimi yoğun olarak gerçekleştiren AB pazarına erişimi sağlanmalıdır. Boru hatlarının geliştirilmesi sayesinde hem AB ve Türkiye'nin tedarikçileri çeşitlenerek doğalgazı aynı kalitede daha ucuza kesintisiz tedarik ederek arz güvenliği sorunu azaltılacak hem de Türkmenistan ve Kazakistan gibi talep güvenliği sorunu yaşayan Türk Devletleri'nin bu sorunu giderilecektir. Bu sayede, güvenli ve ucuz doğalgaz ile doğalgaz tüketimi artarak ekonomik büyümenin olumlu etkilenmesi sağlanacaktır. Analizde elde edilen bulgular ışığında politika karar vericilerin ekonomik kararlar alması, ekonomide etkinliğin ve sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemlidir. Bundan sonraki çalışmalarda farklı ekonometrik yöntemlerin kullanılması, uygulama alanının genişletilmesi ve değişik ekonomik göstergelerle analiz yapılması ilgili konuda çalışma yapan araştırmacılar ve literatür için katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- ADENİRAN O. (2009). *Does Energy Consumption Cause Economic Growth?*. An empirical evidence from Nigeria University of Dundee.
- ALTINAY, G. ve KARAGÖL, E.; (2004). Structural Break, Unit Root, and the Causality Between Energy Consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics*. 26. ss. 985-994.

- AMADEH H, MORTEZA G, ABBASİFAR Z. (2009). *Causality Relation Between Energy Consumption And Economic Growth And Employment In Iranian Economy*. Tahgihat-E-Eghtesadi; 44:1-38.
- APERGİS N, PAYNE JE. (2010). *Renewable Energy Consumption And Economic Growth: Evidence From A Panel Of OECD Countries*. Energy Policy; 38: 656-60.
- AQEEL, A., BUTT, M. S. (2001). *The Relationship Between Energy Consumption And Economic Growth In Pakistan*. Asia-Pacific Development Journal, 8(2), 101-110.
- AYDIN, F. F.. (2010). Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, Ocak-Temmuz 2010 ss.317-340.
- BİLDİRİCİ, M. E., BAKİRTAS, T. (2014). *The Relationship Among Oil, Natural Gas And Coal Consumption And Economic Growth In BRICTS (Brazil, Russian, India, China, Turkey And South Africa) Countries*. Energy, 65, 134-144.
- BP (2019). *Statistical Review of World Energy*. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>
- CLEMENT IAU. (2010). *Cointegration And Causality Relationship Between Energy Consumption And Economic Growth: Further Empirical Evidence For Nigeria*. Journal of Business Economics and Management; 15: 97-111.
- DESTEK, M. A. (2016). *Natural Gas Consumption And Economic Growth: Panel Evidence From OECD Countries*. Energy, 114, 1007-1015.
- DOGAN, E. (2015). *Revisiting The Relationship Between Natural Gas Consumption And Economic Growth In Turkey*. Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy, 10(4), 361-370.
- EWİNG BT, SARİ R, SOYTAS U. (2007). *Disaggregate Energy Consumption And Industrial Output In The United States*. Energy Policy; 35: 1274-81.
- FATAİ, K., OXLEY, L., SCRİMGEOUR, F. G. (2004). *Modelling The Causal Relationship Between Energy Consumption And Gdp In New Zealand, Australia, India, Indonesia, The Philippines And Thailand*. Mathematics and Computers in Simulation, 64(3), 431-445.

- GÜVENEK, B. ve ALPTEKİN, V. (2010). Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi. Enerji, Piyasa ve Düzenleme. Cilt: Sayı: 2. 172-193.
- HU JL, LİN C. H. (2008). *Disaggregated Energy Consumption And GDP In Taiwan: A Threshold Cointegration Analysis*. Energy Economics; 30: 2342–58.
- ISİK C. (2010). *Natural Gas Consumption And Economic Growth In Turkey: Abound Test Approach*. Energy Systems; 1: 441–56.
- KUM H, OCAL O, ASLAN A. (2012). *The Relationship Among Natural Gas Energy Consumption, Capital And Economic Growth: Bootstrap-Corrected Causality Tests From G-7 Countries*. Renewable and Sustainable Energy Reviews; 16: 2361–5.
- LEE, C. C., CHANG, C. P. (2005). *Structural Breaks, Energy Consumption, And Economic Growth Revisited: Evidence From Taiwan*. Energy Economics, 27(6), 857-872.
- ÖZDEMİR, V. (2017), *Doğalgaz Piyasaları “Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler”*.Kaynak Yayınları. İstanbul, Ocak 2017.
- REYNOLDS D.B., KOLODZIEJ M. (2008). *Former Soviet Union Oil Production And GDP Decline: Granger-Causality And The Multi-Cycle Hubbert Curve*. Energy Economics; 30: 271–89.
- SARI R, EWING BT, SOYTAS U. (2008). *The Relationship Between Disaggregate Energy Consumption And Industrial Production In The United States: An ARDL Approach*. Energy Economics;30:2302–13.
- SHAHBAZ, M., LEAN, H. H., FAROOQ, A. (2013). Natural Gas Consumption And Economic Growth In Pakistan. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 18, 87-94.
- SOLARİN, S. A., OZTURK, I. (2016). The Relationship Between Natural Gas Consumption And Economic Growth In OPEC Members. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 58, 1348-1356.
- STERN, D. I. (2003). Energy and Economic Growth. Ekonomi Bölümü. Sage 3208. Rensselaer Politeknik Enstitüsü, NewYork. 12180-3590. ABD.
- UZGÖREN E. ve ASLAN V. (2019) , *Seçili Mena Ülkelerinde Doğalgaz Tüketimi ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 56, 13-20, 2019.
- YANG. H.Y. (2000). *A Note On The Causal Relationship Between Energy And GDP In Taiwan*.

- YUE S. H., CHOİ J. Y. (1985). *The Causal Relationship Between Energy And GNP: An International Comparison*. Journal of Energy and Development, vol. 10, 249-272, October.
- ZAHİD A. (2008). *Energy-GDP Relationship: A Causal Analysis For The Five Countries Of South Asia*. Applied Econometrics and International Development; 1: 167-80.
- ZAMANİ M. (2007). *Energy Consumption And Economic Activities In Iran*. Energy Economics; 29: 1135-40.

KISA ÖZGEÇMİŞ

Makalenin Adı: Türkiye ve Hazar Havzası Ülkelerinde Doğalgaz Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisi

1. Yazar:

Ad-Soyad: Ömer Buğra SÜDÜPAK

Çalıştığı Yer: Vakıfbank T.A.O. Tokat Merkez Şubesi

Unvanı: Memur

Öğrenim Durumu:

Doktora, Gaziosmanpaşa Üniversitesi (2019- Devam Ediyor)
Sosyal Bilimler Enstitüsü-İktisat (Dr)

Yüksek Lisans, Gaziosmanpaşa Üniversitesi (2015- 2019) Sosyal Bilimler Enstitüsü-İktisat (YL) (Tezli)

Lisans, Hacettepe Üniversitesi (2010- 2014) İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi-İktisat Bölümü

Tel: 0542 459 5553

E-posta: b.sudupak@gmail.com

Adres: Vakıfbank Tokat Merkez Şubesi Kabei Mescit Mah. Gaziosmanpaşa Blv. No:170/A Merkez/Tokat

2. Yazar:

Ad-Soyad: Türker ŞİMŞEK

Çalıştığı Yer: Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü İktisat Politikası Anabilim Dalı

Unvanı: Doçent Doktor

Öğrenim Durumu:

Doktora, Hacettepe Üniversitesi (2010- 2015) Sosyal Bilimler Enstitüsü-İktisat (Dr)

Yüksek Lisans, Gaziosmanpaşa Üniversitesi (2007- 2010) Sosyal Bilimler Enstitüsü-İktisat (YL) (Tezli)

Lisans, Anadolu Üniversitesi (2002- 2007) İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi-İktisat Bölümü

Tel: 0545 944 0060

E-posta: turker.simsek@gop.edu.tr

Adres: Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Taşlıçiftlik Yerleşkesi 60150 - Tokat

Makale Geliş Tarihi: 10.05.2019

Kabul Tarihi: 17.12.2019

SAĞLIK HİZMETLERİ MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN DUYGUSAL ZEKA DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

Öğr. Gör. Ayşe Nihan ARIBAŞ

Aksaray Üniversitesi

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,

nihan_dinc85@hotmail.com

Orcid No: 0000-0001-2345-6789.

Öz

Duygusal zeka kişinin bütün hayatını etkileyen olmazsa olmazlardan biridir. Duygusal zeka son yıllarda özellikle iş yaşamında önemli görülmektedir. Bu nedenle günümüz gençlerinin duygusal zekalarının yüksek olması toplumun refahı üzerinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerinin belirlenmesidir. Bu amaçla duygusal zeka düzeylerinin demografik faktörlere göre değişiklik gösterip göstermediği araştırılmıştır. Araştırma grubu 190 öğrenciden oluşmaktadır (%76,8 kadın, %23,2 erkek). Veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde Kruskal Wallis Testi ve Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Duygusal zeka düzeyi; duygularını kontrol etme, duygularının farkında olma, kendini motive etme, empati ve sosyal beceri alt ölçekleriyle ölçülmüştür. Duygularının farkında olma, duygularını kontrol etme, kendini motive etme, empati ve sosyal beceri alt ölçeklerinden alınan toplam puan ortalamaları arasında ailenin gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeka, Duygusal Zeka, Duygusal Zeka Düzeyi

DETERMINATION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE LEVELS OF HEALTH CARE VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS

Abstract

Emotional intelligence is an indispensable part of one's life. Emotional intelligence has been seen in recent years, especially in

business life. Therefore, the high level of emotional intelligence of today's youth play a very important role on the welfare of the society. The aim of this study is to determine emotional intelligence of levels of university students. For this purpose, it has been investigated whether emotional intelligence levels vary according to demographic factors. The research group consisted to 190 students (76.8% female, 23.2% male). Data were collected by survey method. Kruskal Wallis Test and Mann Whitney U tests were used in the analysis of the data. The level of emotional intelligence; it was measured by the control of emotions, awareness of emotions, self-motivation, empathy and social-skill subscales. There was a statistically significant difference between the mean scores of emotions, emotion control, self-motivation, empathy and social-skill subscales.

Keywords: Intelligence, Emotional Intelligence, Level Of Emotional Intelligence

Giriş

Ailenin, arkadaşların ve çevrenin bireylerin duygusal zeka gelişimi için oldukça önemli etkenler olduğunu söylemek güvenlidir. Özellikle erken çocukluk dönemi deneyimleri duygusal zekayı geliştirmek açısından kaçınılmazdır. Daha somut olarak açıklanmak istenirse, bir kişinin kimliği yaşamının başından itibaren sahip olduğu etkileşimler ve ilişkilerle şekillenmeye başlamaktadır (Ocak, 2016:35).

Duygusal zeka bir kişinin yalnızca sosyal yaşamını değil aynı zamanda iş yaşamını kısacası bütün hayatını etkilemektedir. Duygusal zeka, zekadan farklı olarak bir çok özelliği içinde barındıran bir kavramdır. Zekaya ek olarak duyguların da işin içine girdiği ve kişinin sadece zekasıyla değil duyguları ile ve duygularının yönetimi sayesinde bir şeyler başarabilme yeteneği olan duygusal zeka, kişilere iş hayatında daha aktif olma, kendini daha rahat ifade edebilme ve problem çözme becerisi getirmektedir. Duygusal zekası yüksek olan kişilerin çalıştıkları ortamlarda daha başarılı ve verimli oldukları bazı araştırmalar ile kanıtlanmıştır.

Süslü, (2016:1) 'ye göre duygusal zeka, önemli bir sosyolojik ve psikolojik inceleme konusudur. Çünkü bireyin zihinsel ve ruhsal olarak sahip olduğu hassasiyet onun mantıklı düşünmesine engel olabilmekte ve duygusal zeka sayesinde belki de mantığa ihtiyaç duymadan hareket etmesine de imkan sağlamaktadır. Duygusal zeka bireyi kendi içerisinde analiz yapmaya yönlendirmekte ve bu sayede

onun normal hayat akışı ve gelecek için yeterli düzeyde plan yapmasına ve faaliyetlerini düzenlemesine olanak vermektedir. Duygusal zekayı duyguları bastırmak ve kontrol edebilmek için gerekli bir yetenek olarak değil; tam tersine duyguların nasıl daha verimli ve etkin kullanılacağına yardımcı olan bir yeterlilik olarak algılamak daha doğru olacaktır (Delice, M ve Günbeyi, M, 2013: 211).

Duygusal zeka; bireyin anlık hissettiği duygularındaki farkındalığı ve buna bağlı olarak nasıl tepki vermesi gerektiğini bilmesi, önemli bir karar verme aşamasında mantık ve hislerini dengede tutup dengeli bir karar alabilmesi, kendi kendini motive edebilecek beceriye sahip olması, kişiliğinin bilincinde olması ve buna bağlı olarak kişiliğini denetim altında tutabilmesi, kişilik bilincine sahip olmasının yanı sıra çevresindeki insanlarla olan sosyal ilişkilerinde de aynı şekilde empati ve dengeli ilişkiler kurabilme yetisi şeklinde tanımlanabilmektedir (Aysin, N,2018:33).

Duygusal zeka duyguyu hissetmek, kullanmak, iletmek, fark etmek, hatırlamak, tanımlamak, duygudan öğrenmek, duyguyu yönetmek, anlamak ve açıklamaktır (Behera,2016:18).

Yöntem

Aksaray Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada ana kütteden tesadüfi örneklem yoluyla öğrenci seçilmiş ve bu öğrencilerden anket ve ölçekler dahilinde bilgiler toplanmıştır. Bu bağlamda ilgili çalışma tanımlayıcı araştırma alt kapsamında değerlendirilebilmektedir. İlgili çalışma verileri, belirli bir süreyi kapsadığından bu çalışma aynı zamanda tanımlayıcı, kesitsel araştırma niteliği taşımaktadır. Araştırmanın yapılabilmesi için Aksaray Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü'nden ve Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan yazılı izin alınmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırma, Aksaray Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek okulunda öğrenim görmekte olan Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, Tıbbi Laboratuar Teknikleri ve Yaşlı Bakımı Programı öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Sağlık

Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda öğrenim görmekte olan Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, Tıbbi Laboratuar Teknikleri ve Yaşlı Bakımı Programında öğrenim görmekte olan 275 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem seçimi yapılmamış, araştırmaya katılmayı kabul eden öğrencilerle örneklem oluşturulmuştur. Veriler 20 Mart 2019- 29 Nisan 2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Öğrencilerin Duygusal zeka düzeylerinin belirlenmesi için Hall tarafından 1999 yılında geliştirilen Duygusal Zeka Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Ergin (2000) tarafından yapılmıştır. Ölçek beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar duygularının farkında olma (6 madde), Duygularını Kontrol Etme (6 madde), Kendini Motive Etme (6 madde), Empati (6 madde), Sosyal Beceriler (6 madde) alt boyutlarıdır. Likert tipinde 30 maddeden oluşan ölçekte 1:Tamamen katılmıyorum, 2:Kısmen katılmıyorum, 3: Çok az katılmıyorum, 4: Çok az katılıyorum, 5:Kısmen katılıyorum, 6: Tamamen katılıyorum, şeklinde puanlanmaktadır. Değerlendirmede tersine çevrilen ifade bulunmamaktadır. Alt ölçeklerin hesaplanmasında o alt ölçeği oluşturan maddelere verilen yanıtların puanları toplanır. 30 maddeden alınan puanların toplamı duygusal zeka toplam puanını verir. Artan puanlar duygusal zekanın o alt boyutunun yüksekliğini göstermektedir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,936 'dır. Tablo 1'de ölçeğin alt boyutlarının puanlaması görülmektedir.

Duygusal Zeka Değerlendirme Ölçeğinin puanlaması şöyledir; (Cerit, E, 2018:30-31).

Tablo 2. Duygusal Zeka Ölçeğinin Puanlaması

Alt Ölçek	Düşük	Normal	Yüksek
Duygularının Farkında Olma	25 ve altı	26-30	31 ve üzeri
Duygularını Kontrol Etme	26 ve altı	27-31	32 ve üzeri
Kendini Motive Etme	26 ve altı	27-30	31 ve üzeri
Empati	25 ve altı	26-30	31 ve üzeri
Sosyal Beceriler	24 ve altı	25-29	30 ve üzeri

Toplam Puan	129 ve altı	130-154	155 ve üzeri
-------------	-------------	---------	--------------

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler bireysel uygulama şeklinde toplanmıştır. Veriler üniversitede ders saatleri içerisinde ve ders yürütücüsünün izniyle ve yardımıyla toplanmıştır. Ölçeklerin uygulanması 15-20 dakika arasında değişmiştir. Veriler toplanılırken gönüllük ilkesi esas alınmış, ölçekler uygulanmadan önce katılımcılara bilgi verilmiş ve daha sonra araştırmaya katılmak isteyenlere ölçekler verilmiştir. Katılımcılardan kimlik bilgileri istenmemiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmesi SPSS 24.00 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerinin analizinde frekans ve yüzde dağılımı kullanılmıştır. Katılımcıların girişimcilik ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları normal dağılıma uymamaktadır ($p < ,05$) ($p = ,000$). Veri dağılımı normal olmadığı için parametrik olmayan analizler kullanılmıştır. Verilerin analizinde Kruskal Wallis Testi ve Mann Whitney U Testi kullanılmıştır.

Bulgular

Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin frekans analizine ait bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Kişisel Özellikleri

Demografik Özellikler	Sayı	Yüzde(%)
Yaş		
18-22 yaş	183	96,3
23-27 yaş	5	2,6
28 ve üzeri yaş	2	1,1
Cinsiyet		
Kadın	166	76,8
Erkek	44	23,2
Program		
Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	82	43,2
Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	46	24,2
Yaşlı Bakımı	62	32,6
Sınıf		
1. sınıf	94	49,5

2.sınıf	96	50,5
Ailenin Gelir Düzeyi		
Kötü	19	10,0
Orta	142	74,7
İyi	29	15,3
Bölümü İsteyerek Okuma Durumu		
Evet	122	64,2
Hayır	68	35,8
Çalışma durumu		
Evet	21	11,1
Hayır	169	88,9
Annenin tutumu		
Baskıcı	14	7,4
İlgisiz	11	5,8
Aşırı Koruyucu	91	47,9
Tutarsız	9	4,7
Demokratik	65	34,2
Babanın tutumu		
Baskıcı	11	5,8
İlgisiz	26	13,7
Aşırı Koruyucu	70	36,8
Tutarsız	12	6,3
Demokratik	71	37,4
Toplam	190	100

Tablo 3'te araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel özellikleri görülmektedir. Öğrencilerin %96,3'ü 18-22 yaş aralığındadır ve % 76,8'i kadın, % 23,2'si erkektir. Öğrencilerin % 43,2'si Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, %24,2'si Tıbbi Laboratuvar Teknikleri ve %32,6'sı Yaşlı Bakım Programında öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %50,5'u ikinci sınıf öğrencilerinden, %49,5'u ise birinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %74,7'sinin ailesini ekonomik durumu orta düzeydedir. Bölümü isteyerek okuma durumuna ilişkin olarak öğrencilerin %64,2'si bölümlerini isteyerek okumaktadır ve öğrencilerin %88,9'u çalışmamaktadır. Anne tutumuna ilişkin olarak, öğrencilerin annelerinin % 47,9'u aşırı koruyucu ve %34,2'si demokratik bir tavır sergilemektedir. Baba tutumuna ilişkin olarak ise

öğrencilerin babalarının %37,4'ü demokratik ve %36,8'i aşırı koruyucu bir tavır sergilemektedir.

Tablo 4. Öğrencilerin Duygusal Zeka Ölçeğinden Aldıkları Toplam Puan Ortalamaları

Duygusal Zeka Ölçeği	X	SS
Duygularının Farkında Olma Alt Ölçeği	25.51	5.83
Duygularını Kontrol Etme Alt Ölçeği	28.25	5.65
Kendini Motive Etme Alt Ölçeği	28.56	5.67
Empati Alt Ölçeği	28.72	5.64
Sosyal Beceri Alt Ölçeği	28.33	5.60

Tablo 4'te Çalışanların Duygusal Zeka Alt Ölçeklerinden aldıkları toplam puan ortalamaları görülmektedir. Tablo 5'e göre öğrencilerin empati alt ölçeğinden aldıkları toplam puan ortalaması 28.72 ± 5.64 ve Kendini Motive Etme ölçeğinden aldıkları toplam puan ortalaması 28.56 ± 5.67 'dir.

Tablo 5. Öğrencilerin Demografik Değişkenlere Göre Duygusal Zeka Alt Ölçeklerinden Aldıkları Toplam Puan Ortalamaları

	D.F.O Alt Ölçeği X ±SS	D.K.O Alt Ölçeği X ±SS	K.M.E Alt Ölçeği X ±SS	Empati Alt Ölçeği X ±SS	S.B Alt Ölçeği X ±SS
Yaş	18-22	25.45±5.77	28.29±5.68	28.49±5.67	28.68±5.67
	23-27	25.00±8.80	29.20±3.76	31.00±6.16	29.60±6.50
	28ve üzeri	31.50±0.70	22.50±4.94	29.00±7.07	29.50±0.70
	X ²	3.015	2.694	1.491	0.091
	p	0.221	0.260	0.474	0.956
Cinsiyet	Kadın	25.60±5.39	28.56±5.26	28.90±5.25	28.88±5.36
	Erkek	25.18±7.17	27.25±6.75	27.45±6.83	28.18±6.54
	Z*	-0.030	-0.889	-1.232	-0.395
	p	0.976	0.374	0.218	0.693
Program	Tıb. Dok.	25.84±5.10	28.86±4.40	29.42±4.85	29.18±5.00
	Tıbbi Lab.	25.50±4.79	27.82±5.21	28.63±5.42	28.93±5.13
	Yaşlı Bakımı	25.08±7.33	27.77±7.23	27.38±6.66	27.95±6.72
	X ² *	0.228	0.882	3.763	0.365
					28.93±4.90
					28.02±5.38
					27.77±6.56
					1.163

	p	0.892	0.664	0.152	0.833	0.559
Sınıf	1.Sınıf	25.46±5.86	28.23±5.82	28.75±5.89	29.29±5.23	28.08±5.74
	2.sınıf	25.55±5.84	28.28±5.51	28.38±5.48	28.15±5.99	28.58±5.48
	Z*	-0.104	-0.063	-0.556	-1.144	-0.616
	p	0.917	0.949	0.578	0.253	0.538
Ailenin gelir düzeyi	Kötü	25.73±7.15	29.00±4.06	28.89±5.00	30.68±4.42	29.21±5.59
	Orta	25.47±5.44	27.95±5.54	28.35±5.51	28.16±5.28	27.97±5.41
	İyi	25.55±6.92	29.27±1.29	28.56±5.67	30.17±7.45	29.55±6.46
	X ^{2*}	0.445	3.268	3.024	11.818	4.932
p	0.801	0.194	0.220	0.003	0.085	
Bölüm isteyerek okuma durumu	Evet	25.59±5.82	28.30±5.28	28.48±5.32	28.66±5.12	28.75±5.07
	Hayır	25.36±5.91	28.17±6.29	28.72±6.29	28.82±6.52	27.58±6.41
	Z*	-0.068	-0.469	-0.781	-1.246	-0.811
	p	0.946	0.639	0.435	0.213	0.417
Çalışma durumu	Evet	28.58±4.36	28.95±5.60	30.04±5.04	28.71±7.16	29.19±6.31
	Hayır	25.46±6.00	28.17±5.67	28.38±5.73	28.72±5.45	28.23±5.52
	Z*	-0.076	-0.721	-1.253	-0.890	-1.065
	P	0.940	0.471	0.210	0.373	0.287
Anne tutumu	Baskıcı	25.00±4.88	29.42±4.44	27.78±5.53	30.28±4.00	29.21±5.43
	İlgisiz	26.18±6.86	28.27±5.31	28.27±5.31	28.09±4.65	29.54±4.50
	Aşırı Koruyucu	25.38±6.40	28.70±6.27	28.70±6.27	28.68±6.52	28.07±6.21
	Tutarsız	25.00±4.27	25.88±5.25	28.77±4.05	26.88±4.80	27.44±4.82
	Demokratik	25.75±5.31	28.52±5.19	28.56±5.19	28.80±4.87	28.43±5.07
	X ^{2*}	1.414	3.100	1.465	4.110	1.117
P	0.888	0.541	0.833	0.391	0.892	
Baba tutumu	Baskıcı	25.36±5.95	29.18±4.62	26.72±5.69	29.18±5.07	26.45±5.62
	İlgisiz	25.69±6.29	29.38±4.31	29.80±4.74	29.30±4.28	29.23±4.80
	Aşırı Koruyucu	25.60±6.14	27.50±6.87	28.27±6.66	27.98±7.29	28.02±6.73
	Tutarsız	23.58±5.16	27.25±4.99	28.00±4.51	28.91±2.96	28.16±4.56
	Demokratik	25.70±5.54	28.61±4.96	28.78±5.10	29.12±4.61	28.63±4.79
	X ^{2*}	1.538	1.833	3.463	0.294	2.245
P	0.820	0.766	0.484	0.990	0.691	

Tablo 5 'te Öğrencilerin demografik değişkenlere göre duygusal zeka alt ölçeklerinden aldıkları toplam puan ortalamaları görülmektedir. Duygularının farkında olma, duygularını kontrol etme, kendini motive etme, empati ve sosyal beceri alt ölçeklerinden alınan toplam puan ortalamaları arasında cinsiyete, yaşa, programa, sınıfa, bölümü isteyerek okuma durumuna, çalışma durumuna, annenin tutumuna ve babanın tutumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır. ($p>0.05$). Empati alt ölçeğinden alınan toplam puan ortalamaları arasında ailenin gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0.05$). İstatistiksel olarak anlamlı bulunan empati alt ölçeğine ailenin gelirin göre sırasıyla Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre Yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ailesinin gelir düzeyi

orta ve iyi olan öğrencilerin duygusal zeka düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Ailesinin gelir düzeyi iyi olan öğrencilerin duygusal zeka düzeyleri, orta olan öğrencilere göre daha yüksektir.

Tablo 6. Duygusal Zeka Ölçeği Alt Ölçeklerinin Frekans Analizi

	Duyularının Farkında Olma Alt Ölçeği		Duyularını Kontrol Etme Alt Ölçeği		Kendini Motive Etme Alt Ölçeği		Empati Alt Ölçeği		Sosyal Beceriler Alt Ölçeği	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Düşük	87	45.8	53	27.9	51	26.8	36	18.9	43	22.6
Normal	67	35.3	79	41.6	60	31.6	78	41.1	50	26.3
Yüksek	36	18.9	58	30.5	79	41.6	76	40.0	97	51.1

Tablo 6’da öğrencilerin duygusal zeka alt ölçeklerinden aldıkları puan yüzdeleri görülmektedir. Tablo 10’a göre öğrencilerin 87 tanesi (%45.8) duygularının farkında olma ölçeğinden düşük, öğrencilerin 79 tanesi (%41.6) duygularını kontrol etme ölçeğinden normal, öğrencilerin 79 tanesi (%41.6) kendini motive etme ölçeğinden yüksek, öğrencilerin 78 tanesi (%41.1) empati alt ölçeğinden normal ve öğrencilerin 97 tanesi (%51.1) sosyal beceri alt ölçeğinden yüksek puan almıştır.

Tablo 7. Duygusal Zeka Düzeyi Frekans Analizi

Duygusal Zeka Ölçeği		
	Sayı	Yüzde(%)
Düşük Duygusal Zeka	50	26.3
Normal Duygusal Zeka	91	47.9
Yüksek Duygusal Zeka	49	25.8
Toplam	190	100.0

Tablo 7’de öğrencilerin duygusal zeka ölçeği puanlamasına göre duygusal zeka düzeyleri görülmektedir. Tablo 7’ye göre öğrencilerin 91 tanesi (47,9’u) normal duygusal zeka düzeyindedir.

SONUÇ, ÖNERİLER VE TARTIŞMA

Bu araştırma ile Aksaray Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerinin belirli demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği ve duygusal zeka düzeyleri araştırılmıştır. Bu araştırmanın ileride iş hayatında aktif rol oynayacak olan üniversite öğrencilerine yol göstermesi bakımından önemli olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın verileri 3 farklı programda öğrenim görmekte olan öğrencilerden anket yoluyla toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde Kruskal Wallis Testi ve Mann Whitney U Testi kullanılmıştır.

Duygusal zeka ölçeği; duygularının farkında olma, duygularını kontrol etme, kendini motive etme, empati ve sosyal beceriler olmak üzere 5 alt ölçekten oluşmaktadır. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde; duygularının farkında olma, duygularını kontrol etme, kendini motive etme, empati ve sosyal beceri alt ölçeklerinden alınan toplam puan ortalamaları arasında yaş, cinsiyet, program, sınıf, bölümü isteyerek okuma, çalışma durumu, anne ve baba tutumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Literatürde bu konuda farklı sonuçlara rastlanmaktadır. Girgin’in (2009), çalışmasında duygusal zeka düzeyleri arasında cinsiyete göre farklılık saptanmazken, Sevindik vd’in (2012) çalışmasında duygusal zeka düzeyleri arasında cinsiyete göre farklılık saptanmıştır. Deniz ve Yılmaz’ın (2004) çalışmasında ise öğrencilerin duygusal zeka düzeylerinde cinsiyet ve sınıflarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemiştir. Yıldız’ın (2016) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmasında da çalışmamıza benzer olarak cinsiyet ve sınıfın duygusal zeka üzerinde etkisi olmadığı ortaya konmuştur.

Duygularının farkında olma, duygularını kontrol etme, kendini motive etme, empati ve sosyal beceri alt ölçeklerinden alınan toplam puan ortalamaları arasında ailenin gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı bulunan empati alt ölçeğine ailenin gelirin e göre sırasıyla Mann

Whitney U testi uygulanmıştır. Yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ailesinin gelir düzeyi orta ve iyi olan öğrencilerin duygusal zeka düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Ailesinin gelir düzeyi iyi olan öğrencilerin duygusal zeka düzeyleri, orta olan öğrencilere göre daha yüksektir. Bu durum ekonomik bakımdan geliri iyi olan ailede büyümenin paranın kıymetini daha iyi bilmekle ilişkisi olması ile açıklanabilir. Ekonomik bakımdan ailesinde sıkıntı çekmemiş bir kişi, bu gelir seviyesini korumak ya da daha fazla gelir elde ederek hayatını sürdürebilmek için başarılı bir iş hayatına sahip olmayı hedeflemekte ve başarılı bir yaşamın ve aynı zamanda başarılı bir hayatın anahtarının duygusal zeka olduğunun bilincindedir.

Duygusal zeka ölçeğinin alt ölçekleri olan duygularını kontrol etme, duygularının farkında olma, kendini motive etme, empati ve sosyal beceri alt ölçeklerinden alınan puanlar değerlendirildiğinde; araştırmaya katılan öğrencilerin %18,9'unun duygularının farkında olma alt ölçeğinden yüksek %41,6'sının duygularını kontrol etme alt ölçeğinden normal, %41,6'sının kendini motive etme alt ölçeğinden yüksek, %41,1'inin empati alt ölçeğinden normal ve %51,1'inin sosyal beceri alt ölçeğinden yüksek puan aldığı görülmektedir. Bu durum araştırmaya katılan öğrencilerin birçoğunun duygularını farkında olma konusunda başarılı olmadığı ancak kendini motive edebilme, duygularını kontrol edebilme, empati kurabilme ve sosyal becerilere sahip olma yetisine sahip olmasıyla açıklanabilmektedir.

Duygusal zeka ölçeği bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise araştırmaya katılan öğrencilerin %47,9'unun normal, %25,8'inin yüksek ve %26,3'ü ise düşük duygusal zekaya sahip olduğu görülmektedir. Duygusal zeka günümüz koşullarında çok önemli bir kavramdır. Duygusal zekaya sahip olmanın gerekliliği iş hayatında ve günlük hayatta oldukça ön plana çıkmıştır. Duygusal zekası yüksek olan bireylerin çalışma hayatında ve günlük hayatta daha başarılı oldukları, sorunların üstesinden daha çabuk ve rahat bir şekilde gelebildikleri açıktır. Çünkü duygusal zekasını etkin bir şekilde kullanabilen kişiler, duygularının farkında olan ve duyguları üzerinde kontrol sahibi olan, her durum ve koşulda kendini motive etme yetisine sahip olan, empati kurabilen ve sosyal becerileri gelişmiş kişilerdir. Günümüz gençleri ülkenin geleceğini şekillendirmekte olduğu için özellikle üniversite öğrencilerinin bilinçli, sorgulayan,

zekanın yanında duygusal zekasını da kullanabilen kişiler olmaları toplum için oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle duygusal zekası düşük olan öğrencilerin bu durumunun mezun olduktan sonra iş hayatlarını etkileyebileceği düşünülürse, duygusal zekanın düşük olmasının altında yatan sebepler araştırılarak öğrencilerin duygusal zekalarını artırmak hedeflenebilir.

Kaynakça

- Aysin,N. (2018). Turist Rehberlerinin Duygusal Zeka İle Rehberlik Stilleri İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Behera,K,A. (2016). Understanding Emotional Intelligence in Educational Context,International Journal of Humanities And Social Science Invention, International Journal of Humanities and Social Science Invention, 5(2), 17-28.
- Cerit, E. (2018). Sosyal Beceri Geliştirme Eğitim Programının Ergenlerin Psikolojik Sağlık ve Duygusal Zeka Düzeylerine Etkisi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.
- Delice, M ve Günbeyi, M. (2013). Duygusal Zekâ ve Liderlik İlişkisinin İncelenmesi: Polis Teşkilatı Örneği, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 1
- Deniz, M, E ve Yılmaz, E.(2004). Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zeka Yetenekleri ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişki, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi.
- Ergin,F, E (2000). Üniversite Öğrencilerinin Sahip Oldukları Duygusal Zeka Düzeyi İle 16 Kişilik Özelliği Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Girgin,G,(2009). Üniversite Öğrencilerinde Duygusal Zekânın Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, KKTC - Milli Eğitim Dergisi
- Ocak, R, (2016). Why Emotional Intelligence And Empathy Matter In Business Settings: An Investigation of Their Predictors And Their Contribution To Job Satisfaction And Conflict Management, İstanbul Bilgi University, İstanbul.
- Sevindik,F, Uncu, F ve Dağ, G,D, (2012). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Zeka Düzeylerinin Bazı Değişkenler

- Açısından İncelenmesi, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Tıp Dergisi, 26 (1), 21-26.
- Süslü, S, (2016). Duygusal Zeka ve Örgütsel Stres: Örgütlerde Hemşirelerin Duygusal Zeka Becerileri ve Stresle Başa Çıkma Düzeyleri Arasındaki İlişki, Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yıldız, M, (2016). Üniversite Öğrencilerinde Duygusal Zekâ Yaşam Doyumu ve Depresyonu Cinsiyet ve Sınıf Seviyelerine Göre Etkileri, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 6(11), 451-474.

Makale Geliş Tarihi: 31.10.2019
Kabul Tarihi: 06.12.2019

ÜNİVERSİTELERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMEDEKİ ROLÜ: BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ¹

Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü,
zkanberoglu@yyu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-4440-4133

Kader KARDOĞAN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
SBE İktisat ABD,
kader_kardogan@hotmail.com
Orcid: 0000-0003-0890-7697

Öz

Üniversiteler, buldukları bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini sağlayan en önemli unsurlarından biridir. Üniversiteler farklı bölgelerden gelen bireyleri kendi bünyesinde buluşturup kültürel anlamda çeşitlilik sağlamaktadır. Ekonomik anlamda, üniversiteler kent ekonomisine yapmış oldukları harcamalar ile ön plana çıkmaktadır. Üniversiteler kalkınmanın önemli faktörlerinden olan beşeri sermayeyi üretmektedirler. Bu çalışma kapsamında Bitlis Eren Üniversitesi'nin bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmadaki rolü saha çalışmasıyla incelenmiştir. Temsili olarak 400 öğrenciyle yapılan anket verilerinden elde edilen bilgilere göre Bitlis Eren Üniversitesi'nin bölgenin sosyo-ekonomik gelişimine pozitif katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Bölgesel Kalkınma, Sosyo-Ekonomik Gelişme, Bitlis

THE ROLE OF UNIVERSITIES IN SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT: THE CASE OF BITLIS EREN UNIVERSITY

Abstract

Universities are one of the most important factors in the socio-economic development of the region. Universities bring together individuals

¹ Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL- 2017-5526 proje koduyla desteklenen “Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Van Örneği” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

from different regions and provide cultural diversity. In economic terms, universities come to the forefront with their expenditures on urban economy. Universities produce human capital which is one of the important factors of development. Within the scope of this study, the role of Bitlis Eren University in the socio-economic development of the region was examined with a field study. According to the data obtained from the survey data with 400 students, Bitlis Eren University contributed positively to the socio-economic development of the region.

Keywords: University, Regional Development, Socio-Economic Development, Bitlis

GİRİŞ

Üniversitelerin kalkınma üzerinde etkili olduğu dünya tarihinde genel kabul görmektedir. Zira üniversiteler buldukları yörede sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, teknik konularda sorumluluk taşıyan kurumlardır. Bu bağlamda üniversiteler beşeri sermaye dediğimiz olguyu içinde barındıran en önemli kurumlardan biri olarak kabul edilmektedir. Beşeri sermaye, bir ülkenin kalkınmasında fazlasıyla bir rol üstlenmekte; bilginin gelişiminde, yeni bilgilerin üretilmesinde, bu bilgilerin yayılmasında ve sosyo-kültürel gelişimde kullanılmaktadır. Üniversiteler bu yönüyle teknoloji, bilim, fen ve beşeri bilimler ile ilgili araştırmalarıyla sadece sürdürülebilir ulusal kalkınma açısından değil aynı zamanda sürdürülebilir uluslararası kalkınma açısından da önemli yapı taşlarıdır. Bu çalışmada, üniversitelerin buldukları bölgeye sosyo-ekonomik katkıları Bitlis Eren Üniversitesi örneğinde incelenmiştir. Bitlis Eren Üniversitesi özelinde Yükseköğretim kurumlarının bölgeye olan ekonomik katkısı Üniversite öğrencilerine uygulanan anket çalışmasıyla ortaya konulmuştur.

I. SOSYO- EKONOMİK KALKINMA VE ÜNİVERSİTELER

Ekonomik kalkınma ve büyüme ülkelerin en temel amaçlarından birisidir. Bu amaca ulaşmak için de ülkelerin sahip olduğu mevcut kaynakları rasyonel bir biçimde kullanmak gerekmektedir. Ekonomik kalkınma insanoğlunun ekonomik gelişiminin nasıl değiştiğini, bu değişim için neler yapılması gerektiğini ve koşulların daha iyi şartlara nasıl gelmesi gerektiğini dile getirmektedir. Gönel (2010)'a göre insanoğlu her zaman daha iyi daha mutlu, refah seviyesi daha yüksek bir yaşama gereksinim duymakta ve bu sebeple ekonomik kalkınmayı sadece ekonomik koşullarla değil daha geniş anlamda tanımlamak gerektiğine inanmaktadır. Gönel (2010), ekonomik gelişmelerin daha büyük etkisi olduğunu, eğitim, kültür, hak ve özgürlükler gibi kavramlarında kalkınma içerisinde

değerlendirilmesini istemektedir. Kalkınma kavramının temel dinamiklerinden biri eğitim olarak görülmektedir. Günümüzde eğitimin ekonomik, toplumsal ve kültürel yönden kalkınmayı en hızlı etkileyen faktörlerden biri olduğu bilinmektedir. Eğitimli bireylerin bilgi, birikim ve becerileri sayesinde iktisadi kalkınmada nitelikli iş gücünü oluşturup hızla gelişen teknolojiye ayak uydurması ekonominin de hızla kalkınmasını sağlamaktadır. Eğitim, insanların bilgisini arttıran insanların daha nitelikli hale gelmesini sağlayan bunun dışında iktisadi kalkınmanın bir sonucu olarak mal ve hizmet talebini arttırarak insanların yaşam seviyesini yükselten bir etkidir (Barro, 2002: 9-24).

Bir ülkenin kalkınmasında rol alan sermaye ve teknoloji transferlerinin yanında, kalifiyeli nitelikli işgücüne de ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için birçok ekonomist eğitim harcamalarına destek vermiştir. Çünkü eğitimle kazanılan bilgi ve beceri, toplumların kalkınmasında etkili olduğu gibi bireylerin eğitim seviyesinin düşük olmasından kaynaklanan sorunları da en aza indirmektedir. Bu sayede eğitim ülke beşeri sermayesi yükseltmekte, ülkedeki teknolojik gelişime ve ülkenin kalkınmasına da büyük ölçüde fayda sağlamaktadır (Çakmak, 2008: 39). İnsan kaynaklarının üretkenlik kapasitesini, becerisini geliştirerek işgücünün verimliliğini arttıran eğitim sayesinde ekonomik gelişme hızlanmakta ve buna bağlı olarak insanoğlunun refah standartları yükselmektedir. Nihai olarak beşeri sermaye ve eğitim ikilisinin bireyin kendini geliştirmesi noktasında ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda bu ikili ilişki, beşeri boyuttan çıkıp kültürel, sosyal ve ekonomik boyuta çok güçlü bir gelişme dinamiği oluşturmaktadır (Çolak, 2010: 115).

II. ÜNİVERSİTELERİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Üniversiteler bir ülkenin gelişiminde gerekli gördüğü kalifiye işgücünün yetişmesinde, bilginin üretilmesi ve yayılmasında, topluma yapılan hizmette önemli bir rol üstlenmektedir. Buna ek olarak üniversiteler hem ülkelerin kalkınmasında, hem de buldukları bölgelerin sosyo-ekonomik yönde gelişmesine neden olan önemli bir unsurdur. Mevcut üniversiteler ile birlikte yeni kurulan üniversitelerin de amacı bölgesel eşitsizliği ortadan kaldırmak, sosyal, kültürel ve ekonomik bazda bölgesel eşitsizliği en aşağı seviyeye indirmek ve buna katkı sağlamak olmuştur (Arap, 2010: 10- 11). Söz konusu katkıyı sağlayan üniversite eğitim sistemi, sosyo-ekonomik gelişmenin niteliğindeki beşeri sermayenin temelini oluşturmakla birlikte, toplumların sağlıklı büyümelerini, ekonomik ve siyasal kimliklerini elde edebilmeleri için çağdaş dünyanın ana hedefi haline gelmiştir

(Doğramacı, 1999: 18).

Az gelişmiş bölgelerin kültür ve eğitim düzeylerinin yükselmesi yükseköğretim kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Üniversiteler bireyleri sadece bugüne değil mesleki gelişimlerine katkıda bulunarak gelecek içinde hazırlamaktadır (Kabadayı, 1992: 50). Üniversiteler ekonomik olarak vergi, üretim, tüketim ve yatırım artışı gibi olumlu katkılar sağlarken, sosyal olarak suç oranında azalma, vatandaşlık bilincinin gelişmesi, teknoloji kullanma becerisinin artması, daha uzun ve sağlıklı bir yaşam gibi katkılar sağlamaktadır. Üniversitelerin sosyo-ekonomik gelişmeye katkıları aşağıda tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1. Üniversitelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmeye Katkıları

Ekonomik	Sosyal
1. Üretkenlikte artış	1. Bağış ve topluma hizmette artış
2. İşgücü esnekliğinin artışı	2. Suç oranındaki azalma
3. Vergi gelirlerinde artış	3. Daha uzun ve sağlıklı yaşam
4. Tüketimde artış	4. Müşteri olarak daha iyi karar vermede
5. Yüksek kazanç düzeyi	5. Teknolojiye uyum sağlaması ve teknolojiyi daha iyi kullanma becerisinin gelişmesi
6. Devletten beklenen mali desteğin azalması	6. Kişisel sütunun yükselmesi
7. Yatırımdaki artış	7. Çocukların daha iyi yaşaması
8. İş bulmadakolaylık	8. Daha fazla hobi, boş zaman
9. Kişisel –mesleki hareketlik	9. Kişisel statünün yükselmesi
10. Daha iyi çalışma koşulları	10. Vatandaşlık bilincinin gelişmesi

Kaynak: Salih Öztürk- İshak Torun-Yıldız Özkök (2011), “Anadolu’da Kurulan Üniversitelerin İllerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Katkıları”, Mustafa Kemal Üniversitesi S.B.E. Dergisi, Sayı: 16, Cilt: 8, 152

İnsanın yaşam faaliyetlerinin tedariki, kültür unsuruyla iç içe yaşaması demektir. Bu açıdan her kurum faaliyeti kültür unsuruyla birlikte gelişme göstermektedir. Bu üniversite, bir kültür merkezi olarak, düzenlediği eğlence programları, müzik, sergi, gezi, ziyaret gibi etkinliklerle yerel ve ulusal kültürün yayılması ve geliştirilmesinde çok önemli bir konuma sahiptir. Bu yoldan hareketle, kantin, lokantalar, toplantı, sinema ve tiyatro salonları, gezi yerleri, kapalı ve açık spor salonları gibi sosyo-kültürel faaliyet alanları oluşturulmuştur. Bu faaliyetler üniversitede bütünleşmeyi sağlamaktadır. Böylece farklı fikirler ve düşünceler bir araya gelerek kültür oluşumuna katkı

sağlamaktadır. Ayrıca üniversiteler, sivil toplum örgütleriyle ve çeşitli kurum kuruluşlar ile sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirecek etkinlikler düzenleyip hedef kitlelere seslenmekte ve bilgi akışını sağlamaktadır. Üniversiteler, bölgedeki sanayi ve tarımın gelişmesine yardımcı olmak ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda nitelikli elemanların yetişmesine ve bilgilerinin gelişmesine katkı sağlamak ve ilgili kuruluşlarla işbirliği yaparak çevre problemlerine alternatif bir çözüm getirecek önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca bölgenin potansiyel gücünü ortaya çıkarıp, ekonomiye kazandırarak bölgeye ve ülke ekonomisine katkı sağlayacak olan bir bilim merkezlerinin ülkeye kazandırılması üniversitenin temel hedefi olmuştur

III. LİTERATÜR TARAMASI

Üniversitelerin sosyo-ekonomik kalkınmadaki rolü 1980'li yıllardan itibaren ilgi görmeye başlamış ve bu konu hakkında çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda ki asıl amaç üniversitelerin bölgeye olan sosyo-ekonomik etkilerini ölçülebilir şekilde ortaya koymaktır. Son yıllarda açılan birçok üniversite ile hemen hemen üniversitesiz il kalmamıştır. Her ilde üniversite açılmasıyla birlikte bu üniversitelerinin bölgesel kalkınmaya ve dolayısıyla ülke kalkınmasına etkileri önemli hale gelmiştir.. Tablo 2' de bu konuda yapılmış seçili ulusal ve ulusal çalışmalar ortaya konulmaktadır.

Tablo 2. Üniversitelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmeye Katkılarına İlişkin Yazın Taraması

Yazar	Kapsam
Saliha Erkonak Aydemir (1994)	Çalışmada Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin, Trabzon' a ve çevresine doğrudan ve dolaylı ekonomik katkısının neler olduğu üzerinde inceleme yapılmıştır. Çalışma, ekonomik katkıları çarpan katsayısına ilişkin yaptığından dolayı Türkiye'deki ilk önemli çalışmaya imza atmıştır. Çalışma bulguları üniversitenin ilin ekonomisine olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır
Philip Cooke ve Robert Huggins (1997)	Çalışmada bölgesel kalkınmada Cardiff Üniversitesi'nin katkısı araştırılmıştır. Söz konusu katkı Keynesyen model harcama çarpan katsayıları ve talep yanlı gelir yöntemiyle hesaplanmış. Ve üniversitenin şehrin ekonomisine pozitif katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.
Hatice Erkekoğlu (2000)	Çalışmada 1998-1999 eğitim öğretim yılı için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nin

	kentin istihdam ve ekonomisine olumlu katkıları olduğu tespit edilmiştir.
Recai Çınar ve Ö. Selçuk Emsen (2001)	Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum il ekonomisi ve sosyal yapısı üzerindeki etkileri'nin incelendiği çalışmaya göre, üniversitenin il ekonomisine canlılık kazandırdığı gözlemlenmiştir.
Bilginöglü ve arkadaşları (2002)	“Erciyes Üniversitesi'nin Kayseri İli'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapısına Etkileri” adlı çalışmalarında, üniversitenin Kayseri'ye ekonomik anlamda katkı sağladığı tespit edilmiştir.
Glasson, (2003)	Üniversitelerin bölgesel ve yerel kalkınmaya etkilerini incelemiştir. Söz konusu çalışmaya göre üniversitelerin bölgesel ve yerel kalkınmaya istihdam, harcama olarak doğrudan ve dolaylı şekilde katkılar sağladığı tespit edilmiştir.
Newlands (2003)	Üniversitelerin kuruldukları bölgelerdeki etkilerini harcama ve bilgi olarak iki farklı boyutta incelemiştir. Söz konusu unsurların uzun dönemde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Cooke & Leydesdorff (2004)	Üniversitelerin nitelikli iş gücü yetiştirme fonksiyonunun bölgesel kalkınmadaki etkilerini incelemiştir. Ve bu etkinin pozitif ve anlamlı bir katkı olduğunu tespit etmişlerdir.
Nazım Çatalbaş (2007)	“Üniversite-Yerel Ekonomi İlişkisinde Kutuplaşma Teorisi İyi Bir Model Olabilir mi?” adlı çalışmasında, şehirde bulunan üniversitelerin şehir ekonomisine faydalarını arttırabilmeleri için kalkınma kutuplarının önemli bir etken olduğu sonucuna varmışlardır.
Drucker ve Goldstein (2007)	Üniversitelerin, buldukları bölgelere daha çok teknoloji yoğun işletmeleri çekme, nitelikli bilgi donanımına sahip işgücü sağladığı ve ekonomik değişimlere esnek bir şekilde uyum sağlayabilme özelliklerine sahip olmalarının kentlerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına olumlu katkı sağlayacağını ortaya koymuşlardır.
İshak Torun, Salih Öztürk ve Sayın San (2009)	Çalışmada Kafkas üniversitesinin kent kalkınmasındaki önemi araştırılmış ve 2004 yılı itibariyle Kafkas Üniversitesi'nin personel ve öğrenci sayıları ile toplam nüfusun %10'unu

	oluşturduğu ve kentin kalkınmasında itici bir rol üstlenmesi de, kentin sosyo-ekonomik anlamda kalkınmasında katkılarının olduğunu tespit etmişlerdir.
Hayriye Nur Görkemli (2009)	“Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri” çalışmasında, Selçuk Üniversitesi'nin Konya ekonomisindeki toplam istihdama ve toplam gelire olan katkılarını araştırmıştır. Ve üniversitenin gelir, istihdam açısından doğrudan ve dolaylı katkıları olduğu tespit edilmiştir.
Akçakanat, Çarıkcı, Dulupçu (2010)	Çalışmada, üniversitenin kent ekonomisine olan katkısı araştırılmıştır. Söz konusu çalışmada Isparta ilinin hem sosyo-kültürel hem de ekonomik anlamda kalkınmasında önemli katkısının olduğu sonucuna varılmıştır

IV. METODOLOJİ VE BULGULAR

Araştırma kalitatif ve kantitatif bir araştırmadır. Bitlis Eren Üniversitesi'nde bulunan 400 öğrenciyle anket yapılmıştır. 26 sorudan oluşan anket çalışması sonucunda üniversitenin bölgeye olan sosyo-ekonomik katkısı ortaya konulmuştur. Öncelikle ankete katılan öğrencileri tanıma amaçlı sorular sorulmuştur. Bitlis Eren Üniversitesi'nin, Bitlis ilinin sosyo-ekonomik kalkınmasında ki rolünü ölçmek için öğrencilere beşli likert ölçeği kullanılarak sorular yöneltilmiştir. Değerlendirilmenin yapılması için SPSS programı kullanılmıştır. Aşağıda anket çalışmasının verileri yer almaktadır.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Değerlendirme

	Pearson Chi-Square Value	Asymp. Sig. (2-sided)
Sınıf	20.930	0.181
Fakülte/MYO	48.034	0.02
Bitlis-Öğrencilik	10.655	0.559
Oturma	33.581	0.06
Bitlis-Bulunma	15.741	0.471
Çalışma-Durumu	56.337	0.000
Aylık-Gelir	19.311	0.735
Gelir-Nerden	28.025	0.31
Konut-Kira	8.843	0.933
Gıda-Harcama	7.082	0.996
Sağlık-Harcama	10.545	0.837
Giyim-Harcama	8.405	0.989
Ulaştırma-Harcama	7.132	0.971
Eğitim-Harcama	7.957	0.950
Eğlence-Harcama	6.201	0.986

Haberleşme-Harcama	12.325	0.721
Diğer-Harcamalar	11.517	0.776
Yaşam Kalitesi	16.284	0.433
Sosyal Hayat	19.521	0.243
Kültür Düzeyi	12.749	0.691
Kentin-Değişim Yüzü	15.526	0.506
Bölgenin-Kalkınması	23.814	0.94
Kent Ekonomisine Katkı	10.197	0.856
Beşeri-Sermaye	13.876	0.608

Tablo 3 incelendiğinde cinsiyete göre yapılan çalışmada, sınıf, fakülte/MYO, Bitlis ilinde öğrencilik hayatı ile mi başladınız? Oturma türü, Bitlis de kaç ay bulunuyorsunuz? Çalışma durumu, aylık gelir, gelen gelir nereden? , konut kira, gıda harcama, sağlık harcama, giyim harcama, ulaştırma harcama, eğitim harcama, eğlence harcama, haberleşme harcama, diğer harcamalar, yaşam kalitesi, sosyal hayat, kültür düzeyi, kentin değişim yüzü, bölgenin kalkınması, kent ekonomisine katkı ve beşeri sermaye değerlerinin cinsiyet ile olan ilişkisi gözlemlenmiş, cinsiyete göre değişip değişmediğine bakılmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyet ve Fakülte Çapraz Tablosu

Cinsiyet	Fakülte/MYO										
	Sağlık MYO	Hizn MYO	Fen Edebiyat	İİB F	Mimarlık	Besyo	İslami Bilimler	Teknik Bilimler	Bankacılık MYO	Toplam	
Kadın	Sayı	40	34	23	50	14	5	10	6	0	182
	Beklenen Değer	34,2	26	28,3	40,1	29,6	7,8	6,4	7,8	1,8	182
	Cinsiyet ile %	22,0	18,7	12,6	27,5	7,7	2,7	5,5	3,3	0,0	100,0
	Fakülte/MYO ile %	53,3	59,6	37,1	56,8	21,5	29,4	71,4	35,3	0,0	45,6
Erkek	Sayı	35	22	39	37	49	12	4	11	4	213
	Beklenen Değer	40	30,4	33,1	47	34,7	9,1	7,5	9,1	2,1	213
	Cinsiyet ile %	16,4	10,3	18,3	17,4	23,0	5,6	1,9	5,2	1,9	100,0

	Fakülte/ MYO ile %	46,7	38,6	62,9	42 ,0	75,4	70,6	28,6	64,7	100,0	53, 4
Toplam	Sayı	75	57	62	88	65	17	14	17	4	399
	Beklenen Değer	75	57	62	88	65	17	14	17	4	399
	Cinsiyet ile %	18,8	14,3	15,5	22 ,1	16,3	4,3	3,5	4,3	1,0	100,0
	Fakülte/ MYO ile %	100,0	100,0	100,0	100, 0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 4 incelendiğinde kadınlar daha çok İİBF ve Sağlık/MYO tercih etmektedirler. Beklenen değer gerçekleşen değerden küçüktür. Erkekler ise İİBF ve Mühendislik ve Mimarlık Fakültesini tercih etmektedirler.

Tablo 5. Cinsiyet ile Oturma Türü Çapraz Tablosu

Cinsiyet		Oturma Türü					Toplam
		Aile Yanı	Devlet Yurdu	Özel Yurt	Kiralık Daire	İl Dışı	
Kadın	Sayı	67	66	15	30	4	182
	Beklenen Değer	54,1	61,4	11,4	51,9	3,2	182
	Cinsiyet ile %	36,8	36,3	8,2	16,5	2,2	100,0
	Oturma türü ile %	56,3	48,9	60,0	26,3	57,1	45,5
Erkek	Sayı	50	66	10	84	3	213
	Beklenen Değer	63,4	71,9	13,3	60,7	3,7	213
	Cinsiyet ile %	23,5	31,0	4,7	39,4	1,4	100,0
	Oturma türü ile %	42,0	48,9	40,0	73,7	42,9	53,3
Toplam	Sayı	119	135	25	114	7	400
	Beklenen Değer	119	135	25	114	7	400
	Cinsiyet ile %	29,8	33,8	6,3	28,5	1,8	100,0
	Oturma türü ile %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 5 incelendiğinde beklenen ve gerçekleşen değerlerde kadınlar erkeklere göre daha çok ailelerinin yanında kalmayı tercih etmektedir. Erkekler ise kadınlara göre kiralık dairede kalmayı tercih etmektedir.

Tablo 6. Cinsiyet ile Çalışma Durumu Çapraz Tablosu

CİNSİYET		ÇALIŞMA DURUMU					
		Hayır	Kampüste		Kampüs Dışı		Toplam
			Yarı Zamanlı	Tam Zamanlı	Yarı Zamanlı	Tam Zamanlı	
Kadın	Sayı	167	10	1	3	1	182
	Beklenen Değer	155,2	10	5,9	5,9	5	182
	Cinsiyet ile %	91,8	5,5	0,5	1,6	0,5	100,0
	Çalışma Durumu ile %	49,0	45,5	7,7	23,1	9,1	45,5
Erkek	Sayı	171	12	11	10	9	213
	Beklenen Değer	181,6	11,7	6,9	6,9	5,9	213
	Cinsiyet ile %	80,3	5,6	5,2	4,7	4,2	100,0
	Çalışma Durumu ile %	50,1	54,5	84,6	76,9	81,8	53,3
Toplam	Sayı	341	22	13	13	11	400
	Beklenen Değer	341	22	13	13	11	400
	Cinsiyet ile %	85,3	5,5	3,3	3,3	2,8	100,0
	Çalışma Durumu ile %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Öğrencilerin %85.3'ü (341) Bitlis ilinde ikamet ederken çalışıyor musunuz? Sorusuna yanıt olarak hayır demiştir. %14.7'sinin kampüste tam ve yarı zamanlı, kampüs dışında tam ve yarı zamanlı olarak çalıştığı görülmektedir. Kadınların %49'u hayır cevabını vermiş, %45.5'i ise kampüste yarı zamanlı çalışıyor cevabını vermiştir. Erkeklerin %84.62'si kampüste tam zamanlı, %81.8'i ise kampüs dışı tam zamanlı çalışıyorum cevabını vermiştir.

Tablo 7. Sınıfa Göre Değerlendirme

	Pearson Chi-Square Value	Asymp. Sig. (2-sided)
Cinsiyet	20.930	0.181
Fakülte/MYO	112.439	0.000
Bitlis-Öğrencilik	20.963	0.051
Oturma	48.776	0.000
Bitlis-Bulunma	117.350	0.000

Çalışma-Durumu	56.422	0.000
Aylık-Gelir	42.196	0.012
Gelir-Nerden	22.820	0.119
Konut-Kira	32.688	0.008
Gıda-Harcama	60.340	0.000
Sağlık-Harcama	50.568	0.000
Giyim-Harcama	34.919	0.021
Ulaştırma-Harcama	118.333	0.000
Eğitim-Harcama	29.165	0.023
Eğlence-Harcama	18.489	0.296
Haberleşme-Harcama	20.425	0.202
Diğer-Harcamalar	17.867	0.332
Yaşam Kalitesi	21.537	0.159
Sosyal Hayat	23.189	0.109
Kültür Düzeyi	35.200	0.004
Kentin-Değişim Yüzü	16.740	0.403
Bölgenin-Kalkınması	20.388	0.203
Kent Ekonomisine Katkı	29.883	0.019
Beşeri-Sermaye	33.857	0.006

Tablo 7 incelendiğinde sınıfa göre yapılan çalışmada; sınıf, fakülte/MYO, Bitlis ilinde öğrencilik hayatı ile mi başladınız, oturma türü, Bitlis de kaç ay bulunuyorsunuz, çalışma durumu, aylık gelir, gelen gelir nereden, konut kira, gıda harcama, sağlık harcama, giyim harcama, ulaştırma harcama, eğitim harcama, eğlence harcama, haberleşme harcama, diğer harcamalar, yaşam kalitesi, sosyal hayat, kültür düzeyi, kentin değişim yüzü, bölgenin kalkınması, kent ekonomisine katkı ve beşeri sermaye değerlerinin cinsiyet ile olan ilişkisi gözlemlenmiş cinsiyete göre değişip değişmediğine bakılmaktadır.

Tablo 7 incelendiğinde fakülte/MYO, oturma, Bitlis'te bulunma, çalışma durumu, gıda harcama, sağlık harcama, ulaştırma harcama, kültür düzeyi ve beşeri sermaye arasındaki ilişki Asymp. Sig. (2- sided) değeri 0.05' den küçük olduğu için anlamlıdır. Sınıf ile ilişkilerinde cinsiyet, Bitlis ilinde öğrencilik hayatı ile mi başladınız, aylık gelir, gelen gelir nereden, konut kira, giyim harcama, eğitim harcama, eğlence harcama, haberleşme harcama, diğer harcamalar, yaşam kalitesi, sosyal hayat, kentin değişim yüzü, bölgenin kalkınması, kent ekonomisine katkı değerleri ile olan ilişkisi Asymp. Sig. (2- sided) değeri 0.05' den büyük olduğu için anlamsızdır. Bundan dolayı tablo olarak anlamlı olan verilerin tabloları yoruma açık olacaktır.

Tablo 8. Sınıf İle Oturma Türü Çapraz Tablo

Sınıf		Oturma Türü					Toplam
		Aile Yanı	Devlet Yurdu	Özel Yurt	Kiralık Daire	İl Dışı	
1. sınıf	Sayı	48	55	8	19	1	131
	Beklenen değer	39	44,2	8,2	37,3	2,3	131
	Sınıf ile %	36,6	42,0	6,1	14,5	0,8	100,0
	Oturma türü ile %	40,3	40,7	32,0	16,7	14,3	32,8
2.sınıf	Sayı	34	38	8	32	0	112
	Beklenen değer	33,3	37,8	7	31,9	2	112
	Sınıf ile %	30,4	33,9	7,1	28,6	0,0	100,0
	Oturma türü ile %	28,6	28,1	32,0	28,1	0,0	28,0
3.sınıf	Sayı	21	23	4	24	2	74
	Beklenen değer	22	25	4,6	21,1	1,3	74
	Sınıf ile %	28,4	31,1	5,4	32,4	2,7	100,0
	Oturma türü ile %	17,6	17,0	16,0	21,1	28,6	18,5
4.sınıf	Sayı	15	19	5	37	3	79
	Beklenen değer	23,5	26,7	4,9	22,5	1,4	79
	Sınıf ile %	19,0	24,1	6,3	46,8	3,8	100,0
	Oturma türü ile %	12,6	14,1	20,0	32,5	42,9	19,8
Lisansüstü	Sayı	1	0	0	2	1	4
	Beklenen değer	1,2	1,4	0,3	1,1	0,1	4
	Sınıf ile %	25,0	0,0	0,0	50,0	25,0	100,0
	Oturma türü ile %	0,8	0,0	0,0	1,8	14,3	1,0
Toplam	Sayı	119	135	25	114	7	400
	Beklenen değer	119	135	25	114	7	400
	Sınıf ile %	29,8	33,8	6,3	28,5	1,8	100,0
	Oturma türü ile %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 8'yi incelediğimizde 1. 2. sınıflar aile yanında ve devlet yurdunda kalmayı tercih etmişlerdir. Gerçekleşen değer beklenen değerden büyüktür. Ayrıca 3. ve 4. sınıflar kiralık dairede kalmayı tercih etmektedirler.

Tablo 9. Sımf İle Bitlis'te Bulunma Çapraz Tablo

		Bitlis'te Bulunma					Toplam
		Ocak-Mart	Nisan-Haziran	Temmuz-Eylül	Ekim-Aralık	Diğer	
1. sımf	Sayı	7	5	80	39	0	131
	Beklenen Değer	10,5	5,6	69,1	45,5	0,3	131
	Sımf İle%	5,30	3,80	61,10	29,80	0,00	100,00
	Bitlis'te Bulunma İle %	21,90	29,40	37,90	28,10	0,00	32,80
2. sımf	Sayı	11	3	51	47	0	112
	Beklenen Değer	9		59,1	38,9	0,3	112
	Sımf İle%	9,80	2,70	45,50	42,00	0,00	100,00
	Bitlis'te Bulunma İle %	34,40	17,60	24,20	33,80	0,00	28,00
3. sımf	Sayı	6	2	41	25	0	74
	Beklenen Değer	5,9	3,1	39	25,7	0,2	74
	Sımf İle%	8,10	2,70	55,40	33,80	0,00	100,00
	Bitlis'te Bulunma İle %	18,80	11,80	19,40	18,00	0,00	18,50
4. sımf	Sayı	7	6	39	27	0	79
	Beklenen Değer	6,3	3,4	41,7	27,5	0,2	79
	Sımf İle%	8,90	7,60	49,40	34,20	0,00	100,00
	Bitlis'te Bulunma İle %	21,90	35,30	18,50	19,40	0,00	19,80
Lisansüstü	Sayı	1	1	0	1	1	4
	Beklenen Değer	0,3	0,2	2,1	1,4	0	4
	Sımf İle%	25,00	25,00	0,00	25,00	25,00	100,00
	Bitlis'te Bulunma İle %	3,10	5,90	0,00	0,70	100,00	1,00
Toplam	Sayı	32	17	211	139	1	400
	Beklenen Değer	32	17	211	139	1	400
	Sımf İle%	8,00	4,30	52,80	34,80	0,30	100,00
	Bitlis'te Bulunma İle %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablo 9'u incelediğimizde 1, 2, 3 ve 4. sınıflar Bitlis ilinde 7-9 ay boyunca bulduklarını söylemişlerdir. Ayrıca 3. ve 4. sınıfları

incelediğimizde, 10-12 ay arasında Bitlis ilinde buldukları beklenen değer ve gerçekleşen değer arasında çok büyük bir fark olmadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 10. Sınıf İle Çalışma Durumu Çapraz Tablo

Sınıf		Çalışma Durumu					Toplam
		Hayır	Kampüste Yarı Zamanlı	Kampüste-Tam Zamanlı	Kampüs Dışı-Yarı Zamanlı	Kampüs Dışı-Tam Zamanlı	
1. sınıf	Sayı	118	8	0	5	0	131
	Beklenen Değer	111,7	7,2	4,3	4,3	3,6	131
	Sınıf İle%	90,10	6,10	0,00	3,80	0,00	100,00
	Çalışma Durumu İle%	34,60	36,40	0,00	38,50	0,00	32,80
2. sınıf	Sayı	93	8	3	4	4	112
	Beklenen Değer	95,5	6,2	3,6	3,6	3,1	112
	Sınıf İle%	83,00	7,10	2,70	3,60	3,60	100,00
	Çalışma Durumu İle%	27,30	36,40	23,10	30,80	36,40	28,00
3. sınıf	Sayı	63	2	4	4	1	74
	Beklenen Değer	63,1	4,1	2,4	2,4	2	74
	Sınıf İle%	85,10	2,70	5,40	5,40	1,40	100,00
	Çalışma Durumu İle%	18,50	9,10	30,80	30,80	9,10	18,50
4. sınıf	Sayı	66	4	4	0	5	79
	Beklenen Değer	67,3	4,3	2,6	2,6	2,2	79
	Sınıf İle%	83,50	5,10	5,10	0,00	6,30	100,00
	Çalışma Durumu İle%	19,40	18,20	30,80	0,00	45,50	19,80
Lisansüstü	Sayı	1	0	2	0	1	4
	Beklenen Değer	3,4	0,2	0,1	0,1	0,1	4
	Sınıf İle%	25,00	0,00	50,00	0,00	25,00	100,00
	Çalışma Durumu İle %	0,30	0,00	15,40	0,00	9,10	1,00
Toplam	Sayı	341	22	13	13	11	400
	Beklenen Değer	341	22	13	13	11	400
	Sınıf İle %	85,30	5,50	3,30	3,30	2,80	100,00
	Çalışma Durumu İle %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablo 10'u incelediğimizde 1.sınıfta çalışan sayısı daha azdır. Beklenen değer gerçekleşen değerden daha küçüktür. İlk sınıflarda çalışma sayısı daha düşük ilerleyen sınıflarda ise çalışma sayısının ilerlediği görülmektedir. İlk sınıflarda yarı zamanlı çalışma daha fazla iken, üst sınıflarda tam zamanlı çalışmada artış olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 11. Sınıf İle Gıda Harcaması Çapraz Tablo

Sınıf		Gıda Harcamaları						Diğer	Toplam
		100-300 TL	301-500 TL	501-800 TL	801-1000 TL	1000 TL Üzeri			
1. sınıf	Sayı	83	36	9	2	1	0	-30,86	
	Beklenen Değer	86,8	33,7	7,5	1,3	1,3	0,3	-31,77	
	Sınıf İle%	63,40	27,50	6,90	1,50	0,80	0,00	-23,57	
	Gıda Harcama İle%	31,30	35,00	39,10	50,00	25,00	0,00	12,51	
2.sınıf	Sayı	77	29	5	0	1	0	-28,73	
	Beklenen Değer	74,2	28,8	6,4	1,1	1,1	0,3	-27,14	
	Sınıf İle%	68,80	25,90	4,50	0,00	0,90	0,00	-25,67	
	Gıda Harcama İle %	29,10	28,20	21,70	0,00	25,00	0,00	-0,35	
3.sınıf	Sayı	51	16	6	0	0	1	-18,06	
	Beklenen Değer	49	19,1	4,3	0,7	0,7	0,2	-17,94	
	Sınıf İle%	68,90	21,60	8,10	0,00	0,00	1,40	-24,37	
	Gıda Harcama İle %	19,20	15,50	26,10	0,00	0,00	100,00	59,94	
4.sınıf	Sayı	54	20	3	1	1	0	-19,73	
	Beklenen Değer	52,3	20,3	4,5	0,8	0,8	0,2	-19,12	
	Sınıf İle%	68,40	25,30	3,80	1,30	1,30	0,00	-24,97	
	Gıda Harcama İle %	20,40	19,40	13,00	25,00	25,00	0,00	9,81	
Lisansüstü	Sayı	0	2	0	1	1	0	0,46	
	Beklenen Değer	2,7	1	0,2	0	0	0	-1,02	
	Sınıf İle%	0,00	50,00	0,00	25,00	25,00	0,00	11,67	
	Gıda Harcama İle %	0,00	1,90	0,00	25,00	25,00	0,00	18,08	
T o p l a m	Sayı	265	103	23	4	4	1	-96,93	
	Beklenen Değer	265	103	23	4	4	1	-96,93	

Sınıf İle%	66,30	25,80	5,80	1,00	1,00	0,30	24,22
Gıda Harcama İle %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablo 11'i incelediğimizde gıda harcamaları 100-800 TL arasında olduğu görülmektedir. Gıda harcamalarının 100- 500 TL arasında yoğunlaştığı görülmektedir. 1. 2. 3. ve 4. sınıflarda gıda harcaması 100-300 TL arasında daha fazla harcama yapıldığı görülmektedir. 300-800 TL arasında beklenen değer gerçekleşen değerden küçük çıkmıştır. Gıda harcamaları o aralıkta daha az yapılmaktadır.

Tablo 12. Sınıf İle Sağlık Harcaması Çapraz Tablo

Sınıf		Sağlık Harcama					Toplam
		0-20 TL	21-50 TL	51-100 TL	101-300 TL	301 TL Üstü	
1. sınıf	Sayı	54	51	21	2	3	131
	Beklenen değer	59,6	49,1	17	3,9	1,3	131
	Sınıf İle%	41,20	38,90	16,00	1,50	2,30	100,00
	Sağlık Harcama İle %	29,70	34,00	40,40	16,70	75,00	32,80
2.sınıf	Sayı	48	49	9	6	0	112
	Beklenen değer	51	42	14,6	3,4	1,1	112
	Sınıf İle%	42,90	43,80	8,00	5,40	0,00	100,00
	Sağlık Harcama İle %	26,40	32,70	17,30	50,00	0,00	28,00
3.sınıf	Sayı	34	27	13	0	0	74
	Beklenen değer	33,7	27,8	9,6	2,2	0,7	74
	Sınıf İle%	45,90	36,50	17,60	0,00	0,00	100,00
	Sağlık Harcama İle %	18,70	18,00	25,00	0,00	0,00	18,50
4.sınıf	Sayı	44	23	9	2	1	79
	Beklenen değer	35,9	29,6	10,3	2,4	0,8	79
	Sınıf İle%	55,70	29,10	11,40	2,50	1,30	100,00
	Sağlık Harcama İle %	24,20	15,30	17,30	16,70	25,00	19,80
Lisansüstü	Sayı	2	0	0	2	0	4
	Beklenen değer	1,8	1,5	0,5	0,1	0	4
	Sınıf İle%	50,00	0,00	0,00	50,00	0,00	100,00

	Sağlık Harcama İle %	1,10	0,00	0,00	16,70	0,00	1,00
Toplam	Sayı	182	150	52	12	4	400
	Beklenen değer	182	150	52	12	4	400
	Sınıf İle%	45,50	37,50	13,00	3,00	1,00	100,00
	Sağlık Harcama İle %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablo 12'yi incelediğimizde genel olarak sağlık harcamaları 0-100 TL arasında olduğu görülmektedir. 1. sınıflarda sağlık harcaması daha az iken, 2. ve 3. sınıflarda artmıştır. 4. sınıflarda ise tekrar bir düşüş olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Sınıf İle Ulaştırma Harcaması Çapraz Tablo

Sınıf		Ulaştırma Harcama					Toplam
		0-70 TL	71-100 TL	101-300 TL	301-500 TL	501 TL ve üzeri	
1. sınıf	Sayı	41	69	17	2	2	131
	Beklenen Değer	51,1	61,2	14,4	2,9	1,3	131
	Sınıf İle%	31,30	52,70	13,00	1,50	1,50	100,00
	Ulaştırma Harcama İle %	26,30	36,90	38,60	22,20	50,00	32,80
2. sınıf	Sayı	47	53	10	2	0	112
	Beklenen Değer	43,7	52,4	12,3	2,5	1,1	112
	Sınıf İle%	42,00	47,30	8,90	1,80	0,00	100,00
	Ulaştırma Harcama İle %	30,10	28,30	22,70	22,20	0,00	28,00
3. sınıf	Sayı	31	33	9	1	0	74
	Beklenen Değer	28,9	34,6	8,1	1,7	0,7	74
	Sınıf İle%	41,90	44,60	12,20	1,40	0,00	100,00
	Ulaştırma Harcama İle %	19,90	17,60	20,50	11,10	0,00	18,50
4. sınıf	Sayı	36	32	8	3	0	79
	Beklenen Değer	30,8	36,9	8,7	1,8	0,8	79
	Sınıf İle%	45,60	40,50	10,10	3,80	0,00	100,00
	Ulaştırma Harcama İle %	23,10	17,10	18,20	33,30	0,00	19,80

Lisansüstü	Sayı	1	0	0	1	2	4
	Beklenen Değer	1,6	1,9	0,4	0,1	0	4
	Sınıf İle%	25,00	0,00	0,00	25,00	50,00	100,00
	Ulaştırma Harcama İle %	0,60	0,00	0,00	11,10	50,00	1,00
Total	Sayı	156	187	44	9	4	400
	Beklenen Değer	156	187	44	9	4	400
	Sınıf İle%	39,00	46,80	11,00	2,30	1,00	100,00
	Ulaştırma Harcama İle %	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablo 13'ü incelediğimizde ulaştırma harcamaları genel olarak 0-500 TL arasındadır. 1.sınıfta 70-300 TL arası yoğunlaşma olduğu görülmektedir. İlerleyen sınıflara baktığımızda ise ulaştırma harcamaları düşmektedir.

SONUÇ

Bitlis Eren Üniversitesi özelinde sosyo-ekonomik gelişmede üniversitelerin rolünün incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- 1- İdari ve akademik personeli, bünyesinde bulundurduğu öğrenci kapasitesi ve diğer sektörlerde faal olan işletmeler ile kurmuş oldukları ilişkiler sayesinde kentin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadırlar.
- 2- Üniversite her zaman uzmanlaşma ve iş bölümünün ortaya çıkardığı bilgi, eğitim ve beceri kazanmış bireylere ihtiyaç duymaktadır. Üniversite bizzat ihtiyaç duyulan bu kişilerin yetiştirilmesinden sorumludur.
- 3- Bitlis ilinde kurulan üniversite farklı bölgelerden gelen öğrencileri bir arada barındırmakta, kültürler arası etkileşim sağlamaktadır. Bu sayede farklı kültürlerin bir araya gelmesiyle kurulmuş olduğu bölgenin sosyo-kültürel yapısında değişim olmasına neden olmaktadır.
- 4- Bölgede bulunan insanlara pozitif yönde bir enerji vermektedir. Sosyo- ekonomik gelişmeye pozitif katkı sağladıkları için her ilde üniversitenin kurulması olumlu olarak görülmektedir.

- 5- Anketlerin istatistiksel olarak analizleri incelendiğinde cinsiyete göre bayanların İİBF ve Sağlık Meslek Yüksek Okulunu tercih ettiği, erkeklerin ise Mühendislik ve Mimarlık fakültesini tercih ettiği görülmektedir.
- 6- Bayan öğrenciler genellikle ailelerin yanında ve devlet yurdunda kalmayı tercih etmektedirler. Erkek öğrenciler bayan öğrencilere nazaran devlet yurdunda ve kiralık dairede kalmayı tercih etmektedirler.
- 7- Bayan ve erkek öğrencilerin çoğu çalışmayı tercih etmezken, erkek öğrencilerin %4,7'si kampüste yarı zamanlı çalışmayı tercih etmektedirler.
- 8- Sınıflara göre oturma türü belirlediğinde, 1. ve 2. sınıflar ailelerin yanında ve devlet yurdunda kalmayı tercih etmektedirler. 3. ve 4. sınıflar ise devlet yurdunun yanı sıra dairede kalmayı tercih etmektedirler.
- 9- Sınıflara göre oturma türü belirlediğinde, 1. ve 2. sınıflar ailelerin yanında ve devlet yurdunda kalmayı tercih etmektedirler. 3. ve 4. sınıflar ise devlet yurdunun yanı sıra dairede kalmayı tercih etmektedirler.
- 10- 1. 2. 3. ve 4. sınıf öğrencileri 7-9 ay boyunca Bitlis ilinde bulduklarını tespit edilmiş. Ayrıca, 3. ve 4. sınıfların 10-12 ay boyunca da kaldıkları gözlemlenmiştir.
- 11- Ankete göre 1. ve 2. sınıflar öğrenci iken çalışmaya olumlu bakmayıp hayır cevabını vermişken, 3. ve 4. sınıflar kampüste tam zamanlı ve kampüste yarı zamanlı çalıştıklarını söylemişlerdir.
- 12- Gıda harcamalarına bakıldığında öğrenciler 100-800 TL arası harcama yapmaktadırlar. 1, 2, 3 ve 4. sınıflar genel olarak gıda harcamasına 100-300 TL harcamaktadırlar.
- 13- Sağlık harcamaları 1. sınıflarda 20-50 TL arası iken, 2. ve 3. sınıflarda artış olmuş 50-100 TL arasında, 4. sınıflarda ise tekrar düşüşe geçmiştir.
- 14- Ulaştırma harcamaları 0-500 TL arasında olmuştur. 1. sınıflarda ulaşım yapılan harcama

70-300 TL arasındadır. İlerleyen sınıflarda ise ulaştırma harcamaları 0-70 TL arasına düşmektedir.

- 15- Bitlis Eren Üniversitesi'nin bölgeye olan katkısını incelediğimizde 1. 2. 3. ve 4. sınıflar üniversitenin kente katkısının olumlu yönde olduğunu söylemişlerdir. 2. sınıflar bu katkının 1.ve 4. sınıflara göre bu katkının daha fazla olduğunu söylemiştir.
- 16- Bitlis Eren Üniversitesi'nin cinsiyete göre katkısını incelediğimizde verilen cevaplar bayanlar ve erkek öğrenciler açısından olumlu olduğu görülmektedir. Bayan öğrenciler erkek öğrencilere göre bu katkının daha fazla olduğunu söylemişlerdir.
- 17- Bitlis Eren Üniversitesi'nin oturma türüne göre olan katkısı incelendiğinde, üniversitenin katkısının olumlu yönde olduğu görülmektedir. Özel yurttan kalanların Bitlis iline katkısının aile yanında, kiralık daire, devlet yurdu ve il dışında kalanlardan daha fazla olduğu görülmektedir.
- 18- Bitlis Eren Üniversitesi'nde öğrencilerin Bitlis ilinde kalma sürelerinin kente olan katkısına bakıldığında, 1-3 ay ve 10-12 aya arası kalan öğrencilerin 4-6 ve 7-9 ay arası kalan öğrencilerden daha fazla olduğu görülmektedir.
- 19- Bitlis Eren Üniversitesi'nin öğrencilerinin çalışma durumlarının kente olan katkısı incelendiğinde, kampüste yarı zamanlı ve tam zamanlı çalışanların katkısının çalışmayan, kampüs dışı yarı zamanlı ve kampüs dışı tam zamanlı çalışanlardan daha fazla olduğu görülmektedir.

Genel olarak Bitlis Eren Üniversitesi'nde öğrencilerin öğrencilik hayatı ile kalmaya başlamaları ve Bitlis ilinde sürekli olarak yaşıyor olmalarının kente katkısının ne olduğu incelendiğinde, katkısının olumlu olduğu görülmektedir. Bitlis ilinde sürekli olarak yaşayan öğrencilerin kente katkısının öğrencilik hayatı ile başlayanlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar yazın taramasında bahsedilen çalışmalar ile benzer sonuçlara sahiptir.

Kaynakça

- Aydemir S. E. (1994), “Karadeniz Teknik Üniversitesinin Kent ve Bölge Ekonomisine Doğrudan ve Dolaylı Ekonomik Etkileri”, Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 195-210.
- Akçakanat, T., Çarıkçı, İ., Dulupçu, M.A. (2011), “ Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Isparta’da Yaşam Kalitesi ve Isparta Halkına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi, 1-18.
- Barro, R. (2002), “Education as a Determinant of Economic Growth”, Edward P. Lazear (ed.) Education in the Twenty-first Century, Palo Alto, The Hoover Institution 9- 24.
- Bilginöglü, M. A., Atik H., Türker, O., Pamuk, Y. ve Düzgün R. (2002), “Erciyes Üniversitesi'nin Kayseri İli'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapısına Etkileri”, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 135.
- Cooke, P., Leydesdorff, L. (2006), “Regional Development in the Knowledge-Based Economy: The Construction of Advantage”, The Journal of Technology Transfer ,31 (1), 5-15.
- Çakmak, Ö. (2008), “Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi”, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 11. Cilt, 2008.
- Çatalbaş, N. (2007), “Üniversite-Yerel Ekonomi İlişkisinde Kutuplaşma Teorisi İyi Bir Model Olabilir Mi? Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3, 90-101.
- Çınar, R., Emsen, S. (2001), “ Eğitim ve İktisadi Gelişme: Atatürk Üniversitesinin Erzurum İl Ekonomisi ve Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkisi”, 15 (1-2), 91-104.
- Çolak, M. (2010), “Eğitim Ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi”, Kamu- İş Dergisi, 11 (3),
- Doğramacı, A. (1999), “Cumhuriyet ve Üniversitelerimiz”, Cumhuriyet ve Üniversitelerimiz, Ankara: Başbakanlık Yayınları, 1999: 18.
- Drucker, J., Goldstein, H. (2007), “Assessing the Regional Economic Development Impacts of Universities: A Review of Current Approaches”, 30 (1), 20-46.
- Erkekoğlu, H. (2000), “ Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği”, 16, 211-229.
- Huggings, R., Cooke, P. (1997), “The Economic Impact Of Cardiff University: Innovation, Learning And Job Generation”, 41 (4), 325-337.

- Glasson, J. (2003), “The Widening Local and Regional Development Impacts of The Modern Universities- A Tale Of Two Cities (And North-South Perspectives)”, 18 (1), 21-37.
- Gönel, F.D (2010), Kalkınma Ekonomisi, *Efil Yayınevi*, 1. Basım, Ankara
- Görkemli, H.N. (2009), “Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri”, Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi, 22, 169-184.
- Kabadayı Reşide (1992), “Teknolojik Değişme, İstihdam, Yeni İnsan Nitelikleri ve Eğitim”, Verimlilik Dergisi, Sayı: 3, 50.
- Newlands, D. (2003), “The Role Of Universities In Learning Regions”, ERSA 2003 Congress, University of Jyväskylä, Finland, (27–30 August), s.1–20.
- Torun, İ., Öztürk, S., Sayın, S. (2009), “Yöre Halkının Üniversiteye Bakışı ve Beklentileri: Kafkas Üniversitesi Örneği”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(21), 167-188.

Makale Geliş Tarihi: 31.10.2019
Kabul Tarihi: 18.12.2019

KOBİ'LİKTE BÜYÜK ÖLÇEKLİ İŞLETMEYE GEÇİŞ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR: HİZMET SEKTÖRÜNDEKİ KOBİLER

Doç. Dr. Özlem DURGUN
İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü

Tuğçe GENÇ SELİMOĞLU¹

Öz

Hizmet sektörünün diğer sektörlerle göre son yıllarda çok hızlı bir şekilde geliştiğini ve KOBİ'lerin buna katkısının önemli olduğunu görmekteyiz. Ülke ekonomisi içerisinde payının giderek arttığı hizmetler sektöründe faaliyetlerini sürdürmekte olan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sorunlarını irdelemek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Araştırmada farklı hizmet türlerinde faaliyet gösteren mikro (1-9 kişi çalışan), küçük (10-50 kişi çalışan) ve orta (51-250 kişi çalışan) ölçekli toplamda 101 işletmeyle anket yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre KOBİ'ler kurumsallaşmanın nasıl gerçekleşeceği, yararlanacakları finans kaynaklarının neler olduğu, pazarlamada ne gibi yeniliklere gitmeleri gerektiği gibi birçok probleminin çözümünü kısmen bilmektedirler. Ancak bu eksiklikleri gidermek için uzman kişilerden yararlanma konusunda eksik kalmaktadırlar. KOBİ'ler faaliyetlerini sürdürürken geçmişten günümüze devam eden bazen büyümelerine engel olan alışkanlıklarında ısrarcı davranmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Hizmet Sektörü, Teşvik ve Destekler

PROBLEMS IN THE TRANSITION PROCESS FROM SME TO BIG SCALE: SMES IN THE SERVICE SECTOR

Abstract

We see that the service sector has developed very rapidly in recent years compared to other sectors and the contribution of SMEs to this is important. This research has been done in order to examine the problems of

¹ “KOBİ'likten Büyük Ölçekli İşletmeye Geçiş Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar: Hizmet Sektöründeki KOBİ'ler” Başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

SMEs which are continuing their activities in the services sector where their share in the country's economy is increasing. In the study, a total of 101 enterprises were surveyed with a micro scale (1-10 people working), small (10-50 people working) and middle (51-250 people). According to the research findings, although SMEs partially know the solution of many problems (how institutionalization will be realized, what financial resources they will benefit from, what innovations in marketing should be), they lack the benefit of experts. SMEs are insisting on their habits that continue from the past to the present while they continue their activities.

Keywords: SME, Service Sector, Incentive and Supports

Giriş

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisine dinamizm kazandıran, ekonominin canlılığını sağlayan birimlerdir. Büyük işletmeler genellikle büyük şehirlerin çevresinde yer alırken, küçük ve orta ölçekli işletmeler ülkenin tamamına yayılarak bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Ülkemizde olduğu gibi tüm dünya ekonomilerinde KOBİ'ler, istihdam değeri, üretim hacmi, mülkiyetin tabana yayılması, nicelik olarak çoğunlukta olmaları, ekonomik ve sosyal açıdan toplumsal istikrarın temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

KOBİ'ler, ülkemizde hayati önem taşımaktadır. Ekonomiye her alanda katkıları büyüktür. KOBİ'lerin istihdam sağlama ve yeni iş olanakları yaratması ülkedeki işsizlik sorunlarının çözülmesinde temel faktörlerden birisini oluşturmaktadır.

KOBİ'lerin genel sorunları KOSGEB olmak üzere birçok resmi kuruluş tarafından ortaya konulmuştur. Buna göre incelenen 101 işletmede yönetim ve kurumsallaşma, pazarlama, finans, inovasyon, insan kaynakları başta olmak üzere büyüme süreçlerinde hangi engellere takıldıkları, yaşadıkları sorunlara yaklaşımları detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Yapılan incelemeler sonucunda KOBİ'lerin özkaynak yetersizliğinden dolayı finansal kaynak elde etme, pazarlama, eğitim, inovasyon başta olmak üzere birçok alanda harekete geçme konusunda sorunlar yaşamaktadır. Uzman yönetici ve kişileri bünyesinde bulunduramadığı ya da tutamadığı için doğru zamanda doğru adımlarla ilerleyememektedir. Uzun dönemli stratejik planların ve halefiyet programının yapılmamış olması işletmeleri bir sonraki nesile devamını zorlaştırmaktadır. Ekonomide yaşanan döviz kuru artışları sonucunda genel fiyat düzeyinin de artması KOBİ'leri talep yetersizliğiyle baş başa bırakmaktadır. KOBİ'lerin her alanda istisnasız teşvik, destek ve eğitime ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak bu şekilde büyük ölçekli işletmeye geçiş sürecini başarmaları mümkün olmaktadır.

1. Küçük ve Ortak Ölçekli İşletmelerin Tanımı

Ülkemizde uzun yıllar ortak bir KOBİ tanımlaması bulunmamasından dolayı KOBİ'lere yönelik planlama ve stratejiler oluşturma konusunda bazı kargaşalar doğmuştur. Türkiye'nin ilk KOBİ tanımı AB KOBİ tanımıyla uyumlu bir mevzuat düzenlemesi yapılarak, "KOBİ'lerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik" kapsamında 2005 yılında yayımlanmış ve 2006 yılından bu yana KOBİ'lere destek veren tüm kurum ve kuruluşlar tarafından kullanılmaktadır (KOSGEB;2015). Ancak yakın zamanda küçük ve orta ölçekli işletmelerin tanımında değişiklik yapılmıştır.

Tablo 1: Türkiye'de Kullanılan KOBİ Tanımı

Kriter	Mikro KOBİ	Küçük Ölçekli KOBİ	Orta Ölçekli KOBİ
Çalışan Personel Sayısı	< 10	<50	<250
Yıllık Net Satış Hasılatı	≤ 3 Milyon TL	≤ 25 Milyon TL	≤ 125 Milyon TL
Yıllık Mali Bilanço Toplamı	≤ 3 Milyon TL	≤ 25 Milyon TL	≤ 125 Milyon TL

Kaynak: Resmi Gazete, 2018

KOBİ tanımının kriterlerinden "Yıllık net satış hasılatı" ve "Mali bilanço" üst limiti 40 milyon TL'den 125 milyon TL'ye yükseltilerek, yıllık çalışan personel sayısı üst limiti 250 çalışan olarak korunmuştur. Yapılan düzenleme ile mikro, küçük ve orta büyüklükteki ekonomik birim ve girişimlerin tanımları yeniden belirlenmiştir.

Ekonomik sistemde KOBİ'leri çalıştıkları alanlara göre küçük ve orta ölçekli işletmeleri temel olarak üç kategoride toplanmaktadır (Varol;2005:185):

- ❖ Ticaret sektöründe çalışan KOBİ'ler
- ❖ Üretim sektöründe çalışan KOBİ'ler
- ❖ Hizmet sektöründe çalışan KOBİ'ler

Ürünlerin alıcılara ulaşmasını sağlayan, en önemli oyuncularını toptancı ve perakendeciler olan işletmeler ticaret sektöründe çalışan KOBİ'lerdir. İşletmenin ticari işletme özelliği kazanabilmesi için esnaf faaliyetlerini aşan bir nitelik göstermesi gerekmektedir (TOBB;2018). Genellikle mamul ve fiziksel ürün üretmek fayda sağlayan, tüketim veya endüstri mallarına dönüştürme işlemlerini yerine getiren işletmeler üretim sektöründe çalışan KOBİ'lerdir (Küçük;2010:135-136). Hizmetler mal üretimiyle karşılaştırıldığında karmaşık yapıları nedeniyle tanımlanması zorlaşmaktadır. Üretici ve tüketici arasında direkt etki yaratması, hizmetlerin maddi yapısının

olmamasının yanında depolanamaması ve transfer edilememesi gibi özellikler hizmet sektörünü, üretimden ayırmaktadır. Hızla gelişen teknolojilere paralel olarak insan ihtiyaçlarındaki artış ile farklılaşmanın değişik hizmet türlerini ortaya çıkarması, emek yoğun istihdam sağlması bu sektörün önemini ortaya koymaktadır. Hizmetler sektörü uluslararası literatürde ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve refah seviyesinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Özsağır;2012:311-312).

2. KOBİ'lerin Önemi ve Ülke Ekonomilerine Katkıları

Küreselleşmeyle birlikte sanayi toplumlarında ulusal düzeydeki rekabetin uluslararası rekabete taşınmaktadır. Dünya ticaretinde sınırların kalkması, internetin iş dünyasında yaygınlaşması, bilişim sektörünün hızla gelişmesi işletmeleri uluslararası faaliyetlere yakınlaştırmaktadır. Önceden büyük ölçekli işletmelerin görüldüğü piyasalarda artık KOBİ'lerin de yer almaktadır. Ülke geneline dağılmış olmaları ve tedarik zincirinin önemli bir unsuru olmaları ile faaliyet gösteren işletme sayılarının çok olması KOBİ'leri hem ülke hem de dünya ekonomisinde önemini artırmaktadır (Yalçın;2008:433-434).

Türkiye'de, esnaf ve sanatkârların çoğunluğunu oluşturduğu KOBİ'ler, çalışan sayısı bakımından toplam girişimlerin yüzde 99,8'ini, istihdamın yüzde 75,8'ini, katma değer yüzde 54,5'ini ve yatırımların yüzde 53,2'sini oluşturmaktadır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018). KOBİ'lerin küreselleşmeden kaynaklanan yüksek rekabete ayak uydurma, yeterli sermayeye sahip olma, yenilikçi projeler üretme, ortak iş ve proje geliştirme gibi hususlarda güçlendirilmesine ve ülkemizdeki girişimcilik yeteneklerinin ve girişimci sayısının artırılmasına olan ihtiyaç devam etmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı;2018).

Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünya ekonomilerinin kalkınma ve gelişim düzeyinde önem arz eden KOBİ'lerin sorunlarının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve bu sorunların çözümüne yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde KOBİ'lerin yaşadığı sorunların benzer olduğu görülmektedir. Başlıca sorunlar (Tikici;2009:285-286):

- ❖ Özkaynak yaratma ve finansman bulmada yaşanan sorunlar
- ❖ Kurum kültürünün oluşmaması, yönetimdeki anlaşmazlıklar
- ❖ Teknolojide yetersizlikler nedeniyle üretimde yaşanan sorunlar
- ❖ Araştırma- Geliştirme alanında yaşanan sorunlar
- ❖ Pazarlama ve rekabet konusunda yaşanan sorunlar
- ❖ Düşük kapasiteyle çalışma, tedarik ve satın almada yaşanan sorunlar

- ❖ Mevzuat ve prosedürler nedeniyle karşılaşılan sorunlar
- ❖ Mesleki bilgi, eğitim ve tecrübe yoksunluğu nedeniyle yaşanan sorunlar
- ❖ İnsan kaynakları ve halkla ilişkiler bölümüne yeterince önem verilmemesi
- ❖ Kalite ve standardizasyon yakalanamadığından ihracatta karşılaşılan sorunlar

KOBİ'ler büyük ölçekli işletmelerin ürettikleri ürün ve hizmetlerin kalitesiyle karşılaştırıldıklarında rekabet güçleri oldukça düşüktür (Tutar;2014:117). Hem yurtiçi hem yurtdışı ticari ve teknik gelişmeleri takip etmede zorlanmaları doğru sektöre, doğru zaman ve yerde uygun olan yatırım politikaları üretmelerini imkansız hale getirmektedir.

KOBİ'lerde kayıtdışılığın yüksek olması, doğru ve güvenilir bilgilerin elde edilmesindeki güçlükler onların desteklenmesini ve teşvik edilmesini zorlaştırmaktadır.

KOBİ'lerin uluslararası pazarda aktif rol oynaması, çevredeki fırsatları görmesi ve bunları uygulamaya geçirmesi önem taşımaktadır. Ancak tüm bunları yapmaya çalışırken zaman zaman karşı karşıya kalınan ekonomik krizler, KOBİ'lerin varlığını sürdürmesini tehdit etmektedir. Ekonomik krizle gelen belirsizlikler, ödeme güçlükleri KOBİ'leri olumsuz etkilemektedir. Bu durum uzun vadeli stratejik planlama yapmayı engellemekte, müşteri ihtiyaçlarını karşılamada ve rekabet etmede KOBİ'leri zor durumda bırakmaktadır (Çelik; Karadal; 2007:120-121).

KOBİ'lerin yaşamış olduğu birçok tehdit ve olumsuz taraflar hemen hemen her ülkede benzerlik göstermektedir. Bu nedenle kamu otoritelerine düşen görevler gözardı edilmemelidir. Bu kapsamda düzenli bir para ve maliye politikası, bürokrasinin en aza indirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de ve tüm dünyada ekonomi içinde önemli bir yere sahip olan KOBİ'ler, büyük ölçekli işletmeler ve uluslararası şirketlerin yoğun rekabetinden korunmak ve gelişme sağlamaları için desteklenmektedir. Ülkemizde KOBİ'lerin gelişmesini ve desteklenmesini sağlayan yapıları ve kuruluşları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (YOİKK;2018):

- ❖ KOBİ'lere finansman sağlayan kuruluşlar (Kredi Garanti Fonu A.Ş., Leasing, Factoring ve Forfaiting Şirketleri, bankalar, risk sermaye şirketleri, TESCOMB)
- ❖ KOBİ mevzuat yapısını oluşturan, düzenleyen kurumlar (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar

- Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, STB)
- ❖ KOBİ'lere meslek alanında destek veren kuruluşlar (Üye oldukları TOBB ve TESK'E bağlı odalar)
  - ❖ KOBİ'lerin haklarının korunması ve geliştirilmesi amaçlı dernek ve vakıflar (STK)
  - ❖ KOBİ destek kuruluşları (KOSGEB, DTM, TÜBİTAK, Hazine Müsteşarlığı, Maliye Bakanlığı'nın vergisel teşviklerini uygulayan kuruluşlar)
  - ❖ KOBİ'lere altyapı hizmeti sunan yerel kuruluşlar (İl Özel İdaresi)
  - ❖ KOBİ'leri denetleyen ve tetkik eden kuruluşlar (Bakanlıklar, TÜRKAK, Piyasa Gözetim Kuruluşları)
  - ❖ KOBİler ile AB arasında köprü oluşturan kurumlar (AB Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Dışişleri Bakanlığı)
  - ❖ KOBİ'lere işgücü sunan kuruluşlar (İŞKUR, Üniversiteler)

Ekonomideki yeri ve önemi dolayısıyla başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, tüm gelişmekte olan ülkeler, KOBİ'lerin oluşması, çoğalması ve gelişmesi açısından gerekli politikalar geliştirmekte ve uygulamaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde KOBİ'lerin gelişmesini sağlayan, önemli destekler veren birçok kuruluş vardır, her biri farklı konularda uzmanlığa sahip olup, uzmanı oldukları alanlarda KOBİ'lerin önünü açmayı amaçlamıştır.

Hizmet kavramı Roma Antlaşması'nın 60. Maddesi'nde "bir ücret karşılığı yapılarak, malların, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımı kapsamına girmeyen işler" şeklinde tanımlanmaktadır. Antlaşmanın bu maddesine göre hizmet tanımı ticari ve sınai nitelikteki faaliyetler, esnaf ve sanatkar faaliyetleri ve mesleki faaliyetleri kapsamaktadır (Taşkesenlioğlu,2010:10).

Gün geçtikçe artan talep ve hizmetlerin ticari özellik kazanması sonucunda hizmet sektöründe çok çeşitli alanlar oluşmuştur. Hizmet alanlarının ekonomik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak önemli hale gelmesi, hizmet sektöründe eğitim, sağlık, turizm, eğlence, mali, bilişim ve inşaat gibi hizmetleri sınıflandırmayı gerektirmiştir.

3. Araştırmanın Materyali ve Yöntemi

Bu araştırmanın materyalini Hizmet Sektöründe yer alan 101 KOBİ'den anket yoluyla elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Bu çalışmada öncelikli amaç hizmet sektöründe bulunan KOBİ'lerin sorunlarını tespit etmek ve çıkan sonuçlar doğrultusunda çözümler sunmaktır. KOBİ'lerin ve hizmet sektörünün ekonomideki ağırlığı göz önünde bulundurulursa bu sektörde bulunan tüm işletmelere anket

uygulanması mümkün olmamıştır. Bu nedenle hizmet sektöründeki KOBİ'leri temsil edecek örnek hacminin belirlenmesi için basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler kontrol edilmiş, son düzenlemeler yapıldıktan sonra anket formundaki cevaplar kodlanarak SPSS bilgisayar programına girilmiştir.

4. İşletmelerin Analizinde Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Veriler elde edildikten sonra işletmelerin ölçek yapıları ve genel bilgileri incelenmiştir. Daha sonra finansman kaynakları, destek aldıkları kuruluşlara yer verilerek, yönetim, pazarlama ve yenilikleri takip etme konusunda yaklaşımları incelenmiştir. Son olarak hizmet sektöründe yer alan KOBİ'lerin karşılaştıkları sorunlara ve büyük ölçekli olma yolunda karşılarına çıkan engellere yer verilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analizleri tablo yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: İşletmenizdeki Kaç Kişi Çalışmaktadır?

İşletmenizdeki kaç kişi çalışmaktadır?	İşletme Sayısı	%
1-9	55	54,45%
10-50	35	34,65%
51-250	11	10,89%
101-200	2	1,98%
200-250	5	4,95%
Toplam	101	100,00%

Araştırmaya katılan işletmelerin ölçek yapısı yukarıda Tablo 1'de incelenmiştir. Ankete katılan 101 işletmenin %54,46'sı mikro ölçekli (1-9 kişi), %34,65'i küçük ölçekli (10-50 kişi), %10,89'u ise orta ölçekli (51-250 kişi) işletmedir.

Tablo 2: İşletmeniz Kaç Nesildir Devam Etmektedir?

İşletmeniz kaç nesildir devam etmektedir?	İşletme Sayısı	%
Kendim kurdum	72	71,28%
Babam kurduktan sonra ben devam ettirmekteyim	18	17,82%
Daha önceki kuşaklardan beri devam ettirmekteyiz	11	10,89%
Toplam	101	100,00%

Bu tabloda 18 işletmenin sahibinin babası tarafından kurulduğu, 11 işletmenin ise daha önceki kuşaklardan beri devam ettiği görülmektedir. Toplam işletmelerin %71,28'i ise işletme sahibi tarafından kurulmuştur. Ankete katılan işletmelerin çoğunluğu yeni girişimlerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Yönetimden Sorumlu Kişilerin Eğitim Düzeyi

Yönetimden sorumlu kişilerin eğitim düzeyi	İşletme Sayısı	%
Ortaokul ve altı	2	3,57%
Lise	11	19,64%
Üniversite (Lisans)	34	60,71%
Master (Yüksek Lisans)	9	16,07%
Toplam	56	100,00%

Tabloda yönetimden sorumlu kişilerin eğitim düzeyinin 34 kişiyle en çok üniversite mezunu yöneticiler olduğu görülürken sadece bu soruyu 50 işletmenin cevapladığını, 51 işletmenin ise cevap vermek istemediğini görülmektedir. Bu durumda ankete katılan hizmet sektörü işletmelerindeki yönetimden sorumlu kişilerin yaklaşık %50'sinin eğitim düzeyi ortaokul ve altı olarak kabul edilmiştir. İlköğretim ve lise seviyesinde olan öğrencilere yaşam boyu eğitim bağlamında temel ekonomi, temel girişimcilik ve iş ahlakı dersleri verilmesi olumlu geri dönüşlerle etkili olacaktır.

Tablo 4: Finansman İşleriniz Nasıl Yürütülmektedir?

Finansman İşleriniz Nasıl Yürütülmektedir?	İşletme Sayısı	%
Finans bölümü tarafından yürütülüyor	7	6,93%
Muhasebe bölümü tarafından yürütülüyor	31	30,69%
Şirket Sahibi veya Ortakları tarafından yürütülüyor	63	62,37%
Toplam	101	100,00%

İncelenen işletmelerin ağırlıklı olarak mikro ve küçük ölçekli işletme olduğunu ilk tabloda belirtmiştik. Dolayısıyla toplamda 101 işletmenin %62,37'sinin finansman işlerinin şirket sahibi veya ortakları tarafından yürütülmektedir. İşletmelerin %30,69'unun ise finansman işlerini muhasebe bölümü yürütürken, sadece %6,93'ü finans birimi tarafından yürütülmektedir.

Tablo 5: İşletmelerin Finansman Kaynakları

İşletmelerin finansman kaynakları	İşletme Sayısı	%
Özkaynaklar	78	41,05%
Banka Kredisi	48	25,26%
Leasing	6	3,15%
Factoring	8	4,21%
Firma Kredi Kartı	24	12,63%
Sermaye Piyasasından Fon Sağlama	1	0,52%
Yabancı Sermaye	5	2,63%
Diğer	20	10,52%
Toplam (birden fazla şık işaretlenmiştir)	-	100,00%

Yukarıdaki tabloda belirtilen finansman kaynaklarını seçen işletmeler birden fazla seçenek işaretlemiştir. 101 işletmeden 78'i finansman kaynağı olarak Öz kaynaklarını kullanırken banka kredileri 24 işletmeyle 2. sırada yer almaktadır. Factoring ve leasing (finansal kiralama) gibi alternatif finansman kaynakları yeterince kullanılmamaktadır. Yabancı sermaye ve sermaye piyasasından fon sağlama ise çok tercih edilmeyen finansman kaynaklarıdır.

Tablo 6: İşletmelerin Yararlandığı Teşvik ve Destekler

İşletmelerin yararlandığı teşvik ve destekler	İşletme Sayısı	%
Kosgeb	19	16,23%
Nakit yardımlar	15	12,82%
Vergi tarzi teşvikler	14	11,96%
Organize Sanayi Bölge/Teknopark yardımları	3	2,56%
Kalkınma bankası işletme/yatırım kredileri	4	3,41%
İhracat teşvikleri	2	1,70%
Hiçbiri	60	51,28%
Toplam (birden fazla şık işaretlenmiştir)	-	100,00%

İncelenen işletmelerin sadece 19'u KOSGEB'in desteklerinden yararlanmaktadır. 15 işletme nakit yardım aldığını belirtmiştir. Kuvvetli aile bağları ve dostluk ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda bu oran şaşırtıcı olmamaktadır. İşletmelerin ağırlıklı olarak İstanbul'da olması, alternatif finansman kaynaklarına ulaşımının kolay olması gerçeği, bu oranın genelden daha yüksek

çıkarak Türkiye ortalamasına örnek teşkil etmesini önlemektedir. Ancak alternatif araçların gelişmediği kırsal alanda sonuçların daha yüksek çıkması beklenmektedir. İşletmelerden 14'ü vergi tarzı teşvikler aldığını, 4'ü kalkınma bankası işletme/ yatırım kredilerinden yararlandığını, 3 işletme organize sanayi bölge/teknopark yardımları aldığını belirtmiştir. Toplamda 60 işletme hiçbir destek ve teşvikten faydalanmadığını beyan etmiştir. İnceleme yapılan işletmelerin yarısından fazlasının bu teşvik ve faydalardan haberdar olmamakta ya da bu teşviklerden yararlanmayı sağlayacak kriterleri taşımamaktadırlar.

Tablo 7: İşletmelerin Vermiş Oldukları Hizmet Demode Olunca Yeni Bir Hizmet Sunuyorlar mı?

İşletmeler vermiş oldukları hizmet demode olunca yeni bir hizmet sunuyorlar mı?	İşletme Sayısı	%
Genellikle	60	59,40%
Hemen	22	21,78%
Takip etmiyoruz	3	2,97%
Geriden takip ediyoruz	16	15,84%
Toplam	101	100,00%

İncelenen işletmelerin % 59,41'i vermiş oldukları hizmet demode olunca yerine yeni bir hizmet sunabildiklerini, % 21,78'ü hemen yeni bir hizmet sunduklarını, % 15,84'ü yenilikleri geriden takip ettiklerini, %2,97'si ise yenilikleri takip etmediğini belirtmiştir.

Tablo 8: Büyük Ölçekli İşletme Olmanızı Engellleyen Sorunlar

Büyük Ölçekli İşletme Olmanızın Engellleyen Sorunlar	Hiçbir Zaman	Nadiren	Arasıra	Çoğu Zaman	Her Zaman
Kuruluş yeri seçiminde sorunlar yaşanmaktadır	24%	28%	26%	15%	3%
Kalifiye eleman yetersizliği yaşanmaktadır	13%	15%	27%	31%	10%
Altyapı yatırımları yetersiz kalmaktadır	12%	16%	27%	35%	6%
Büyük ölçekli işletme teknik olarak üstündür	13%	15%	26%	36%	6%

Finansal kaynak elde etmede sorunlar yaşanmaktadır	12%	14%	25%	33%	12%
Fiyat farklılıkları yaşanmaktadır	12%	13%	27%	37%	7%
Teknolojik değişim ve bölgesel farklılıklardan etkilenilmektedir	13%	17%	34%	29%	3%
İşletme yapısı dış faktör değişimlerine karşı çabuk uyum sağlamaktadır	10%	18%	29%	32%	7%
Fizibilite çalışması yapılmaktadır	14%	25%	23%	26%	8%
Ortak girişimlerden uzak durulmaktadır	13%	24%	24%	25%	10%
İşletmede kurum kültürü tam oluşmamıştır	17%	21%	25%	30%	3%
Yönetimin tek elde toplanması sebebiyle basit usul teknikler tercih edilmektedir	14%	11%	23%	32%	16%

Yukarıdaki tabloda KOBİ'lerin büyük ölçekli işletme olmalarını engelleyen sorunlara bakış açıları değerlendirilmiştir. Birçok farklı alanda görüşleri irdelenmiştir. İncelenen KOBİ'lerde bütün işletme fonksiyonlarının tek elde toplanması işletmede birinci sırada sorun olarak görülmektedir. Yönetimde uzmanlaşmanın göz ardı edilmesinden, işletme sahibinin bilgi, tecrübe ve eğitim yetersizliklerinden dolayı gerekli kaynakları zamanında kullanamama ve etkin kararlar alamama gibi sorunlar yaşanmaktadır. İşletmelerin ikinci sırada gördükleri en büyük sorun finansal kaynak elde etmede yaşadıkları sıkıntılardır. KOBİ'lerin oto finansman olanaklarının kısıtlı olması, kredi hacimlerinin düşük ve kredi maliyetlerinin yüksek olması, büyük çoğunluğun sermaye piyasasına girememesi, finans dünyasındaki gelişmeleri yakından takip edememeleri güçlü bir finansal yapıya erişimlerini zorlaştırmaktadır. Kavramsal konuların olduğu belli bir uzmanlık gerektiren finansman ve muhasebe alanında işletme sahiplerinin yeterli bilgiye sahip olmaması ve uzman kişilere işletmede yer verilmemesi finansal kaynaklara ulaşmada sıkıntılara yol açmaktadır.

5. Sonuç

KOBİ'ler tüm ekonomiler için stratejik önem taşırken Türk ekonomisi için de sosyal ve ekonomik kalkınmanın temel taşlarını oluşturmaktadır. KOBİ'lerin uluslararası pazarda aktif rol oynaması,

çevredeki fırsatları görmesi ve bunları uygulamaya geçirmesi önem taşımaktadır.

Küreselleşen dünyada yeniliklere ve değişen koşullara uyum sağlamaya çalışan KOBİ'lerin yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmak için daha fazla çalışıp, teknolojiyi daha yakından takip edip üstün taraflarını daha çok ön plana çıkarması gerekmektedir. KOBİ'lerde hem girişimci hem yönetici aynı kişiler olduğu için diğer çalışanların değer ve tutumlarının işletmeye etkisi az olmakla birlikte çalışanların yönetime katılması engellenmektedir. İşletme sahibinin her konuda yetkin olması mümkün olmayacağı için verdiği kararların doğruluğu da o derece azalmaktadır. Buna rağmen birçok işletme sahibi yönetimi profesyonel yöneticilere devretmez. KOBİ'lerin faaliyetlerine uzun yıllar devam edebilmesi için mevcut ve gelecek neslin işbirliği ile gerçekleştirilen stratejik bir plana ihtiyacı vardır. Kurumsal bir yönetim modelinin hedeflenmesi gerekmektedir. Sadece işletme sahibi fikirlerini dikte etmemeli, kararlar sağlıklı bir danışma ve tartışmanın sonunda yönetimdeki diğer kişilerle birlikte ortak verilmelidir.

KOBİ'lerin yatırım kararı vermelerinde maliyetlerini analiz etmeleri oldukça önemlidir. Fakat KOBİ'lerde etkin ve verimli muhasebe bilgi sisteminin bulunmadığı, piyasa maliyet dengesi kuran programların olmadığı, karar maliyet modellerinin bilinmediği görülmektedir. Bu donanımlar bazı orta büyüklükteki işletmelerde kabul görse de, çoğunluk işletmelere bakıldığında işletme sahibi tarafından parasal yetersizlikler nedeniyle bu donanımlar gereksiz görülmektedir. Uzman muhasebe elemanları tarafından hesap yapılmaması piyasa fiyat rekabetinde doğru fiyatlandırmanın yapılamamasına, yeni yatırımların yapılıp yapılmayacağıyla ilgili maliyet modellerinin çıkarılamamasına neden olmaktadır. Eğitim ve uzmanlık konusuna yeterli hassasiyeti gösterilirse, ekonomideki yenilik ve gelişimleri daha rahat takip edip, birçok teşvik ve destekten yararlanabilmektedirler. Uzman kişileri işletmenin bünyesine katmayı işletme için ek bir maliyet olarak kabul etmekten vaz geçtiklerinde, esnek yapıları sayesinde büyüme sürecine daha hızlı geçebileceklerdir.

Kaynakça

- Çelik C. , Karadal H. , “Kobi’lerin Sorunları ve Çözüm Stratejilerinin Algılanan Performans Üzerine Etkileri (Aksaray-Mersin Örneği)”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, s.2, 2007, s.120-121
- KOSGEB, “Kobi Stratejisi ve Eylem Planı 2015-2018” , Ankara 2015
- Küçük O. , **Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2010, s. 135-136

- Özsağır A. , Akın A., “Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Analizi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 41, 2012, s.311-312
- Resmi Gazete, (çevrimiçi)
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180624-7.pdf> , 27.01.2019
- Taşkesenlioğlu Z., 2009 Hizmet Sektörü Raporu, MÜSİAD Araştırmaları Raporu, No:63, İstanbul, 2010, s.10-16
- TC Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, “Kobi’ler ve Girişimciler’in Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi” , (çevrimiçi)
<https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/kobiler-ve-girisimcilerin-turk-ekonomisindeki-yeri-ve-onemi/261> , 17.09.2018
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (çevrimiçi),
http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/YillikProgramlar/Attachments/24/2015_program%C4%B1_15_12_2014.pdf , 27.01.2019
- Tikici M., Aksoy A. Uluyol v.d., “**Girişimcilik ve Küçük İşletmeler**” , Nobel Yayın Dağıtım, Mart, 2009, s. 285-286
- TOBB, (çevrimiçi), <http://www.tobb.org.tr/TurkiyeTicaretSicilGazetesi/Sayfalar/TicariIsletmeTipleri.html> , 27.01.2019
- Tutar H. , Altınkaynak F. , **Girişimcilik, Temel Girişimcilik ve İş Kurma Süreci**, 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, s.117
- Varol A., Güler E. , Girişimcilik, İstanbul, YA-PA Yayın Pazarlama, 2005, s.185
- Yalçın A. , Gafuroğlu Ş. , “Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Üzerindeki Yönelimsel ve İşlevsel Etkilerini Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Araştırma” , Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 17, sayı 2, 2008, s.433-434
- Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyonu Kurulu, “Kobi'lere Destek Sağlayan kuruluşlar”,(çevrimiçi),
<http://www.yoikk.gov.tr/dosya/up/komiteler/kobi/destek%20veren%20kuruluslar.pdf> 28.01.2019

Makale Geliş Tarihi:02.11.2019

Kabul Tarihi:09.12.2019

ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRECİ ÜRÜN SATINALMA DAVRANIŞINDA DEMOGRAFİK FAKTÖRLERİN ETKİSİ: VAN İLİ ÖRNEĞİ¹

Leyla Dilara YAŞAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi

ldilara@gmail.com

Orcid: 0000-0003-1287-455X

Prof. Dr. Reha SAYDAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İİBF İşletme Bölümü

rsaydan@yyu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-8091-9396

Öz

Bu araştırma demografik faktörlerin, tüketicilerin çevre bilinci ve çevreci ürünleri satın almasına yönelik etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma 401 katılımcıyla Van ilinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Varyans Analizi (ANOVA) ve t testi yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır. Sonuç olarak, çalışma demografik faktörlerin çevresel ürün ve bilinçli ürün satın alma davranışı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Çevre bilinci, çevreci ürün, yeşil rün, yeşil tüketici, yeşil pazarlama

THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC FACTORS ON ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS AND GREEN PRODUCT PURCHASING BEHAVIOR: THE CASE OF VAN PROVINCE

Abstract

The purpose of this research is to examine the effect of demographic factors on consumers' environmental awareness and purchasing of

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Reha SAYDAN'ın danışmanlığında, Leyla Dilara Yaşar tarafından 2019 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında tamamlanan, “Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi:Van İli Örneği” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

environmental products. The research was conducted in Van province with 401 participants. The questionnaire method was applied as data collection method. Analysis of variance (ANOVA) and t test were used to test hypotheses and the results were interpreted. In conclusion, the study showed that demographic factors have a significant effect on environmental product and conscious product purchasing behavior.

Keyword: Environmental consciousness, green product, green consumer, green marketing

GİRİŞ

Doğal kaynakların giderek azalması, küresel ısınma, iklimlerin değişmesi gibi küresel problemler, son yıllarda insanlığın kolektif gündemini meşgul eden en önemli konular arasındadır (Alınışık, 2009). İşletmeler de, gerek hükümetlerden gelen baskılar, gerekse tüketicilerin tutum ve davranışlarındaki değişiklikler nedeniyle bu konuyu yakından takip etmek durumunda kalmaktadırlar. Çevreye duyarlı tüketiciler, günümüzün yoğun rekabete dayalı iş dünyasında önemli bir pazar bölümü haline gelmişlerdir. Bu pazar bölümüne daha etkili ve verimli bir şekilde ulaşmak için, çevreye duyarlı tüketicileri tanımak, onların ayırt edici özelliklerini belirlemek ve buna uygun stratejiler geliştirmek gereklidir

Çevreci tüketim kavramı doğal kaynakların kullanımı konusunda hassas, kirliliğin minimize edilmesini bekleyen ürün ve hizmetlerin tüketilmesini ifade etmek için kullanılmaktadır (World Business Council for Sustainable Development, 2008). “Çevre bilinçli tüketiciler çevresel kaygıları olan tüketiciler olarak tanımlanmakta, satın alma kararlarında çevreyi göz önünde bulunduran ve bunun için girişimlerde bulunan ve çevre dostu kişiler” olarak tanımlanırlar (Rahman, 2013). Çevreci ürün; “dünyayı kirletmeyen ya da doğal kaynakları bitirmeyen ve geri dönüştürülebilen ya da muhafaza edilebilen ürünler” olarak tanımlanırlar (D&B Reports 1990’dan aktaran Shamdasani & Gloria & Chon & Richmond, 1993).

Bu bilgiler ışığında tüketicilerin çevreci eğilimleri ile demografik, özellikleri arasında var olduğu düşünülen ilişkinin ortaya çıkarılması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma tüketicilerin demografik özellikleri ile çevre bilinci ve çevre dostu satın alma davranışları arasındaki ilişkiyi belirleme yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

LİTARETÜR

Yerli ve yabancı yazında demografik faktörler ile çevreci satın alma veya çevreye duyarlı tüketici davranışı arasındaki ilişkiyi

sorgulayan ve sonuçlarıyla bu ilişkiyi destekleyen birçok araştırma mevcuttur. Bu araştırmaların birçoğunda demografik faktörler yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi ile çevreye duyarlı tüketici davranışı ve çevreci satın alma davranışı arasındaki ilişkiler irdelenmiştir (Alnıaçık, 2009; Ay ve Ecevit, 2005; Babekoğlu 2000; Çabuk, Nakipoğlu ve Keleş 2003; Faridah ve Afham, 2018; Florenthal ve Arling, 2011; Karaca 2013; Kırçova ve Gürce 2019; Mostafa, 2007; Onurlubaş, Yıldız, Yıldız, Dinçer, 2017; Roberts ve Bacon, 1997; Samdahl ve Robertson, 1989; Straughan ve Roberts, 1999; Torlak, 2001; Yılmaz ve Arslan 2011; Yüksel ve Okumuş, 2001; Zimmer, Stafford ve Stafford, 1994). Çalışmaların birçoğunda çevresel eğilimlerin teşvik edilmesinde eğitim faktörünün önemli rol oynadığı ve daha eğitilmiş tüketicilerin sosyal sorumluluk bilincine daha fazla sahip olduklarına işaret edilmektedir. Bir çok çalışma; eğitim ile çevreci tüketim davranışı arasında pozitif bir ilişkinin varlığından bahsederken (Roberts, 1995; Roberts 1996; Van Liere ve Dunlap 1981; Vining ve Ebreo 1990; Zimmer vd., 1994), negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna yönelik çalışmalar da mevcuttur (Cerjak, Mesić, Kopic, Kovačić ve Markovina, 2010; Kinneer, Taylor, Ahmed, 1974). Ayrıca; bazı çalışmalarda bu ilişkinin zayıf olduğu bulguları yer alırken (Gallup ve Newport 1990; Hines, Hungerford ve Tomera, 1987), bazı çalışmalarda ise eğitim seviyesi ile çevreci satın alma davranışları arasındaki ilişkinin var olmadığına yönelik sonuçlara da rastlanmaktadır (Bodur ve Sarıgöllü, 2005; Diamantopoulos vd. 2003). Lehari (1993) ve Karaca (2013), demografik faktörlerin etkisinden bahsederken, gelirin çevreci satın alma davranışı üzerinde etkisi olmadığı sonucuna varmışlardır.

Birçok çalışma bulguları gençlerin yaşlılara kıyasla daha fazla çevresel duyarlılığa sahip oldukları ve kadınların daha duyarlı tüketim davranışı sergilediklerine işaret etmiştir (Xiao ve McCright, 2015; Van Liere ve Dunlap, 1981). Straughan ve Roberts; yaş ile çevresel duyarlılık arasında negatif ilişkinin varlığından söz ederken (Straughan ve Roberts 1999), diğer çalışmalarda yaş ile çevresel duyarlılık, çevresel satınalma davranışı arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır (Çoban ve Sönmez 2014; Laroche, Bergeron ve Forleo, 2001; Ostman ve Parker, 1987; Van Liere ve Dunlap, 1981). Bu çalışmaların aksine, bazı çalışmalarda cinsiyet ile çevresel sorumluluk davranışı arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır (Ay ve Ecevit, 2005; Çoban ve Sönmez, 2014; Mostafa, 2007; Samdahl ve Robertson 1989). Görüldüğü gibi konuya yönelik araştırma bulgularının birbirleriyle çeliştiği söylenebilir. McEachern ve McClean (2002); “bu bulguların birbirleriyle çelişmesine araştırmaların göreceli olarak yeterli

olmaması, çalışmalarda kullanılan farklı yöntemler, katılımcı sayısı, farklı kültürler ve ülkelerin ekonomileri arasındaki farklılıkların” neden olduğunu belirtmektedirler.

METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Teknolojideki hızlı gelişmeler, doğal kaynakların bilinçsizce kullanılması büyük bir çevre kirliliğine neden olmakta, çevre ve insanoğlu her zaman iç içe geçmiş olduğu için çevrenin geleceğine ilişkin endişeler insanlık açısından gelecek korkusunu da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle tüketiciler giderek daha az kirlilik yaratan, atıkları azaltan, daha fazla geri dönüşüm sağlayan yenilenebilir kaynakların üretimde daha fazla kullanımını ve ürünlerin eko sistem içinde daha güvenli olmasını talep etmektedirler. Bu çalışmanın amacı demografik faktörlerin çevre bilinci ve çevreci, yeşil satın alma davranışı açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir.

Araştırmanın Yöntemi Örnekleme

Çalışmanın daha sağlıklı bir sonuç verebilmesi James A. Roberts’ın 1995 yılında tüketici davranışları üzerine oluşturduğu ölçekten faydalanılmıştır. Demografik özellikler ve yeşil ürün faktörleri gibi önermelerin yer aldığı ölçek, tesadüfi örnekleme yöntemiyle 401 katılımcıya uygulanmıştır. %95 güven düzeyi üzerinden yapılan hesaplamada (Van Nüfusu 2018-19 verilerine göre 1.124.000) örneklem büyüklüğü 384 olarak kabul edilmektedir. Ancak araştırmanın özellikleri, araştırmada kullanılan değişken sayısı ve araştırmada kullanılacak analizlerin özellikleri dikkate alınarak değişkenler arası örneklem hatasının birikimli etkisini azaltmak amacıyla 401 katılımcı ile analiz gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulguları kapsamında; frekans analizi, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, normallik testi, değişkenlere ilişkin fark testleri analizlerine yer verilmiştir.

Demografik Bulgular

Bu başlık altında araştırmaya katılan katılımcıların demografik bilgilerine ve çevreci ürün kavramına ilişkin verdikleri cevapların

analizi amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmaya katılan kişilerin demografik bilgileri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Demografik Özelliklerin Dağılımı (n:401)

Değişken		n	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	216	53,9
	Erkek	185	46,1
Yaş	20 yaş altı	13	3,2
	20-29	135	33,7
	30-39	136	33,9
	40-49	67	16,7
	50-59	40	10,0
	60 ve üzeri	10	2,5
Medeni durum	Evli	220	54,9
	Bekar	181	45,1
Eğitim durumu	İlköğretim	24	6,0
	Lise	83	20,7
	Ön Lisans	59	14,7
	Lisans	189	47,1
	Yükseklisans	33	8,2
	Doktora	13	3,2
Meslek durumu	Çalışıyorum	288	71,8
	Çalışmıyorum	113	28,2
Gelir düzeyi	1000 TL'den az	88	21,9
	1001-2000	51	12,7
	2001-3000	124	30,9
	3001-4000	84	20,9
	4001 TL ve üzeri	54	13,5

Tablo 1’e göre ankete cevap verenlerin %53,9’u kadın, %33,9’u 30-39 yaşında, %54,9’u evli, %47,1’i lisans mezunu, %71,8’i çalışmakta, %30,9’unun 2001-3000 TL geliri bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların %70,8’inin 40 yaşın altında olması, %73,2’sinin en az ön lisans mezunu olması, sadece %11,4’ünün lisansüstü eğitim düzeyine sahip olması ve %65,3’ünün en az 2001 TL ve daha üzerinde bir gelire sahip olmaları dikkat çekici bulgulardır.

Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi

Ölçeğin yapı geçerliğinin belirlenmesi amacıyla açımlayıcı/keşfedici faktör analizi (AFA), güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla Cronbach's alfa güvenirlilik katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini istatistiksel olarak tespit etmek için açımlayıcı faktör analizi tekniği kullanılmaktadır. Ölçeğin öncelikli olarak, faktör analizine uygun olup olmadığını anlamak amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılmaktadır. KMO katsayısı örneklemin büyüklüğünü test etmek için hesaplanmaktadır. Kaiser, bulunan değerler 1'e yaklaştıkça mükemmel, 0,50'nin altında ise kabul edilemez (0,90'larda mükemmel, 0,80'lerde çok iyi, 0,70'lerde ve 0,60'larda vasat, 0,50'lerde kötü) olduğunu belirtmektedir (Tavşancıl, 2005). Faktör analizinde evrendeki dağılımın normal olması da beklenmektedir. Bu da Bartlett testiyle incelenmektedir. Bu kapsamda KMO testi ölçüm sonucunun 0,50 ve daha üstü, Bartlett küresellik testi sonucunun da istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Ölçeğin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi amacıyla yapılan KMO ve Bartlett testi sonuçları Tablo 2'te görülmektedir. Analiz sonucuna göre KMO değeri 0,500'den büyük ve Bartlett χ^2 testi anlamlı bulunmuştur. Buna göre ölçek, faktör analizine uygundur.

Tablo 2. Ölçeğin KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
KMO		0,952
Bartlett's Test	χ^2	5514,415
	p	0,000

Faktörlerin öz değerlerine ait saçılma diyagramı olan ScreePlot grafiği oluşturulan ölçeğin toplam faktör sayısının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Faktör analizi işleminde ölçek maddelerinin faktörlere atanması ya da ölçekten çıkarılması işlemlerinde faktör yükü değerlerine bakılmaktadır. Faktör yük değeri, maddelerin faktörlerle olan ilişkisini açıklayan bir katsayıdır. Maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin yüksek olması beklenir. Bir faktörle yüksek düzeyde ilişki veren maddelerin oluşturduğu bir küme var ise bu bulgu, o maddelerin birlikte bir kavramı yapıyı-faktörü ölçtüğü anlamına gelir. Her bir maddenin faktör yükünün 0,30'dan küçük olduğu ya da söz konusu maddenin faktör yüklerinin iki farklı faktördeki değerlerinin farkının 0,10'dan küçük olması durumunda (binişiklik) madde ölçekten çıkarılarak analiz işlemine devam edilir.

Ölçeğin iki faktörde toplandığı belirlenmiş ve açılımlayıcı faktör analizi iki faktörde analiz edilmiştir. Ayrıca 14. madde olan “*Aile fertlerini ya da arkadaşlarını çevreye zarar veren ürünleri almamaları için uyarırım.*” iki faktörde de yer alması nedeniyle çıkarılmıştır.

Diğer yandan veri toplama aracının güvenilirliğini, bir diğer ifadeyle verilerin içsel tutarlılıklarını tespit etmek amacıyla Cronbach’s Alpha değerleri hesaplanmıştır. Cronbach’s alfa katsayısının 0-1 arasında değiştiği, değerlendirme kriterlerine göre “ $0,00 < 0,40$ ise ölçek güvenilir değil, $0,40 < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirlikte, $0,60 < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir ve $0,80 < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçek” olarak değerlendirilmektedir (Tavşancıl, 2005). Ölçeğe ilişkin maddelerin faktör dağılımları ile güvenilirlik katsayıları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Ölçeğin Maddelerinin Faktör Dağılımı ve Güvenilirliği

Faktör	Maddeler	Faktör Yüklü	Açıklanan Varyans Oranı	Cronbach’s Alpha
Tüketici Bilinci	Eşit iki ürün arasında seçim yapmam gerekirse, her zaman diğer insanlara ve çevreye daha az zararlı olanı tercih ederim.	0,758	29,163	0,917
	Alternatifli ise her zaman daha az kirlilik ihtiva eden ürünü satın alırım.	0,748		
	Bazı ürünlerin çevreye verdiği potansiyel zararı öğrendiğimde, bu ürünleri satın almam.	0,740		
	Ürünlerin kıt kaynaklardan üretildiğini bildiğim için bilinçli kullanırım.	0,722		
	Bir ürünü satın aldığımında, kullanım şeklinin çevreyi ve diğer tüketicileri nasıl etkilediğini düşünürüm.	0,698		
	Sosyal sorumluluğa sahip şirketlerin ürettiği ürünleri satın alan her tüketici davranışı, toplum üzerine pozitif bir etki bırakır.	0,668		
	Ekolojik koşullara uygun olmayan ürünleri değiştiririm.	0,646		
	Kirlenmeye daha az sebep olan ürünleri satın alırım.	0,629		
	Çevreye zarar veren ev ürünlerini satın almam.	0,585		
	Ürün satın alırken daha az kirlileticiler madde içeren ürünleri satın almak için bilinçli bir çaba harcarım.	0,568		

	Aerosol (ozon tabakasına zarar veren spreyci gazları) içerikli ürünleri satın almam.	0,562		
	Enerji tasarrufuna uygun ev aletlerini tercih ederim.	0,561		
	Evimdeki lambaları daha ekonomik olan lambalarla değiştiririm, böylece kullandığım elektrikten tasarruf sağlarım.	0,482		
Satın Alma Davranışı	Gerici dönüşümlü olarak üretilen kâğıt ürünlerini almak için çaba harcarım.	0,870	28,414	0,916
	Evimdeki kullanılmış ürün ambalajlarını geri dönüşüm kutularına atarım.	0,835		
	Gerici dönüşümlü kâğıttan üretilmiş kâğıt mendil ve kâğıt havlu satın alırım.	0,810		
	Çamaşırlarım için daha az fosfat içeren deterjan ya da sabun kullanırım.	0,761		
	Sadece geri dönüşümlü ürünleri almaya özen gösteririm.	0,746		
	Malın hacmine uygun olmayan (üründen büyük) ürünleri satın almam.	0,723		
	Mümkün olduğunca geri dönüştürülebilir ambalaja sahip ürünleri satın alırım.	0,636		
	Ekolojik sorumluluğa sahip olmayan şirketlerin sattığı ürünleri satın almam	0,587		
Toplam			57,577	0,942

Orijinal ölçek boyutları ve ilgili literatür doğrultusunda ilk faktöre “**tüketici bilinci**”; ikinci faktöre ise “**satın alma davranışı**” şeklinde isim verilmiştir. Ölçeğin “tüketici bilinci” boyutuna ilişkin faktör yükleri 0,758-0,482 arasında değişmekte ve 13 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 29,163, güvenilirlik katsayısı ise 0,917’dir. Buna sonuçlara göre tüketici bilinci boyutunun güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğin satın alma davranışı boyutu faktör yükleri 0,870-0,587 arasında değişmekte ve 8 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 28,414, güvenilirlik katsayısı ise 0,916’dır. Bu durum satın alma davranışı boyutunun güvenilirliğinin de çok yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ölçeğin toplam güvenilirliği de çok yüksek olduğu söylenebilir.

Normallik Testi

Bu aşamada parametrik ya da parametrik olmayan analiz yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek adına verilerin normallik testine tabi tutulması gerekmektedir.

Ölçek puanlarının normal dağılıma uygunluğunun incelenmesi için yapılan temel işlem çarpıklık ve basıklık değerlerinin hesaplanmasıdır. Ölçek puanlarından elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (De Carlo, 1997; Groeneveld ve Meeden, 1984; Hopkins ve Weeks, 1990; Moors, 1986). Buna göre, ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tablo 4’te ilgili değerler görülebilmektedir). Ayrıca ilgili ölçek ve boyutlarına ilişkin histogramlar, grafikler ve varyasyon katsayıları da incelenerek normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır. Analizlerde test tekniklerinden bağımsız gruplar t testi, ANOVA testi kullanılmıştır. Ölçek puanlarının demografik değişkenlere, yeşil ürün kavramına ilişkin bilgilere göre farklılık gösterip göstermediği bağımsız gruplar t ve ANOVA testleri ile analiz edilmiştir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Bu başlık altında, araştırma verilerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 4’de yeşil ürüne ilişkin genel tutuma ilişkin ölçeğin tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Ölçek Puanlarının Tanımlayıcı İstatistikleri

Faktör	Ortalama	Std. Sapma	Düzyey (%)	Çarpıklık	Basıklık
Tüketici Bilinci	3,51	0,84	70,2	-0,36	-0,31
Satın Alma Davranışı	2,50	1,08	50,02	0,59	-0,60
YEŞİL ÜRÜN	3,13	0,86	62,54	0,15	

Tablo 4’ de ankete cevap verenlerin tüketici bilinci puan ortalaması $3,51 \pm 0,84$, satın alma davranışı puan ortalaması $2,50 \pm 1,08$ ve yeşil ürün toplam puan ortalaması $3,13 \pm 0,86$ ’dır. 5’li Likert ölçeği bağlamında ortalama değerler, “1,00-2,33” düşük düzey, “2,34-3,66” orta düzey ve “3,67-5,00” yüksek düzey olarak değerlendirildiğinde; yeşil ürünlere ilişkin genel tutum ile tüketici bilinci ve satın alma davranışının orta düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Fark Testleri

Bu başlık altında; yeşil ürünlere ilişkin genel tutum ile alt boyutlarına ilişkin elde edilen ortalama değerlerin, araştırmaya katılan kişilerin demografik bilgileri ile yeşil ürün kavramına ilişkin bilgilere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesine yönelik yapılan t testi ile ANOVA testlerine yer verilmiştir.

Tablo 5. Ölçek Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması (t testi)

Cinsiyet		n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Tüketici Bilinci	Kadın	216	3,61	0,79	2,384	0,018*
	Erkek	185	3,40	0,89		
Satın Alma Davranışı	Kadın	216	2,58	1,11	1,545	0,123
	Erkek	185	2,41	1,05		
YEŞİL ÜRÜN	Kadın	216	3,21	0,84	2,194	0,029*
	Erkek	185	3,03	0,88		

* $p < 0,05$

Tablo 5’de; kadınlar ile erkekler arasında tüketici bilinci puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Dolayısıyla kadınların tüketici bilinci düzeyi erkeklere göre daha yüksektir (3,61). Kadınlar ile erkekler arasında yeşil ürüne ilişkin genel tutum puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu bağlamda kadınların yeşil ürünlere ilişkin genel tutum düzeyi erkeklere göre daha yüksektir (3,21). Kadınlar ile erkekler arasında satın alma davranışı puanı bakımından ise istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 6’da ölçek puanlarının yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan ANOVA testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Ölçek Puanlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması (ANOVA)

Yaş		n	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Tüketici Bilinci	30 yaş altı	148	3,51	0,81	1,300	0,274
	30-39	136	3,46	0,85		
	40-49	67	3,68	0,79		
	50 yaş ve altı	50	3,41	0,97		
Satın Alma Davranışı	30 yaş altı	148	2,45	1,07	1,648	0,178
	30-39	136	2,44	1,05		
	40-49	67	2,77	1,07		

	50 yaş ve altı	50	2,45	1,19		
YEŞİL ÜRÜN	30 yaş altı	148	3,11	0,83		
	30-39	136	3,07	0,86		
	40-49	67	3,34	0,82	1,664	0,174
	50 yaş ve altı	50	3,05	0,99		

*p<0,05

Tablo 6'da yer alan yaş değişkenine göre ölçek puanları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır (p>0,05).

Tablo 7'de ise ölçek puanlarının medeni durum değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan t testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. Ölçek Puanlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması (t testi)

Medeni Durum		n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Tüketici Bilinci	Evli	220	3,57	0,86	1,641	0,102
	Bekar	181	3,43	0,80		
Satın Alma Davranışı	Evli	220	2,52	1,14	0,379	0,705
	Bekar	181	2,48	1,01		
YEŞİL ÜRÜN	Evli	220	3,17	0,90	1,189	0,235
	Bekar	181	3,07	0,81		

*p<0,05

Tablo 7'de yer alan medeni durum değişkenine göre ölçek puanları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır (p>0,05).

Tablo 8'de ölçek puanlarının eğitim durumu değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan ANOVA testinin sonuçları yer almaktadır.

Eğitim Durumu	N	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Tüketici Bilinci	İlköğretim	24	3,19	6,481	0,000*
	Lise	83	3,24		
	Önlisans	59	3,32		
	Lisans	189	3,69		

	Lisans üstü	46	3,68	0,73		
Satın Alma Davranış ¹	İlköğretim	24	2,42	1,18	2,865	0,023*
	Lise	83	2,21	1,08		
	Önlisans	59	2,37	0,92		
	Lisans	189	2,66	1,09		
	Lisans üstü	46	2,57	1,12		
YEŞİL ÜRÜN	İlköğretim	24	2,90	1,05	5,457	0,000*
	Lise	83	2,85	0,87		
	Önlisans	59	2,96	0,71		
	Lisans	189	3,30	0,84		
	Lisans üstü	46	3,26	0,81		

Tablo 8. Ölçek Puanlarının Eğitim Durumuna göre Karşılaştırılması (ANNOVA)

*p<0,05

Tablo 8’de görüleceği gibi, eğitim durumu farklı kişiler arasında tüketici bilinci puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Bir diğer ifadeyle, lisans mezunlarının tüketici bilinci düzeyi en yüksek iken (3,69), ilköğretim mezunlarının ise en düşüktür (3,19). Eğitim durumu farklı kişiler arasında satın alma davranışı puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Dolayısıyla lisans mezunlarının satın alma davranışı düzeyi en yüksek iken (2,66), lise mezunlarının ise en düşüktür (2,21). Eğitim durumu farklı kişiler arasında yeşil ürünlere ilişkin genel tutum puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($p<0,05$). Diğer bir ifadeyle, lisans mezunlarının yeşil ürünlere ilişkin genel tutum düzeyi en yüksek iken (3,30) ilköğretim mezunlarının ise en düşüktür (2,85).

Tablo 9’da ise ölçek puanlarının meslek durumu değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan t testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9. Ölçek Puanlarının Meslek Durumuna Göre Karşılaştırılması

Meslek Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p	
Tüketici Bilinci	Çalışıyorum	288	3,59	0,82	3,236	0,001*
	Çalışmıyorum	113	3,29	0,85		
	Çalışıyorum	288	2,54	1,08	1,280	0,201

Satın Davranışı	Alma	Çalışmıyorum	113	2,39	1,08		
YEŞİL ÜRÜN		Çalışıyorum	288	3,20	0,85	2,579	0,010*
		Çalışmıyorum	113	2,95	0,87		

*p<0,05

Tablo 9’da, çalışanlar ile çalışmayanlar arasında tüketici bilinci puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Çalışanların tüketici bilinci düzeyinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (3,59). Ayrıca çalışanlar ile çalışmayanlar arasında yeşil ürünlere ilişkin genel tutum puanı bakımından da istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Dolayısıyla çalışanların yeşil ürünlere ilişkin genel tutum düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir (2,54). Çalışanlar ile çalışmayanlar arasında satın alma davranışı puanı bakımından ise istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 10’da ölçek puanlarının gelir düzeyi değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan ANOVA testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10. Ölçek Puanlarının Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması (ANNOVA)

Gelir Düzeyi		n	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Tüketici Bilinci	1000 TL'den az	88	3,33	0,83	5,730	0,000*
	1001-2000	51	3,30	0,84		
	2001-3000	124	3,44	0,82		
	3001-4000	84	3,68	0,76		
	4001 TL ve üzeri	54	3,88	0,87		
Satin Alma Davranışı	1000 TL'den az	88	2,31	1,03	3,223	0,013*
	1001-2000	51	2,51	1,08		
	2001-3000	124	2,45	1,06		
	3001-4000	84	2,48	1,02		
	4001 TL ve üzeri	54	2,95	1,23		
YEŞİL ÜRÜN	1000 TL'den az	88	2,94	0,84	4,888	0,001*
	1001-2000	51	3,01	0,86		
	2001-3000	124	3,06	0,84		
	3001-4000	84	3,23	0,77		
	4001 TL ve üzeri	54	3,53	0,95		

*p<0,05

Tablo 10'a göre, gelir düzeyi farklı kişiler arasında tüketici bilinci puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu bağlamda 4001 TL ve üzeri geliri olanların tüketici bilinci düzeyleri en yüksek iken (3,88), 1001-2000 TL olanların ise en düşüktür (3,30). Diğer yandan gelir düzeyi farklı kişiler arasında satın alma davranışı puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, 4001 TL ve üzeri geliri olanların satın alma davranışı düzeyleri en yüksek iken (2,95), 1000 TL'den az olanların ise en düşüktür (2,31). Son olarak gelir düzeyi farklı kişiler arasında yeşil ürünlere ilişkin genel tutum düzeyi puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, 4001 TL ve üzeri geliri olanların yeşil ürünlere ilişkin genel tutum düzeyleri en yüksek iken (3,53), 1000 TL'den az olanların ise en düşüktür (2,94).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumların tüketim alışkanlıklarını değiştirebilecek pazarlama stratejileri aynı zamanda bilinçli tüketici talepleri neticesinde de şekillenebilmektedir. Gelişmiş veya gelişen ekonomilerde tüketici davranışlarını belirlemek ve tüketicileri yönlendirmek oldukça farklı stratejileri gerektirebilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı; tüketicilerin çevreci, diğer bir tanımla yeşil ürün tercihlerinde demografik faktörlerin etkisini belirlemektir. Tüketicilerin yeşil ürünlerle ilgili algıları, tutumları ve yeşil ürün özellikleri kapsamında oluşturulan faktörler çeşitli analizlerle incelenmiştir. Van ilinde 401 katılımcı ile yapılan çalışmada elde edilen bulgulara göre, kadınlar ile erkekler arasında tüketici bilinci puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Dolayısıyla kadınların tüketici bilinci düzeyi erkeklere göre daha yüksek olduğu, kadınlar ile erkekler arasında yeşil ürüne ilişkin genel tutum puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmadığı saptanmıştır. Bu bağlamda kadınların yeşil ürünlere ilişkin genel tutum düzeyi erkeklere göre daha yüksek olduğu, kadınlar ile erkekler arasında satın alma davranışı puanı bakımından ise istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmadığı saptanmıştır.

Yapılan testler sonucunda çalışanlar ile çalışmayanlar arasında tüketici bilinci puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı farkın bulunduğu saptanmıştır. Çalışanların tüketici bilinci düzeyinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışanlar ile çalışmayanlar arasında yeşil ürünlere ilişkin genel tutum puanı bakımından da istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışanların

yeşil ürünlere ilişkin genel tutum düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Çalışanlar ile çalışmayanlar arasında satın alma davranışı puanı bakımından ise istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamaktadır.

Elde edilen sonuçlar itibarıyla sayıları ve farkındalıkları gün geçtikçe artan çevreye duyarlı ve yaşadığı dünyayı sahiplenen tüketicilerin özelliklerinin belirlenmesi ve çevreci davranışlarının değerlendirilmesi pazarda faaliyet gösteren işletmelerin önemli hedeflerinden biri olmalıdır. Yaşanılan çevreyi koruma yönünde işletmelerin çevresel duyarlılıklarını sürekli hale getirmeleri oluşturulan planlamalarda çevresel kaygıyı amaç edinmeleri ve bu çabaları pazarlama karması stratejilerine uygulamaları gelecekte pazarda farkındalık ve farklılık oluşturma açısından önemli bir rekabet aracı olacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Almaçık, Ü. (2009). “Çevreci Yönelim, Çevre Dostu Davranış ve Demografik Özellikler: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 507-532.
- Ay, C. & Ecevit, Z. (2005), “Çevre Bilinçli Tüketiciler”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(3), 238-263.
- Babekoğlu, Y. (2000). “Tüketicilerin Demografik Özellikleri İle Bireysel Tutumlarının Sorumlu Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Ankara Üniversitesi FBE, Ev Ekonomisi ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara*.
- Bodur, M. ve Sarıgöllü, E. (2005). “Environmental Sensitivity in a Developing Country Consumer Classification and Implications”, *Environment and Behaviour*, 37(4), 487- 510.
- Çabuk, S., Nakıboğlu, B. & Keleş, C. (2003). “Çevreci Pazarlama ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri İle İlgili Bir Uygulama”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (12), 39-54.
- Cerjak, M., Mesić, Ž., Kopic, M., Kovačić, D. & Markovina, J. (2010) What motivates consumers to buy organic food comparison of Croatia, Bosnia Herzegovina and Slovenia, *Journal of Food Products Marketing*, 16 (3), 278-292.
- Çoban, S. & Sözmez, Y. (2014). “Yeşil Pazarlama Karmasına Yönelik Tüketici Tutumlarının Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması: *Ahi Evran Üniversitesi Örneği*”, *Nevşehir Hacı*

- Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3),65-82.
- De Carlo, L. T. (1997). On the Meaning and Use of Kurtosis, *Psychological Methods*, (2), 292-307.
- Diamantopoulos, A., Schlegelmilch, B., Sinkovics, R. & Bohlen, G. (2003). Can Socio Demographics Still Play a Role in Profiling Green Consumers? A Review of the Evidence and an Empirical Investigation, *Journal of Business Research*, (56), 465-480.
- Faridah, C. & Afham, Z. A. (2018). “The Effect Of Demographic Factors On Consumer Intention To Purchase Green Personal Care Products” 1st International Conference on Religion, Social Sciences and Technological Education 25-26 September.
- Gallup, G. J. & Newport, F. (1990). “Americans Strongly in Tune With The Purpose of Earth Day” 1990. *Gallup Poll Monthly* (295), 5-14.
- Groeneveld, R. A. & Meeden, G. (1984). Measuring Skewness and Kurtosis, *The Statistician*, (33), 391-399.
- Hines, J. M., Hungerford, H. R. & Tomera A. N. (1987). Analysis and Synthesis of Research on Responsible Environmental Behavior: A Meta-Analysis. *The Journal of Environmental Education* 18(2), 1-8
- Hopkins, K. D. & Weeks, D. L. (1990). Tests for Normality and Measures of Skewness and Kurtosis: Their Place in Research Reporting, *Educational and Psychological Measurement*, (50),717-729.
- Florenthal, B. & Arling, P. (2011): Do Green Lifestyle Consumers Appreciate Low Involvement Green Products?, *Marketing Management Journal*, 21(2), 35 - 45.
- Karaca, Ş. (2013). “Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma” *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 99-111.
- Kırçova, İ. & Gürce, M. Y. (2019). Tüketicilerin Çevre Dostu Ürün Bilincini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi *Turkish Studies from Different Perspectives*, 369-381.
- Kinnear, T. C., Taylor, J. R. & Ahmed, S. A. (1974). “Ecologically Concerned Consumers: Who Are They?”, *Journal Of Marketing*. Vol.38, 20-24.
- Laherı, K. V. (2017). “Impact Of Demographic Variables For Purchase Of Green Products” *Indian Journal of Commerce & Management Studies* 8(1), 69-76.

- Laroche, M., Bergeron, J. & Forleo, G. B. (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. *Journal of Consumer Marketing* 18(6), 503-520
- Meachern, M. G. & McClean, P. (2002). Organic purchasing motivations and attitudes: are they ethical?, *International Journal of Consumer Studies*, 26(2), 85-92.
- Moors, J. J. A. (1986). "The Meaning of Kurtosis: Darlington Reexamined", *The American Statistician*, (40), 283-284.
- Mostafa, M. M. (2007). "Gender Differences In Egyptian Consumers' Green Purchase Behavior: The Effects Of Environmental Knowledge, Concern And Attitude", *International Journal of Consumer Studies*,-(31), 220-229.
- Ostman, R. E. & Parker, J. L. (1987). "Impact of Education, Age, Newspapers, and Television on Environmental Knowledge, Concerns, and Behaviors", *Journal of Environmental Education*, 19(1), 3-9.
- Onurlubaş, E., Yıldız, E., Yıldız, S. & Dinçer, D. (2017). "Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Bursa ili örneği". *IBANESS Sempozyum Bildirisi-Edirne-Türkiye*.
- Rahman, M. M. (2013). Green product: A study on Young & Native Swedish Consumers' Purchase Intention of Green Products. Umeå School of Business & Economics, Yüksek Lisans Tezi.
- Roberts, J. A. (1995). Profiling Levels of Socially Responsible Consumer Behavior: A Cluster Analytic Approach and Its Implications for Marketing. *Journal of Marketing – Theory and Practice*, 97-117.
- Roberts, J. A. (1996). "Green consumers in the 1990s: profile and implications for advertising", *Journal of Business Research*, 36(3), 217-231.
- Roberts, J. A. & Bacon, D. R. (1997). "Explaining the Subtle Relationship Between Environmental Concern and Ecologically Conscious" *Consumer Behavior, Journal of Business Research*, 40(1), 79-89.
- Shamdasani, P., Gloria, O., Chon, L. & Richmond, D. (1993). "Exploring Green Consumers in an Oriental Culture: Role of Personal and Marketing Mix Factors", *Advances in Consumer Research*, (20), 488-493.

- Samdahl, D. M. & Robertson, R. (1989). "Social Determinants of Environmental Concern: Specification and Test of The Mode", *Environment and Behavior*, 21(1), 57-81.
- Straughan, R. & Roberts, J. A. (1999). "Environmental Segmentation Alternatives: A Look at Green Consumer Behaviour in the New Millenium", *Journal of Consumer Marketing*, 16(6), 558-575.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Nobel Yayın
- Torlak, Ö. (2001). *Pazarlama Ahlakı*, İstanbul: Beta
- Xiao, C. & McCright, A. M. (2015). Gender Differences in Environmental Concern: Revisiting the Institutional Trust Hypothesis in the USA" *Environment and Behavior*, 47 (1), 17-37.
- Van Liere, k. & Dunlap, R. (1981). "The Social Bases Of Environmental Concern: A Review Of Hypotheses, Explanations, And Empirical Evidence". *Public Opinion Quarterly*, 44(2),181-197.
- Vining, J. & Ebreo, A. (1990). What Makes a Recycler? A Comparison of Recyclers and Nonrecyclers. *Environment and Behavior* 22(1),55-73.
- Yüksel, c. A. & Okumuş, A. (2001). "Çevre Dostu Ürün Satın Alma ile İlgisi Bulunan Değişkenlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi*, (12), 29-38.
- Zimmer, M. R., Stafford, t. F & Stafford, m. R. (1994). Green Issues: Dimensions of Environmental Concern, *Journal of Business Research*, (30) 1, 63-74.

Makale Geliş Tarihi: 21.11.2019

Kabul Tarihi: 17.12.2019

MARKA ÖZELLİKLERİNİN TÜKETİCİLERİN SATINALMA KARAR SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ,

Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi,

abdulvahapbaydas@duzce.edu.tr

ORCID:0000-0002-4471-3470

Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR,

Solhan SHMY, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

meyasar@bingol.edu.tr

ORCID:0000-0001-8137-2946

Öz

Bu çalışmanın amacı; pek çok kurum ve kişinin markalarının tercihi için yapmış olduğu etki, tavsiye ve uyarıcıları tüketicinin nasıl algıladığı, bunlardan etkilenip etkilenmediği ve bunların dış uyarıcılar sonucunda tüketici satın alma karar sürecine nasıl yansıdığını araştırmaktır. Markanın tüketicilerin satın alma karar sürecine etkilerini belirlemek için bu çalışma Bingöl ili merkezi Bülent Arınç caddesindeki kafelerde 410 kişi ile yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Teknoloji, giyim ve gıda ürünlerinde daha çok marka tercih edildiği, markada tüketicileri en çok etkileyen unsurun kalite olduğu ve ürünün kalitesinin önceki deneyim ve yararlar ile içerik özelliğine bağlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca marka tercihinin tüketiciler açısından güven anlamına geldiği, markalı ürünlere bakış açısının çok olumlu olduğu, sürekli tercih edilen markanın bazen değiştirildiği, satın alım faaliyetlerinde alınacak ürünlerin kesinlikle markalı olması gerektiği konusunda tüketicilerin şartlanmadığı söylenebilir.

Satın alınan ürünlerin diğer işletmelerin ürünleri ile karşılaştırıldığı, satın alınma sonrası kararların tüketiciler tarafından eleştirildiği, memnun olunan firmanın tekrar tercih edildiği, memnun olunan markanın arkadaş ve çevreye tavsiye edildiği, ürün satın alımlarında ürünün daha çok özelliklerine odaklanıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan markanın garantili olması, ödenen paraya değmesi, kullanım süresinin uzunluğu, sağlık kurallarına uygun olması, servis ve hizmet ağının yaygınlığı, tamir-bakım hizmetlerinin olması, günlük hayatta zaman kazandırması, yeniliklere öncü olması, konforlu olması, ürün çeşitliliğinin bol olması, ürünün ileri teknoloji ile üretilmesi, dağıtım kanalının yaygınlığı, ilgi uyandırması, belirli bir prestijinin olması ve Bu çalışma “Hoca Ahmet Yesevi 2.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Erzurum” Sempozyumunda sunulan ve Tam Metin Kitabında Yayınlanan sunumun geliştirilmiş halidir.

yerli malı olması tüketicinin satın alma davranışını olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Marka tercihinde erkeklerin daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri, evli katılımcıların bekarlara göre markaya daha yüksek düzeyde ilgi gösterdikleri, marka tercihine etki eden faktörlerin 36 yaş ve üzeri yaş grubu ile diğer yaş grupları arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğunu, ilkökul mezunu katılımcıların marka tercihlerine etki eden faktörlere daha yüksek oranda katılım gösterdikleri, öğrenci ve serbest meslek çalışanlarının markaya daha ilgili oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca gelir seviyesinin marka tercihi üzerinde etkili olmadığı sonucuna da varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Tüketici Satınalma Davranışı, Markanın Tüketicinin Satınalma Davranışı Sürecine Etkisi

AN EMPIRICAL RESEARCH ON DETERMINING THE EFFECTS OF BRAND CHARACTERISTICS ON CONSUMERS' PURCHASE PROCESS

Abstract

The aim of this study is to investigate how the effects, recommendations and stimulants that many institutions and people have made for the preference of their brands are perceived by the consumer, whether the consumers are affected or not, and how they are reflected in the consumer purchasing decision process as a result of external stimulants.

In order to determine the effects of the brand on purchasing decision process of consumers, the study was conducted by using face-to-face interviews with 410 people in the cafes of Bülent Arınç Street in Bingöl. The results of the research can be summarized as follows:

It has been found that brands are preferred more in technology, clothing and food products, that quality is the most influential factor in the brand, and that the quality of the product depends on the previous experience and benefits and content feature. In addition, it can be said that brand preference means trust for consumers, that the point of view for branded products is very positive, that brands which are always preferred are changed sometimes, and that the consumers are not conditioned about the products to be purchased should be absolutely branded. It was found that the products purchased were compared with the products of other enterprises, the decisions were criticized by the consumers after the purchase, the satisfied company was preferred again, the satisfied brand was recommended to the friends and the environment, and in the product purchases, focus was directed more on the product characteristics.

On the other hand, the following elements have been found to be positively affecting the purchase behavior of consumers: the brand's being guaranteed, being worth to the money paid, the duration of use, compliance with health rules, the prevalence of service network, repair-maintenance services, being a time-saver in daily life, being pioneer for innovations, being

comfortable, having a large scale of product diversity, being a state-of-the-art technology product, prevalence of the distribution channel, the product's attractiveness, the presence of a certain prestige and its being a domestic good.

It was found in the brand preference that men participated at a higher level, and that married participants showed higher interest in the brand when compared to singles. In factors affecting brand preferences were found to be a meaningful difference in the 95% confidence interval between 36 age together with older age group and other age groups. It was determined that the participants of primary school graduates were more likely to participate in the factors affecting brand preferences and finally students and freelancers were found to care more about brands. Also, it was concluded that there is no effect of income level brand preference.

Keywords: Brand, Consumer Purchasing Behavior, Impact of Brand on Consumer Purchasing Behavior Process

GİRİŞ

Yoğun rekabetten kaçınmanın en önemli yolu ürün ve hizmetlerin marka değerinin artırılmasından geçmektedir. Başarılı markaların özelliklerine bakıldığında markaya olan güvenin önemli yer edindiği görülmektedir. Tüketiciler bir markaya karşı güçlü güven hissettiklerinde marka bağlılıkları artmakta, bir sonraki satın almada marka tercih edilmekte, marka ile ilgili bir problem olduğunda görmemezlikten gelinebilmektedir. Özellikle düşük kar marjı ile çalışan sektörlerde markaya olan güven daha da önem arz etmektedir. Markalaşmada öncelikle markaya olan güvenin temin edilmesi gerekmektedir. Marka ile ilgili yapılan araştırmalarda, (Eren ve Erge, 2012) marka güveninin marka sadakatini etkilediği tespit edilmiştir. Markanın tekrar tercih edilmesinde bireyin belli bir ürün veya hizmeti seçme davranışı ile ortaya çıkmasıyla birlikte, marka tercihinin olabilmesi de markaya olan güveninin sağlanmasıyla oluşmaktadır. Dolayısıyla yapılan çalışmalarda marka güveninin hem marka sadakatine hem de marka tercihine etki ettiği söylenebilir (Eren ve Erge, 2012; Gürbüz ve Doğan, 2013; Setyawan ve Imronudin, 2015; Deheshti, Firouzjah ve Alimmohammedi, 2016; Sağlam ve Sağlam, 2016; Chinomona ve Maziriri, 2017; Kalyoncuoğlu, 2017). Ayrıca, marka güveninin marka bağlılığına etki ettiği ve söz konusu etkinin hizmet sektöründe daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Önen, 2018). Öte yandan marka güveninin marka ve müşteri arasında değerli bir alışveriş ilişkisi oluşturduğu ve bu ilişkinin tekrar tercih etme (Miller ve Grazer 2003; Harris ve Goode 2004) ve devamlılığını oluşturarak marka bağlılığı oluşmasında öncü rol oynadığı (Morgan ve Hunt, 1994:30) söylenebilir.

Teknolojik ilerlemeler bir taraftan tüketici pazar ve pazarlama uygulamalarında muazzam değişikliklere yol açmış, diğer taraftan da ürünler arasındaki işlevsel benzerliği sağladığı için belli bir markanın markaların satın alması çabalarını zora sokmuştur. Rakiplerden bir basamak önde olmanın yolu anlamlı bir farklılık oluşturmak ve müşteriye benimsetmektir. Sadece fonksiyonel yönden farklılık rakiplerle baş etme yönünden yeterli olmadığından, şirketler farklılaştırma ve konumlandırma taktiklerini sembol, duygu ve diğer anlamlara bağlı olarak yapılandırılmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca pazarlamacılar faydacı işlevlerinin yanında ürünlerine sembolik anlamlar yükleyip markalara kişilik kazandırmalıdır. Böylelikle markaların, kazandıkları insani özellikler tüketiciler tarafından algılanır ve ayırt edilir. Ürünler arasında benzerliğin fazla olduğu kategorilerde marka kişiliği farklılık ve değer oluşturan stratejik değişkenlerden biridir.

Çalışmanın amacı; üretici veya satıcı tarafından ileri sürülen marka özelliklerinin tüketicinin satın alma karar sürecine olan etkisini tespit etmektir. Günlük yaşamda ürün veya markalarla ilgili birçok dış uyarıcıya maruz kalan tüketicinin bu uyarıcılardan etkilenip etkilenmediği, işletmelerin markaları ile ilgili hazırlanmış oldukları marka özelliklerinin tüketici algısı açısından değerlendirmektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Sadakat, müşterinin belli bir marka ya da hizmeti sürekli tercih etmesi anlamına gelmektedir (Cry vd., 2006; Baydaş ve Aydın, 2017). Marka sadakati tüketicilerin ürün veya hizmetle ilgili subjektif değerlendirme yaptıklarında veya satın alma karar aşamasında önemli bir görev üstlenmektedir (Yoon ve Kim, 2000 :120 ; Koçoğlu vd., 2015). Marka sadakati sadece aynı ürünü tekrar satın alma işlemi değildir. Belli bir firmanın hizmet, marka ya da kendisine olan psikolojik olan bağlılık ve markaya duyulan olumlu tutumu da kapsamaktadır. Marka sadakati yüksek olan tüketiciler sadece o markayı satın almakla kalmazlar, aynı zamanda diğer markalardan gelen daha iyi sunum veya daha cazip teklifleri de kabul etmezler. Bu bağlamda marka sadakati firmaların rekabetçi stratejilere karşı oluşturdukları dirençli bir topluluktur (Roselius, 1971; Palumbo ve Herberg, 2000; Chaudhuri ve Holbrook, 2004; Devrani, 2009:408). Dick ve Basu (1994:99), Assael (2004) marka sadakatini, tüketicinin göreceli tavrı ile devamlı müşteri olma arasındaki ilişkinin gücü şeklinde tanımlanmıştır. Marka bağlılığı bilişsel bağlılık, duygusal bağlılık, çabasal bağlılık ve eylemsel bağlılık boyutlarından oluşmaktadır (Jacoby ve Kyer, 1973; Dick ve Basu, 1994; Oliver,

1999:36; Bartels ve Jhonson, 2015). Bu nedenle tutumsal sadakat ise son derece önemlidir zira bu tür müşteriler ürünleri sürekli kullanmazsa bile başkalarına tavsiye etme potansiyeline sahiptirler bu da daha fazla ürün satışına yol açacaktır. Başkalarına tavsiye edilen bir ürünün ise doğal olarak marka değeri yükselmektedir (Önen, 2018). Sadakat, bir ürün ya da hizmete sürekli müşteri olma, tekrar aynı marka, ürün, hizmeti ya da firmayı tercih etmektir (Zeithaml vd., 1996). Davranışsal yönden sağlanacak sadakat ürünün pazar payının artmasına yol açacaktır. Tüm bunların sonucunda sadakatin tutumsal ve davranışsal yönden sağlanması marka güvenilirliğini olumlu yönde artmasına yol açacaktır. Aaker (1991)'e göre marka sadakati, pazarlama maliyetlerini azaltma, daha fazla yeni müşteri kazanma ve daha iyi bir finansal kaldıraç etkisi sağlama açısından satış avantajları getirmektedir.

Davranışsal yaklaşıma göre, marka sadakati bir markayı diğerine göre seçmektir ve markayı yeniden satın alma davranışıdır. Bir markayı diğerinden seçmenin nedeninin motivasyon, reklam ve tanıtım ile ilgili olabileceği belirtilmektedir (Tucker, 1964). Tutum yaklaşımına göre, bir markayı yeniden satın alma davranışının kendi başına bir gösterge olamayacağı ve onu psikolojik bir süreçle ilişkilendirerek değerlendirmenin gerekli olduğu vurgulanmaktadır (McConnell, 1968; Jacoby, 1971).

İşletmeler sahip oldukları markaları sayesinde müşterileriyle uzun vadeli ilişki kurarlar böylece arzuladıkları başarıya ve yüksek karlara (Prabhu, Chandy ve Ellis, 2005; Kapferer, 2004; Aaker, 1997) ulaşmaya gayret gösterirler.

Müşteriler markayı kişiselleşmiş bir varlık gibi düşünebilmekte ve sürekli markadan ve güven vermesini beklemektedirler. Beklenti karşılandığı sürece de marka tatmini (Swaen ve Chumpitaz, 2008:13; Eren ve Erge 2012:4458) ve tatmin düzeyi yükseldikçe de markaya olan bağlılığın artması beklenmektedir. İşletmeler uygun hedef kitleyi belirledikten ve güvenlerini kazandıktan sonra tüketicilerle sağlam ilişkiler geliştirmiş (Bennet, 1996) ve aralarında güvenin sürekli olması ile ilgili çalışmalar başlamalıdır. Hedef kitleyle güven bağı oluşturup güçlendiren işletmeler, söz konusu farklılıklarıyla rakiplerine karşı da üstünlük kurmuş olacaktırlar (Önen, 2018). Marka güveni, tüketicinin bir markanın iddia ettiği vaatlerin gerçekleştirilmesine (Chaudhuri ve Holbrook, 2004:82) kuvvetli inancıdır. Marka sadakatinin oluşturulabilmesi için öncelikle tüketicinin güveni kazanılmalıdır. Çünkü marka vaadi ve verilen vaadin eksiksiz yerine getirilmesi için güven önemli bir faktördür (Selvi vd., 2007:109).

Müşteriler genellikle satın alma karar sürecinin karmaşıklığını azaltmak için marka tercihleri oluştururlar (Hwang ve Chihyung, 2013). Marka tercihi genel olarak tanımlanırsa “tüketici ihtiyaçları ile tüketicinin markaya ilişkin inanç ve davranışlarının etkisiyle markanın değerlendirilmesi neticesinde satın alma karar aşamasında belirli bir markanın tercih edilmesi” (Aktuğlu, 2004:36) faaliyetidir. Müşteriler genellikle tercih ettikleri markaları daha çok hatırlar, tercih etmedikleri markaları ise pek hatırlamaz ya da hatırlamak istemezler (Hwang ve Chihyung, 2013). Güçlü markalar aynı zamanda marka öz sermayesini, marka öz sermayesi de marka tercihini (Önen, 2018) tetiklemektedir. Marka tercihi, tüketicilerin alışkanlık veya daha önceki deneyimlerine dayanarak çok sayıda marka arasından bir markayı seçme davranışıdır (Aktuğlu ve Temel, 2006). Özgün markaların tüketicilerine yaşattıkları deneyimler, kişilerin marka tercihleri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Marka ve marka özellikleri rekabet avantajı sağlayan özgün bir unsur olarak da kabul edilmektedir.

Marka, müşterilerin algılamalarının toplamıdır (Ouwersloot ve Tudorica, 2001:10). Bugünün rekabetçi pazarlarında tüketicilerin hemen hemen tüm istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar çok alternatif mevcuttur (Torlak ve Altunışık, 2012:199). Bu nedenle markaların, tüketicilere anlamlı bir farklılık sunabilmesi giderek önem kazanmaktadır (Randall, 2005:26). Her markalı ürün veya hizmet müşterilerin zihninde diğerlerinden farklı bir algı oluşturmalıdır (Bir, 1998:35). Çok sayıda marka arasından çıkarak, tüketicilerin algı alanlarına girip değişebilen ve tercih edilebilen markalar rekabetçi avantaj sağlayabilmektedirler (Trout ve Rivkin, 2011). Teknik imkânlarla ürünlerin birbirine benzediği pazarlarda, işletmeler; isim, şekil, reklam, sembol, hacim, slogan, jingle, koku, hizmet, renk vb. özelliklerle farklılaşmak ya da farklı olduğunu vurgulamaları gerekmektedir (Borça, 2007:138).

Genel olarak marka tüketicinin satın alma tutumuna olumlu etki ettiği ve hedef tüketici grubunu söz konusu markaya yönelttiği tespit edilmiştir (Das ve Ahmed, 2014; Ahuja, 2015; Riaz, 2015; Kyei, 2016; Ashraf, Naeem ve Shahzadi, 2017; Thangamani, 2019). Marka ile ilgi bütün özellik ve çağrışımlar marka tercihinde önemli konuma sahiptirler. Tüketiciler genelde kendi yaşam tarzları ve kişilikleri ile uyum gösteren markalara ilgi duymakta, yaşam biçimlerine uygun olmayan, kişiliklerine bir katkıda bulunmayan benlik kavramları ile çelişenleri reddetmektedirler (Karafakıoğlu, 2006:129).

1. Markanın Tüketici Satın alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Küreselleşmenin etkisi ile tüketiciler devamlı farklı mal ve hizmet seçenekleriyle karşılaşmaktadırlar. Tüketici de ihtiyaç ve istekleri karşılamak için satın alma davranışını sergilemek zorunda kaldığından alternatiflerin çokluğu tercihini zorlaştırmaktadır. Tüketicinin eğitim düzeyi, geliri, inanç ve tutumları ve içinde yaşadığı toplumsal hassasiyeti satın alma sürecinde etkili olsa da, ürünün fiyatı, istenilen yerde bulunması, pazarlama iletişim faaliyetleri ürün özellikleri ve markası satın almada daha da ön plana çıkmaktadır.

İşletmeler rekabetten kurtulmak için ürünlerini rakip ürünlerinden ayırmak ve farklılaştırmak için özellikle markalama faaliyetlerine önem vermektedirler. İşletmeler böylece rakipleri ile rekabet edebilmekte ve rekabet üstünlüğü sağlamaya çabalamaktadırlar. Dolayısıyla işletmeler marka tercihini artırmak için tüketicilere bazı ayrıcalıklar sunarak pek çok marka içinden kendi markalarının tercihini artırma gayretindedirler. İşletmeler söz konusu isteklerine ulaşmak için markalarına büyük miktarlarda yatırım yapmaktadırlar. Tüketicinin markadan memnun kaldığını söyleyebilmek için marka pazarlama faktörlerinin tüketicilerin beklentileri ile uyumu ve tüketici ile aynı markayı tekrar seçmesi olarak ifade edilebilir (McGoldrick, 1997).

Tüketim için piyasaya sürülmüş pek çok ürün grubunda marka savaşı yaşanmaktadır. Marka savaşını kazanacak şirketler ise markalarına yönelik oluşturdukları kültür ve stratejileri ile ön plana çıkmaktadırlar. Dolayısıyla işletmelerin bu stratejilerine karşı tüketicilerin satın alma karar sürecinde ne kadar etkilendikleri ve etkilenme durumunun satın alma davranışına dönüşüp dönüşmediği hayati öneme sahip bir konudur.

Çalışmanın amacı; üretici veya satıcı tarafından ileri sürülen marka özelliklerinin tüketicinin satın alma karar sürecine olan etkisini tespit etmektir. Günlük yaşamda ürün veya markalarla ilgili birçok dış uyarıcıya maruz kalan tüketicinin bu uyarıcılardan etkilenip etkilenmediği, işletmelerin markaları ile ilgili hazırlanmış oldukları marka özelliklerinin tüketici algısı açısından değerlendirmektir.

1.2. Araştırma Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmanın kavramsal çerçevesinin verildiği bölümde ayrıntılı olarak incelenen marka özelliklerinin tüketici satın alma davranışına olan olumlu ya da olumsuz etkilerinin detaylı olarak ele alınması gerekmektedir.

Marka ve marka özellikleri tüketici karar alma sürecinde etkili olup olmadığının belirlenmesi amacı ile 410 kişi ile yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak anket formu uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler Bingöl ili merkezi Bülent Arınç caddesindeki kafelerde yapılmıştır.

Verilerin analiz ve yorumlanmasında, frekans, t-testi, ANOVA ve ortalama değer yöntemleri kullanılarak anlamlılık $P < 0,05$ alınmıştır. Verilerin analiz ve değerlendirilmesinde SPSS paket programı kullanılmış ve Cronbach's Alpha ile güvenilirlik katsayısı 0,845 olarak bulunmuştur. Araştırmada kullanılan ölçek, Ak (2009) çalışması esas alınarak tasarlanmıştır.

1.3. Analizler ve Bulgular

Tablo 1'e göre ankete katılanların % 51,2'si erkek ve % 48,8'nin kadın olduğu görülmüştür. Katılanların en çok 18-25 yaş aralığında % 91,5 en az ise 36 yaş ve üzeri % 2,4 olduğu anlaşılmaktadır. Cevaplayıcıların eğitim düzeyleri açısından çoğunlukla üniversite mezunu % 92,4 olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumu göz önüne alındığında % 95,1'nin bekâr, % 4,9'unun evli olduğu görülmektedir. Meslek açısından en çok öğrencilerin % 86,8'ni oluşturduğu gözlemlenmiştir. Gelir durumlarına bakıldığında % 85,1'inin 2020 □ ve altı gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, cevaplayıcıların genellikle bekar oldukları, cinsiyet oranlarının birbirine yakın olduğu, önemli bir kesiminin üniversite mezunu veya eğitimine sahip olduğu, daha çok gençlerden oluştuğu maddi açıdan orta gelir grubuna sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 1: Araştırmanın Profili

Cinsiyet	Frekans	Oran	Medeni Durum	Frekans	Oran
Erkek	210	51,2	Evli	20	4,9
Kadın	200	48,8	Bekar	390	95,1
Toplam	410	100	Toplam	410	100
Yaş	Frekans	Oran	Eğitim Durumu	Frekans	Oran
18-25	375	91,5	İlkokul	10	2,5
26-35	25	6,1	Lise	21	5,1
36 ve üzeri	10	2,4	Üniversite	379	92,4
Toplam	410	100	Toplam	410	100
Meslek	Frekans	Oran	Gelir Seviyesi	Frekans	Oran
Devlet Memuru	14	3,4	2020 □ ve altı	349	85,1
İşçi	7	1,7	2021-3500 □	29	7,1
Özel sektör	14	3,4	3501-5000 □	24	5,9
Öğrenci	356	86,8	5001 □ ve daha fazlası	8	2,0
Serbest meslek	14	3,4	Toplam	410	100
Ev hanımı	5	1,2			
Toplam	410	100			

Tablo 2'ye göre tüketicilerin hangi ürün gruplarında markaya daha çok önem verdiklerini görebilmek amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Analiz neticesinde % 31,2 oranla teknolojik ürünler, % 26,6 oranla giyim, % 20,5 oranla gıda, % 8,3 kozmetik ürünler, % 4,6 oranla otomobil, % 3,7 oranla diğerleri, % 2,9 oranla beyaz eşya ve mobilya, % 2,2 oranla kırtasiye ürünleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ilk sırayı % 31,2 oranla teknolojik ürünler, % 26,6 ile giyim ikinci sırayı ve % 20,5 ile gıda üçüncü sırayı almıştır. Diğer ürün gruplarında markaya kayda değer oranda önem vermedikleri görülmüştür.

Tablo 2: Markanın etkili olduğu ürün kategorisi ile ilgili frekans dağılımı

	Frekans	Oran
Giyim	109	26,6
Teknolojik ürünler	128	31,2
Gıda	84	20,5
Kozmetik ürünler	34	8,3
Otomobil	19	4,6
Beyaz eşya ve mobilya	12	2,9
Kırtasiye vb.	9	2,2
Diğer	15	3,7
Toplam	410	100,0

Tablo 3'e bakıldığında tüketicileri marka tercihinde en çok etkileyen faktörü görebilmek için frekans analizi yapılmıştır. Marka özellikleri ile ilgili yapılan analiz neticesinde önem sırasına göre % 78,8 oranla kalite, % 4,4 oranla stil, % 3,7 oranla renk, % 3,4 oranla amblem, % 2,9 oranla logo ve diğer parametreler yapılan tercihlerin oranları birbirlerine eşit, % 2,5 oranla slogan, % 1,5 oranla reklam olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Markanın tercih edilmesini sağlayan unsurların frekans dağılımları

	Frekans	Oran
Amblem	14	3,4
Logo	12	2,9
Renk	15	3,7
Reklam	6	1,5
Slogan	10	2,5
Kalite	323	78,8
Stil	18	4,4
Diğer	12	2,9
Toplam	410	100,0

Tablo 4 incelendiğinde bir ürünün kalitesini belirlerken dikkate alınan unsurlardan en önemlisi % 31,5 olan önceki deneyim ve yararlarıdır. İkinci önemli olan unsur ise % 29,3 ile içeriktir. Daha sonrasında sırayla marka unsuru % 12, % 10,7 ile firma, % 9,3 ile fiyat, % 3,9 ile ambalaj unsuru takip etmektedir. En az önemli olan reklam unsuru % 3,4 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4: Ürün kalitesinin belirlenmesinde dikkate alınan unsurların frekans dağılımları

	Frekans	Oran
Ambalaj	16	3,9
Reklam	14	3,4
Önceki Deneyim Yararları	129	31,5
Marka	49	12,0
Firma	44	10,7
İçerik	120	29,3
Fiyat	38	9,3
Toplam	410	100,0

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan 410 kişiden markalı bir ürün satın alındığında katılımcıların % 84,4'ü kendilerini güvende hissetmektedir ve % 15,6'si kendini güvenli hissetmiyor. Ayrıca Tablo 5'e göre araştırmaya katılanların % 87,8'i markalı ürünlere bakış açısı olumlu iken % 12,2'si olumsuz olarak görülmektedir.

Tablo 5: Markalı ürünün kişiye güven vermesi ve katılımcıların markalı ürünler bakış açısı ile ilgili frekans dağılımı

	Frekans	Oran		Frekans	Oran
Evet	346	84,4	Olumlu	360	87,8
Hayır	64	15,6	Olumsuz	50	12,2
Toplam	410	100,0	Toplam	410	100,0

Tablo 6 incelendiğinde ankete katılanlar için alışveriş yaparken % 54,9'u için aldığı ürünlerin kalitesinin yüksek olması onlar için çok önemlidir, % 26,3'ü ise en iyisini veya en kusursuzunu almaya çalışmaktadır, % 12,9'u satın aldığı ürünler için beklentisinin çok yüksek olduğu ve % 5,9'u için satın alırken fazla düşünmediği ve özen göstermediği görülmektedir.

Tablo 6: Alışveriş yaparken dikkat edilen özelliklerin frekans dağılımı

	Frekans	Oran
Ürün kalitesinin yüksekliği	225	54,9
Kusursuz ya da en iyi ürünün tercih edilmesi	108	26,3
Satınalma beklentisinin yüksekliği	53	12,9
Otomatik satınalma davranışının gösterilmesi	24	5,9
Toplam	410	100,0

Tablo 7 incelendiğinde katılımcılar için satın aldığı markalı bir ürünün düzenli olarak değiştirilmesi konusunda % 50'si bazen, % 36,6'sı değiştirmemekte, % 11,2'si değiştirmekte % 2,2'si ise sık sık değiştirmektedir.

Tablo 7. Satın alınan markalı bir ürününün düzenli olarak değiştirilmesi ile ilgili frekans dağılımı

	Frekans	Oran
Evet	46	11,2
Hayır	150	36,6
Bazen Değiştiririm	205	50,0
Sık Sık Değiştiririm	9	2,2
Toplam	410	100,0

Tablo 8'e göre katılımcılar için alınmak istenen üründe % 39,8'i kesinlikle marka ararken % 60,2'si marka aramamaktadır. Ayrıca Tablo 8'e göre katılımcılar için satın alınan ürün kategorisindeki rakip ürünler hakkında % 61'i bilgi edinirken % 39'u bilgi edinmemektedir.

Tablo 8: Satın alınan ürünün kesinlikle marka olması ve farklı işletmelerin markaları ile karşılaştırma ile ilgili frekans dağılımı

	Frekans	Oran		Frekans	Oran
Evet	163	39,8	Evet	250	61,0
Hayır	247	60,2	Hayır	160	39,0
Toplam	410	100,0	Toplam	410	100,0

Tablo 9'a göre örneklemede bulunanlar için ürününün satın alma davranışının eleştirilmesi % 62,2 ile önemli görülmüştür. Anketörlerin verdiği cevaplar içerisinde memnun olduğunuz ürünün firmasını sonraki alışverişlerinizde de tercih eder misiniz sorusuna % 94,1'i evet, % 5,9'u hayır cevabını vermişlerdir. Anket sonuçları için memnun olduğu ürünü % 94,6'sı arkadaşlarına tavsiye ederken % 5,4'ü tavsiye etmemektedir.

Tablo 9: Satın alma davranışı sonrası gösterilen tepkilerle ilgili frekans dağılımı

		Frekans	Oran
		Evete	255
Ürün satın alındıktan sonra kararın eleştirilmesi durumu	Hayır	61	14,9
	Bazen	94	22,9
	Toplam	410	100,0
		Frekans	Oran
Memnun olunan firmanın tekrar tercih edilmesi durumu	Evete	386	94,1
	Hayır	24	5,9
	Toplam	410	100,0
		Frekans	Oran
Memnun olunan ürünün arkadaşlara tavsiye edilmesi durumu	Evete	388	94,6
	Hayır	22	5,4
	Toplam	410	100,0
		Frekans	Oran

Tablo 10'a göre araştırmaya katılanlar için ürünü satın alırken % 49,5'i sadece özelliklerine dikkat ettiği, % 34,5'i en çok satın alınan malı tercih ettiği, % 8'i bir ürünün kalitesinin pahalılığına göre belirli olduğu, % 8'i ise en iyi ürünün şık mağaza ve dükkanlarda bulunduğunu düşünmektedir.

Tablo 10: Ürün satın almada dikkat edilen unsurlarla ilgili frekans dağılımı

	Frekans	Oran
Ürünün pahalılığı kalitesini gösterir	33	8,0
Şık mağaza ve dükkan atmosferi en iyi ürünü sunar	33	8,0
En çok tercih edilen markaları alırım	141	34,5
Ürünü satın alırken özelliklerinin sadeliği ön plandadır	203	49,5
Toplam	410	100,0

Marka Özellikleri ve Satın Alma Davranışı Ölçeğinin Güvenirlilik Analizi

Araştırma Ak, 2009, çalışması esas alınarak hazırlanan anket formu genel olarak üç bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde bağımsız değişkenler olarak kullanılması amacıyla katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölümde markanın etkili olduğu ürün kategorileri, markanın tercih edilmesini sağlayan unsurlara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise markanın özellikleri ve markalı ürünlerin satın alınmasında etkili olan özellikler yer almıştır. Anket formunun ilk iki bölümündeki sorular frekans dağılımına araştırmanın son bölümü ise Likert Tipi sorular oluşturduğu için, ANOVA ve TUKEY testlerine tabi tutulmuştur.

Uygulanan ölçeğe öncelikle Cronbach's Alpha güvenirlilik analizine tabi tutulmuş ve sonuç %84,5 çıkmıştır. Sosyal bilimler açısından söz konusu sonuç yeterli olarak görüldüğünden anketin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Güvenirlilik İstatistikleri	
Cronbach's Alpha	ifade sayısı
0,845	17

t-testi analiz sonucu (önem derecesi) 0,002 değeri 0,05'ten küçük olduğu için kadın ve erkek katılımcıların bir birinden anlamlı düzeyde etkilendiği sonucuna varılmıştır. Erkek katılımcılar kadınlara göre daha yüksek katılım göstermişlerdir.

Tablo 11: Cinsiyet ile marka ortalamasına ilişkin t-Testi sonucu

Grup İstatistikleri					
	1.Cinsiyet	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata Ortalaması
Marka ortalama	Erkek	210	1,7333	,48841	,03370
	Kadın	200	1,5944	,38347	,02712

Tablo 12: Bağımsız Örnek Test,

Bağımsız Örnekler Testi										
		Levene'nin Varyans Eşitliği Testi		Ortalamaların Eşitliği için t-testi						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama Fark	Standart Hata Farkı	95% Güven Aralığı	
									Alt	Üst
Marka ortalama	Varyans eşit kabul edildiğinde	8,345	,004	3,193	408	,002	,13892	,04351	,05339	,22445
	Varyans eşit kabul edilmediğinde			3,212	393,830	,001	,13892	,04326	,05388	,22396

Önem derecesi 0,008 ile 0,05'ten küçük sonuç verdiği için marka ortalaması ile medeni arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla evli ve bekar katılımcılar arasında marka tercihleri yönünden %95 anlam düzeyinde anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Evli katılımcıların ortalaması 1,92 bekarların ise 1,65 olduğundan bekarların marka özelliklerine daha çok önem verdikleri söylenebilir.

Tablo 13: Medeni Durum ile marka ortalamasına ilişkin ANOVA Testi sonucu

Grup İstatistikleri					
	Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata Ortalaması
Marka ortalaması	Evli	20	1,9235	,66004	,14759
	Bekar	390	1,6523	,42848	,02170

Bağımsız Örnekler Testi										
		Levene'nin Varyans Eşitliği Testi		Ortalamaların Eşitliği için t-testi						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama Fark	Standart Hata Farkı	95% Güven Aralığı	
Marka ortalaması	Varyans eşit kabul edildiğinde	5,973	,015	2,676	408	,008	,27119	,10133	,07200	,47038
	Varyans eşit kabul edilmediğinde			1,818	19,830	,084	,27119	,14918	,04016	,58254

Tablodaki bilgilere göre sig. değeri 0,007 ile 0,05'ten küçük çıkmıştır. Çıkan sonuç marka tercihlerine etki eden faktörlerin yaş grupları arasında anlamlı bir değişkenlik gösterdiği sonucunu vermiştir. Hangi yaş grupları arasında fark olduğunu görebilmek için TUKEY testi yapılmıştır.

Tablo 14: Yaş Grubu ANOVA sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar arasında	1,942	2	,971	4,992	,007
Gruplar içinde	79,153	407	,194		
Toplam	81,095	409			

TUKEY testi sonucunda marka tercihine etki eden faktörler, 36 yaş ve üzeri yaş grubu ile diğer yaş grupları arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. TUKEY testi sonucu 36 yaş ve üzeri katılımcıların marka tercihine ilişkin ortalamaları daha yüksek çıktığından, söz konusu yaş grubunun marka özelliklerinden daha çok etkilendiği söylenebilir.

Tablo 15: Çoklu Karşılaştırma

	(I) Yaşınız	(J) Yaşınız	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Sig.	% 95 Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
Tukey HSD	18-25	26-35	,06871	,09109	,731	-,1456	,2830
		36 Üzeri	-,42894*	,14130	,007	-,7613	-,0966
	26-35	18-25	-,06871	,09109	,731	-,2830	,1456
		36 Üzeri	-,49765*	,16501	,008	-,8858	-,1095
	36 Üzeri	18-25	,42894*	,14130	,007	,0966	,7613
		26-35	,49765*	,16501	,008	,1095	,8858
Tamhane	18-25	26-35	,06871	,06703	,676	-,1005	,2379

	36 Üzeri	ve	18-25	-,42894	,16196	,075	-,8982	,0403
26-35	36 Üzeri	ve	18-25	-,06871	,06703	,676	-,2379	,1005
	36 Üzeri	ve	26-35	-,49765*	,17223	,041	-,9755	-,0198
36 Üzeri	36 Üzeri	ve	18-25	,42894	,16196	,075	-,0403	,8982
	36 Üzeri	ve	26-35	-,49765*	,17223	,041	,0198	,9755

Tablodaki bilgilere göre sig. değeri 0,000 ile 0,05'ten küçük çıkmıştır. Çıkan sonuç marka tercihlerine etki eden faktörlerin Eğitim durumu grupları arasında anlamlı bir değişkenlik gösterdiği sonucunu vermiştir. Hangi eğitim grupları arasında fark olduğunu görebilmek için TUKEY testi yapılmıştır.

Tablo 16: Eğitim Durumu ile marka ortalaması ANOVA sonuçları

ANOVA					
Marka ortalaması					
	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar arasında	4,074	2	2,037	10,765	,000
Gruplar içinde	77,020	407	,189		
Toplam	81,095	409			

TUKEY Testi sonucunda marka tercihine etki eden faktörler, ilkökul mezunları ile diğer eğitim grupları arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. İlkökul mezunu katılımcıların marka tercihlerine etki eden faktörlere daha yüksek oranda katılım göstermişlerdir.

Tablo 17: Çoklu Karşılaştırma

Bağımlı Değişken: Marka Ortalaması							
	(I) Eğitim Durumunuz	(J) Eğitim Durumunuz	Ortalama Fark(I-J)	Standart Hata	Sig.	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
TUKEY HSD	İlkökul	Lise	,52017*	,16714	,006	,1270	,9133
		Üniversite	-,63205*	,13937	,000	,3042	,9599
	Lise	İlkökul	-,52017*	,16714	,006	-,9133	-,1270
		Üniversite	,11188	,09752	,486	-,1175	,3413
	Üniversite	İlkökul	-,63205*	,13937	,000	-,9599	-,3042
		Lise	-,11188	,09752	,486	-,3413	,1175
Tamhane	İlkökul	Lise	,52017	,24393	,156	-,1594	,11998
		Üniversite	,63205	,22956	,065	-,0363	,13004
	Lise	İlkökul	-,52017	,24393	,156	-,11998	,1594
		Üniversite	,11188	,08815	,520	-,1153	,3390
	Üniversite	İlkökul	-,63205	,22956	,065	-,13004	,0363
		Lise	-,11188	,08815	,520	-,3390	,1153

Tablodaki bilgilere göre sig. değeri 0,025 ile 0,05'ten küçük çıkmıştır. Çıkan sonuç marka tercihlerine etki eden faktörlerin meslek

durumu grupları arasında anlamlı bir değişkenlik gösterdiği sonucunu vermiştir. Hangi eğitim grupları arasında fark olduğunu görebilmek için TUKEY Testi yapılmıştır.

Tablo 18: Meslek ANOVA

ANOVA					
Marka ortalaması					
	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar arasında	2,534	5	,507	2,606	,025
Gruplar içinde	78,561	404	,194		
Toplam	81,095	409			

TUKEY Testi sonucunda marka tercihinin etki eden faktörler, Öğrenci, özel sektör ve serbest meslek grupları arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Serbest meslek katılımcıların marka tercihlerine etki eden faktörlere daha yüksek oranda katılım göstermişlerdir.

Tablo 19: Çoklu Karşılaştırma

Bağımlı Değişken: marka ortalaması							
	(I) Meslek	(J) Meslek	Ortalama Fark (I-J)	Standart hata	Sig.	95% Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
TUKEY HSD	Öğrenci	Devlet Memuru	,05422	,12015	,998	-,2898	,3983
		İşçi	,12985	,16830	,972	-,3521	,6118
		Özel Sektör	-,06763	,12015	,993	-,4117	,2764
		Serbest Meslek	-,35334*	,12015	,040	-,6974	-,0093
		Ev Hanımı	-,36091	,19859	,456	-,9296	,2077

Gelir seviyesinin marka tercihi üzerinde anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Sig değeri 0,302 ile 0,05'ten büyüktür.

Tablo 20: Gelir Seviyesi ANOVA

ANOVA					
Marka ortalaması					
	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar arasında	,966	4	,241	1,220	,302
Gruplar içinde	80,129	405	,198		
Toplam	81,095	409			

Tablo ayrıntılı incelendiğinde Marka Bağlılığının Tüketici Satın alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin önem sırasına göre “Garantili olması”, “Ödenen paraya karşılık gelmesi”, “Kullanım

süresinin uzunluğu”, “Sağlık kurallarına uygun olması”, “Servis ağının yaygın olması”, “Tamir-bakım hizmetlerinin olması”, “Günlük hayatta zaman kazandırması”, “Yeniliklere öncü olması”, “Konforlu olması”, “Ürün çeşitliliğinin olması”, “Ürünün ileri teknoloji ile kullanılması”, “Dağıtım kanalının geniş olması”, “İlgi uyandırması”, “Belirli bir prestijinin olması”, “Yerli malı olması”, sıralandığı görülmektedir. Söz konusu ifadelerin katılım düzeyi yüksek olarak tespit edilmiştir.

Ayrıca marka bağlılığının tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisi: “Ambalajın çekici olması”, “Reklamların merak uyandırması” değişkenlerinin tüketiciler tarafında orta katılım derecesine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu unsurların marka bağlılığında tüketici satın alma davranışına daha az etki ettiği söylenebilir.

Tablo 21: Likert Tipi soruların ortalaması ve tanımlayıcı istatistikler

	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	Kurtosis
Ürünün ileri teknoloji ile kullanılması	410	1,66	,770	3,267 ,241
Ambalajın çekici olması	410	2,38	1,108	-,042 ,241
Garantili olması	410	1,26	,595	10,801 ,241
Günlük hayatta zaman kazandırması	410	1,47	,717	3,152 ,241
Belirli bir prestijinin olması	410	1,83	,867	,720 ,241
Tamir-bakım hizmetlerinin olması	410	1,45	,695	2,578 ,241
Servis ağının yaygın olması	410	1,42	,682	3,988 ,241
Ürün çeşitliliğinin olması	410	1,61	,796	2,528 ,241
Yeniliklere öncü olması	410	1,58	,794	2,695 ,241
Yerli malı olması	410	2,30	1,259	-,490 ,241
Konforlu olması	410	1,48	,679	3,654 ,241
İlgi uyandırması	410	1,72	,836	,780 ,241
Kullanım süresinin uzun olması	410	1,29	,595	9,361 ,241
Ödenen paranın karşılık bulması	410	1,27	,591	9,354 ,241
Dağıtım kanalının geniş olması	410	1,69	,806	,918 ,241
Sağlık kurallarına uygun olması	410	1,37	,680	5,973 ,241
Reklamların merak uyandırması	410	2,53	1,249	-,701 ,241

SONUÇ VE ÖNERİLER

İlk zamanlarda hayatın sürdürülmesi için bir faaliyet olan tüketim günümüzde hayatın ayrılmaz parçası olmuştur. Tüketimde bireyi satınalmaya yönelen çok sayıda etken bulunmaktadır. En önemli etkenler, sosyo-kültürel, psikolojik durumlar, demografik faktörler, durumsal faktörler ve kişinin içyapısı ile ilgili olan durumlardır.

Tüketicilerin bilinç, eğitim düzeyinin ve satınalma davranışlarının sürekli değiştiği durumlarda üreticiler; model, marka ve fiyat çeşitliliğiyle bireylere çok sayıda alternatif sunmaktadırlar.

Üretici ve satıcılar arasındaki yoğun rekabet ortamı, tüketicilere bir taraftan maddi yarar, diğer taraftan da uygun kalite yararı sağlamakla birlikte, tüketicilerin satınalma davranışını da karmaşıktırıştır.

Satın alma davranışı tüketicinin ihtiyaçlarını karşılarken takip ettiği satın alma karar sürecinde yaşadığı işlemleri içermektedir. Tüketicinin satın alma davranışını esnasında; yaş, cinsiyet, gelir, meslek gibi demografik faktörler ile yaşam tarzı, kültür, toplumsal sınıf, ırk, referans grupları gibi çevresel faktörlerden oluşmaktadır. Ayrıca, güdü, algılama, öğrenme, ihtiyaç, bireyler arası etkileşim, kişilik, inanç, değer ve tutum gibi faktörlerden de etkilenmektedir.

Pazarlama açısından bakıldığında tüketici satın alma karar verme sürecini etkileyen değişkenlerin çokluğu ve sürekli değişmesi takip edilmesi gerektiğini zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla işletmeler söz konusu değişiklikleri dikkate alarak pazardaki stratejilerini belirlemiş olacaklardır.

Pazarlamanın ana unsuru olan ürün, tüketicilerin ihtiyaç, istek ve beklentilerini karşılamak gayesi ile piyasaya sunulan soyut ve somut varlıklardır. Tüketiciler satın alma davranışını sergilerken pek çok marka veya alternatif arasından seçim yapmak zorundadır. Marka ve marka özellikleri seçim yapan bireyi en çok etkileyen faktörlerdir.

Marka, işletmeler açısından önemli olmakla beraber, sadece marka üzerine odaklanmış olan bir pazarlama stratejisinin işletmecilik açısından çok doğru bir strateji olmadığı aşikârdır. Etkin bir pazarlama ve marka stratejisi için, bütünlüklü pazarlama unsurları olan ürün, fiyat, dağıtım ve pazarlama iletişimini doğru kullanmak ve marka özellikleri ile uyumlu olmasını sağlamakla mümkündür. Tüketicilerde sürekli aynı markayı satın almalarını sağlamak için, marka özelliklerini ve marka unsurlarını çok dikkatli planlamak ve marka bağlılığını oluşturabilmek gerekir. Bunun için ise, pazarlamanın bu dört temel maddesinin her birini etkin bir şekilde planlamak gerekir.

Araştırma sonucunda ulaşılan diğer veriler aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Markalı ürünlerde daha çok teknolojik ürünler, giyim ve gıda ürünlerinin tercih edildiği,

Bir markada tüketicileri en çok etkileyen unsurun kalite olduğu,

Bir ürünün kalitesinin önceki deneyim ve yararlar ile içeriği özelliğinin olduğu,

Marka tercihinin tüketiciler açısından güven anlamına geldiği,

Markalı ürünlere bakış açısının çok olumlu olduğu,

Sürekli tercih edilen markanın bazen değiştirildiği,

Satın alım faaliyetlerinde alınacak ürünlerin kesinlikle markalı olması gerektiği konusunda tüketicilerin şartlanmadığı,

Satın alınan ürünlerin diğer işletmelerin ürünleri ile karşılaştırıldığı,

Satın alınma sonrası kararların tüketiciler tarafından eleştirildiği,

Memnun olunan firmanın tekrar tercih edildiği,

Memnun olunan markanın arkadaş ve çevreye tavsiye edildiği,

Ürün satın alımlarında ürünün daha çok özelliklerine odaklanıldığı tespit edilmiştir.

Ayrıca markanın garantili olması, ödenen paraya değmesi, kullanım süresinin uzunluğu, sağlık kurallarına uygun olması, servis ve hizmet ağının yaygın olması, tamir-bakım hizmetlerinin olması, günlük hayatta zaman kazandırması, yeniliklere öncü olması, konforlu olması, ürün çeşitliliğinin bol olması, ürünün ileri teknoloji ile kullanılması, dağıtım kanalının geniş olması, ilgi uyandırması, belirli bir prestijinin olması ve yerli malı olması tüketicinin satın alma davranışı olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Yapılan ANOVA ve TUKEY analizleri sonuçları;

Marka tercihinde erkeklerin daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri,

Evli katılımcıların bekarlara göre markaya daha yüksek düzeyde ilgi gösterdikleri,

Marka tercihlerine etki eden faktörlerin yaş grupları arasında anlamlı bir değişkenlik gösterdiği, hangi yaş grupları arasında fark olduğu TUKEY testi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak marka tercihinde etki eden faktörler, 36 yaş ve üzeri yaş grubu ile diğer yaş grupları arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda marka tercihinde etki eden faktörlerin eğitim durumu açısından değişkenlik gösterdiği, eğitim düzeyleri arasındaki fark da TUKEY testi ile tespit edilmiştir. TUKEY Testi sonucunda marka tercihinde etki eden faktörler, ilköğretim mezunları ile diğer eğitim grupları arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. İlköğretim mezunu katılımcıların marka tercihlerine etki eden faktörlere daha yüksek oranda katılım göstermişlerdir.

Marka tercihlerine etki eden faktörlerin meslek durumu grupları arasında anlamlı bir değişkenlik gösterdiği, meslekler arasındaki fark TUKEY Testi ile analiz edilmiştir.

TUKEY Testi sonucunda marka tercihinde etki eden faktörler, öğrenci, özel sektör ve serbest meslek grupları arasında %95 güven aralığında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Serbest meslek

katılımcıların marka tercihlerine etki eden faktörlere daha yüksek oranda katılım göstermişlerdir. Analize göre gelir seviyesinin marka tercihi üzerinde anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Kaynakça

- Aaker, D.A. (1991) *Managing Brand Equity*. McMillan Inc. USA.
- Aaker, J.L. (1997), *Dimensions of Brand Personality*, *Journal of Marketing Research*, vol. 34, pp. 347-56.
- Ahuja, N. (2015) *Effect of Branding on Consumer Buying Behaviour: A Study in Relation to Fashion Industry*, *International Journal of Research in Humanities & Social Sciences* Vol. 3, Issue: 2, pp. 32-35.
- Ak, T. (2009) *Marka Yönetimi ve Tüketici Karar Sürecine Etkileri*, T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Aktuğlu, I.K ve Temel, A. (2006). *Tüketiciler Markalarını Nasıl Tercih Ediyor?*, (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006, 15: 43-59.
- Aktuğlu, I.K. (2004). *Marka Yönetimi*, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ashraf, M., Naeem, M. ve Shahzadi, M. (2017) *Impact of Branding on Consumer Buying Behavior: An Evidence of Footwear Industry of Punjab, Pakistan*, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 7, No. 7, pp. 592-603.
- Assael, H. 2004. *Consumer Behavior a Strategic Approach*. Houghton Mifflin Company: Newyork.
- Bartels, D.M. ve Johnson, E.J. (2015). *Connecting Cognition and Consumer Choice*. *Cognition*, 135, pp. 47-51.
- Baydaş, A. ve Aydın, S. (2017). *Marka Sadakatinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma*, *İktisadiyat*, 1(1), s. 61-90.
- Benett, R. (1996). *Relationship Formation and Governance in Consumer Markets: Transactual Analysis versus The Behaviorist Approach*, *Journal of Marketing Research*, 12, pp. 417- 436.
- Bir, A.A. (1998). *Bir Mamul Nasıl Konumlandırılır?*, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 7, s. 37.
- Borça, G. (2007). *Bu Topraklardan Dünya Markası Çıkar mı?*, 9. Basım, İstanbul: MediaCat Kitapları.

- Chaudhuri, A. ve Holbrook, M.B. (2004). The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of brand Loyalty, *Journal of Marketing*, 65(2), 81-93.
- Chinomona, E. ve Maziriri, E. (2017) The Influence of Brand Trust, Brand Familiarity and Brand Experience on Brand Attachment: A Case of Consumers in the Gauteng Province of South Africa, *Journal of Economics and Behavioral Studies*, Vol: 9, No: 1, ss. 69-81.
- Cyr, D., Hassanein, K., Head, M. ve Ivanov, A. (2007). The role of Social Presence in Establishing Loyalty in e-Service Environments. *Interacting with Computers*, 19(1), 43-56.
- Das, S.C. ve Ahmed, I.Z. (2014) Influence of Branding on Consumer Purchasing Behaviour: A Case Study of Apple Iphone, *International Journal of Advance Research*, Vol: 2, No: 2, ss. 1-14.
- Deheshti, M., Firouzjah, J.A. ve Alimohammadi, H. (2016) The Relationship between Brand Image and Brand Trust in Sporting Goods Consumers, *Annals of Applied Sport Science*, Vol. 4, No. 3, pp. 27-34.
- Devrani, T.K. (2009). Marka Sadakati Öncülleri: Çalışan Kadınların Kozmetik Ürün Tüketimi Üzerine Bir Çalışma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3).
- Dick A.S. ve Basu, K. (1994). Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), pp. 99-113.
- Eren, S. ve Erge, S.A. (2012). Marka Güveni, Marka Memnuniyeti ve Müşteri Değerinin Tüketicilerin Marka Sadakati Üzerine Etkisi, *Journal of Yasar University*, 26 (7), ss. 4455– 4482.
- Gürbüz, A. ve Doğan, M. (2013) Tüketicilerin Markaya Duyduğu Güven ve Marka Bağlılığı İlişkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 19, ss. 239-258.
- Harris, L. ve Goode, C. (2004). The Four Levels of Loyalty and Pivotal Role of Trust: A Study of Online Service Dynamics, *Journal of Retailing*, 80, pp. 139-158.
- Hwang, J. ve Chihyug, O. (2013), The Antecedents and Consequence of Consumer Attitudes Toward Restaurant Brands: A Comparative Study between Casual and Fine Dining Restaurants, *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 32, pp. 121 -131.

- Jacoby, J. (1971) Brand Loyalty: A Conceptual Definition. Proceedings of the 89th Annual Convention of the American Psychological Association, 6, pp. 655-656.
- Jacoby, J. ve Kyner D.B. 1973. Brand Loyalty vs. Repeat Purchasing Behavior. Journal of Marketing Research, 10(1), pp. 1-9.
- Kalyoncuoğlu, S. (2017) Markaya Duyulan Güven ile Marka Sadakati İlişkisinde Marka Aşkınım Aracılık Rolü: Starbucks Markası Üzerine Bir Araştırma, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5/4, ss. 383-402.
- Kapferer, J.N., (2004) The New Strategic Brand Management: Creating and Sustaining Brand Equity Long Term.
- Karafakıoğlu, M. (2006). Pazarlama İlkeleri, (İkinci Basım). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Koçoğlu, C.; Tengilimoğlu, D.; Ekiyor, A. ve Güzel, A. (2015) The Effects of Brand Loyalty on the Consumer Buying Behaviors: The Example of Perfume in the Province of Ankara, International Journal of Humanities and Management Sciences (IJHMS) Vol: 3, No: 5, ss. 318-323.
- Kyei, E.B. (2016) Assessing The Effect of Branding on Consumer Behavior in Telecommunication Companies in Ghana, Executive Masters of Business Administration.
- McConnell, D.J. (1968). The Development of Brand Loyalty: An Experimental Study. Journal of Marketing Research, 5(1), 13. <http://dx.doi.org/10.2307/3149788>
- Mcgoldrick, P.A. (1997) Consumer Misbehavior, Journal of Retailing and Consumer Services, vol. 4, no. 2, pp. 73-81.
- Miller, A. ve William, G.A. (2003). Complaint Behavior as a Factor in Cruise Line Losses: An Analysis of Brand Loyalty. Journal of Travel & Tourism Marketing, 15(1), pp. 77-91.
- Morgan, R. ve Hunt, M. (1994). The Commitment Trust Theory of Relationship Marketing, Journal of Marketing, 58, pp. 20-38.
- Oliver, R.L. (1999). Whence Consumer Loyalty?. The Journal of Marketing, pp. 33-44.
- Önen, V. (2018) Marka Güveni Marka Sadakati ve Marka Tercihi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kırtasiye Sektörü Uygulaması, Journal of Business Research Türk, ss. 609-626.
- Ouwensloot, H. ve Tudorica, A. (2001). Brand Personality Creation Through Advertising, Maxx Working Paper Series. University of Maastricht.
- Palumbo, F. ve Herberg, P. (2000) The Multicultural Context of Brand Loyalty. European Journal of Innovation Management, 3(3), pp. 116-125.

- Prabhu, J.C., Chandy, R.K. ve ELLIS, M.E. (2005) The Impact of Acquisitions on Innovation: Poison Pill, Placebo, or Tonic, *Journal of Marketing*, Vol. 69, No. 1, pp. 114-30, 2005.
- Randall, G. (2005). Markalaştırma. (Çeviren: Elif Özasayar). İstanbul: Rota Yayınları.
- Riaz, H.A. (2015) Impact of Brand Image on Consumer Buying Behavior in Clothing Sector: A Comparative Study Between Males and Females of Central Punjab (Lahore) and Southern Punjab (Multan), *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, Vol. 4, No: 9; pp. 24-35.
- Roselius, T. (1971) Consumer Rankings of Risk Deduction Methods, *Journal of Marketing*, Vol. 35, pp. 56-61.
- Sağlam, B.Ç. ve Sağlam, M. (2016) Marka Güveni ve Marka Bağlılığının Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Akıllı Telefon Pazarında Bir Araştırma, *İşletme & Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 2016 Özel Sayı, ss. 34-43.
- Selvi, S.T., Balakrishnan, P., Kumar, R. ve Rajendar, K. (2007, December). Trust based Grid Scheduling Algorithm for Commercial Grids. In *Conference on Computational Intelligence and Multimedia Applications, International Conference on* (Vol. 1, pp. 545-551). IEEE.
- Setyawan, A.A. ve Imronudin, K. (2015) Brand Trust and Brand Loyalty, an Empirical Study in Indonesia Consumers, *British Journal of Marketing Studies* Vol. 4, No. 3, pp. 37-47.
- Swaen, V. ve Chumpitaz, R.C. (2008). Impact of Corporate Social Responsibility on Consumer Trust, *Recherche At Applications on Marketing*, 23(4), pp. 7-33.
- Thangamani, (2019) Impact of Branding on Consumer Behaviour, *International Journal of Management*, Vol: 6, No: 3, pp. 74-79.
- Torlak, Ö. ve Altunışık, R. (2012). Pazarlama Stratejileri: Yönetmelik bir Yaklaşım, İstanbul: Beta Basım.
- Trout, J. ve Rivkin, S. (2011). Farklılaş Ya Da Öl, Ölümcül Rekabet Çağında Hayatta Kalmanın Sırları, (Çeviri: Banu Adıyaman), MediaCat Kitapları.
- Tucker, W.T. (1964) The Development of Brand Loyalty. *Journal of Marketing Research*, 1(3), 32.
- Yoon, S.J. ve Kim, J.H. (2000). An Empirical Validation of a Loyal Model Based on Expectation Disconfirmation, *Journal of Consumer Marketing*, 17, 120-136.
- Zeithaml, V.A., Leonard L.B. ve Parasraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality. *Journal of Marketing*, 60 (2), pp. 31-46.

Makale Geliş Tarihi: 26.11.2019
Kabul Tarihi: 18.12.2019

İDARENİN SORUMLULUĞU İLKESİ KAPSAMINDA AFETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

*Dr. Arş. Gör. Gülcan AZIMLI ÇİLİNGİR¹

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF Kamu Yönetimi Hukuk Bilimler ABD,
gulcanazimlicilingir@yyu.edu.tr.
Orcid No: 0000-0002-3618-2104

Öz

“Türkiye’de Afet Yönetimi ve İdarenin Sorumluluğu” başlıklı doktora tezinden üretilmiş olan bu çalışmada; kamu hizmeti niteliği taşıdığından şüphe bulunmayan ve bu bağlamda idarenin sorumluluğunu gerektiren afetlerin, anayasal ve yasal düzenlemelere ek olarak, ulusal ve uluslararası boyutta örnek yargı kararlarıyla incelenmiş ve afetlerden dolayı idarenin sorumluluğuna ilişkin tespitlere yer verilmiştir. İdarenin sorumluluğu ilkesi ve afetlerde bu sorumluluğun nasıl ele alınması gerektiği hususu ile idarenin sorumluluğu ilkesinin şartları ve idarenin sorumluluğu ilkesi kapsamında afetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmada ayrıca; idarenin sorumluluğu risk yönetimi ve kriz yönetimi aşamasında ve mücbir sebep kavramı bağlamında olmak üzere üç başlık altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Mücbir sebep kavramı bağlamında önceleri mücbir sebep olarak ele alınıp idarenin sorumluluğu yoluna gidilmeyen, ancak son yıllarda, özellikle Marmara depremi sonrası, afetlerin mücbir sebep olarak kabul edilmemesi şeklinde idare aleyhine değişen durum, ulusal ve uluslararası hukuk bağlamında örnek kararlarla yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı kapsamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Kriz, İdare, Sorumluluk.

EVALUATION OF DISASTERS WITHIN PRINCIPLE OF RESPONSIBILITY OF THE ADMINISTRATION

Abstract

"Disaster Management and Responsibility of the Administration in Turkey", produced from the doctoral thesis in this study; In addition to the constitutional and legal arrangements, the disasters, which are not suspected to be public service and require the responsibility of the administration in this context, are examined by national and international sample judicial decisions

Bu makale, “Türkiye’de Afet Yönetimi ve İdarenin Sorumluluğu” başlıklı Doktora Tez çalışmasından üretilmiştir.

and determinations regarding the responsibility of the administration due to disasters are included. Disasters were evaluated within the scope of the responsibility of the administration and the responsibility of the administration and the principle of responsibility of the administration and how this responsibility should be handled in disasters. In the study; The responsibility of the administration is discussed in detail under three headings: risk management and crisis management and in the context of force majeure concept. In the context of the force majeure concept, it was previously considered as a force majeure and the responsibility of the administration was not approached, but in recent years, especially after the Marmara earthquake, disasters were not accepted as force majeure, the situation changed against the administration, within the context of the right to life and property rights in the context of national and international law. It was obtained.

Keywords: Disaster, Crisis, Administration, Responsibility.

1- İDARENİN SORUMLULUĞU İLKESİ

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 5'inci maddesinde Devletin temel amaç ve görevleri “Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” şeklinde ifade edilmektedir. Anayasanın 5'nci maddesi başta olmak üzere toplumsal yaşamı düzenleyen tüm kurallar kapsamında değerlendirildiğinde, afet yönetimine yönelik faaliyetler ile kamu yararının gözetildiğini ifade etmek, doğru bir değerlendirme olacaktır. Devlet, kamusal hizmet üretmek ve aynı zamanda bu hizmeti yürüterek sorumluluk almak durumundadır. Devletin yürüttüğü kamusal hizmetler ise çok çeşitlidir. Bu bağlamda, kamu hizmetinin iki unsurunu da içermesi nedeniyle; afet yönetimine yönelik faaliyetlerin kamu hizmeti oluşturdukları sonucu çıkarılabilmektedir(Şahin,2014:12). Sonuç olarak, çalışma konumuz olan “afetlerin” devletin yürütmekte olduğu kamusal hizmetlerden biri olduğu ve idarenin afetler nedeniyle artan ve ağırlaşan görevleriyle orantılı ve bağlantılı olarak sorumluluğunun bulunduğu söylenebilir.

İdarenin, her türlü eylemi ve işlemleri dolayısıyla meydana gelebilecek zararlardan, hukuki ve mali sorumluluğunun olduğu 1982 Anayasası ve Devlet Memurları Kanunu başta olmak üzere çeşitli yasal düzenlemelerde öngörülmüştür. 1982 Anayasası'nın 125. maddesinin son fıkrası gereğince, “İdare, kendi eylem ve

işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür” ifadesi idarenin sorumluluğunun anayasal dayanağına ilişkin başlıca kural olarak karşımıza çıkmakta ve genel olarak idarenin mali sorumluluğunu düzenlemektedir. Anayasa’dan başka Devlet Memurları Kanunu’ nun 13’üncü maddesinde de idarenin sorumluluğunu düzenlemektedir. Madde; “Kişiler kamu hukukuna tabi görevlerle ilgili olarak uğradıkları zararlardan dolayı bu görevleri yerine getiren personel aleyhine değil, ilgili kurum aleyhine dava açarlar” şeklindedir. Anayasa’nın 125. inci maddesi’nde, idarenin, her türlü eylemi ve işlemi dolayısıyla oluşan zararlardan ekonomik olarak sorumlu olduğu açıkça düzenlenmektedir.

İdari etkinlikler nedeniyle kişilerin uğramış oldukları zararın idare tarafından tazmin edilmesi(Özay, 2010, s.206) olarak da tanımlanan idarenin sorumluluğu ifadesi, idarenin, her türlü eylemi ve işlemi dolayısıyla meydana gelen zararlardan mali anlamda sorumluluğu şeklinde anlaşılmalıdır(Yayla,1980:45; Duran,1975:1). Doktrinde idarenin mali sorumluluğunun koşulları; ortada idarenin bir fiilinin (idari işlem veya eylem) olması, bir zararın olması, zarara neden olan işlem veya eylemin idareye yüklenebilir nitelikte olması ve zarar ile eylem arasında nedensellik bağının (illiyet bağının) bulunması olarak sıralanmaktadır(Onar, 1966, s.1714). Kural olarak, bu şartlardan birinin yokluğu, idarenin sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır(Tan, 2014:747).

Danıştay kararlarında(D.15.D., 31.01.2017 tarih ve E.2013/1409, K. 2017/545, [ttp://www.kazanci.com](http://www.kazanci.com), Erişim Tarihi: 30.11.2018); idarenin, hizmet kusuru sebebiyle sorumlu tutulabilmesi için tek başına hizmet kusurunun varlığının yeterli olmadığı, ayrıca idari işlem veya eylemden bir zarar doğmuş olması ve idari işlem veya eylemle zarar arasında illiyet bağının kurulmasının gerekli olduğu; yani zarar ile idari işlem veya eylem arasında bir bağın varlığının şart olduğu, ancak zarar doğuran işlem veya eylemin idareyle ilişkisinin kurulmasından sonra zararın tazmini yoluna gidilmesinin mümkün olduğu vurgulanmaktadır.

İdarenin sorumluluğu genel olarak iki ana grupta incelenmektedir. Bunlardan ilki ve öncelikli olarak uygulananı “idarenin hizmet kusurundan doğan sorumluluğu” dur. İstisnai ve ikincil nitelikte olanı ise “idarenin kusursuz sorumluluğu” dur. Başka bir anlatımla, idarenin kamu hizmetlerinin yürütülmesi esnasında, idare edilenlere vermiş olduğu maddi ve manevi zararlardan dolayı, kusurlu ve kusursuz sorumluluğu söz konusu olmaktadır(Candan, 2012, s.179). Bu çalışmada idarenin kusurlu sorumluluğu üzerine durulacaktır.

Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu'nun (İDDGK) 2014 yılında “*idare, yürütmekle yükümlü olduğu kamu hizmetlerini yerine getirirken, gerekli teşkilatı kurmak, bu teşkilatın aynı, şahsi ve mali imkan ve araçlarını hizmete hazır tutmak, hizmetin ifası sırasında hizmetin zamanında ve gereği gibi işlemesine devamlı olarak nezaret etmek ve hizmetin işleyişini kontrol etmekle sorumludur. Gerek hizmetin aynı, şahsi ve mali imkan ve araçlarının temin ve ifasındaki kusur, gerekse temin edilen bu araçlarla ifa olunan hizmetin geç işlemesi, gereği gibi veya hiç işlememesi; idareye, zarar gören kimselerin bu sebeplerle doğan zararlarını tazmin sorumluluğunu yükler*” şeklinde vermiş olduğu karardan anlaşılacağı üzere; idarenin, hizmetin hiç işlememesi, geç işlemesi veya kötü işlemesi hallerinde kusurlu sayılarak, kusurlu eylem ve işlemlerinden ötürü tam yargı davası kapsamında sorumluluğu yoluna gidilmesi söz konusu olmaktadır.

Danıştay'ın; üzerine düşen yükümlülüğü yerine getiren ve hukuka uygun hareket eden idarenin, davacıların uğramış olduğu zararlardan sorumlu tutulamayacağına ilişkin kararları da mevcuttur. Bu kararlardan biri; “...2000 yılında kuraklık yaşandığı, bu durumun belirtilerek ekici çiftçilerin uyarılması için köy muhtarlıklarına haber gönderildiği, yazının Otbiçer Mahallesi muhtarınca tebellüğ edilmediği, ancak yakın mahalle ve köylere tebliğ edildiği, böylece bu durumdan davacının da haberdar olma durumunun söz konusu olduğu anlaşıldığından, idarenin üzerine düşen uyarma görevini yapması, böylece ekiciler tarafından önlem alınarak zararın en aza indirilmesinin amaçlanması, kuraklık nedeniyle baraj su rezervinin düşük olduğunda da kuşku bulunmaması karşısında, davalı idarece kuraklık nedeniyle su rezervi azalan baraj göletinden yeterli suyun verilememesi nedeniyle bu durumun hizmet kusuru oluşturmadığı sonucuna varıldığından, aksi yönde verilen Mahkeme kararında hukuka uyarlık görülmemiştir” şeklindedir (D.10.D, 13.2.2007 T. , 2005/8047E. ,2007/358 K.; D.İ.D.D.K., 17.12.2009 T., 2008/11 E., www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 20.08.2019). Sonuç olarak, Danıştay, üzerine düşen sorumlulukları yerine getiren ve kamu hizmetini gereği gibi ifa eden idarenin sorumluluğunun olmadığı ve dolayısıyla herhangi bir tazmin borcunun doğmadığı yönünde kararlar da vermektedir.

Hizmetin “hiç işlememesi”, “geç işlemesi” veya “kötü işlemesi” hallerinden bir ya da bir kaçının gerçekleşmesi, idarenin bu yönde bir eyleminin ya da eylemsizliğinin söz konusu olması durumunda idarenin kusurlu sorumluluğu yoluna gidilebilmektedir. Danıştay, depremde yakınlarını kaybetmeleri nedeniyle uğradıklarını ileri

sürdükleri manevi zararı, davalı idarenin deprem sonrasında yapması gereken kurtarma faaliyetlerinin ve koordinasyon çalışmalarının yetersizliğine dayandırdıkları, dolayısıyla manevi zararın, söz konusu hizmetlerin hiç işlememesi şeklinde oluşan fiil ve hareketlerle somutlaştığından, bu şekilde olduğu ileri sürülen zararın idari işlemlerden değil, idari eylemlerden kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, olayda idarenin hareketsizliğinin söz konusu olduğuna ve idarenin bu hareketsizliğini ise "olumsuz eylem" olarak kabul ederek kusurlu sorumluluğuna hükmedilmesine karar vermiştir. Danıştay'ın ortaya çıkan zararın tazmini noktasında, idarenin kamu hizmetlerini yerine getirip getirmediği, hareketsiz kalıp kalmadığı ve idarenin hareketsiz kaldığının tespiti halinde hizmetin hiç işlememesi nedeniyle kusurlu olduğu ve tazminata mahkum edildiği kararları, idarenin benzer olaylarda tazminat ödememek için harekete geçmesine yardımcı olan ve bu bağlamda idarenin kusurlu davranışlarının azaltılmasına katkı sağlar nitelikte kararlar olarak karşımıza çıkmaktadır (D.6.D., 1993/724 E., 1993/3146K., 26.06.2006 T. 2004/3762 E., 2006/3413 K., D.6.D.,02.03.2006 T. 2005/3310 E., 2006/2160 K.; www.kazancı.com , Erişim Tarihi: 19.09.2019).

2- RİSK YÖNETİMİ AŞAMASINDA İDARENİN SORUMLULUĞU

Afetlerden dolayı idarenin sorumluluğu iki aşamada ele alınarak incelenebilir. İlki; idarenin afetler meydana gelmeden önceki, afet öncesi görevlerini kapsayan "risk yönetimi aşamasında idarenin sorumluluğu"; ikincisi ise idarenin afetler meydana geldikten sonraki, yani afet sırası ve sonrasındaki görevlerini içine alan "kriz yönetimi aşamasında idarenin sorumluluğu" dur. Afetler, toplum üzerinde yarattıkları can ve mal kayıpları ile psikolojik hasar gibi olumsuzluklar nedeniyle, hem dünya hem de ülke gündemini sürekli meşgul etmekte ve afetin büyüklüğü afetten etkilenen kişilerin sayısı ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla, yoğun nüfuslu kentlerde afetler, çok daha yüksek oranda maddi ve manevi kayıplara sebep olmaktadır (Adak, 2000:183).

Bu durum, her ne kadar kentin ve kentte yaşayanların afetlere hazırlıklı olmamalarının bir sonucu olarak görülmekte ise de, bu aşamada afet gibi beklenmedik bir anda ortaya çıkan olumsuz bir durumla mücadele etme gücünü etkileyen etmenlerin incelenmesi ve kayıplar yaşanmadan önce müdahale edilerek afetlerle mücadele etme gücünün sağlanması son derece önemlidir. Afet sırası ve sonrasında ortaya çıkan sorunların ve kayıpların büyüklüğü ve kendini gösterme şekli, her kentte farklı olduğundan, bunu içselleştiren, buna karşı

önlemler alan ve çözümler üreten yerel ve merkezi idareler bu alandaki zayıf yönlerine yoğunlaşarak, özellikle afet sonrası hızlı bir şekilde eski duruma dönmeye yönelik çalışmalara ağırlık vermelidirler(Hayrulloğlu vd., 2018:293).

İdare, gerçekleşme ihtimali olan tehlikeleri önceden belirleyip gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. İdarenin dinamik ve fonksiyonel olabilmesi, öncelikle topluma ilişkin olarak genel hayatı etkileyen tehlikelerden korunmaya ve kaçınmaya ilişkin pratik çözümler üretmiş olmasına bağlıdır. Bunun yanında kendi yapısı ve işleyişini de afetlerin etkileriyle baş edebilecek biçimde düzenlemesi gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan ve yüksek deprem riskine sahip olan ülkemizde, afet öncesi risk azaltma çalışmalarının iyi yürütülememesi ve afetlerden koruyucu yasal düzenlemelerin yapılamaması nedeniyle, meydana gelen can ve mal kayıplarından idarenin sorumlu olduğu düşünülerek, 1999 yılında meydana gelen depremler sonrası tazminat talebiyle açılan yüzlerce tazminat davası olmasının, afet yönetimi tarihinde bir ilk olduğu söylenebilir. Danıştay önüne gelen uyuşmazlıkta “ ...Yapının deprem nedeniyle ağır hasar görerek yıkıldığı ve enkaz altında davacının eş ve iki çocuğunun kalarak vefat ettiği, davalı belediyece ara kararına verilen yanıtta davacının kiracı olarak oturmakta olduğu konutun bulunduğu binaya ilişkin işlem dosyasına rastlanılmadığının belirtildiğinin görüldüğü, binanın ruhsat almaksızın kaçak olarak yapıldığı, anılan idarece gerek yapının inşası aşamasında, gerek daha sonraki aşamalarda yapıya ilişkin olarak herhangi bir tespit ve denetim yapılmadığı, yıkılan binanın kaçak olarak inşa edilirken, hatalı malzeme ve işçilik kullanılması sonucu deprem sonrasında yıkıldığı kanaatine varıldığı, yasaların vermiş olduğu denetim ve gözetim görevlerini yerine getirmeyen davalı belediyenin zararın meydana gelmesinde %100 oranında kusurlu olduğu” gerekçeleriyle davalı belediyece bozma istemiyle yapılan temyiz talebi yerinde görülünce ilk derece mahkemesi kararının onanmasına ve temyiz isteminin reddine karar vermiştir.

Bir yerin fen, sağlık ve çevre koşulları gereğince yaşamaya ve yerleşime elverişli duruma getirilmesiyle ilgili iş ve işlemlerin bütünü oluşturulan, aynı zamanda planlama, inşaa ve denetim gibi kamusal yetkilerle idarenin teknik ve hukuki işlevini yerine getiren imar hukuku, idareye bir takım görev ve yetkiler vermektedir. İdare, bu görev ve yetkiler kapsamında tüm diğer hakların öncülü konumunda olan, Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen yaşam hakkını korumakla, yetki alanında yer alan fertlerden hiç birinin

hayatına bilerek, isteyerek ve ayrıca hukuksuz bir şekilde son vermemekle yükümlüdür. Ayrıca, yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını kamusal makamların yanı sıra, hem diğer bireylerin hem de kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı da koruma yükümlülüğü altındadır². Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'ne 2012 yılında 2012/752469 başvuru numarasıyla yapılmış olan bireysel başvuruda; başvurucular, yakınlarının 9 Kasım 2011'de Van ilinde meydana gelen depremde otel enkazında kalarak vefat ettiğini ve hukuk yollarına başvurmalarına rağmen sonuç alamadıklarını belirterek, yaşam hakkının ve hak arama hürriyetinin ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir.

Mahkeme, yapmış olduğu inceleme neticesinde, ilk olarak ülkemizdeki yasal düzenlemelerde, bir afetin meydana gelmesinden sonra yapılacak kurtarma, yaralıları tedavi, barınma, ölüleri gömme, yangınları söndürme, yıkıntıları temizleme ve felaketzedeleri iâşe gibi hususlarda uygulanmak üzere görev ve görevlileri tayin etme ve toplanma yerlerini tespit eden bir programın valiliklerce düzenleneceği, bu programların uygulanmasının valiliklerce kurulacak kurtarma ve yardım komitelerince sağlanacağını belirlenmiştir. Ardından deprem afetinin gerçekleşmesi sonrasında tehlikeli durumu ve binaların gördüğü hasar bakımından yıktırılması ve boşaltılması gerekenler hakkında, o il ve ilçenin en büyük mülki amirine durumun rapor edilmesi ve bu makamlarca bu tür binaların derhal boşaltılmasının sağlanmasının gerektiği, lüzumu halinde yapılarda meydana gelen hasarı tespit etmek üzere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın isteği üzerine diğer bakanlık, kurum ve kuruluşlar, mahalli idareler, üniversiteler ve meslek odaları, konusunda deneyimli yeteri kadar inşaat mühendisi ve/veya mimarını hasar tespit çalışmalarında derhal görevlendirmekle yükümlü olduğunun kurala bağlandığını tespit etmiştir.

İlk tespitin ardından; heyelan, kaya düşmesi ve deprem gibi afetlerde, tehlikenin devamı veya tekrarı ihtimali üzerine boşaltılan binaların tehlikeye karşı kesin tedbir alınıncaya kadar işgaline veya hasara uğrayanların tamirine müsaade edilemeyeceği, tedbir alınamayacağına karar verildiği takdirde tehlikeli mahal içindeki binaların, yukarıdaki esaslar dâhilinde yıktırılması gerektiği, yine bu düzenlemelerde bunun bir yükümlülük olarak belirlendiğine ilişkin bir

². Aynı Yönde; "Devlet, bireyin maddi ve manevi varlığını tüm tehlikelerden, tehditten ve şiddetten korumakla yükümlüdür" AYM, 06.01.2011, E.2010/58, K.2011/8.

değerlendirme yapmıştır. Ayrıca, devletin sorumluluğunu gerektirebilecek şartlar altında can kaybının yaşandığı durumlarda Anayasa'nın 17. maddesi'nin, devlete, elindeki tüm imkanları kullanarak, yaşam hakkını korumak için oluşturulmuş olan yasal ve idari çerçevenin gereği gibi uygulanmasını ve bu hakka yönelik ihlallerin durdurularak cezalandırılmasını sağlayacak etkili idari ve yargısal tedbirleri alma görevi yüklediğini ve bu yükümlülüğün, kamusal olup olmadığına bakılmaksızın, yaşam hakkının tehlikeye girebileceği her türlü faaliyet açısından geçerli olduğunu kararında vurgulamıştır. Tüm bu gerekçelerle, Anayasa Mahkemesi; depremde ölenin yakınları tarafından yapılan bireysel başvuruya ilişkin olarak, “yaşam hakkının usuli boyutunun ihlal edildiği ve manevi tazminat ödenmesi” gerektiği yönünde ihlal kararı vermiştir.

Uluslararası boyutta, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarına bakıldığında ise, bu konuda verilen kararların başında Öner Yıldız V. Türkiye Kararı (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/>, *Erişim Tarihi 09.05.2019*) gelmektedir. Mahkeme, 1993 yılında İstanbul-Ümraniye belediye çöplüğü deposunda meydana gelen metan gazı patlaması sonucu ailelerinden 13 ferdinin ölmesi ve mallarının zarara uğraması nedeniyle devlet makamlarını sorumlu tuttıkları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 2,8 ve 13.maddeleri ve 1 nolu Protokolün 1. maddesinin ihlali ve Sözleşmenin 6/1 maddesine uygun idari işlemin yürütülmediği gerekçeleriyle 1999 yılında yapılan başvuruda; Sözleşmenin yaşam hakkını düzenleyen 2.maddesi bağlamında, çöp merkezlerinin işletimi gibi teknik bir alan söz konusu olduğunda, risk teşkil eden çöp alanlarının kontrolünden devletin idari ve yerel birimlerinin sorumlu olduklarını, ayrıca milli makamların başvuru sahibinin bir çöplüğün yakınına gelmesini hiçbir zaman cesaretlendirmese de, bütün göstergelere göre bunları caydıracak tedbire de girişmemiş olduğunun ve resmi makamların metan gazı sıkışması hususunda bilgi sahibi olmasına rağmen, bu kişileri tahliye etmediğinin tespitini yapmıştır(Cengiz, 2011:394).

Mahkeme, yaşam hakkına karşı bir tehdit oluşturan riskleri önleyici bir idari yapı oluşturularak insan hayatına zarar verme potansiyeline sahip olan tehlikeli faaliyetlere ilişkin düzenlemeler yapılmasının önemli bir yere sahip olduğu ve gerektiğinde devletin bu nitelikteki faaliyetleri denetlemesi, güvenliği sağlaması ve risklere karşı tehlike içinde olanları korumak amacıyla herkesi pratik önlemler almaya zorlaması gerektiğine, bu gerekçelerle yaşam hakkını düzenleyen sözleşmenin 2.maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir (Kızılyel, 2014:280).

İdare yani devlet, vatandaşlarının yaşam hakkını korumakla yükümlü olduğundan, yaşam hakkını tehdit etme potansiyeline sahip olan yerlere yerleşime izin vermemeli veya alacağı çok çeşitli ve sıkı tedbirlerle bu hakkı güvence altına alarak kontrollü bir şekilde yerleşme imkanı sağlamalıdır. Bu nedenle, idarenin, dere yatağı, heyelan bölgesi, taşkın bölgesi, depreme ve diğer afetlere maruz bölgelerde mevzuattan kaynaklanan gözetim ve denetim ödevi bulunmaktadır. Bu konudaki en küçük bir ihmalin bile idarenin sorumluluğunu gerektirdiği yargı kararlarıyla kabul edilmektedir(Akıncı, 2017:601). Şöyle ki, Danıştay'ın önüne gelen; şiddetli yağın yağmur sonrasında aniden oluşan su baskını sebebiyle maruz kaldığını iddia ettiği maddi nitelikteki zararlarının yasal faiziyle birlikte idarece ödenmesi istemiyle açılan tazminat davasında, yerel mahkeme mevsiminde yağın yağmurlara kıyasla normalin çok üzerinde yağmış olan yağmurların, ilk olarak "şiddetli yağış" özelliğine sahip olduğuna, sonrasında durumun mücbir sebebin unsurlarını taşıdığına ve idarenin bu yüzden meydana gelen zararlardan sorumlu tutulmasının mümkün olmadığına ilişkin yaptığı tespit sonucunda davanın reddi kararı vermiştir. Kararın hukuka aykırı olduğu öne sürülerek davacı tarafından Danıştay'da temyiz edilmiştir(D.10.D., 28.05.2012, tarih ve E 2012/820, K 2012/2581, <http://www.kazanci.com>. Erişim Tarihi: 09.09.2019).

Danıştay'ın kusur oranına bakılmaksızın idarenin tazminatla sorumlu olduğuna hükmettiği kararlarının yanı sıra; idarenin, bilimsel ve teknik verilerden hareketle heyelan tehlikesi olan bir yere yapı yapılarak yerleşmeye ve yaşamsal aktivitelere izin vermemesi ya da alınması gereken tedbirleri alarak kontrollü bir şekilde izin vermesinin gerekli olduğuna, heyelan tehlikesi olan bir yere yapı yapılmasına izin verildikten sonra buranın tahliye edilmesinin bile, idarenin hizmet kusuru olarak değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin kararları da mevcuttur. Bu bağlamda, Danıştay her olayın özelliğini dikkate alarak gerekli incelemeleri ve araştırmaları yaparak idarenin sorumlu olup olmadığına karar vermektedir.

Devletin, negatif bir yükümlülük olarak, yetki alanında bulunan hiçbir bireyin yaşamına kasıtlı ve hukuka aykırı olarak son vermeme, bunun yanı sıra, pozitif bir yükümlülük olarak, yine yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını gerek kamusal makamların, gerek diğer bireylerin, gerekse kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı koruma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu bağlamda, devlet doğal afet nedeniyle oluşan riskleri bertaraf etmek için gerekli ve yeterli önlemleri almak ve doğal afet riski nedeniyle vatandaşların yaşamını korumak hususunda da

pozitif bir yükümlülük altındadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2. maddesi'nde güvence altına alınmış olan yaşam hakkı en temel insan hakkıdır ve yaşam hakkını koruma yükümlülüğünün derecesi, yaşam hakkına yönelik risklerin kamusal makamlarca ne derece öngörülebilir ve öngörülemezliği ile doğrudan bağlantılıdır.

Afetin meydana gelmesi durumunda, yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı bağlamında devletin sorumluluğunun kapsamını tayin edecek ölçütler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin özellikle "Budayeva" kararında ortaya konulmuştur. Mahkeme'ye göre, devletin doğrudan doğruya kendisinin yetkisi ve kontrolü altında yürüttüğü zarara yol açma ihtimali yüksek olan faaliyetleri esnasında devletin makamlarınca sergilenen ihmali davranışlarla oluşan ölümler arasında uygun illiyet bağının kurulması halinde Sözleşmeyle güvence altına alınmış olan yaşam hakkı ihlal edilmiş demektir. Ayrıca, AİHM, devletin sorumluluğu ve denetimi altında yürütülen tehlikeli faaliyetler sırasında meydana gelen can ve mal kayıplarında yaşam hakkı ihlali ile mülkiyet hakkı ihlalinin aynı sorumluluk ve illiyet bağı standardı ile belirleneceği kanaatindedir. Bu kanaatte olmasına rağmen, toprak kayması sonucu yakınlarını kaybeden kişilerin yapmış olduğu bu başvuruya ilgili olarak, Mahkeme, devletin yaşam hakkını korumak amacıyla gerektiğinde afete maruz bölgede kolluk tedbiri alarak yerleşime engel olma, yerleşimi yasaklama ve sosyal devletin gerekleri bakımından bir takım tedbirler alarak afet tehlikesini ortadan kaldırmakla yükümlü olduğunu; bunu yapmadığı takdirde ise, cezai ve mali sorumluluğunun olacağını kabul etmektedir.

3- KRİZ YÖNETİMİ AŞAMASINDA İDARENİN SORUMLULUĞU

Kriz dönemleri, toplumda büyük değişimlerin yaşandığı dönemlerdir. Yaşanan bu değişimler, hem toplumda bir arada yaşayan insanlar yani yönetilenler hem de idare yani yönetenler üzerinde farklı etkiler bırakmaktadır. Krizler, idarece önceden planlanmamış bir değişim ortaya çıkarmakta ve idareyi mevcut yönetim ve tecrübelerin dışına çıkmaya zorlamaktadır. Krizle birlikte insanların korku, stres ve kaygıları artmakta, büyük sıkıntılar baş göstermeye başlamaktadır. Ayrıca, acil ve etkili karar alma yükümlülüğüyle karşı karşıya kalan idare açısından planlanmamış değişiklikler yapma ve programlanmamış faaliyetleri yönetme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece kriz yönetimi sürecinde, olayların akışının bir an önce denetim altına alınması, yürütmenin kolaylaştırılması ve karar mekanizmasının daha hızlı işlemesi amacıyla yönetimin daha merkezi

bir yapıya kavuşturulması; yani yetki devirlerinin azaltılması ve yetkilerin yönetimin en üstünde yoğunlaştığı bir sistemin uygulanması kaçınılmaz hale gelmektedir(Alağaçlı, 2006:60).

Olağanüstü dönemler olan kriz dönemlerinden, mümkün olduğunca az etkilenmenin ve bu zor durumdan en kısa sürede çıkmanın yolu başarılı bir kriz yönetiminden geçmektedir. İşte, krize hazır olmak ya da kriz meydana geldiğinde krizi yönetebilmek idarede bulunması gereken önemli bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Krizi yönetme yeteneğine sahip olmayan örgütlerin, ayakta kalmaları pek mümkün değildir. Devlet bir örgüt olarak, toplumların neredeyse tüm faaliyetlerine yön veren, toplumda yer alan tüm örgütlerin üstünde bulunan ve onları etkisi altına alan en üst teşkilattır. Bütün örgütler gibi devlet denilen örgütün de isleyişi doğrudan bünyesinde yer alan yöneticilerin, yöneticilik becerilerine sahip olup olmadıklarıyla ilişkilidir. İşte, bu nedenle devlet, krizleri yönetme konusunda yetenekli olmalıdır. “*Kriz durumu yönetimin krizine dönüşmeden; yönetim, krizi yönetmelidir*”(Demirtaş, 2000, s.353) çok yerinde bir tespit olarak burada zikredilebilir.

Afetlerin neden olduğu öncelikli zararlar can ve mal kayıpları olmakla birlikte, ilerleyen zamanlarda can ve mal kayıplarına bağlı olarak ortaya çıkma ihtimali bulunan fiziksel ve ruhsal zararlar da son derece önemlidir. Yalnızca afete doğrudan maruz kalan insanlar değil, afetzedelerin aileleri ve yakın çevreleri, afetzedelere yardım eden kişiler ile yaşanan bu olaya medya aracılığıyla tanık olan kişiler dahi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu aşamada, güvenli yaşam bilinci ve afet bilincinin oluşturulmasında, yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Afet bilincinin toplumun her kesimine yaygınlaştırılması, risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme dönemleri için gerekli eğitimin verilmesi ve becerilerin geliştirilmesi yoluyla toplumun afetlerle mücadele kapasitesinin artırılması son derece önemlidir(<http://dergipark.ulakbim.gov.tr>, Erişim Tarihi: 23.09.2019).

Afetler yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de meydana gelmektedir. Ancak, gelişmiş ülkelerde meydana gelen afetler sonrası oluşan can kayıplarının diğer ülkelere göre daha az olmasının sebepleri, gelişmiş ülkelerin zenginliğin vermiş olduğu imkanlarla daha kaliteli binalar inşa etmeleri, altyapı çalışmalarını başarılı bir şekilde gerçekleştirmeleri ve meydana gelen afet sonrası daha koordineli bir şekilde acil yardım hizmetleri sunabilmeleri olarak sıralanabilir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin kurumsal yapılarının afetler sonucu meydana gelen ölümleri etkileyebildiği de bir gerçektir. Şöyle ki, siyasi kurumları daha kapsayıcı olan

hükümetlerde, hükümetlerin hem seçim sandığında hem de yasal yollarla hesap vermesi gerektiği bilincini taşıması sebebiyle, afetleri önleyici veya yaşanmış olan afetlerin etkilerini azaltıcı harcamalar yapmanın ne denli önemli olduğunun farkında olarak, çalışmalarına yön vermektedirler. Buna ilaveten, depreme dayanıklı yapı denetim yasaları çıkarmak ya da sellerin oluşmasını önlemek için dere yataklarına yerleşimi engelleyici düzenlemeler yapmak gibi afetlerden koruyucu düzenlemelere de imza atılması yoluyla can ve mal kayıplarının önlenmesi ya da en aza indirilmesi mümkün olmaktadır(Gür, 2016:319).

Danıştay önüne gelen uyuşmazlıkta “ yapının deprem nedeniyle ağır hasar öngörerek yıkıldığı ve enkaz altında davacının eş ve iki çocuğunun kalarak vefat ettiği, davalı belediyece ara kararına verilen yanıtta davacının kiracı olarak oturmakta olduğu konutun bulunduğu binaya ilişkin işlem dosyasına rastlanılmadığının belirtildiğinin görüldüğü, binanın ruhsat almaksızın kaçak olarak yapıldığı, anılan idarece gerek yapının inşaatı aşamasında, gerek daha sonraki aşamalarda yapıya ilişkin olarak herhangi bir tespit ve denetim yapılmadığı, yıkılan binanın kaçak olarak inşaa edilirken, hatalı malzeme ve işçilik kullanılması sonucu deprem sonrasında yıkıldığı kanaatine varıldığı, yasaların vermiş olduğu denetim ve gözetim görevlerini yerine getirmeyen davalı belediyenin zararın meydana gelmesinde %100 oranında kusurlu olduğu” gerekçeleriyle davalı belediyece bozma istemiyle yapılan temyiz talebini yerinde görmeyerek, yerel mahkeme kararının onanmasına ve temyiz isteminin reddine karar vermiştir(D.11.D., 30.04.2004 Tarih ve E. 2001/45502, K. 2004/2026, <http://www.kazanci.com>, Erişim Tarihi: 27.09.2019).

Danıştay’ın, idarenin üzerine düşen kamu hizmetlerini yerine getirmeyerek hareketsiz kalması durumunu hizmet kusuru hallerinden hizmetin hiç işlememesi olarak değerlendirerek, kişilerin uğradıkları zararların idare tarafından tazmin edilmesi yolunu işlettiği ve idareyi tazminata mahkum ettiği bu ve buna benzer kararlarının(15.04.2014 T., 2013/6954 E., 2014/3101 K.; 13.05.2015 T., 2014/9625 K., 2015/3013 E., Akıncı, 2017, s.633 ve s.644), idarelerin bu hususa ilişkin gerekli tedbirleri alarak sorumluluktan kurtulmak adına daha dikkatli ve tedbirli hareket etmeleri açısından yol gösterici ve caydırıcı bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Danıştay’ın ihlal

kararları idarenin harekete geçmesi açısından son derece önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır³.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına bakıldığında, Mahkeme, doğa kaynaklı afetlerle ilgili olarak, öncelikle meydana gelen afetin yakınlığının teşhis edilebilir olup olmadığına, daha sonra ise, meydana gelen afetin insanların iskan edildiği yerleşim alanını yeniden etkileyip etkilemediğine bakarak bir değerlendirmede bulunmaktadır. Mahkeme'ye göre, devletin sorumluluğunun kapsamı, belirli durumlarda yaşam hakkına yönelik tehdidin kaynağına ve yaşam hakkına yönelik riskin hafifletilebilir olup olmadığına bağlı olmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi' nin doğal afet riski ile ilgili olarak bireylerin uğradığı zarar ve kayıpların tazmini noktasında sosyal devlet ilkesini, yaşam hakkı bağlamında irdeleyen M. Özel ve Diğerleri/ Türkiye kararı⁴ nda; başvurular, depremin ardından acil yardım çalışmalarının düzenlenmesindeki eksikliklerden ve valilik tarafından öngörülen bir "afet planının" bulunmamasından yakınarak idarenin ağır kusurunun söz konusu olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca, acil yardım çalışmalarının ivedi ve etkin bir şekilde yürütülmediği, özellikle göçük altında kalan kişilere yönelik arama çalışmalarının, ancak afetin üzerinden birkaç saat sonra geçtikten sonra yürütülebildiğini, ölü ve yaralılara ilişkin bir listenin düzenlenemediğini ve yaralıların hastaneye götürülmediğini iddia etmektedirler. Başvurucular, idarenin afetlerle baş etmek için önceden hazırlıklı olmamasının ölenlerin sayısını arttırdığına da dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda başvurucular, 17 Ağustos 1999 tarihli Marmara depremi sırasında yapıların bulunduğu bölgenin afet bölgesi olduğu dikkate alınmaksızın imar planlarında yapılan değişiklikler nedeniyle, yakınlarının hayatını kaybettiğini ileri sürmekte, diğer yandan doğal bir afetin söz konusu olduğu kabul edilerek, sorumlu olduğu

³ İhlal Kararlarının yanı sıra; “ *Deprem esnasında yakını göçük altında kalan davacının, idarenin arama-kurtarma faaliyetlerini gerektiği gibi yerine getirmemesi nedeniyle açtığı tazminat davasında, mahkeme idarenin kusurlu olmadığına karar vermiştir. Bunun üzerine karar davacı tarafından temyiz edilmiştir. Danıştay “depremin şiddeti, etkilediği alan, deprem sonrası oluşan zararın diğer kamu hizmetlerini de etkilediği ve idarenin bir kusurunun tespit edilemediği”* gerekçesiyle temyiz istemini reddetmiştir.

⁴ Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Daire Başkanlığı., Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İkinci Bölüm, M. Özel ve Diğerleri/Türkiye davası(Başvuru No. 14350/05, 15245/05 ve 16051/05).

düşünülen kişiler hakkında herhangi bir soruşturma yürütülmediğinden bahisle yakınlarının yaşam hakkının ihlal edildiğini iddia etmektedirler. Mahkeme, Sözleşme'nin 2. maddesinin, devlete yalnızca, kasten ölüme sebebiyet verilmesini engelleme zorunluluğu getirmediğini, aynı zamanda, kendi yargı yetkisi altında bulunan kişilerin hayatını korumaya yönelik gerekli tüm tedbirlerin alınması yükümlülüğünü de yüklediğini hatırlatmaktadır. Mahkeme, bu yükümlülüğün, kamuya özgü olan ya da olmayan her türlü faaliyet bağlamında geçerli olduğu şeklinde yorumlanması gerekse bile, yaşam hakkının doğal bir afet ile tehdit edilmesi durumunda da geçerli olduğunu hatırlatmaktadır. (Yukarıda anılan, Budayeva Kararı)

Mahkeme, 17 Kasım 2015 tarihinde; doğal tehlikelere ilişkin olarak, devlete atfedilen pozitif yükümlülüklerin kapsamının tehdidin kaynağına ve riskleri azaltabilecek nitelikteki tedbirlere bağlı olduğunu belirttiikten sonra, bu yükümlülüklerin, yakın olan ve açıkça belirlenebilir nitelikteki tehlikelerin ve özellikle de yerleşim alanlarını etkileyen ve tekrar eden afetlerin söz konusu olduğu durumlarda geçerli olduğunu açıkça ifade etmiştir. Böylelikle, insan hayatı bakımından derin etkilere yol açan doğa kaynaklı afetlerin meydana geldiği durumlarda, Sözleşme'nin 2. maddesinin uygulanabilir olduğu ve devletin sorumluluğunun söz konusu olduğu kabul edilmiştir. Mahkeme, başvurunun, ulusal mahkemeler tarafından yürütülen ceza davasıyla ilgili olması nedeniyle, usul yönünden, başvuranların yakınlarının ölümüne ilişkin olarak, Sözleşme'nin 2. maddesi bağlamındaki şikâyetle ilgili kısmının kabul edilebilir olduğuna ve Sözleşme'nin 2. maddesinin usul yönünden ihlal edildiğine karar vermiştir⁵.

Ülke genelinde sağlıklı ve dengeli bir yerleşme düzeni kurmak, insan gücü ve teknolojinin yanı sıra doğal kaynaklardan da doğru bir şekilde faydalanmak ve kalkınmayı planlı bir şekilde gerçekleştirebilmek, toplumun krizlerden korunması açısından son derece önemlidir. Bu sistemin doğru bir şekilde kurulamaması, kişileri farklı çözüm arayışlarına itmekte ve bu aşamada karşımıza en önemli sorun olarak gecekondulaşma çıkmaktadır. Artan kentleşmeyle beraber konut ihtiyacının da artması, özellikle, büyük kentlerde nüfus artışına paralel olarak devletin, artan nüfusun barınma ihtiyacını

⁵ AIHM, M. Özel ve Diğerleri/ Türkiye davası (Başvuru No. 14350/05, 15245/05 ve 16051/05), Saraç, F., 17 Ağustos Depremine 19. Yılı ve İmar Barışı, Kamu Yararını Savunma Derneği, <http://kamuyarari.org.tr/Kamu%20Yarar%C4%B1na%20Makale%20ve%20Bilgilendirmeler>, Erişim Tarihi: 04.04.2019; Aynı doğrultuda: Kolyadenko ve Diğerleri v. Rusya Kararı.

karşılama yönelik yeterli bir sosyal politika izleyememesi neticesinde, düşük gelirli vatandaşların, gecekondulaşma yoluyla barınma ihtiyaçlarını karşılamaları söz konusu olmuştur(Kaplan,2004:24-37). Bu noktada devlet, gecekondulaşmanın ve yaratacağı sorunların önlenmesi, dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşamın sürdürülmesinin tam anlamıyla temini için 1982 Anayasası m.5 ve m.23, m.56/1, m.57 ve m.65 hükümleri çerçevesinde gerekli tedbirleri alarak üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir.

Anayasa'nın 5. maddesi⁶ devletin temel amaç ve görevlerini; 23.maddesi⁷ sağlıklı ve düzenli kentleşmenin sağlanmasını düzenlerken; Anayasa'nın "Sosyal, Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlıklı 56/1 hükmü, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğuna vurgu yapmakta ve devlete bu konuda açık bir ödev yüklemektedir. Anayasa'nın 57.maddesi⁸ konut hakkını düzenlerken, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını koruyan bir planlama anlayışını öne çıkarmakta⁵⁰³; 65.maddesi ise, devletin sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri de gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceğini düzenlemektedir.

Anayasa Mahkemesi'ne göre; devlete Anayasayla verilen görevlerin yaşama geçirilmesi bakımından, imar mevzuatıyla getirilen düzenlemelerin bütünlüğü büyük önem taşımaktadır. Özellikle Anayasa'nın 5., 56. ve 57. maddeleri ile devlete verilen görevlerin hukuksal düzenlemelerle yaşama geçirileceğinden kuşku bulunmamakta ve bu görevlerin hukuk çatısı altında yerine getirilmesi, belli bir plan ve program çerçevesinde gözetilip denetlenmesi icap etmektedir. Mahkemeye göre, Anayasa'da yer alan

⁶ Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."

⁷ Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak;... amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir...."

⁸ Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözetilen bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler."

“sağlıklı ve dengeli çevre” kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önleildiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş yerleşme ve güvenli yapılaşmanın da gireceği kuşkusuzdur (AYM, 2010/75 E., 2011/150 K., 03.11.2011 K., R.G., 14.02.2012 Tarih ve 28204 Sayı, www.kazanci.com. Erişim Tarihi: 25.10.2019).

Hem bireylerin yerleşim hürriyetlerinin ihlal edilmemesi hem de konut hakkının devlet tarafından tam anlamıyla temin edilebilmesi için, afet riski altındaki alanlarda sağlıklı ve planlı bir kentleşmenin sağlanması amacıyla kentsel dönüşüm uygulamalarının hayata geçirilmesi hızlandırılmıştır (Kaplan,2004:46). İdarenin; dere yatağı, heyelan bölgesi, taşkın bölgesi, depreme ve diğer afetlere maruz bölgelerde yerleşime izin vermemek ya da alacağı çok sıkı tedbirlerle kontrollü yerleşme imkanı sağlamak gibi ulusal ve uluslararası mevzuattan kaynaklanan gözetim ve denetim görevi söz konusudur. Bu noktadaki en küçük ihmalin bile idarenin sorumluluğuna yol açacağı yargı kararlarıyla kabul edilmektedir. Bu bağlamda, devlete düşen görevler ve kentsel dönüşüm uygulamaları kapsamında idare, birtakım idari işlem ve eylemler gerçekleştirmektedir. Bu işlem ve eylemler sonucunda birden fazla hukuki uyuşmazlık ortaya çıkmakta ve bu uyuşmazlıkların sorumluluğa yol açması söz konusu olmaktadır (Çaptuğ, s.171). İdarenin sorumluluğu için idarenin, hukuka aykırı bir işlem veya eyleminin olması ve bunların ortaya bir zarar çıkarması gerekir. Örneğin; riskli olduğu tespit edilen bir binanın yıkım çalışmaları sırasında, gerekli önlemlerin alınmaması nedeniyle yıkılmaması gereken binanın da zarar görmesi ya da yıkılması durumunda bina sahibi, zararının tazminini kusur sorumluluğu esasına dayanarak talep edebilecektir (Yerebatmaz,, 2013:251-253).

İdarenin bu aşamada gerekli güvenlik önlemlerini alarak, yıkılması planlanan binanın insanlara ve diğer binalara zarar vermemesini sağlaması şarttır. Hizmetin hiç işlememesi, geç ya da kötü işlemesi gibi hizmet kusuru hallerinin kentsel dönüşüm uygulamaları açısından da geçerli ve uygulanabilir olduğu, idarenin gerekli ve yeterli önlemleri almaması halinde sorumluluğu yoluna gidileceği ortadadır. Aynı şekilde, idarenin alması gereken tedbirleri hiç almaması ya da gerekli tedbirleri almış olsa da bu tedbirlerin yetersiz olması da ihtimal dahilindedir. Ayrıca ilgili alanlarda kentsel dönüşüm uygulamalarından birini tercih ederken ya da mevzuat hükümlerine dayanarak riskli alanlar tespit edilirken idarenin bir takım hukuki yanlışlık ve hataları nedeniyle zararlar ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda da idarenin hizmet kusuruna dayanan sorumluluğu söz konusu olabilecektir (Kaplan,2004:110).

4- MÜCBİR SEBEP BAĞLAMINDA İDARENİN SORUMLULUĞU

4.1. Genel Olarak

İdarenin kendi eylem ve işlemlerinden doğan sorumluluğu bağlamında, hizmet kusurunun söz konusu olduğu durumlarda, kusur oranında sorumluluğu söz konusu olmaktadır. İdarenin eylem ve işlemleri dışında meydana gelen başka bir olay, bir zararın ortaya çıkmasına kısmen veya tamamen sebep olmuş ya da ortaya çıkan zararın artmasına neden olmuşsa, idarenin tazmin sorumluluğunun tamamen ya da kısmen ortadan kalkması mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, idarenin tazmin sorumluluğunu kısmen veya tamamen ortadan kaldıran, ortaya çıkan zararlar idarenin eylem ve işlemleri arasındaki illiyet bağını etkileyen ve zararın oluşmasına ya da artmasına neden oldukları oranda idarenin mali sorumluluğunu azaltan; mücbir sebep hali ele alınacaktır. Ancak idarenin gün geçtikçe daha da güçlenmesi ve teknolojinin ilerlemesiyle beraber, sorumluluğun ortadan kalktığı durumlar giderek azalmaktadır (Yıldırım, 2019:23). Aşağıda Danıştay kararlarında da irdeleneceği üzere, özellikle depremler nedeniyle oluşan zararlar açısından verilen kararlarda bu durum görülmektedir.

Mücbir sebep; meydana gelen zararlar, zarara neden olan işlem veya eylem arasındaki illiyet bağını kesen, borcun yerine getirilmesini imkansızlaştıran (Gözübüyük, 1977, s.166) ve dolayısıyla idarenin sorumluluğunu ortadan kaldıran bir durumdur. Mücbir sebebi teşkil eden olay, doğal, sosyal veya hukukî olabileceği gibi, insana bağlı (beşerî) bir olay ya da bir davranış da olabilir. Örneğin, deprem, fırtına, sel, heyelan, yıldırım düşmesi gibi olaylar doğal olaylardır. Savaş, darbe, isyan gibi olaylar beşerî yani insana bağlı olaylardır. Politik amaçlı genel grev ya da sınırların kapatılması gibi olaylar ise, hukukî olaylara örnek olarak verilebilir (Eren, 1975:177). Mücbir sebep; “*yer sarsıntısı, feyzazan, ihtilal gibi evvelden takdir ve tahmini kabil olmayan, menşei tabii içtimai veya hukuki olması itibariyle failin dışında kalan yani hakiki veya hükmi şahsın irade ve fiilinin tamamen bulunmayan hadiselerdir*” (Onar, 1966:1719). Danıştay kararlarında da mücbir sebebin tanımı öğretilerdeki tanımdan çok farklı bir şekilde yapılmış değildir (DDDGGK, 17.12.2009 tarih ve E.2008/11, K.2009/3108: Akıncı, 2017, s.654)

Her ne kadar mücbir sebep oluşturan olayların birçoğu aynı zamanda olağanüstü olaylar olsa da, bu durum mücbir sebep olayının mutlaka olağanüstü nitelikte olmasını gerektirmez. Diğer bir deyişle, bir olayın olağanüstü bir nitelik taşıması, mücbir sebebin kurucu

unsurları arasında yer almamaktadır. Çünkü bir olayın olağanüstülüğü tek başına o olayı öngörülemez ve önlenemez hale getirebilecek bir özelliğe sahip değildir. Bu nedenle mücbir sebep doğuran olayın olağanüstü olmayan, fakat aniden meydana gelen bir olay olması da mümkündür. Örneğin, grev gibi bazı olaylar vardır ki olağanüstü nitelikte değildirler. Ancak bu tür olayların mücbir sebep oluşturduklarından hiç kimsenin şüphesi yoktur. Diğer yandan, öyle olaylar vardır ki, mücbir sebep oluşturmaları söz konusu değildir. Çünkü bu olaylar he ne kadar öngörülemez nitelikte olsalar da tabiatları gereği önlenebilir yani karşı konulabilir özelliktedirler. Bu tür olayların mücbir sebep olarak kabul edilmemesini gerektiren şey, olayın olağanüstü bir durumda olmaması değil önlenabilir tabiatı olmasıdır. Örneğin, hiç kar yağmayan bir bölgeye kar yağması olağanüstü nitelikte bir olay olarak kabul edilse de, bu olayın halin icaplarına göre alınacak çeşitli tedbirlerle zararlı etkilerinin önlenmesi mümkün olmaktadır. Özetle, mücbir sebebin varlığı için, olayın ilk başta dışsal bir nitelikte olması sonrasında öngörülemeyen (sezilemeyen) ve önlenemeyen (karşı konulamayan) bir tabiatı olması gerekli ve yeterlidir(Gözübüyük,1977:76-77).

Mücbir sebebin unsurları; “dışsallık”, “öngörülemezlik” (sezilemezlik) ve “önlenemezlik” (karşı konulamazlık) olarak sıralanabilir. Bu unsurları taşımak şartıyla deprem, şiddetli fırtına, sel/taşkın, heyelan, kaya ve çığ düşmesi gibi afetler mücbir sebep olarak değerlendirilebilir. İdari yargı, zarara neden olan mücbir sebeplerin söz konusu olması durumunda, zararın artan kısmında idarenin kusurunun var olup olmadığını araştırmakta ve ona göre karar vermektedir.

4.2. Mücbir Sebebin Unsurları

Mücbir sebebin ilk unsuru dışsallıktır. Genel anlamda mücbir sebep sayılan olay, tamamen idarenin faaliyetleri ve iradesi dışında gerçekleşen bir olaydır. Mücbir sebep olarak kabul edilen olayın neden olduğu zarar yüzünden, idare tutum ve davranışlarıyla zararın artmasına neden olmamışsa, hem kusurlu hem de kusursuz sorumluluktan kurtulmaktadır. Her ne kadar teknolojik gelişmeler mücbir sebeplerin sayısını önemli ölçüde azaltsa da; bir nehrin taşmasına neden olan olağanüstü yağmurlar, bir binayı yıkan deprem, çığ düşmesi ya da bir ağacı deviren kasırga gibi olaylar tamamen idarenin faaliyeti dışında meydana gelen doğa kaynaklı afet niteliğindeki olaylar şeklinde cereyan etmektedir(Çağlayan,2007:181). Olayların gerçekleşmesi önlenemese bile zararlı sonuçlarının gerçekleşmesinin önüne geçilebilmesi kimi zaman mümkün

olduğundan, idarenin sorumluluğu her olayın özellikleri dikkate alınarak tespit edilmektedir. Örneğin, idarenin, birinci derece deprem bölgesi olan yerde gerekli inceleme ve araştırmayı yapmadan lojman olarak satın aldığı binanın yıkılması ve içerisinde oturan kişinin deprem nedeniyle zarar görmesi olayında, deprem her ne kadar bir afet ve mücbir sebep olarak kusuru ve sorumluluğu ortadan kaldıran bir olay olsa da, idare hizmet kusuru nedeniyle sorumlu olmaya devam edecektir(D.10.D.,10.06.1991 tarih, E.1990/1562, K.1991/2200; 14.01.1992 tarih, E.1990/1117, K.1992/25,www.kazanci.com, Erişim Tarihi: 09.08.2019).

İlgilinin uğradığı zarar, birinci derece deprem bölgesi olan yerde idarece edinilen yapılarda, idare tarafından gerekli teknik özellikler konusunda yeterli araştırma ve inceleme yapılmadığı, binanın lojman olarak kullanılmak üzere satın alınmasında gerekli özenin gösterilmediği ve depremden doğan zararda bir artışa neden olduğundan idare, hizmet kusurundan dolayı sorumlu olmaya devam edecektir(D.İDDGK, 17.01.1997 tarih ve E.1995/752, K.1995/57, <http://www.kazanci.com>, Erişim Tarihi: 26.02.2019). Görüldüğü üzere, gerçekleşmesi önlenemese de, zararlı sonuçlarının önlenilmesi mümkün olan depremin, somut olayın özelliklerine göre mücbir sebep oluşturup oluşturmadığına karar verilecektir. Doğa kaynaklı afetler özellikle de depremler, çok uzun yıllar idarenin sorumluluğunu ortadan kaldıran nedenlerden biri olduğu kabul edilmiştir. İdarenin faaliyetleri dışında meydana gelen ve idarenin hiçbir şekilde önleyemeyeceği, beklenmedik, dıştan gelen ve geçici olaylar olarak nitelendirilen doğa kaynaklı afet algısı, 1999 yılında yaşanan Marmara depremiyle beraber değişmeye başlamıştır. Özellikle deprem kuşağında yer alan, devamlı depremlerin olduğu bir bölgede yaşanacak deprem ya da aşırı yağış alan bir bölgede oluşacak sel felaketi mücbir sebep olarak nitelendirilemeyecektir. Depremin gerçekleşmesinin önlenmesi mümkün olmasa da zararlı sonuçlarının önlenilmesinin mümkün olduğu fikrinin gelişmesiyle beraber, yargı kararlarında, artık depremi mücbir sebep olarak kabul etmeme eğilimi görülmeye başlanmıştır.

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu depreme ilişkin vermiş olduğu kararlarından birinde; ilk olarak depremin, "önlenemez", "öngörülemez" nitelikte ve mücbir sebebin en bilindik örneğini oluşturan olağanüstü bir durum olduğunun tespitini yapmış, sonrasında zararın münhasıran depremden kaynaklanması söz konusuysa idarenin sorumluluğundan söz etmeye hukuken olanak bulunmadığına, ancak zararın mücbir sebep dışında idare tarafından ağırlaştırıldığına yargı yerince saptanması durumunda zararın

ağırlaşan, artan kısmı bakımından kusuru göz önünde tutularak idarenin tazminle sorumlu tutulmasının gerekliliğine değinmiştir. Örneğin, deprem bölgesi olarak saptanan bir alanda deprem mevzuatına ve yapılaşma koşullarına aykırı olarak inşaat ruhsatı verilmesi, fay hattının yapılaşmaya açılması gibi durumlarda ilgili idarelerin deprem nedeniyle bölgede oluşan zarardan kusurları oranında sorumlu tutulacağı; ancak, deprem sonucu bir bölgedeki binalarda oluşan tüm zararlardan idarenin tazmin sorumluluğu altında bulunduğundan söz edilemeyeceğine de kararında yer vermiştir (*D.İ.D.D.K., 17.12.2009 Tarih ve .2008/711 E., 2009/2108 K., <http://www.kazanci.com>, Erişim Tarihi: 20.10.2019*).

Mücbir sebep uygulamasının kapsamının günümüzde giderek daraldığı söylenebilir. Şöyle ki; idarenin güçlülüğü ile sorumluluğu doğru orantılıdır. Yani idare, oluşan zararlardan yalnızca gücü oranında sorumludur. Günümüz itibariyle idarenin elinde bulunan maddi ve teknolojik imkanlara rağmen henüz depremin önlenmesi mümkün değildir. Ancak idarenin, mali ve teknik imkanları ölçüsünde, alacağı tedbirlerle doğabilecek zararları azaltması mümkündür. Bu anlamda idareden teknik ve mali gücünün sınırlarını aşan bir çalışma ya da kamu hizmetinin beklenmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Bir olayın mücbir sebep olarak nitelendirilebilmesi için ikinci unsur, söz konusu olayın öngörülemez yani sezilemez nitelikte olmasıdır. Öngörülemezlik, bir olayın nitelik bakımından normal bir yolla sezilememiş ya da sezilemez olması gerektiğini ifade etmektedir. Mücbir sebep olduğu ileri sürülen olay, o yerde benzer zamanlarda, örneğin belli ay veya mevsimlerde meydana gelmişse, bu durumda artık o olayın öngörülemez olduğu kabul edilemeyecektir. Bu nedenle, yargı kararlarında, doğa olayları giderek daha özenli bir şekilde değerlendirilme konusu yapılmaktadır (Yayla,1980:51). Rüzgarlar ve yağmurlar gibi çok eskiden beri yaşanan doğa olayları, normal miktarlarda oldukları sürece, günümüz idaresi açısından sorumluluk kaldırıcı bir faktör olarak kabul edilemezler. Burada önemli olan husus, normalliğin ölçüsüdür. Diğer bir deyişle, bu noktada hangi koşullarda aslında normal olarak kabul edilen sebeplerin mücbir sebep düzeyine çıkmış sayılacağı, mücbir sebep olarak kabul edileceği son derece önemlidir. Bu bağlamda, Danıştay her olayın özelliğini ve normal olup olmadığını tahlil ederek, idarenin sorumlu olup olmadığına karar vermektedir.

Mücbir sebebin son unsuru, “karşı konulamazlık” diğer bir deyişle “önlenemezlik” tir. Bir olayın mücbir sebep olarak nitelendirilebilmesi için bu olayın, diğer unsurlara ek olarak, aynı

zamanda karşı konulamaz yani önlenemez bir olay olması gerekmektedir. Bir olayın önlenemez nitelikte olup olmadığı ise, söz konusu olayın ağırlığının ve şiddetinin değerlendirilmesi sonucu tespit edilmekte ve çok şiddetli bir deprem ya da çok büyük çaplı bir sel felaketi gibi olağanüstü şiddet ve yoğunlukta gerçekleşen, büyük çapta zararlara yol açan olayların önlenemez nitelikte oldukları kabul edilmektedir. İdarenin bu tür olağanüstü olayları önleyebilmesi, bu tür olaylara karşı koyabilmesi ve bunlardan kaçınabilmesi mümkün olmadığından, olay mücbir sebep olarak kabul edilecek ve oluşan zararlardan idare sorumlu tutulmayacaktır. Üç unsurdan oluşan mücbir sebebe ilişkin şartlar kümülatiftir. Diğer bir deyişle, bir olayın mücbir sebep olarak nitelendirilebilmesi için söz konusu üç şartın da birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Bir olayın ağırlığı ne kadar yoğun olursa olsun, eğer öngörülebilir nitelikteyse bu olayın mücbir sebep olarak nitelendirilmesi doğru bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilemez. Yine aynı şekilde, bir olay ne kadar öngörülemeyen nitelikte olursa olsun, olağanüstü şiddette değilse yani önlenemez bir olay değilse, mücbir sebep oluşturmaz(Gözler,2003,s.789). Ayrıca mücbir sebebin “öngörülememe” ve “önlenememe” unsurları idarenin teknik ve mali gücüyle doğrudan alakalıdır.

Danıştay’a göre daha önce vuku bulmuş ve tekrarlanmış olaylar mücbir sebep oluşturmamaktadır. Mahkeme, 5 yıl önce de heyelan nedeniyle yolun çöktüğünün tespit edildiği olayda, idarenin hizmet kusurunun bulunduğu karar vermiştir. Ancak, tüm tedbirlerin alınmasına ve heyelan meydana gelen bölgede, “taş düşebilir” gibi tüm uyarıların yapılmasına rağmen, tehlikeyi bilerek ve öngörerek yolu kullanan kişinin evden taş düşmesi olayı neticesinde uğradığı zarardan idarenin sorumlu tutulamayacağına hükmetmiştir. Ancak, tüm uyarılara rağmen yoldan geçen kişilerin geçebilecekleri başkaca bir yol yoksa ve bilerek oyalanma gibi bir kusurları da mevcut değilse bu durumda ortada öngörülebilir, hatta uyarılarla tehlikeli olduğu belirtilmiş bir olay olduğundan, idarenin sosyal risk ilkesine göre sorumluluğu yoluna gidilebilmesi söz konusu olabilir(*D.12.D., 03.02.1971 T.,1968/692 E., 1971/261 K., Esin,1973, s.243-244*).

Özetle, Danıştay, daha önce aynı doğa olayının meydana geldiği bölgede idarenin bu durumu dikkate alarak gerekli önlemleri almasını aramakta ve gerekli önlemler alınmışsa sorumlu olmadığına karar vermektedir. Ancak gerekli önlemler alınmış olsa da, ikinci kararda olduğu gibi önceden sezilmesi mümkün olmayan, tüm tedbirler alınmış olsa da heyelanın olduğu yolu kullanan bir kişinin başına evden taş düşmesi sonucu zarar görmesi şeklinde meydana

gelen idare tarafından öngörülebilmesi ihtimali çok düşük olan olaylarda, idarenin sorumluluğunun bulunmadığına hükmetmektedir.

4.3. Mücbir Sebep Açısından İdarenin Sorumluluğunun Değerlendirilmesi

Mücbir sebep teşkil eden olayda, idarenin kusuru olmaksızın, mücbir sebebin zarar doğurucu sonuçlarının doğmasının olanaksız olması durumunda; idarenin tazmin sorumluluğu devam etmektedir(*D.6.D.30.12.2006 Tarih ve 2006/931 E., 2006/6661K.; D.11.D., 13.05.2008 Tarih ve 2008/5120E.,2008/5262 K., www.kazançi.com., Erişim Tarihi: 15.10.2019*). Zarar, kişinin davranışından kaynaklanmışsa, zarar doğurucu olayın gerçekleşmesinde idarenin herhangi etkisi yoksa, zarar ile idari davranış arasındaki illiyet bağı kesilir. Böyle bir durumda idarenin sorumluluğu tamamen ortadan kalkar. Bazı durumlarda ise, zararın meydana gelmesinde hem zarara uğrayan kişinin hem de idarenin kusuru söz konusu olabilir. Böyle durumlarda ise, idarenin sorumluluğu tamamen değil kısmen ortadan kalkar. İdarenin zarardan kısmen sorumlu olduğu durumlarda ödeyeceği tazminat miktarında zarar görenin kusuru nispetinde indirim yapılır(Bucaktepe, 109). Mücbir sebep sonucunda hem kusur, dolayısıyla kusura dayanan sorumluluk, hem de kusursuz sorumluluk ortadan kalkmaktadır. Mücbir sebep ve kusur yokluğu birbirine bağlı olan, birinin varlığı ötekinin mevcut olmasını gerektiren iki kavramdır. Özetle, mücbir sebebin varlığı için kusurun yokluğu şarttır denilebilir(Gözübüyük, 1977:66).

SONUÇ

Ülkemiz, coğrafi konumu ve jeolojik yapısı itibariyle, başta depremler başta olmak üzere ciddi ve şiddetli afetlere maruz kalmaktadır. Ülkemiz topraklarının büyük bir kısmı deprem kuşağında yer aldığından, afetler nedeniyle meydana gelen ölümlerin ve ekonomik kayıpların çoğunluğu da depremlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Afetler sonrasında ortaya çıkabilecek can ve mal kayıplarının en aza indirilmesi için, özellikle afetler meydana gelmeden önce bir takım çalışmaların, hazırlıkların yapılması ve önlemlerin alınması son derece önemlidir.

Özellikle, 2011 yılında yaşanan Van depreminde çok fazla yapının zarar görmesi ve yıkılması neticesinde; afet riski altında bulunan bölgelerdeki yapıların dönüştürülmesi, afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, fen ve sanat norm ve standartlarına uygun, sağlıklı ve

güvenli yaşam çevreleri oluşturularak iyileştirme, tasfiye ve yenileme çalışmalarının yapılması amacıyla, 6306 Sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir.

Afet amaçlı kentsel dönüşümde uygulanacak temel ve özel bir kanun niteliğinde olan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında dönüşüme tabi tutulacak olan yerler; riskli yapılar ve riskli alanlardır. 6306 Sayılı Kanun’da afet kapsamına nelerin girdiği açıkça belirtilmese de, ülkemiz açısından deprem sel, aşırı yağmurdan kaynaklanan su baskını ve toprak kayması, heyelan, kaya ve çığ düşmesi, orman yangınları gibi olaylar afet olarak ele alınabilir. Afetlerle mücadele, devletin etkin olarak varlığını sürdürmesi gereken ve kazanç elde etme amacının söz konusu olmadığı bir alandır. Afete dayalı kriz hallerinde, afete maruz kalan insanların kurtarılarak normal yaşantılarına geri dönebilmesi amacıyla kamu hizmetlerinin en etkili şekilde sunulması ve erişilebilir olması son derece önemlidir. İdari rejim sisteminin geçerli olduğu ülkemizde afete dair mevzuat, idare hukukunun konusunu oluşturduğundan, topluma sunulacak kamu hizmetinin de bu bağlamda ele alınması zorunluluk arz etmektedir.

Devletin yürütmekte olduğu kamusal hizmetlerden biri olan afetler nedeniyle sorumluluğu bulunmaktadır. İdarenin sorumluluğunun anayasal dayanağı olarak karşımıza çıkan, 1982 Anayasası’nın 125. maddesinde, idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğu belirtildikten sonra, son fıkrasında, idarenin eylem ve işlemlerinden doğan her türlü zararı ödemekle yükümlü olduğu hüküm altına alınmıştır. İdarenin sorumluluğu yoluna gidilebilmesi için gerekli olan şartlar, ortada idarenin bir fiilinin olması, bir zararın meydana gelmesi, zarara neden olan fiilin idareye yüklenebilir nitelikte olması ve zarar ile idarenin fiili arasında illiyet bağının bulunmasıdır. Bu şartlar, idarenin hem kusurlu hem de kusursuz sorumluluğu için geçerli olan genel şartlardır. Kural olarak, bu şartlardan birinin yokluğu, idarenin sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır.

İdarenin sorumluluğu yoluna gidilebilmesi için, hizmetin hiç işlememesi, geç işlemesi veya kötü işlemesi hallerinden bir ya da bir kaçının gerçekleşmesi, idarenin bu yönde bir eyleminin ya da eylemsizliğinin olması zorunludur. Afet zararlarına hizmet kusurunun neler olduğunun tespitinde Danıştay kararları yol gösterici bir konuma bulunmaktadır. İdarenin sorumluluğunda asıl olan, hizmet kusurundan doğan sorumluluk olsa da, ortada idari bir kusur olmasa bile bazı şartlar altında, idarenin bireylere vermiş olduğu zararı ödemekle yükümlü olması da söz konusu olabilir.

İlgili çalışmada, idarenin afetlerden dolayı sorumluluğu temelde, risk yönetimi ve kriz yönetimi aşamasında sorumluluk olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Afetlerle mücadele yaşanan deneyimlerle doğru orantılı olarak ele alınması gereken, sistemli ve düzenli bir afet yönetimi politikasının uygulanmasını gerektiren çok kapsamlı bir süreçtir. Afetler meydana gelmeden önce alınacak tedbirlerle can ve mal kayıplarının büyük ölçüde önüne geçilmesi, afet risklerine karşı gerekli önlemlerin alınarak, afetlerin krize dönüşmesinin engellenmesi hem afete maruz kalan kişiler hem de afetlerle mücadele etme noktasında yetkili ve görevli bulunan idareler açısından son derece önemlidir.

İdarenin afetler meydana gelmeden önceki, afet öncesi görevlerini kapsayan risk yönetiminde, afet nedeniyle gerçekleşmesi muhtemel zararların azaltılması amacıyla, afet meydana gelmeden önce yeterli ve gerekli önlemlerin alınması, afetle mücadeleye ilişkin gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir. Şiddetli yağışların sel, heyelan ya da çığ gibi afetlere dönüşmesini engellemek, özellikle deprem kuşağında yer alan ülkemizde depremler nedeniyle can ve mal kayıplarının azaltılmasını sağlamak amacıyla, tüm afet risklerine karşı önceden alınacak önlemlerin odak noktasını oluşturan imar uygulamaları ve yapı denetimine gereken önem verilmelidir. Bu noktada imar planlarının uygulayıcısı konumunda olan yerel yönetimlere çok önemli görevler düşmektedir.

İdare, bu görev ve yetkiler kapsamında, Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen yaşam hakkını korumakla, yetki alanında bulunan hiçbir bireyin yaşamına kasıtlı ve hukuka aykırı olarak son vermemekle yükümlüdür. Ayrıca, yine yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını kamusal makamların yanı sıra, hem diğer bireylerin hem de kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı koruma yükümlülüğü de bulunmaktadır. Danıştay'ın idarenin sorumluluğuna ilişkin vermiş olduğu bozma kararları ile idarenin risk yönetimi aşamasındaki yetki ve görevleri dikkate alınarak yapılan başvurularda, hem Anayasa Mahkemesinin hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin vermiş olduğu yaşam hakkının ihlaline ilişkin kararlar, idarenin afetlere karşı hazırlıklı olma ve risk azaltma olmak üzere iki safhadan oluşan, risk yönetimi aşamasındaki eksikliklerini gözler önüne sermektedir.

İdarenin afetler meydana geldikten sonra, yani afet sırası ve sonrasındaki görevlerini içine alan kriz yönetimi aşamasında, afet olayının gerçekleşmesinin ardından ilk olarak arama-kurtarma çalışmalarının, ardından hayatın olağan akışına dönmelerini sağlamak

amacıyla hasar tespit çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu aşamada idarenin arama ve kurtarma çalışmalarını gerektiği gibi yerine getirmemesi nedeniyle sorumluluğu söz konusu olmaktadır. Afetler sonucu açılan tazminat davalarında, sorumluluğun sadece idareye değil, can ve mal kayıplarına neden olan gerçek kişilere yani müteahhitlere karşı da açılabilmesi mümkündür. Ancak gerçek kişiye karşı da açılabilen özellikle depreme ilişkin tazminat davalarında, Danıştay, tazminata konu edilen binanın yer aldığı alanın büyük oranda deprem riski taşıdığı önceden biliniyor, bu alanda meydana gelecek bir depremde ortaya çıkabilecek muhtemel zararların öngörülebilmesine imkan vermeye yarayan bilgiler ve belgeler de bulunuyorsa, depremin yol açacağı olumsuz sonuçların gerçekleşmesine engel olmak ya da azaltılması amacıyla alınması gereken yasal önlemleri almayarak, kontrol ve denetim görevini gereği gibi yapmayan ve bu nedenle de depremin olumsuz sonuçlarının çoğalmasına yol açan idarenin, bu davranışıyla hizmet kusuru olarak kabul edilebilecek idari eyleminin söz konusu olduğuna ve bu eylemi dolayısıyla sorumlu olduğuna hükmetmektedir.

Afetler, uzun yıllar sorumluluğu kaldıran bir sebep olarak ele alınmış ve mücbir sebep olarak değerlendirilmiş ise de, son yıllarda, özellikle deprem, heyelan, sel gibi mücbir sebep olarak nitelendirilen doğa kaynaklı olayların, ancak normalin üstünde bir şiddete sahip olması durumunda sorumluluğu kaldıracağı kabul edilmeye başlanmıştır. Bu noktada, söz konusu doğa olayının önlenemez ve meydana getireceği zararın hiçbir şekilde engellenemez derecede olması yani karşı konulamaz olması söz konusu ise de; idarenin zararları en aza indirmek için alması gereken tüm tedbirleri alıp almadığının değerlendirilmesi, sorumluluktan kurtulması açısından son derece önemlidir. Gerekli tedbirleri almayan idarenin, afetler sonucunda meydana gelen zararlardan sorumluluğunun doğacağı idari yargı yerlerince de kabul edilmekte ve idarece zararların tazmini yoluna gidilmektedir.

Kaynakça

- ADAK, Agah, “*Afet Tehlikesi ve Olgusu Karşısında İdarenin Konumu ve Görevleri*”, Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan, DEÜHFD, 2000, s.181-186.
- AKINCI, Müslüm, “Danıştay Kararları Işığında İdarenin Gözetim ve Denetim Görevi”, Legal Yayınevi, İstanbul,2017.
- ATAY, E. Ethem, “*İdare Hukuku*”, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012.

- ALAAĞAÇLI, Sinem, “Kriz ve Afet Yönetimi Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Kocaeli Üniversitesi SBE, Kocaeli, 2004.
- BUCAKTEPE, Adil, “Depremden Dolayı İdarenin Sorumluluğu”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 17-18, S: 26-27-28-29, Y: 2012-2013.
- CANDAN, Turgut, “Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu”, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012.
- CENGİZ, Serkan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Yaşam Hakkı, TBB Dergisi, 2011.
- ÇAĞLAYAN, Ramazan, “Tarihsel, Teorik, Pratik Yönleriyle İdarenin Kusursuz Sorumluluğu”, Asil Yayınevi, Ankara, 2007.
- DEMİRTAŞ, Hasan, “Kriz Yönetimi”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 2000, S.23.
- DURAN, Lütfi, “Türkiye İdaresinin Sorumluluğu”, TODAİE Yayınları, Ankara, 1974.
- EREN, Fikret, “Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi”, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.
- ESİN, Yüksel, “Danıştay’da Açılacak Tazminat Davaları, İkinci Kitap: Esas, İdarenin Hukuki Sorumluluğu”, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1973.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Pulat, “Mücbir Sebepler Ve Beklenmeyen Haller”, Kazancı Yayınları, Ankara, 1977.
- GÖZLER, Kemal, “İdare Hukuku Dersleri”, Bursa, Ekin Kitabevi, C.II, 2003.
- GÜR, Nurullah, “Doğal Afetlerin Ekonomi Politikası”, Afetlerle Kalkınma: Tecrübeler, Politikalar ve Beklentiler, Ed: Tiryakioğlu, M., Efil Yayınevi, Ankara, Nisan 2016.
- HAYRULLAOĞLU Gizem,
ALİEFENDİOĞLU, Yeşim,
TANRIVERMİŞ, Harun, “Deprem Sonrası Kentte Oluşacak Sorunlara Dirençli Kent Yaklaşımı ile Çözüm Aranması: Marmara Depremi Örneği”, Ed: Mengi, A., İşçioğlu, D., Kentsel Politikalar, Palme Yayıncılık, Ankara, 2018, ss.290-304.
- KAPLAN, Gürsel, “Kamu Kurumları ve Tüzel Kişileri Arasında Taşınmaz Mal Devri ve Yargısal Denetimi”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ayferi Göze’ye Armağan, Y.2004,Sayı: 2004/1-2.

- KIZILYEL, Serkan, “Yaşam Hakkı: AİHM Kararları ve İdari Yargı Uygulaması”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVIII, Y. 2014, S. 2.
- ONAR, S. Sami, “İdare Hukukunun Umumi Esasları”, C.III, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966.
- ÖZAY, İl Han, “Günüşğında Yönetim II Yargısal Korunma”, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2010.
- ŞAHİN, Utku Ali, “Afet Yönetimi Faaliyetlerinin Kamu Hizmeti Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, Tesam Akademi Dergisi, Temmuz, 2014, 1(2).
- TAN, Turgut, “İdare Hukuku”, C.II, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014.
- YAYLA, Yıldızhan, “İdarenin Sorumluluğu Ve Mücbir Sebep”, Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler III. Sempozyumu”, Fakülteler Matbaası, Ankara 1980.
- YEREBATMAZ, Yasin, “İdarenin Kentsel Dönüşüm Uygulamalarından Kaynaklanan Sorumluluğu”, Kentsel Dönüşüm Hukuku, Ed: Yasin, M., Şahin, İstanbul Üniversitesi S.S.Onar İdare Hukuku ve İlimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi, No:2013/1.
- YILDIRIM, Turan “Danıştay Kararlarında Mücbir Sebep Kavramı”, 5. İdare Hukuku Buluşması, “Danıştay Karar İncelemeleri”, 4-6 Mayıs 2018 Büyükkada/İstanbul, Filiz Kitabevi, İstanbul 2019.

İnternet Kaynakları:

www.kazanci.com

<http://www.inhak.adalet.gov.tr>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr>

Makale Geliş Tarihi: 22.11.2019
Kabul Tarihi: 18.12.2019

ÇEVRESEL DEĞERLENDİRME TEKNİKLERİNİN GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Dr. Araş. Gör. İlke ÖRÇEN GÜLER

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü,
ilkeorcen@yyu.edu.tr,
orcid: 0000-0002-8755-609X.

Öz

Önleyici çevre politikalarının temel araçlarından olan çevresel değerlendirme, politika, plan ve projelerin, olası çevresel etkilerini belirleyerek karar alma aşamasında göz önünde bulundurmaya hedeflemektedir. Çevre politikalarının gelişiminde çevre değerlendirme teknikleri yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Çevresel politikalar ile diğer politika hedefleri arasında uyum sağlanması gerekliliği ve bütünlük yaklaşımının geliştirilmesi ile ortaya çıkmış olan çevresel değerlendirme teknikleri politika ve planlama aracı olarak kullanılmaktadır. Çevresel değerlendirme tekniklerine yönelik hukuki düzenlemeler ve teorik çalışmalar sonucunda en yaygın kullanılanlar Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) ve Stratejik Çevresel Değerlendirmedir (SÇD). İlk uygulanmaya başlanan ÇED yanında çevre politikası yaklaşımlarındaki gelişmeler ve daha etkin tekniklerin geliştirilmesi yönündeki eğilim sonucu SÇD daha geniş kapsamlı bir araç olarak gelişmiştir. Türkiye’de her iki araç için ayrı hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Çalışmada ilk olarak çevresel değerlendirme tekniklerinin gelişimi çerçevesinde SÇD’nin uluslararası düzeydeki gelişimi ÇED ile karşılaştırmalı olarak ele alınarak Türkiye’deki gelişimi hukuki düzenlemeler, uygulamalar ve akademik çalışmalar değerlendirilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Değerlendirme, Çevresel Etki Değerlendirmesi, Stratejik Çevresel Değerlendirme.

¹ Bu makale Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan “Türkiye’nin Maden Politikası Ve Stratejik Çevresel Değerlendirmesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL ASSESSMENT TECHNIQUE AND EVALUATION OF IMPLICATIONS IN TURKEY

Abstract

As one of the main tools of preventive environmental policies environmental assessment aims to determine the possible environmental impacts of policies, plans and projects to consider them in decision-making. In line with the development of environmental policies, environmental assessment techniques has been widely used. With the development of integrated approach environmental assessment techniques are used as a policy and planning tool. As a result of both legal arrangements and theoretical discussions the most widely used technics are Environmental Impact Assessment (EIA) and Strategic Environmental Assessment (SEA). EIA is the first technique but SEA has developed as a wider and more comprehensive assessment tool both as a result of developments in environmental policy approaches. Turkey has made arrangements for both environmental assessment tool. In this study international development of SEA discussed compared with EIA and the development in Turkey have been addressed through the legal regulations, application and academic studies.

Keywords: Environmental Assessment, Environmental Impact Assessment, Strategic Environmental Assessment.

GİRİŞ:

Önleyici çevre politikalarının temel araçlarından birisi olarak en genel tanımıyla çevresel değerlendirme, politika, plan ve projelerin, yasama faaliyetlerinin doğrudan çevresel konularla ilgili olmasalar dahi, olası çevresel etkilerini belirlemeyi ve karar alma aşamasında bu olası etkileri göz önünde bulundurmaya hedeflemektedir. Bütünleşik ve önleyici yöntemlerin geliştirilmesi, çevre hukukunda çevresel zarara ilişkin sorumluluk algısının teşvik edilmesi, ihtiyatlılık ilkesinin giderek artan biçimde kabul görmesi gibi gelişmeler, çevresel değerlendirme tekniklerinin karar alma sürecinde temel bir araç olarak kullanılmasını yaygın hale getirmiştir (Holder ve Lee, 2007: 548). Çevresel kaygılar ve hedefler ile diğer politika alanlarına ilişkin hedefler arasında uyum sağlanmasının gerekliliğine vurgu yapan ve çevreyi oluşturan öğeler arasındaki ilişkiler yanında ekonomik ve toplumsal tüm olguları bir arada değerlendirmeyi esas alan bütünleşik yaklaşımın geliştirilmesi ile özellikle hukuki ve teknik birer araç olarak ortaya çıkmış olan çevresel değerlendirme teknikleri birer politika ve planlama aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Çevresel değerlendirme teknikleri içerisinde dünya genelinde gerek hukuki düzenlemeler gerekse teorik tartışmalar sonucunda en yaygın kullanılanlar Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) ve Stratejik

Çevresel Değerlendirmedir (SÇD). ÇED ilk kullanılmaya başlanan ve yaygınlaşan teknik olmasının yanında gerek çevre politikası yaklaşımlarındaki gelişmeler gerekse daha etkin tekniklerin geliştirilmesi yönündeki eğilim sonucu SÇD daha geniş kapsamlı ve ölçekli bir değerlendirme aracı olarak gelişmiştir. Günümüzde ÇED uygulamaları hali hazırda yaygın biçimde devam etmekle birlikte, çevresel konuların etki alanı daha geniş kararlara dahil edilmesi ve kararların çevresel sonuçları kadar ekonomik ve toplumsal yönleri değerlendirilerek alınmasının hem politika ve plan kararlarının hem de çevre politikalarının etkinliğini arttıracak olması gibi gerekçelerle SÇD bir hukuki ve teknik araç olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Türkiye ÇED uygulamalarına 1990'lı yıllarda yaptığı hukuki düzenleme ile başlamış ve ÇED bireysel projelerin çevresel sonuçlarını değerlendirme konusunda zorunlu bir araç olarak uygulamaya başlanmıştır. SÇD'ye ilişkin düzenlemeler yapılması hususunda 2000'li yıllarda AB üyelik sürecinde harekete geçen Türkiye SÇD Yönetmeliğini 2017 yılında çıkararak uygulamaya başlamak yolunda ilk adımı atmıştır. Henüz hukuki düzenleme çerçevesinde bir uygulama bulunmamasıyla birlikte pilot projelerle hukuki ve kurumsal araçların denenmesine devam edilmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak çevresel değerlendirme tekniklerinin gelişimi çerçevesinde SÇD'nin uluslararası düzeydeki gelişimi ÇED ile karşılaştırmalı olarak yapılarak Türkiye'deki gelişimi hukuki düzenlemeler, uygulamalar ve akademik çalışmalar değerlendirilerek ele alınmıştır. Bu süreçte Türkiye'deki gelişimin uluslararası gelişmelerin yönlendirici bir sonucu olmaktan öte Türkiye'nin belli taahhütlerini yerine getirme çabalarının sonucu olduğu görülmüştür. Bu durumun çevresel değerlendirme tekniklerinin etkin biçimde kendinden beklenen sonucu ortaya çıkarmalarında önemli bir engel olduğu belirlenmiştir.

1. Çevresel Değerlendirme Tekniklerinin Gelişimi

Çevresel değerlendirme bir politika aracı olan etki değerlendirmesinin çevresel konulara odaklanmış formu olarak kısaca tanımlanabilir. Bir çevre politikası aracı olarak gelişimi Etki değerlendirmesinin gelişimi ile başlamıştır. Günümüzde AB düzenleyici politika araçlarından biri olan "Etki Değerlendirmesi", yeni bir politika uygulanmadan önce onun potansiyel etkilerini ortaya koymayı amaçlayan, yapılacak olan düzenlemelerin kalitesini iyileştiren ve çeşitli politika öğelerinin birbirleri ile ilişkilerini kuracak anahtar bir mekanizma olarak görülen yasal bir analiz yöntemidir (Jacov vd, 2008). Etki Değerlendirmesi, ilk kez Amerika Birleşik

Devletleri'nde (ABD) Düzenleyici Etki Analizi (Regulatory Impact Assessment) adıyla, kimi hedeflenen düzenlemelerin ekonomik değerlendirmelerinin yapılması amacıyla uygulanmaya başlanmıştır. ABD'de ilk uygulamasının ekonomik gerekçelerle etki analizi yapılmasını içermesine karşın AB çerçevesinde sürdürülebilir gelişmenin hayata geçirilmesi için bir araç olarak uygulanmakta ve yapılan düzenlemelerin ya da yasama faaliyetlerinin ekonomik, sosyal ve aynı zamanda çevresel etkilerinin değerlendirilmesini kapsamakta ve daha geniş bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Etki değerlendirmesi en genel tanımıyla yürütülmekte olan ya da planlanan bir faaliyetin gelecekteki olası sonuçlarını ortaya koymayı hedefleyen bir süreçtir. Etki değerlendirmesi sürecinin planlanan girişimin (politika, plan, program, proje) ya da planlı olmayan olayların (doğal afetler, çatışma, savaşlar) sonuçlarına ilişkin karar alıcılar ile ilgili tüm taraflara bilgi sağlama ve planlanan girişimle ilgili karar alma aşamasını yürüten yasal ve kurumsal süreç olmak üzere ikili bir yapısı vardır (Uluslararası Etki Değerlendirme Birliği (IAIA), 2009). Bunun anlamı, etki değerlendirmesi uygulanması ile planlanan faaliyetin sonuçlarına ilişkin bilginin ortaya konması, kendine ait metotları olan bir süreç olarak değerlendirilirken etki değerlendirmesi uygulanacak olan politika plan ya da program ve projelerin belirlenmesi ve uygulama standartlarının ortaya konmasını sağlayan yasal düzenleme ve etki değerlendirmesi uygulayacak olan kurumsal yapının oluşturulması da kendi içerisinde ayrı bir işleyişi olan bir diğer süreç olarak görülmektedir.

Etki değerlendirmesinin farklı konulara odaklanmış olan farklı türleri vardır. En bilineni olan ÇED, etki değerlendirmesinin çevresel konulara odaklanmış türü olarak nitelendirilebilir. Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) de Etki Değerlendirmesinin çevresel konulara odaklanmış bir diğer türünü oluşturmakta ve ÇED'e göre daha geniş ölçekteki faaliyetlere (politika, plan, program) ve daha stratejik düzeydeki kararlara uygulanmaktadır.

Çevresel Değerlendirme kavramı, Etki Değerlendirmesi genel başlığı altında ele alınan ve Etki Değerlendirmesinin farklı konuları ele alan alt başlıklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel olarak, teknik ve hukuki bir araç olarak daha önce kullanılmaya başlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), öncesinde özellikle 1950'li yılların başlarında, endüstriyel ve biyomedikal teknolojinin sonuçlarının toplum, bireyler ve doğa üzerindeki sonuçları gözlenmeye başlandıktan sonra, hayata geçirilen projelerin maddi maliyetleri ile sağladıkları iddia edilen faydaları arasındaki dengeyi kurmak amacıyla fayda-maliyet analizleri yapılmaya başlanmıştır, bunun yanında,

teknoloji değerlendirmeleri, risk değerlendirmeleri, analitik teknikler gibi kullanılan diğer araçlar politika oluşturulurken karar alıcılara bilgi sağlamak amacını taşımakta, ekonomik bir değerlendirme olanağı sunmaktadır (Caldwell, 1998: 9).

1.1. Çevresel Etki Değerlendirmesi

ÇED ilk ortaya çıktığında fayda maliyet analizleri gibi ekonomik değerlendirme hedeflerini aşan bir amacı taşımaktaydı. ÇED 1990'lı yıllardan itibaren, giderek artan çevresel kaygıların ve bozulan çevresel ve doğal kaynakların bozulmasının önlenmesi hedefini göz önünde tutan bir araç olarak yaygınlaşmıştır. Çevresel konuların, hükümetin her türlü temel faaliyetini gerçekleştirmeden önce değerlendirmeye alınarak çevresel sonuçlarının belirlenmesi ve karar alma sürecinde bu sonuçların değerlendirmeye alınmasına yönelik yaklaşımın sonucu çevre politikalarının önleyici araçlarından biri olarak kullanılmaya başlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından bu süreçte geliştirilen yeni teknolojiler olası etkileri o günlerde kolaylıkla göz ardı edilerek, iyimser bir yaklaşımla tarım, sağlık, enerji gibi pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu yeni teknolojilerin iyimser bir yaklaşımla kontrolsüz biçimde kullanılmasının insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin sonuçları 1960'lı yıllara gelindiğinde yeni bilimsel çalışmalar ile ortaya konulmaya başlandı. Neden-sonuç ilişkisinin gözlemlenmediği bir ekonomik büyüme yaklaşımına ek olarak artan nüfus sonucu, başta yaşam kalitesini birincil olarak etkileyen temel kaynaklardaki bozulma (hava, su, toprak kirliliği) olmak üzere, nükleer enerji, kimyasal gübre kullanımı, yaban hayatındaki bozulmalar ve kayıplar gibi konularda kamuoyunda giderek artan hoşnutsuzluk, halkın yaşam kalitesini etkileyen konularda ve doğal kaynaklardaki bozulmayı önleyici faaliyetlerin hukuki düzenlemeler yoluyla hayata geçirilmesi taleplerini arttırmıştır (Caldwell, 1998: 8). Bir toplumsal muhalefet sonucu ABD'de Ulusal Çevre Politikası Kanunu (NEPA) 1969 yılında yürürlüğe girmiş kendinden önceki yapılan düzenlemelerden farklı biçimde kapsamlı bir politik irade ve zorlayıcı hükümlerle ÇED insan ve doğanın üretken bir uyum içerisinde var olmasını sağlamanın bir aracı olarak düzenlemiştir. NEPA'nın ÇED ile esas yükümlülük getirdiği konu federal kurumların karar alma süreçlerinde, tasarımların çevresel etkilerinin iyi düzenlenmiş bir değerlendirme sonucunda ortaya çıkan sonuçları dikkate almalarını sağlamaktır (Morgan, 2012: 5)

Literatürde ÇED'nin teorik çerçevesi üzerinde pek çok tartışma sürmektedir. Genel olarak ÇED'in teorik çerçevesini oluşturan temel

yaklaşım, ÇED’i planlanan faaliyetin çevresel etkilerini tahmin etme ve rapor etme amacı güden bir teknik, bir planlama aracı olarak gören, ÇED hazırlamanın bilimsel bir bakış açısı gerektirdiği ve bir mühendislik işi olduğuna dair yaklaşımla birlikte gelişen teknokratik paradigmadır (Formby, 1990: 191). Teknokratik paradigmaya göre ÇED planlama ve karar alma sürecinde rasyonel modelin bir aracıdır. Rasyonel modelde, planlanan faaliyetin alternatiflerini geliştirme hedefleri ve kriterleri en başından belirlenir, konuyla ilgisi olan teknik elemanlar ve plancılar bu süreçte ÇED (ve fayda maliyet analizi gibi diğer teknikleri) kullanarak olası etkileri belirler ve alternatif geliştirirler, bu süreç sonunda üretilen bilgi, projelerden toplum için en büyük net faydayı sağlayan yolun seçilebilmesi için kullanılır (Ortolano ve Shepherd, 1995: 4). Bu şekliyle ÇED teknik bir planlama aracı olarak planlanan faaliyetin çevresel etkilerinin ortaya konulması ve faaliyetin alternatiflerinin belirlenmesi bakımından bir sonuç ortaya çıkarsa da temel hedefi yalnızca “planlanan faaliyetin çevresel etkilerini ortaya koymak” olmayıp, ortaya konan bu etkilerin planlama ve tasarlanan faaliyetin hayata geçirilmesi için karar verilirken, bu etkilerin dikkate alınması, karar alma sürecini etkilemesidir (Formby, 1990: 193).

1960 ve 1970’li yıllarda özellikle Batılı ülkelerin strateji ve kalkınma politikalarını oluşturmada temel olarak aldıkları bu modelde ÇED, çevresel etkilerin belirlenmesiyle sona eren bir süreç olarak değerlendirilmekte ve alınan kararlarda çevresel etkilerin dikkate alınıp alınmadığına dair bir gösterge olmamaktadır. İlk olarak bir yasal belgede adının geçtiği yıl bu döneme denk gelmektedir. Bu konuda yürütülen tartışmalara bakıldığında teknokratik paradigma ve onun temel yaklaşımı olan rasyonel planlama anlayışına yönelik eleştirilerden en önemlisi budur. Teoride ÇED, çevre politikasının temel araçlarından birisi olarak çevre sorunlarına önleyici bir yaklaşım olarak kullanılmaktadır. Bunun anlamı çevresel etkilerin belirlenmesinden daha önemli olan çevresel etkilerin planlanan faaliyetin hayata geçirilmesini etkileme süreci olmasıdır. Bu yaklaşımın bir diğer tartışmalı yönü de ÇED sürecinde raporun hazırlanmasında görevli olan bilim insanlarının aslında kararın alınmasında söz sahibi olmadıkları gerçeğini yok saymasıdır. ÇED’e teknik bir süreç olarak bakıldığında hazırlanan raporun bilimselliği ve nesnelliği tartışmasız doğru sonuçlar içerse bile raporun sonuçlarını alacakları kararlarda dikkate alıp almamak kararı veren otoriteye aittir. Karar verme sürecinde politik olarak uygun olduğu düşünülmeyen verilerin yok sayılarak bu sürece dahil edilmediği uygulamalar çerçevesinde yapılan çalışmalarda ortaya konulan bir gerçektir. Aynı zamanda politik bir

süreç olan karar verme sürecini etkileyen pek çok aktör bulunmaktadır. Planlanan faaliyeti öneren yatırımcı, uygulanacak olan faaliyetin kendilerine getirisi konusunda çıkar sahibi olan politik çevreler ve özel sektör alınan kararı etkileme konusunda bilimsel çevrelerden daha etkili olmaktadır (Formby, 1990: 193).

ÇED ilk ortaya çıktığı günden bugüne proje ve planların karar aşamalarında teorisyenlerinin kendisinden beledikleri kadar ciddi bir etki göstermemiştir, bunun temel nedeni olarak öncelikle doğayı algılayış ve ÇED'in hedeflerini anlayış biçimi ve bunun karar alma süreciyle ilişkisinin kurulması gösterilmiştir. 1970'lerde yapılan ÇED ile ilgili ilk bilimsel çalışmalarda 'çevre' vurgusu fiziksel çevreyi kapsamaktadır. Bununla birlikte 1990'larda yapılan çalışmalarda 'çevre' kavramı daha geniş bir yaklaşımla ele alınmış ve ÇED de mali olmayan tüm etkileri ortaya koymayı hedefleyen bir araç olarak algılanmaya başlamıştır. Sosyal etki analizleri, risk değerlendirmeleri, görsel etki analizleri, kümülatif etki analizleri gibi etki değerlendirmesi teknikleri ÇED'in hareket noktasından kaynaklanmaktadır. ÇED genellikle dar bir bakış açısıyla fiziksel çevredeki etkileri ele almakta, sosyal ve diğer fiziksel olmayan etkiler ÇED çerçevesinde değerlendirilmemektedir (Ortolano ve Shepherd, 1995: 5). ÇED'in kendinden beklenen faydayı sağlayamamasının yukarıdaki nedenleri dışında farklı nedenler de ortaya konmaktadır. Bunların içerisinde en dikkat çeken, ÇED'in erken dönem uygulamalarında karmaşık politik, kültürel ve kurumsal problemlere değinecek bir sisteme olanak tanınmasına karşın ÇED sonuçlarının dikkate alınacağına dair bir politik taahhüt olmaması, çevresel entegrasyon ve sürdürülebilir gelişme ilkelerini benimsemeyen zayıf çevresel yönetim modellerinin varlığıdır (Bina, 2007: 592).

Gerek kendisinden kaynaklanan eksiklikler, gerek yönetsel problemler, gerekse çevresel algının değişmesi ve çevresel sorunların niteliğine ilişkin gelişmiş bilgi düzeyi sonucu ÇED uygulamaları tartışılıyor olsa da günümüzde proje düzeyindeki faaliyetlerin çevresel sonuçlarının önceden bilinerek faaliyetin hayata geçirilmesi genel bir amaç olduğundan, ÇED hala en yaygın çevresel değerlendirme tekniği olarak kullanılmaktadır. ÇED kapsamının genişletilmesi, planlama ve politika belirleme süreçlerine çevresel konuların dahil edilmeye başlanması çevresel sorunların yalnızca fiziksel çevredeki sorunlardan ibaret olmayıp aynı zamanda ekonomik ve toplumsal kaynakları ve sonuçları olduğu algısının yaygınlaşmasından ve sürdürülebilir gelişme prensiplerinin gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

1.2. Stratejik Çevresel Değerlendirme

Stratejik Çevresel Değerlendirme ÇED'den sonra gerek teorik tartışmalarla gerekse yapılan yasal düzenlemelerle en yaygın olarak kullanılan çevresel değerlendirme tekniğidir. Literatürde farklı tanımları yapılmakla birlikte en genel anlamıyla stratejik çevresel değerlendirme, dar ölçekli çevresel değerlendirmelerin sınırlarını aşan, makro düzeydeki politika, plan, program ve projelerin kararlarının çevre üzerindeki olası etkilerini azaltmayı ya da önlemeyi amaçlayan bir kavramdır (The International Union for Conservation of Nature, 2007). Sadler'a (2005: 3) göre en basit şekliyle SÇD, çevresel konuları ve uygun standartları politika ve karar alma sürecine dahil eden önleyici bir yaklaşımdır. Sadler ve Verheem'e göre stratejik çevresel değerlendirme, belirli bir politika, plan ya da programın çevresel etkilerini karar alma sürecinde ekonomik ve sosyal boyutlarını da içerecek biçimde ele alan sistematik bir süreçtir (Therivel, 2004: 7). Therivel'in tanımına göre ise, stratejik çevresel değerlendirme, bir politika, plan ya da programın alternatifleri ile birlikte çevresel açıdan değerlendiren, bu değerlendirmenin sonuçlarını yazılı bir biçimde rapor eden ve bu sonuçları denetlenebilir bir karar alma sürecine dahil eden kapsamlı, sistematik ve resmi bir süreçtir (Alshuwaikhat, 2005: 309). Fischer (2003: 155) SÇD'yi sürdürülebilir arazi ve sektör politika, plan ve programları oluşturabilmek için çevrenin gerektiği gibi dikkate alınmasını amaçlayan karar alma sürecini destekleyen bir araç olarak tanımlamıştır. Bir diğer tanımla stratejik çevresel değerlendirme, üst düzey politika ve planların kararlarının olası çevresel sonuçlarını ortaya koyan ve karar alıcılara nakleden bir araçtır (Wallington vd, 2007: 571). SÇD'nin gelişiminde ÇED uygulamalarının önemli bir rolü vardır. ÇED'in çevresel sorunların çözümünde önleyici bir araç olma kapasitesini sorgulayan tartışmalarda, alınan kararlara çevresel bilgiyi dahil etme konusundaki zamanlama, alınan kararın içerdiği çevresel bilginin düzeyi ve karar alma sürecinin kendi özellikleri gereği çevresel bilgiyi ne kadar içerdiğine ilişkin sorunlar dile getirildikçe SÇD'nin gelişimi önünde yol açılmıştır. Çok genel bir bakış açısıyla SÇD, ÇED metodolojilerini kullanmakla birlikte, aslında karar alma mekanizmasında zamanlama, içerdiği çevresel bilginin kapsamı ve alınan kararları etkilemekle ilgili bir süreç olarak gündeme gelmiştir (Partidario, 2000: 652). Bu yönüyle SÇD, planlanan süreçle veya alınmak istenen kararlarla ilgili alternatiflerin belirlenmesi ve karşılaştırılmasına ilişkin süreçleri içermesi, katılım sürecine daha geniş bir biçimde yer vermesi, hem çevresel değerlendirme sürecine hem de sürece dahil edilen bilginin niteliğini değerlendirme mekanizmalarını geliştiren ve alınan kararın uygulanmasının

izlenmesiyle devam eden bir süreç olarak hem teknik hem de kamusal konuları kapsamakta, böylece ÇED uygulamalarıyla da alınan kararların niteliklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Partidario, 2000: 652). ÇED uygulamalarında görülen bir diğer eksiklik, farklı faaliyetlerden kaynaklanan çevresel etkilerin yarattığı birikimli etkileri gözleme olanağı tanımamasıdır. SÇD, politika, plan ve programların oluşturulması sürecinde hazırlanması nedeniyle olası çevresel etkileri önceden karar alma sürecine dahil eder ve bu yolla çevre üzerindeki birikimli etkileri engelleyerek oluşabilecek karmaşık sorunları önlemede önemli bir rol oynar (Marsden, 2008: 6).

SÇD'nin ÇED'in eksiklerini gidermekten öte çevresel politikalar açısından etkin bir sonuç doğurması ve planlama ve politika belirlemede karar alma süreçlerine etki edebilmesi kurumsal, yönetsel, kültürel ve politik çerçeve ile ilişkilidir. SÇD'nin çevresel sonuçların karar alma faaliyetinin erken dönemlerinde dikkate alınmasını sağlayan sistematik bir süreç olarak kendinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi, çevresel sonuçların karar alma sürecinin erken bir aşamada dikkate alınmasının sağlanması, değerlendirme ve planlama süreçleri arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması ile ilgilidir (Bina, 2007: 593). SÇD'ye stratejik olma özelliğini, değerlendirme nesnesinin (politika, plan, program) değil, değerlendirmeye yaklaşım biçimiyle ilgili olduğu ve değerlendirme ile tüm planlama süreci arasındaki ilişkiyi kurma biçimi vermektedir (Bina, 2007: 589). Çevresel değerlendirme süreci planlama ya da politika belirlemenin doğal bir uzantısı olarak görüldüğünde SÇD çevre politikaları bağlamında gerçek anlamda etkin bir rol üstlenebilir.

SÇD'nin uygulamaya geçmesinde hukuki düzenlemeler ve ülkelerin uygulamaları etkin rol oynamıştır. SÇD'nin ilk hukuki dayanağı 1969 yılında ABD'de yasal öneriler ve çevreyi belirgin biçimde etkileyen diğer temel eylemlerin çevresel etkileri üzerine detaylı rapor hazırlanmasının gereksinimini vurgulayan NEPA olmuştur. NEPA'da yer alan düzenlemeye göre yasa tasarıları ve Federal düzeydeki tüm büyük girişimlerin karar alma aşaması öncesinde çevresel etkilerinin analiz edilmesi, plan ve programlar oluşturulurken çevresel bilimler ve sosyal bilimlere dayanan bir çerçeve çizilmesi gerektiği belirtilmiştir. 1970'li yılların ortalarından itibaren Kanada ve Avustralya gibi bazı ülkelerde ana tasarıların ve büyük kapsamlı projelerin kamu kaynakları ve çevresel sonuçları bakımından değerlendirilmesine ilişkin önemli örnekler (Kanada, Mackenzie Vadisi Boru Hattı Sondajı, 1974-1977) ve Avustralya Ranger Uranyum Çevre Araştırması, 1975-1977) ÇED sınırlarının SÇD uygulamalarına yakın biçimde genişletilmeye başlandığını göstermektedir (United Nations

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), 2012: 160-162). Bununla birlikte ulusal düzeyde yapılan bazı hukuki düzenlemelerin ÇED kapsamını genişleten hükümler içerecek biçimde geniş bir yorumlamayla ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin Hollanda'da 1986 yılında çıkarılan ve 1994 yılında yürürlüğe giren Çevresel Yönetim Yasası ÇED uygulamalarının kapsamını kimi ulusal plan ve programları içerecek biçimde genişleten hükümler içermektedir. (UNECE, 2012: 160-162). Aynı zamanda uluslararası örgütler de çevresel değerlendirmenin sınırlarını genişleten uygulamalara yol gösterici olacak kimi düzenlemeler yapmaya başlamışlardır. Dünya Bankası sektörel ve bölgesel düzeyde çevresel değerlendirme hazırlanmasına atıfta bulunan düzenlemeler yapmıştır (UNECE, 2012: 160-162). ABD'deki ve ulusal düzeydeki kimi uygulama örnekleri ve düzenlemelerin ardından 1993 yılında Avrupa Komisyonu, Mevzuat Çevresel Değerlendirme Programı ile yasa tasarılarının ve Komisyonun diğer faaliyetlerinin çevresel değerlendirmesinin yapılması konusunda önemli bir adım atmış ve 2001 yılında kabul ettiği SÇD Direktifi ile SÇD'nin birlik üyesi ülkelerce uygulanması yolunda önemli bir adım atmıştır. Bu süreçte pek çok Avrupa ülkesinde de SÇD uygulamalarına temel oluşturacak düzenlemelerin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Norveç'te Beyaz Kitapların ve Hükümet Tasarılarının çevresel değerlendirmesinin yapılması bu döneme rastlamaktadır. SÇD'nin hukuki bir araç olarak yaygınlaşmasını sağlayan düzenleme ise Sınırışan Çevresel Etki Değerlendirmesi (Espoo) Sözleşmesi'nin Stratejik Çevresel Değerlendirme Protokolü olmuştur. Bu süreç dünyanın birbirinden farklı bölgelerinde farklı devletlerin kendi planlama ve politika belirleme kültürleri ve çevresel politikaları bağlamında SÇD düzenlemeleri yapması ve uluslararası örgütlerin kendi çalışma alanları doğrultusunda SÇD uygulamalarını teşvik edici kararlar ve uygulamalara önayak olmasıyla devam etmiş ve SÇD bugün dünya üzerinde yaygın biçimde kullanılan bir çevresel değerlendirme aracı olarak ortaya çıkmıştır.

2. Türkiye'de Çevresel Değerlendirme Teknikleri

Türkiye'de çevre politikalarının ve hukukunun gelişimi, uluslararası düzeydeki gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dünyanın gelişmiş ülkelerinin gelişme politikalarının ve pratiklerinin sonucu olarak karşılaştıkları çevresel sorunlar ile daha geç bir dönemde karşılaşan Türkiye'nin çevre konusundaki uygulamalarını bir politika çerçevesi altında birleştirmesi de geç bir dönemde olmuştur. Türkiye'nin pek çok çevresel düzenlemeyi ve çevresel ilkeyi

benimsemesinde, üye olduğu uluslararası örgütlerin benimsediği çevresel standartların, kuralların ve uluslararası sözleşmelerin etkisi büyüktür. Kontrolsüz ekonomik faaliyetlerin ve büyümeye dayalı kalkınma politikalarının doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki tahrip edici etkisini azaltmak ve gidermek için uluslararası düzeyde girilen çabalar, Türkiye’ye de yansımış ve uluslararası düzeyde kabul edilen yasal, yönetsel ve teknik araçlar uygulanmaya başlanmıştır. Çevresel değerlendirme, bu çerçevede benimsenen ilk çevre politikası ilkelerinden biri olmuştur. ÇED ise, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en kısa sürede kabul gören ve yasal, kurumsal temelleri oluşturularak uygulanmaya başlanılan çevresel değerlendirme tekniğidir.

2.1. Çevresel Etki Değerlendirmesi

Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de çevresel etki değerlendirme yasal düzenlemeler aracılığı ile uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ÇED’in uygulanması çevre üzerinde olumsuz etkileri olabilecek faaliyetlerde bulunacak olanların bu faaliyetlerini gerçekleştirmeden önce ÇED uygulaması zorunlu hale gelmiştir. Buna olanak sağlayan ilk düzenleme 1983 yılında çıkarılan Çevre Kanunu’nda ÇED’e ilişkin doğrudan hüküm içeren madde ile gerçekleşmiştir. ÇED’i konu alan ilk yasal düzenleme ise 1993 yılında Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği’nin çıkarılması ile olmuştur.

ÇED, çevresel kaynakların korunması ile ekonomik faaliyetler arasında önemli bir bağ kurmaktadır. Ekonomik faaliyetler açısından, uygun yer seçim kararları ve alınabilecek önlemlerle çevresel zarar ortaya çıkmadan önlenerek çevresel kaynakların korunması sağlanabilecektir. Ayrıca ÇED toplumsal uzlaşmanın sağlanması açısından da önemli bir araç olarak görülebilir. ÇED sürecinde yapılan toplantılarla bilgilendirilen halkın ekonomik faaliyetlere olan güveni artmaktadır. ÇED’in çevresel kaynakların korunması ve geliştirilmesi yönünde etkin bir araç olma rolünü yerine getirebilmesi bu rolün önemini kavramış devlet organları eliyle olabilir. Türkiye’deki uygulamalarında ÇED genellikle yapılması planlanan faaliyetin çevresel sonuçlarını ortaya koyarak hem ekonomik gelişmeye hem de çevresel kaynakların korunması hedefine ulaşmada bir araç olarak görülmemekte, daha çok yatırımcı için zaman ve para kaybına yol açan bir engel, bir ceza olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra girişilecek faaliyetin yaratacağı ekonomik katma değer gerekçe gösterilerek kimi zaman hukuki araçlarla çeşitli muafiyetler sağlanmakta, bu anlayış ÇED başvuruları karşısında kamu kurumlarınca verilen kararlara da

yansımadır. Bu bağlamda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu rakamlara bakılarak ÇED uygulamalarının etkinliği hakkında fikir sahibi olunabilir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019). 1993 ile 2018 yılları arasında Bakanlığa yapılan ÇED başvurularının 60.694'ü için ÇED gerekli değildir kararı verilirken 1005'i için ÇED gereklidir kararı verilmiştir. Bu durum ÇED uygulamalarının hukuki olarak zorunlu olması karşısında sağlanan muafiyetlerin hiç de azımsanmayacak boyutlarda olduğunu göstermektedir. Yine aynı dönem için 5288 ÇED olumlu kararı verilirken 53 ÇED olumsuz kararı verilmiş olması yukarıdaki rakamlarla birlikte değerlendirildiğinde çevresel koruma hedefinin ekonomik hedeflerle karşılaştırıldığında öncelikli olmadığına ilişkin kanıyı arttırmaktadır. Bu durumda çevresel öğelerin korunması ve geliştirilmesi için kullanılabilecek en güçlü araçlardan biri işlevsiz hale getirilmektedir. Sonuç olarak ekonomik etkinlikler ve çevresel kaynakların korunma ve kullanılmasında sağlanması gereken denge çevresel kaynaklar aleyhine bozulmakta bu da gerek ekonomik yatırım kararlarına gerekse ÇED uygulamalarına dönük toplumsal tepkiyi arttırmaktadır.

2.2. Stratejik Çevresel Değerlendirme

SÇD, Türkiye'de AB'ne üyelik süreci ile gündeme gelmiştir. Çevre konusunda AB Müktesebatına uyum çalışmalarına ilişkin ilk düzenlemeler ÇED mevzuatı ve uygulamalarının iyileştirilmesine ilişkin olmuştur. 8 Kasım 2000 tarihinde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi sonrasında hazırlanan 2001 yılına ilişkin AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programda ÇED mevzuatı ve uygulamalarına ilişkin hedefler yer almış, "Sektörel rehberler, eleme-tarama işlemi, stratejik ÇED ve güncel ÇED uygulamaları ile ilgili eğitim programları gerçekleştirmek" orta vadeli hedefler arasında sayılmıştır (Dış İşleri Bakanlığı, 2001; 351). SÇD Direktifine uyum sağlanması çevreye ilişkin orta vadeli öncelikler arasında yer almış, bir pilot çalışmayı da içeren, SÇD Direktifinin Türkiye İçin Uyumlaştırılması ve Uygulanması Projesinin, Hollanda Hükümeti ile işbirliği kapsamında MATRA Programından desteklenerek 2002 yılında başlatıldığı 2003 yılı Ulusal Programında belirtilmiştir. 2003 yılında başlanan proje 2005 yılında sonlandırılmış ve 2005'te Türkiye'nin ilk Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği Taslağı bu şekilde hazırlanmıştır. Taslak yönetmeliğin yanı sıra MATRA Programından alınan destekle bir Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulama Rehberi de hazırlanarak Taslak Yönetmelik Turizm sektöründeki bir pilot proje ile test edilmiştir.

Teknik bir araç olan SÇD'nin uygulanabilmesi için hukuki bir dayanağın gerekliliği kadar uygulayıcı kurum ve kuruluşların belirlenmesi, bu kurumlarda gerekli birimlerin oluşturulması ve uygulayıcıların Stratejik Çevresel Değerlendirme ile ilgili gerekli donanımına sahip olabilmeleri için eğitim programlarının hazırlanması da gerekmektedir. Bu bağlamda AB ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından ortak olarak finanse edilen 2014 yılında başlanan “Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliğinin Uygulanması Teknik Yardım Projesi” 2016 yılında tamamlanmıştır. Proje ile AB Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifinin etkin biçimde uygulanmasına olanak sağlayacak gerekli yasal, kurumsal, idari ve teknik şartların oluşturulabilmesi için Çevre ve Şehircilik Bakanlığının desteklenmesi amaçlanmıştır. Proje kapsamında seçilen dört sektörde (enerji, tarım, su yönetimi, bölgesel kalkınma) pilot projelerin uygulanabilmesi için Stratejik Çevresel Değerlendirme rehber taslağı hazırlanmış, AB Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifinin iç hukuka aktarılabilmesi için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler üzerinde çalışılmış, merkezi ve yerel düzeyde uygulayıcıların yanında kilit sektörlerde eğitim faaliyetleri düzenlenmiştir. Bu proje sonucunda Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği 08.04.2017 tarihinde 30032 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yürürlükteki Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği AB SÇD Direktifi'nin bir tercümesi niteliğindedir. Yönetmelik kapsamında yapılan SÇD tanımına göre “yönetmelik kapsamında belirlenen sektörler için kamu kurum ve kuruluşlarınca hazırlanacak onay/kabule tabi plan/programların planlama/programlama sürecinin başlangıcından itibaren, çevresel değerlerin plan/program onayından/kabulünden önce dahil edilmesini sağlamak, plan/programın olası olumsuz çevresel etkilerini en aza indirmek, olumlu etkilerini de en üst düzeye çıkarmak ve karar vericilere yardımcı olmak üzere katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen yazılı bir raporu da içeren çevresel değerlendirme çalışması” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareket ederek Türkiye’de SÇD'nin plan ve programlar düzeyinde uygulandığını ve politika yapma sürecinin çevresel değerlendirmenin dışında bırakıldığını görmekteyiz. Politika belirleme sürecinin SÇD kapsamı dışında bırakılmış olması SÇD Yönetmeliği'nin AB Direktifi temel alınarak hazırlanması ile açıklanabilirse de Direktifin hazırlık çalışmaları sırasında yapılan tartışmalarındaki benzeri bir görüşün Türkiye’de de hakim olduğunu söylemek mümkündür. Politika belirleme sürecinin SÇD’ye tabi olmasının kısıtlayıcı bir etkisi olacağına ilişkin görüşler Türkiye için de geçerli bir argüman olarak görülebilir. Ancak AB üyesi ülkelerin ortak çevre politikaları gereği

çevresel konuları tüm politika alanlarına dahil etmek yükümlülüğü, ayrıca politika belirleme sürecinde çevresel konuların dahil edilmesine olanak sağlayacak bir başka teknik ya da hukuki aracın varlığına gerek kalmaksızın çevre politikaları ve çevresel konulara bağlı ve duyarlı kararlar alınmasını sağlayacak bir temel prensiptir. SÇD sürecine politika kararlarının dahil edilmemesi ayrı bir yasal düzenleme ile iç hukuka aktarılan ve çevre politikalarında bağımsız bir hukuki araç olarak değerlendirilen SÇD'nin yönetmelik hükümleri çerçevesinde işlenmesi nedeniyle, etki alanını genişletebilmesi önündeki engellerden biridir. Bu engellerden bir tanesi de Yönetmelikte SÇD uygulanacak olan sektörlerle, plan ve programların sayılmış olmasıdır. SÇD; atık yönetimi, balıkçılık, enerji, kıyı yönetimi, mekânsal planlama, ormancılık, sanayi, su yönetimi, tarım, telekomünikasyon, turizm ve ulaştırma sektörleri ve bu sektörlerle ilişkin Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinin Ek 1 ve Ek 2 listelerinde yer alan projelere çerçeve oluşturan plan ve programlara uygulanmaktadır. Bunun yanında SÇD uygulanacak olan plan ve programların belirlenmesinde bir kriter olarak 'duyarlı yöreler' kavramı getirilmiştir. Bu düzenleme SÇD uygulanması zorunlu konular arasında sayılmasa da plan/programların duyarlı yörelere ilişkin olası çevresel etkileri araştırma zorunluluğu getirdiğinden kapsamının genişletilebilmesi önündeki engelleri bir ölçüde kaldırmaktadır. Her ne kadar Direktifte de benzer bir yol izlenmiş olsa da AB bünyesinde çevresel konuların tüm politika ve planlama alanlarına entegre edilmesini sağlayan bütünlük yaklaşımı nedeniyle SÇD uygulanacak sektör ya da planlama faaliyetleri dışında kalmış olan konular için de çevresel kaygıların ortadan kalktığını düşünmek doğru olmaz. Türkiye'de yapılacak SÇD uygulamalarında adı geçen sektörler dışında kapsam belirleme sürecinde SÇD uygulaması gereklidir kararı sayılan sektörler dışındaki konuları kapsayacak biçimde verilebilecek olsa da ÇED uygulamalarındaki çekimser tavrın SÇD uygulamalarına da yansımaları görünmektedir.

SÇD ve ÇED arasında kurduğu ilişki bakımından değerlendirdiğimizde Yönetmelik ikili bir sistem benimsemektedir. Bunun anlamı ÇED Yönetmeliği ve uygulama biçiminden bağımsız olarak düzenlenmiş bir SÇD sisteminin öngörülmüş olmasıdır. Yönetmelikte ÇED Yönetmeliği ile getirilen hiçbir hüküm ve yükümlülüğün ortadan kalkmayacağı, SÇD sürecinin sonunda hazırlanacak olan raporun ÇED'e tabi projelerde esas alınacağı belirtilmiştir. Burada SÇD ve ÇED yasal dayanakları açısından birbirinden farklılaştırılmış, SÇD raporunun öncelikli olarak dikkate alınması ile iki değerlendirme tekniğinin arasında kısmen hiyerarşik bir

yapı oluşturulmuştur. Şüphesiz ki SÇD'nin kapsam olarak ÇED'den daha geniş olması burada kurulan hiyerarşik yapıyı gerekli kılmaktadır. Proje düzeyinde uygulanan bir çevresel değerlendirme yönteminin kendisinden daha kapsamlı olan ve söz konusu projelere dayanak oluşturan plan ve programlar için uygulanan bir çevresel değerlendirme yönteminin verilerini dışlayan bir yaklaşımla hazırlanması rasyonel kararlar alınmasını engelleyecektir.

Hukuki düzenlemelerle başlayan gelişmeler SÇD'ye ilişkin pilot uygulamalarla devam etmiştir. Türkiye'de SÇD projesi ilk kez Hollanda hükümeti tarafından AB aday ülkelerine kapasite geliştirme ve kurumsal yapı güçlendirme için açılan MATRA programı fonlarından yararlanılarak yürütülmüştür. 2002 yılında tamamlanan ve Çanakkale ilinde uygulanan “Çanakkale Merkezi ve Çevresi 1725.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Revizyonuna SÇD Uygulaması Pilot Projesi” Türkiye'nin ilk SÇD projesidir. SÇD'nin Türkiye'de uygulanabilmesi için gerekli olan düzenlemelerin, uyumlaştırma ve kapasite geliştirme çalışmaları kapsamında SÇD'yi kamu kurum ve kuruluşlarına tanıtarak, stratejik düzeyde kararlar içeren planlama çalışmaları çerçevesinde en üst ölçekteki fiziki plan olan çevre düzeni planları ile SÇD süreci arasında ilişkinin kurgulanması hedeflenmiştir (Serter, 2005:59). Proje çerçevesinde öncelikle mevcut çevre düzeni planının revizyonu yapılmıştır. Bu aşamada, bölgedeki kamu kurum ve kuruluşlarının, yerel yönetimlerin, meslek sanayi ve ticaret odalarının temsilcilerinin katılımıyla toplantılar yapılarak tarıma dayalı sanayi, yenilenebilir bir enerji kaynağı olarak rüzgar gücüne dayalı enerji sektörü ve bölgenin turizm etkinliklerinin geliştirilmesine yönelik olarak çevre düzeni planında revizyon yapılmasına karar verilmiştir (Aydın, 2003: 23). Gerek revizyon kararlarının alınması aşamasında gerekse çevresel raporun hazırlanması ardından yapılan halkın katılımı toplantılarında planı hazırlayan ve planın uygulanmasından sorumlu olan ve planın uygulanmasından etkilenecek olan tarafların biraraya gelmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte proje, revizyon kararlarının alınması sürecinde de çevresel hedeflerin ve bu hedeflere yönelik politikaların belirlenerek izlenmesi sürecinde de gerçekleşen katılım toplantıları ile bilgi akışının ve planı hazırlayan, uygulayan ve planın sonucundan etkilenebilecek tüm tarafların görüşlerinin alınmış olması planlama faaliyetlerinde ve çevresel değerlendirme sürecinde iyi organize edilmiş bir katılım sürecinin önemi anlaşılmış aynı zamanda değerlendirme sürecinde sağlıklı ve rasyonel bir sonuca ulaşılabilmesi için gerekli olan veri ve bilgi eksikliğinin SÇD sürecini olumsuz etkilediği görülmüştür (Aydın, 2003: 24).

SÇD Direktifi'ni Türk mevzuatına uyumlaştırma çerçevesinde Hollanda hükümeti MATRA programına yapılan ikinci başvuru sonucu 2002 yılında başlayarak 2004 yılında sona eren ikinci SÇD pilot projesi çerçevesinde “Antalya İli Yakın Çevresinde Turizm Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Turizm Sezonunun Uzatılması Amaçlı Turizm Gelişim Projesi” kapsamında “Oymapınar Turizm Gelişim Projesi Stratejik Çevresel Değerlendirmesi Projesi” hazırlanmıştır. Proje, taslak Yönetmeliğin uygulanabilirliğini değerlendirme amacı taşıyan bu SÇD projesi, SÇD sürecinin tüm aşamalarının yer aldığı bir süreç olmuştur. Mevcut planın özelliklerinin ve olası etkilerinin belirlenmesi yanında, SÇD sürecinin önemli bir özelliği olan alternatiflerin değerlendirilmesi kapsamında oluşturulan 3 alternatif planın, sosyo-ekonomik gelişim ve çevresel değerler açısından değerlendirilmeleri, katılım ve yönlendirme toplantıları ile yapılmıştır. Proje çerçevesinde hazırlanan SÇD Raporu ve sürecine ilişkin değerlendirmede projenin hazırlanmasında kamu kurum ve kuruluşlarından istenen özellikle harita ve diğer bilgi ve veri içeren dokümanların sağlanmasında güçlükler yaşandığı, bu güçlüklerin SÇD sürecinin verimli ve rasyonel biçimde yürütülmesinde önemli bir engel oluşturduğuna dair saptamalarda bulunulmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004).

Türkiye'nin her iki SÇD pilot projesi deneyiminden de çıkarılabilecek ortak sonuçlar bulunmaktadır. Bunların başında güvenilir ve doğru bilgi ve veriye erişim gücü gelmektedir. Özellikle ele alınan plan, program ve projenin sonuçlarına dair sağlıklı bir değerlendirme yapılmasının ön koşulu, olası sonuçları karşılaştırabilecek ve mevcut durumu açıklayan doğru ve sağlıklı edinilmiş bilgi ve veriye erişebilmektir. Doğru ve rasyonel sonuçlara ulaştırabilecek veri olmaksızın çevresel ya da sosyo-ekonomik etkilere dair doğru değerlendirmeler yapılamaz. Ayrıca katılım sürecinde görüş alma sürecinin de sağlıklı işleyebilmesi için doğru bilgi akışının taraflar arasında sağlanmış olması gerekmektedir. Bunun yanında her iki proje açısından da değerlendirildiğinde katılım süreci planı uygulayacak olan ve sonuçlarından etkilenebilecek olan tarafların katılımının sağlandığı ve bu anlamda başarılı olarak değerlendirilebilecek niteliktedir.

Bu iki pilot proje ardından yine MATRA programınca desteklenen Türkiye'nin Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulama Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi kapsamında “Kayseri 1/50.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planına SÇD Uygulanması Pilot Projesi” 2009 yılında tamamlanmıştır. Bu pilot projede daha önceki örneklerinde olduğu gibi hâlihazırda yapılmış olan bir planın çevresel etkilerini değerlendirme süreci yerine planı yapma ve SÇD süreci bir arada ilerlemiştir. SÇD'nin temel hedefinin plan, program ya da projeler

hazırlanma aşamasındayken çevresel etkilerini değerlendirmek ve olası negatif sonuçları önlemek olduğu düşünüldüğünde Kayseri ili örneği SÇD'nin temel prensiplerine daha uygun bir yaklaşımla yapıldığı söylenebilir. SÇD'nin önemli bir aşaması olan alternatiflerin değerlendirilmesi yapılırken sürdürülebilir gelişme prensipleri gereği yalnızca çevresel açıdan ortaya çıkabilecek sonuçlar değerlendirilmemiş bunun yanında ekonomik ve sosyal sonuçların da değerlendirilmesi yapılmıştır. SÇD'nin sürdürülebilir gelişme hedeflerine ulaşma ve politikalarını hayata geçirmede önemli bir araç olduğu gerekçesi ile çevresel ve sosyo-ekonomik değerlendirmelerin bir arada yapılmış olması SÇD'nin geniş kapsamlı olarak ele alınması yönündeki eğilimin bir göstergesi olabilir. SÇD Raporunun metodoloji bölümünde ve sonuç kısmında verilen bilgiler SÇD sürecinde Türkiye'de mevcut sorunları ve iyi örnekler oluşturulması önündeki engellerin nedenlerini ortaya koymakta, önceki iki pilot projenin ortak sorunlarını paylaşmaktadır. Özellikle metodoloji seçimine ilişkin verilen bilgiler bazı metotların zaman alması ve maliyetli olması nedeniyle tercih edilmediğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda SÇD sürecinde kullanılacak metodolojinin çeşitlendirilmesi ve farklı düzeydeki ve farklı konulardaki plan, program ve projelerdeki uygulamalar için uygun olabilecek farklı metotların tercih edilebilmesi bu alanda özellikle kamu kurum ve kuruluşlarındaki personelin bilgilendirilmesi ve eğitimlerinin yapılması, gerekli uzmanların istihdam edilmesine bağlıdır. Bu pilot uygulamalar doğrultusunda Türkiye'deki SÇD sürecinin sağlıklı biçimde işleyebilmesi için öncelikli olarak ilgili kurum ve kuruluşlardaki personelin SÇD süreci ve sürecin gereklerine yönelik eğitimlerinin tamamlanması gerekmektedir. Diğer yandan tüm kamu kurum ve kuruluşları ile ilgili paydaşların sürecin ihtiyaç duyduğu bilgi ve veri birikimini sağlaması için gerekli altyapı ve veri bankaları oluşturulmalıdır.

2014 yılında başlatılan “Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliğinin Uygulanması Teknik Yardım Projesi” projesi kapsamında Türkiye’de planlamada SÇD prosedürlerinin tanıtımı için yasal, kurumsal, idari ve teknik şartların yaratılmasında esas olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın desteklenmesi amaçlanmıştır. Seçilen dört sektör olan enerji, su yönetimi, tarım ve bölgesel kalkınmaya ilişkin pilot SÇD Projeleri ve sektörler için rehber taslağı hazırlanması planlanmıştır. Enerji sektörü için “Karapınar Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi İçin Pilot SÇD”, tarım sektörü için “Bozcaada Gökçeada Tarım Master Planı İçin Pilot SÇD”, su yönetimi sektöründe “Su Yönetimi Sektörü İçin Pilot SÇD”, bölgesel kalkınma alanında “Ankara Bölge Planı İçin Pilot SÇD” uygulamaları için çalışmalara

başlanmış ancak bu çalışmalar henüz sonuçlandırılmamıştır.

Stratejik çevresel değerlendirmenin teknik bir araç olarak Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşlarına tanıtılması ve ilgili kurumların personelinin kapasitelerinin geliştirilmesine dönük bu pilot projelerin yanında, Türkiye'de teorik ve uygulamaya yönelik akademik çalışmalarla SÇD'nin çevresel politikalar ve planlama faaliyetleri konusunda etkinliği ve uygulanabilirliğine yönelik araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında çevresel değerlendirme teknikleri içerisinde SÇD'nin önemi ve çevresel politikalar içerisindeki rolü ve gelişimine yönelik değerlendirmeler yapılmış ve Türkiye'deki pilot projeler değerlendirilmiştir. Çalışmaların bir kısmı da SÇD'nin Türkiye'deki çeşitli sektörlerle uygulanması konusunda öneriler getirmektedir. Ulaşım sektörüne yönelik olarak hazırlanmış olan projelerin stratejik çevresel değerlendirmesine odaklanmış olan bir çalışmada İstanbul için yapılmış olan karayolu projelerinin stratejik çevresel değerlendirmesi yapılmıştır (Akın, 2011). Bu çalışma stratejik çevresel değerlendirme sürecinde değerlendirmenin yapıldığı sektörün işleyiş biçimine, kapsadığı alana, içerdiği faaliyetlerin ve etki alanının çeşitliliğine göre farklı metotlar seçilebileceği konusundaki uygulamaya dönük saptamaları ve ulaşım sektörü ile çevresel sorunlar arasındaki ilişkinin önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. SÇD sürecinde kullanılacak metotlara dayalı bir çalışmada kullanılan metodun SÇD uygulamalarında toplu konut alanı yer seçimine yönelik süreçte SÇD uygulamasının önemi ve kullanılan metodun etkinliğine dair değerlendirmeler yapılmıştır (Çabuk, 2006). Bir başka çalışma arazi kullanımında çevresel değerlerin korunması ve kullanımını bir arada içermesi ve doğal yapıyı özelliğini bozmadan kullanmak amacını taşıması bakımından peyzaj planlarına SÇD uygulanmasının önemine ve SÇD sürecinde peyzaj planlarının kullanılmasına yönelik karşılıklı ilişkiyi vurgulamış olması bakımından dikkat çekicidir (Cengiz Gökçe, 2011). Bir diğer çalışmada hidroelektrik santral projeleri stratejik çevresel değerlendirmenin konusu olarak ele alınmıştır. Özellikle yenilenebilir bir enerji üretim kaynağı olarak su kaynaklarının kullanılmasının Türkiye'nin enerji arzı güvenliğindeki önemine ilişkin görüşler ileri sürülerek çevresel sonuçlarına odaklanılmaksızın yürütülen hidroelektrik santral projelerinin çevresel açıdan geri dönülemez biçimde bozulmalara yol açtığı gibi bunun sonucunda bağlı olduğu su kaynaklarının ortadan kalkması sonucu ekonomik olarak da uzun ömürlü olmayacağı yapılan çeşitli bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur. Stratejik çevresel değerlendirme uygulamalarının hidroelektrik santral, projelerindeki önemini vurgulayan çalışmada ortaya çıkabilecek çevresel sonuçlara

ilişkin örnek bir etki tanımlaması ve değerlendirme matrisi uygulaması yapılmıştır (Turhan vd, 2011).

SONUÇ

Çevresel değerlendirme teknikleri karşılaşılan çevresel sorunların niteliği ve boyutları ile bunları ortaya çıkaran nedenlere ilişkin teorik ve politik tartışmaların sonrasında özellikle çeşitli düzeydeki ekonomik etkinliklerin ve bu etkinlikleri düzenleyen politika ve plan kararlarının rolü doğrultusunda çevre politikalarında önleyici bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çevresel sorunlara ve çevresel konulara ilişkin algının değişimiyle birlikte kullanılan değerlendirme tekniklerinin de içeriği değişmiştir. Bu bağlamda ele alınan ÇED ve SÇD bu gelişim süreci içerisinde sırayla uygulanmaya başlanmış çevresel değerlendirme teknikleridir. ÇED uygulamalarının kapsama alanının çevresel politikalarla ulaşılmak istenen hedeflerin değişmesi ile daha dar çerçeveli kalması sonucu SÇD daha geniş bir etki alanı olan kararlara uygulanmakta ve ÇED uygulamalarıyla sınırlı kalan önleme prensibini daha üst düzey kararların yalnızca çevresel değil aynı zamanda ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla da değerlendirilmesine olanak sağlayacak biçimde geliştirilmektedir. Halihazırda ÇED kadar yaygın kullanılan bir araç olsa da SÇD, çevresel sorunların boyutları ve etki alanlarındaki değişimler, ülkelerin politika ve plan yapma sistemlerine entegre edilerek uygulamalarla hala gelişmekte olan bir araçtır.

Türkiye çevresel değerlendirme tekniklerinin her ikisini de hukuki düzenlemelerle uygulamaya başlamış olarak ÇED uygulamalarında SÇD uygulamalarına göre daha çok deneyim sahibidir. Çevresel değerlendirme tekniklerini uygulamaya başlamasında dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi uluslararası gelişmelerin etkisi olmakla birlikte çevresel değerlendirme tekniklerini geliştirme ve uygulamaları etkinleştirme yönünde başarılı olamamıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi çevresel kaygılar ve ekonomik kaygılar arasındaki dengenin bireyler, uygulayıcılar ve karar alıcılar tarafından çevresel kaygılar aleyhine bozulmasıdır. Hukuki olarak zorlayıcı kurallara bağlı olmakla birlikte özellikle sıklıkla getirilen muafiyetler ve başka kanunlarda yapılan düzenlemelerle ÇED uygulama zorunluluğu ortadan kaldırılmaktadır. ÇED ekonomik etkinlikler ve çevresel hedefler arasında bir bağlantı değil yatırımcı için bir ceza olarak görülmekte böylesi bir durumda en deneyim ve birikim sahibi olunan bu teknik araç etkin biçimde kullanılmamaktadır.

SÇD düzenlemeleri için de benzer bir durum söz konusudur. SÇD Türkiye'nin AB uyum sürecinde verdiği taahhütlerin bir parçası

olarak iç hukuka ve çevre politikası sistemine dahil edilmiş bir araçtır. ÇED sürecinde ve uygulamalarında karşılaşılan benzer bir sürecin planlama ve politika kararları gibi çok aktörlü dolayısıyla farklı çıkar gruplarının etkilerine açık konularda çevresel kayguların dikkate alınmasına yönelik kendiliğinden bir girişim beklemek çok da mümkün görünmemektedir. Çevresel sorunlarının çevre politikalarının olduğu kadar toplumun her kesimini ve her tür faaliyeti etkileyebilecek tüm politika ve sektörlerle yakından ilişkili olduğuna dair algı yerleşmedikçe bu anlamda SÇD kendinden beklenen etkiyi yaratamayacaktır. Kapasite geliştirme çalışmalarının ve uygulayıcı personelin eğitiminin öncesinde ele alınması gereken konu tüm planlama ve politika alanlarında görevli tüm kamu otoritelerinin çevre algısının değişmesine yönelik çalışmalara başlanması öncelikli olmalıdır. SÇD gibi diğer çevresel değerlendirme araçlarının da zorlayıcılığı ve bağlayıcılığı hukuki düzenlemelerden ziyade çevre algısının değişmesine bağlıdır. Bu durum SÇD pilot uygulamalarında karşılaşıldığı çevresel raporlarında belirtilen, kurumsal kapasite gelişimi ve personel eğitiminde eksiklikler, metodoloji geliştirme ve bilgi ve veri akışının sağlanamaması gibi teknik güçlüklerin yaklaşık 10 yıl içerisinde yürütülen tüm pilot projelerde ortak olarak gözlenmesiyle de doğrulanmaktadır. SÇD uygulamalarının etkinliği teknik ve kurumsal altyapının geliştirilmesi ötesinde çevresel algının değişmesine ve bu algının karar alıcı otoritelerde öncelikle yaygınlaşmasına bağlıdır.

Kaynakça

- AKIN, D. (2011), İstanbul Boğaz Geçişi karayolu Projelerinin Stratejik Çevresel Etki Değerlendirmesi, Nuriye PEKER içinde, *Stratejik Çevresel Değerlendirme ve Planlama*, (s. 227-242), Ankara, TMMOB Peyzaj Mimarları Odası Yayınları.
- ALSHUWAIKHAT, H. M. (2005), Strategic Environmental Assessment Can Help Solve Environmental Impact Assessment Failures in Developing Countries, *Environmental Impact Assessment Review*, 25(4), 307-319. doi: 10.1016/j.eiar.2004.09.003.
- AYDIN, M. (2003), Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD), *Planlama Dergisi*, 1, 19-25.
- BINA, O. (2007), A Critical Review of the Dominant Lines of Argumentation on the Need for Strategic Environmental Assessment, *Environmental Impact Assessment Review*, 27, 585-606.

- CALDWELL., L.K. (1998), Implementing Policy Through Procedure: Impact Assessment and The National Environmental Policy Act, A. L. PORTER, J. J. FITTIPALDI içinde, *Environmental Methods Review: Retooling Impact Assessment for the New Century*, (s. 8-14), ABD, Pres Club.
- CENGİZ GÖKÇE, G. (2011), *Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)-Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) İlişkisi ve Peyzaj Planlama Sürecinde Çevresel Değerlendirme'nin İrdelenmesi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÇABUK, S. N. (2006), *Coğrafi Bilgi Sistemleri Destekli Stratejik Çevresel Değerlendirme Çalışması: Eskişehir Kenti İçin Toplu Konut Alanı Yer Seçimi*, Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI, (2019), *ÇED Kararları*, 28.08.2019 tarihinde, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sitesinden https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/menu/ced-karar-1993-2018_28012019_20190128094201.pdf adresinden alınmıştır.
- DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI (2001), *AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı*, 28.08.2019 tarihinde, Dış İşleri Bakanlığı Sitesinden, https://www.ab.gov.tr/_195.html adresinden alınmıştır.
- DUSIK, J., FISCHER, T. B., SADLER, B. (2003), *Benefits of a Strategic Environmental Assessment*, UNDP/REC.
- FORMBY, J. (1990), The Politics of Environmental Assessment, *Impact Assessment*, 8(12), 191-196. doi: 10.1080/07349165.1990.9726037.
- HOLDER, J., LEE, M. (2007), *Environmental Protection, Law and Policy*, London, Cambridge University Press.
- IAIA. (2009), *What is Impact Assessment*, 19.07.2017 tarihinde, IAIA internet sitesinden, http://www.iaia.org/uploads/pdf/What_is_IA_web.pdf adresinden alındı.
- IUCN. (2009), *Strategic Environmental Assessment, Evaluation the Association Agreement between EU and Central America*, 29.08.2019 tarihinde, https://www.eia.nl/docs/os/i00/i0075/075_finaltor.pdf adresinden alınmıştır.
- JACOB, K., vd. (2008), *Improving The Praactise of Impact Assessment*, 30.08.2019 tarihinde http://userpage.fu-berlin.de/ffu/evia/EVIA_Policy_Paper.pdf adresinden alındı.

- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2004), *Oymapınar Turizm Gelişim Projesi Stratejik Çevresel Değerlendirme Raporu*, 18.12.2017 tarihinde, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sitesinden <http://scd.cevre.gov.tr/admin/dokuman/a0e70953-1c6f-4f86-ae5a-ea1635d587e8.pdf> adresinden alınmıştır.
- MARSDEN, S. (2008), *Strategic Environmental Assessment in International and European Law*, London, Earthscan.
- MORGAN, R., K. (2012), Environmental Impact Assessment: the state of art, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 30(1), 5-12. doi: 10.1080/14615517.2012.661557.
- ORTOLANO, L., SHEPHERD, A. (1995), Environmental Impact Assessment: Challenges and Oppotunities, *Impact Assessment*, 13(1), 3-30. doi: 10.1080/07349165.1995.9726076.
- PARTIDARIO, M. R. (2000), Elements of an SEA Framework—Improving the Added-Value of SEA, *Environmental Impact Assessment Review*, 20, 647-663.
- SADLER, B. (2005), Initial Perspective on SEA at the Policy Level, Barry SADLER içinde, *Environmental Assessment at the Policy LEVEL: Recent Progress, Current Status and Future Preospect*, (s. 1-11), UNECE.
- SERTER, G. (2005), *Çevresel Değerlendirme Sürecinin Türkiye'deki Tarihsel gelişimi ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)-Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) İlişkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- THERIVEL, R. (2004), *Strategic Environmental Assessment In Action*, ABD, Earthscan.
- TURHAN, E., vd. (2015), Stratejik Çevresel Etki Değerlendirmesi (SÇED), Yaklaşımının Hidroelektrik Santral Projeleri Kapsamında İrdelenmesi, Mehmet MAK, Önder MERT, Neslihan YEŞİL içinde *VIII Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempoymu Bildiriler Kitabı*, 63-67, Adana, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını.
- UNECE, (2012), *Resource Manuel to Support of the Protocol on SEA*, New York, Genova, UN Publications.
- WALLINGTON, T., vd. (2007), Theorising Strategic Environmental Assessment: Fresh Perspectives and Future Challenges, *Environmental Impact Assessment Review*, 27(7), 569-584. doi: 10.1016/j.eiar.2007.05.007.

Makale Geliş Tarihi: 21.11.2019

Kabul Tarihi: 11.12.2019

GELENEKSEL OLMAYAN PARA POLİTİKASI UYGULAMALARI DÖNEMİNDE FAİZ ORANI GEÇİŞKENLİĞİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

orcid: 0000-0002-7140-557X

Dr. Öğr. Üyesi Celal KIZILDER

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Orcid: 0000-0001-9904-0472

Öz

Bu çalışmada TCMB'nin uyguladığı geleneksel olmayan para politikasının piyasa faizleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Piyasa faizleri olarak bankalar tarafından kullanılan ihtiyaç, taşıt, konut ve ticari kredilerin ağırlıklı ortalama faizleri ile bankalarca açılan 1, 3 ve 6 ay vadeli mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faizler esas alınmıştır. İncelenen dönem için merkez bankasının politika duruşunu temsilen ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti (AOFM) ve Borsa İstanbul Bankalar arası Repo ve Ters Repo piyasasında oluşan gecelik faiz oranları (BIST O / N) esas alınmıştır. Değişkenler arasındaki koentegrasyon analizinde yapısal kırılmalı Gregory ve Hansen (1993) koentegrasyon testinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin yapısal kırılmalar içerip içermediği ise Bai ve Perron (1998, 2003) ile CUSUM ve CUSUMSQ test istatistikleri ile incelenmiştir. Uzun dönem parametre tahmininde ise DOLS tahmincisinden yararlanılmıştır. Çalışma bulguları, ihtiyaç ve konut kredisi dışındaki faiz oranları ile AOFM ve BIST O / N faizleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu, BIST O / N faizlerine nazaran AOFM'nin banka kredi ve mevduat faizleri üzerinde daha fazla etkili olduğunu ve tam geçişkenliğin sadece AOFM ile ticari ve taşıt kredileri arasında söz konusu olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Geleneksel olmayan para politikası, faiz oranı geçişkenliği; kredi faizleri, mevduat faizleri, yapısal kırılmalar.

EXAMINING THE INTEREST RATE TRANSMISSION MECHANISM IN THE TURKISH PERIOD OF UNCONVENTIONAL MONETARY POLICY

Abstract

This study examines the pass-through from monetary policy interest rates to bank loans (including cash, corporate, house, and automobile loan

rates) and deposit rates (one-, three-, and six-month term deposit rates), focusing specifically on the period when unconventional monetary policies were conducted by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). As representatives of the CBRT's monetary policy stance, the BIST Interbank Overnight Repo / Reverse repo interest rate (BIST O/N rate) and the CBRT's weighted average funding rate are considered. Gregory and Hansen's (1996) cointegration test is used to analyse cointegration, whilst Bai and Perron's (1998, 2003), CUSUM, and CUSUMSQ test statistics are used to detect whether the relevant interest rates have structural breaks. Further, the DOLS estimator is used to determine the long-run coefficients. Our results clearly show that there is a cointegration relationship between monetary policy interest rates and bank loans and deposit rates, with the exception of cash and house loans. However, complete pass-through (i.e., one-to-one adjustment rates) is observed only between the CBRT's average funding rate and corporate and automobile loans. Lastly, our findings generally reveal that the CBRT's average funding rate is much more influential on bank loan and deposit rates compared with the BIST O/N rate.

Keywords: Unconventional monetary policy, interest rate pass-through, bank loan rates, bank deposit rates, structural breaks, structural break.

1.GİRİŞ

1970'li yılların başında enflasyon oranlarında yaşanan yüksek oranlı artışlar özellikle gelişmiş ülke ekonomilerinde uygulanan para politikalarında enflasyon ile mücadeleyi temel politika hedefi haline getirmiştir. Bu dönemde, parasal büyüklükler ve döviz kurları enflasyon ile mücadeledeki temel parametreleri temsil etmiştir. Fakat, 1980'li yıllar ile birlikte özellikle sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve finansal sistemde yaşanan değişimler bir yandan parasal büyüklüklerin iktisadi ve finansal değişkenler üzerindeki etkisini zayıflatmış diğer yandan da çoklu hedeflere dayalı politika bileşimlerinin uygulanmasını zorlaştırmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1990'lı yıllar ile birlikte enflasyon hedeflemesine dayalı para politikası uygulamaları önemli bir alternatif olarak öne çıkmaya başlamıştır (Kasapoğlu, 2007; Çavuşoğlu, 2010; Vural, 2013).

Gelişmiş ülke ekonomilerindeki bu gelişmelere paralel bir şekilde Türkiye ekonomisinde de 2001 öncesi dönemde enflasyon ile mücadelede parasal büyüklüklerin önemli olduğu ve para politikasının sabit veya yönetilen döviz kuru rejimine dayandığı ayrıca temel politika aracı olarak nominal döviz kurunun esas alındığı bir dönem yaşanmıştır. 2001 Şubat krizinden sonra ise yeniden yapılandırılan Türkiye ekonomisinde merkez bankasının temel amacının fiyat istikrarını korumak olduğu belirtilmiştir (TCMB Parasal Aktarım Mekanizması, 2013). Bu hedef doğrultusunda merkez bankası 2002-

2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi 2006 yılından sonra ise açık enflasyon hedeflemesi rejimine dayalı para politikası uygulamalarına başlamıştır. Geleneksel enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı ülkelere olduğu gibi bu dönemde TCMB de çıktı açığı ve enflasyon görünümünü etkileyen gelişmelere odaklanmış ve enflasyonun hedeflenen düzeylerde tutulabilmesinde politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullanmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde merkez bankası “tek hedef (enflasyon) ve tek araç (kısa vadeli faiz oranları) politikasını benimsemiştir.

2007-2008 küresel finans krizi ise iktisadi ve finansal yazında önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalardan biri kriz döneminde kısa vadeli sermaye akımlarında yaşanan ani değişimlerin olası negatif etkilerinin nasıl yönetileceği ile ilgiliydi. Çünkü, veri akışına bağlı olarak küresel risk iştahında yaşanan hızlı değişimlere merkez bankaları tarafından aynı hızla politika tepkisi verilmesi gerekiyordu (Güler, Keleş ve Kilimci, 2014; Tiryaki, 2016). Fakat, enflasyon hedeflemesine dayalı geleneksel para politikası uygulamaları ile merkez bankalarının bu esnekliğe sahip olabilmeleri oldukça güçlü. Bu nedenle, 2007-2008 küresel finans krizi ile ortaya çıkan yeni konjonktürde para politikası uygulamalarına önemli derecede esneklik kazandırılması gerekiyordu.

Küresel finans krizi ile birlikte öne çıkan bir diğer önemli konu ise merkez bankalarının geleneksel para politikaları uygulamaları ile fiyat istikrarını gözetirken finansal sistemde biriken sistemik riskleri yeterince dikkate almadıkları yönündeki eleştiriler olmuştur (Kara, 2012). Çünkü, küresel finans krizi dönemindeki gelişmeler finansal istikrarın yeterince dikkate alınmamasının orta ve uzun vadede hem fiyat istikrarını hem de makro ekonomik istikrarı tehlikeye atabileceğini göstermiştir. Bu nedenlerle, kriz öncesi dönemde sadece fiyat istikrarına odaklanan para politikası uygulamalarının artık finansal sistem içinde biriken makro finansal riskleri de dikkate alacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği genel kabul gören bir anlayış haline gelmiştir (Başçı ve Kara, 2011; Özatay, 2012; Güler vd., 2014).

Bu noktada makro finansal istikrarın hangi göstergelerle temsil edilebileceği sorusu gündeme gelmektedir. Bir diğer ifade ile fiyat istikrarının sağlanıp sağlanmadığı TÜFE ile ölçülürken makro finansal istikrarın sağlanıp sağlanmadığı hangi parametreler ile ölçülecekti. Merkez bankası makro finansal istikrarın somut parametreler ile ölçülmesinin zor bir yaklaşım olduğunu kabul etmekle birlikte özellikle Türkiye gibi gelişen ekonomiler için krediler ve döviz kurlarının makro finansal riski temsil edebilecek

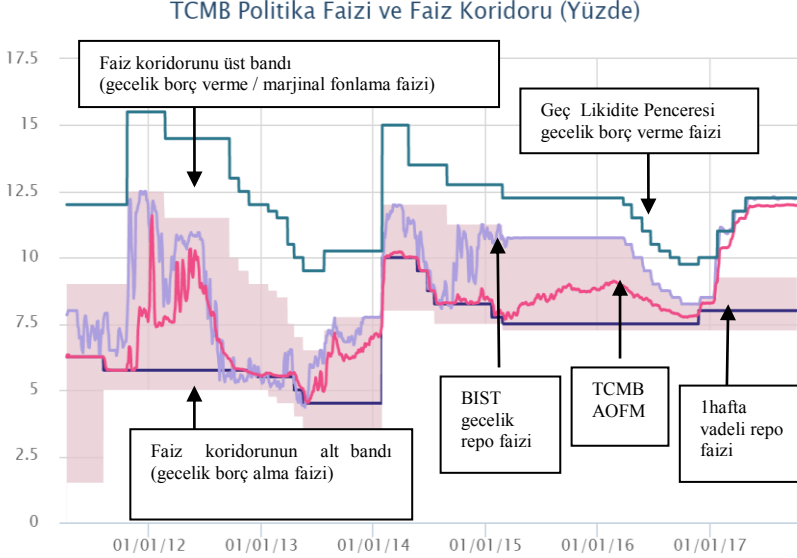

değişkenler olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Bunu ise kredi ve döviz piyasalarındaki gelişmelerin cari işlemler dengesi ve finansal krizler ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade ederek açıklamaya çalışmıştır (Başçı ve Kara, 2011; Kara, 2012; TCMB Parasal Aktarım Mekanizması, 2013). Böylece, merkez bankası için fiyat istikrarının sağlanmasının yanı sıra kredi hacminin makul düzeylerde tutulabilmesi ve döviz kurlarında iktisadi ve finansal temellerden kopuk fiyat hareketlerinin oluşmasının önüne geçilebilmesi gibi çoklu hedefler ortaya çıkmıştır (Başçı ve Kara, 2011). Fakat, bu tip bir çoklu dengenin kısa vadeli faiz oranları gibi tek bir politika aracı ile sağlanabileceğini söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, merkez bankası 2010 yılının sonlarından itibaren araç çeşitliliğini sağlamak amacıyla faiz koridoru, zorunlu karşılıklar, aktif likidite yönetimi, rezerv opsiyon mekanizması ve 1 hafta vadeli repo ihale faizi gibi araçları da para politikası araçları olarak kullanmaya başlamıştır. Bir diğer ifadeyle, merkez bankası tek hedef (enflasyon) – tek araç (kısa vadeli faiz oranları) politikasından çoklu hedef (enflasyon ve makro finansal risk) ve çoklu araç politikasına geçmiştir¹. Bu kapsamda, 2010 yılının Mayıs ayında merkez bankası 1 hafta vadeli repo ihalelerine başlamış ve bu yeni likidite aracı merkez bankasının temel politika aracı haline gelmiştir. Böylece, gecelik borçlanma, gecelik borç verme ve 1 hafta vadeli repo ihale faiz oranları birbirinden ayrıştırılarak (Şekil 1) merkez bankasının daha esnek bir likidite ve fonlama stratejisi izlemesi sağlanmıştır (Küçük, Özlü, Talaslı, Ünalmiş ve Yüksel, 2013; Ünalmiş, 2015).

¹ Bu geçiş döneminin etkinliğinde tarihsel açıdan bakıldığında para piyasalarındaki genel eğilimin de destekleyici bir rolü olduğu söylenebilir. Çünkü, 2001 Şubat krizinin bir sonucu olarak 2010 yılının ortalarına kadar piyasadaki gelişmeler para politikası uygulamalarının etkinliğini azaltabilecek bir yapıya sahipti. Çünkü, 2001 Şubat krizi döneminde kamu bankalarının yaşadığı finansal sorunların çözümü için hazine tarafından bankalara verilen devlet iç borçlanma senetlerinin merkez bankasınca satın alınması ve daha sonraki yıllarda piyasadan yoğun bir şekilde döviz alınması sonucunda 2010 yılının ortalarına kadar bankacılık sektörü aslında likidite fazlası ile çalışmıştır (Vural, 2013). Dolayısıyla, normal bir para politikasından beklenildiğinin aksine, merkez bankası piyasada net borç verici değil net borç alıcı konumunda kalmıştır. Bu durum bir yandan para politikasının etkinliğini azaltırken bir yandan da merkez bankasının gecelik borçlanma faizinin para politikası faizi olarak kullanılmasına yol açmıştır. Ancak, daha sonraki dönemlerde merkez bankasının piyasaya net borç verici konumuna gelmesi merkez bankasının bu yeni konjonktürde araç çeşitliliğine gidebilmesine yardımcı olmuştur.

Şekil 1. TCMB Politika Faizi ve Faiz Koridoru (Yüzde)

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

2. GELENEKSEL OLMAYAN PARA POLİTİKASI UYGULAMALARINDA POLİTİKA DURUŞUNUN TESPİTİ

Küresel finans krizinin bir sonucu olarak merkez bankasının 2010 yılı sonlarından itibaren uygulamaya başladığı geleneksel olmayan para politikası temelde geniş faiz koridoru, aktif likidite yönetimi ve araç çeşitliliğine dayanmaktadır. Merkez bankası aktif likidite yönetimi çerçevesinde piyasayı fonlarken 1 hafta vadeli repo faizi ile faiz koridorunun üst bandı olan gecelik borç verme faizini (marjinal fonlama faizini) kullanmıştır. Böylece, politika faizi olan 1 hafta vadeli repo faizinden piyasanın ihtiyaç duyduğu tüm likiditeyi sağlamak yerine likiditenin bir kısmını marjinal fonlama maliyetinden piyasaya vermiştir. Bu uygulama, ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti (AOFM) gibi yeni bir kavramın ortaya çıkmasını sağlamıştır².

² Bu durum 2010 yılının sonlarından 2017 yılının başlarına kadar devam etmiştir. Ocak 2017 tarihi ile birlikte ise merkez bankası 1 hafta vadeli repo ihalesi açmamaya başlamış bunun yerine piyasayı faiz koridorunun üst bandı ile yeni bir uygulama olan geç likidite penceresinden (GLP)kullandığı likidite ile fonlamaya başlamıştır.

Ayrıca, geleneksel faiz koridoru uygulamasında (gecelik borç alma, gecelik borç verme ve politika faiz gibi) kısa vadeli faizler simetrik bir şekilde değiştirilirken merkez bankasınca uygulanan geleneksel olmayan faiz koridoru uygulamasında kısa vadeli faizler hem birbirinden farklı oranda hem de farklı derecede değiştirilebilmekteydi (Kara, 2015). Fakat, bu tip bir uygulama “kısa vadeli piyasa faizlerinin” “kısa vadeli resmi faizlerinden” sapmasına yol açmaktaydı (Binici, Kara ve Özlü, 2015). Dolayısıyla, geniş faiz koridorunun uygulandığı, piyasa faizlerinin belirgin şekilde resmi faizlerden sapabildiği ve birbirinden farklı birden çok kısa vadeli faizin bulunduğu bir ortamda para politikasının duruşunu temsil eden ve parasal aktarım mekanizmasında etkin bir rolü olması beklenen faiz hangisidir diye yeni bir soru ortaya çıkmaktadır (TCMB Finansal İstikrar Raporu Mayıs 2015, Kara, 2015; Binici vd., 2015). Bu soruya Kara (2015) merkez bankası ekonomi notlarında AOFM ile Borsa İstanbul Bankalar arası Repo ve Ters repo piyasasında oluşan gecelik piyasa faiz oranlarının (BIST O / N) para politikasının duruşunu temsil eden değişkenler olarak tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir. Binici vd. (2015) da ekonometrik analizlere dayalı çalışmalarında benzer bir sonuca ulaşmıştır. Bu nedenlerle bu çalışmada da para politikası duruşunu temsilen hem AOFM hem de BIST O / N faizleri esas alınmıştır.

3. PARASAL AKTARIM MEKANİZMASI

Merkez bankaları uyguladıkları para politikaları ile iktisadi ve finansal değişkenleri belirlenen nihai ekonomik hedefler doğrultusunda etkilemeye çalışırlar. Fakat, bilindiği gibi, para politikası kararları reel iktisadi faaliyetler üzerinde doğrudan etkili olamamaktadır. Para politikası kararlarının toplam talep, üretim ve fiyat düzeyi gibi değişkenler üzerinde etkili olabilmesi ancak bir parasal aktarım mekanizması sonucunda söz konusu olabilmektedir. Parasal aktarım mekanizması para politikası kararlarının hangi kanallardan geçerek reel iktisadi faaliyetleri etkilediğini ve bu etkinin boyutunun ne olduğunu göstermeye çalışan bir sistemdir. Literatürde

---

Normal şartlarda gün içinde normal saatlerde likidite ihtiyacını karşılayamayan bankaların daha yüksek faizle likidite ihtiyaçlarını karşılamasına imkan veren ve bu haliyle bile pek aktif kullanılmayan GLP borç verme faizi Ocak ayı itibarıyla yeni bir para politikası aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda 2017 yılı ile birlikte AOFM marjinal fonlama maliyeti ile GLP borç verme faizinin ağırlıklı ortalamasından oluşmaya başlamıştır. Bu tip bir politika değişikliği ise merkez bankasının fonlama maliyetini daha yüksek düzeylerde belirlemesine imkan vermiştir.

farklı aktarım kanallarına dayalı sınıflandırmalar olmakla birlikte genel olarak faiz oranı kanalı, döviz kuru kanalı, kredi kanalı, varlık fiyatları kanalı ve beklentiler kanalından bahsedilebilir. Döviz kuru kanalı daha çok para politikası kararları sonrasında değişen döviz kurlarının toplam talep, üretim ve enflasyon dinamikleri üzerindeki etkisi üzerinde durur. Varlık fiyatları kanalı hisse senedi piyasaları ile konut ve arsa gibi varlıkları dikkate alır. Kredi kanalı para politikası kararlarının banka kredi kanalı ve bilanço kanalı ile ekonomi üzerinde yaratabileceği etkileri açıklamaya çalışır. Beklentiler kanalı ise iktisadi birimlerin gelecek ile ilgili beklentilerinin hedeflere daha etkin bir şekilde ulaşabilmesine katkı sağlayabilecek şekilde yönetilmesini ifade etmektedir (Kasapoğlu, 2007; Çavuşoğlu, 2010; Vural, 2013; TCMB Parasal Aktarım Mekanizması, 2013).

Faiz oranı kanalı bu çalışmanın kapsamına giren temel aktarım kanalını temsil etmektedir. Buradaki temel mekanizma şu şekilde işlemektedir: Öncelikle merkez bankası iktisadi ve finansal gelişmeleri dikkate alarak politika hedefleri doğrultusunda kısa vadeli politika faizini değiştirir. Bu değişikliğin, parasal aktarım mekanizmasının ilk aşaması olarak, kısa vadeli piyasa faizleri üzerinde önemli derecede etkili olması beklenir. Bundan sonraki aşama ise yatırım ve tüketim harcamaları gibi toplam talep bileşenleri üzerinde daha fazla etkili olan kredi ve mevduat faizlerinin etkilenmesidir. Bu da ancak, kısa vadeli faiz oranları ile uzun vadeli faiz oranları arasında bir ilişki kurulması ile mümkündür. Bu ilişki bekleyişler hipotezi ile kurulabilir. Çünkü, bu hipoteze göre uzun vadeli faiz oranları cari dönemde geçerli olan kısa vadeli faiz oranları ile gelecekte beklenen kısa vadeli faiz oranlarının geometrik ortalamalarına eşittir. Fakat, literatürde genel olarak ifade edildiği gibi tüketim ve yatırım harcamaları gibi toplam talep bileşenleri daha çok uzun vadeli reel faizlere duyarlıdır. Dolayısıyla, kısa vadeli faiz oranlarından uzun vadeli faiz oranlarına geçişkenliğin açıklanmasına ilaveten kısa vadeli nominal faiz oranları ile uzun vadeli reel faiz oranları arasındaki geçişkenliğin de açıklanması gerekmektedir. Çünkü, merkez bankası ilk anda sadece “kısa vadeli nominal” faiz oranları üzerinde etkili olabilmektedir. Bu mekanizma da literatürde daha çok kısa vadede fiyatların katı olması ile açıklanmaktadır. Bir diğer ifade ile fiyatlar kısa vadede hızlı bir şekilde yeni gelişmelere tepki verememektedir. Böylece, kısa vadeli

nominal faiz oranlarından uzun vadeli reel faiz oranlarına geçişkenlik sağlanabilmektedir³.

4. LİTERATÜR

Öncelikle, enflasyon hedeflemesi rejimine geçiş ile birlikte uluslararası literatürde bu konunun oldukça ilgi gören bir konu haline geldiği belirtilmelidir. Ulusal yazına bakıldığında ise Türkiye ekonomisi özelinde şunu ifade etmek gerekir ki geleneksel para politikası uygulamalarının geçerli olduğu dönemler için bile faiz oranı geçişkenliğini inceleyen çalışma sayısının oldukça az olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum diğerlerinin yanı sıra hem Çavuşoğlu'nun (2010) hem de daha güncel olarak Uslu ve Karahan'ın (2016) çalışmalarında da belirtilmiştir.

Geleneksel para politikası uygulamalarının geçerli olduğu dönemde ulusal yazında yer alan çalışmaların bazılarını bakıldığında Aydın (2007) merkez bankası politika faiz oranının ticari krediler dışında kalan krediler üzerinde oldukça etkili olduğunu ayrıca politika faizindeki değişikliklerin 3 ay sonra banka kredi faizlerine yansıdığını ifade etmiştir. Özdemir (2009) uzun dönemde merkez bankası politika faizinin banka kredi ve mevduat faizlerine geçişkenliğinin tam olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çavuşoğlu (2010) merkez bankasının politika faizini değiştirerek bankacılık faizlerini üç aylık bir gecikme ile etkileyebildiğini ayrıca kredi ve mevduat türleri arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte genel olarak merkez bankası faizindeki değişimlerin bankacılık faizlerine geçişkenliğinin hızlı ve uzun vadede yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Uçak ve Yıldırak (2012) merkez bankası politika faizindeki değişimlerin kredi faizlerine geçişkenliğini inceledikleri çalışmalarında en hızlı geçişkenliğin ticari krediler için söz konusu olduğunu konut kredilerindeki geçişkenliğin ise düşük seviyelerde kaldığını ifade etmişlerdir. Yüksel ve Özcan (2012) çalışmalarında politika faizlerinden banka kredi faizlerine doğru tam geçişkenliğin söz konusu olduğunu fakat politika faizi ile mevduat faizleri arasında önemli bir ilişki bulunmadığını ifade etmişlerdir. Uslu ve Karahan (2016) politika faizinin banka kredilerine geçişkenliğini inceledikleri çalışmalarında kredi faiz oranlarının bazı dönemlerde aşağı yönlü katılıklar sergilediğini, en yüksek geçişkenliğin ihtiyaç kredisinde olduğunu ve politika faizinin kredi faiz oranları üzerindeki etkisinin genel olarak 2008 yılına kadar

³ Geleneksel olmayan para politikasının aktarım mekanizmasının temel çerçevesi geleneksel aktarım mekanizması ile aynı olmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar için bakınız: Kara (2012) ve TCMB Parasal Aktarım Mekanizması (2013).

azaldığını fakat sonrasında daha istikrarlı bir hale geldiğini ifade etmişlerdir.

Geleneksel olmayan para politikası uygulamalarının geçerli olduğu dönem için faiz oranı geçişkenliğini inceleyen çalışmalara bakıldığında bu noktada da ulusal yazında henüz oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Kara (2012) daha çok yeni politikanın ortaya çıkış nedenlerini ve uygulama esaslarını açıklamaya çalıştığı çalışmasında konunun önemi nedeniyle Kasım 2010-Nisan 2012 dönemi için ekonometrik analizlere dayanmayan grafiksel (betimsel) bir yaklaşım ile geleneksel olmayan para politikası uygulamalarının sonuçlarını da incelemiştir. Kara (2012) sonuç olarak cari açık ve sermaye hareketlerinin negatif etkilerinin hafifletilmesi gibi makro finansal risk açısından önemli olan konularda merkez bankasının geleneksel olmayan para politikası uygulamalarının oldukça etkili olduğunu, enflasyon konusunda ise benzer bir başarının kısa vadede sağlanamadığını fakat orta vadeli enflasyon beklentilerinin yönetimi konusunda iyi bir performans sergilendiğini ifade etmiştir. Konu ile ilgili bir diğer çalışma ise merkez bankasının Mayıs 2015 Finansal İstikrar Raporu'nda yer alan ve daha sonra merkez bankasınca çalışma tebliği olarak da yayınlanan Binici vd. (2015) tarafından yapılan çalışmadır. Aylık veriler kullanarak 2010 Haziran-2014 Aralık dönemi için panel regresyon analizine dayanan kısa dönemli analiz sonuçlarına göre bankalar arası gecelik piyasada oluşan faizin kredi ve mevduat faizleri üzerinde belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Küçükğöde (2016) 2011 Ocak-2016 Mayıs dönemi için haftalık ve aylık verilere bağlı olarak AOFM ve BIST O / N faizinin bankalarca verilen tüketici kredileri üzerindeki etkisini modele enflasyon ve Dolar-TL kurunu da dahil ederek incelediği çalışmasında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı kısa dönemde ise BIST O / N faizinin tüketici kredisi faizleri üzerinde belirgin bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Oskay (2017) genel olarak 2010-2016 dönemi için açıklanan makroekonomik ve finansal verilerden hareketle merkez bankasının uyguladığı geleneksel olmayan para politikası uygulamalarının etkinliğini incelediği çalışmasında merkez bankasının fiyat istikrarı ve makro finansal istikrarı sağlamada başarılı olamadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı merkez bankasının geleneksel olmayan para politikası uygulamalarının söz konusu olduğu dönemde politika faizinin banka kredi ve mevduat faizlerine geçişkenliğinin incelenmesidir. Çalışmanın literatüre katkısı ise şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle, daha önce de belirtildiği gibi, konunun önemine

rağmen henüz ulusal yazında bu konuda oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu çalışmaların da bazı önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Örneğin, Kara (2012) ve Oskay (2017)'in çalışmaları sadece grafiksel analizlere ve açıklanan makroekonomik verilerin yorumlanmasına dayanmaktadır. Binici vd.'nin (2015) çalışması ise kendi orijinal makalelerinde de belirttikleri gibi ana teorinin aksine değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiye odaklanmaktadır. Küçükgöde (2016) ise değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi de incelemekle birlikte hem banka faizleri olarak sadece ticari kredilere odaklanmakta hem de çalışmada literatürdeki teorik altyapının dayandığı ana modelin dışında bir model kullanmaktadır. Bu çalışmada ise literatürle uyumlu bir model kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki üzerinde durulmuş ve böylece merkez bankası faizlerinin banka kredi ve mevduat faizlerine geçişkenliğinin büyüklüğü / derecesi belirlenebilmiştir. Çalışmada, ayrıca, olası yapısal kırılmalar da dikkate alınmıştır. Son olarak da merkez bankasının politika duruşunu temsilen hem AOFM hem de BIST O / N faizleri esas alınmıştır.

5. METODOLOJİ

Daha önce belirtildiği gibi merkez bankası geleneksel olmayan para politikası uygulamalarına 2010 yılının son aylarında geçmiştir. Merkez bankası elektronik veri dağıtım sisteminde AOFM ilişkin veriler de 2011 yılının Ocak ayı ile başlamaktadır. Bu nedenle çalışmanın başlangıç tarihi Ocak 2011'dir. AOFM ve BIST O / N faizlerine ilişkin verilere günlük frekansta ulaşılabilmekle birlikte kredi ve mevduat faizlerine ilişkin veriler haftalık frekansta sunulduğundan çalışma Ocak 2011–Eylül 2017 dönemi için haftalık verilere dayalı olarak yapılmıştır. Piyasa faizleri olarak bankalar tarafından kullanılan ihtiyaç (İHT), taşıt (TŞT), konut (KNT) ve ticari kredilerin (TIC) ağırlıklı ortalama faizleri ile bankalarca açılan 1 (1M), 3 (3M) ve 6 ay vadeli (6M) mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faizler esas alınmıştır. Tüm veriler merkez bankası elektronik veri dağıtım sisteminden temin edilmiştir.

Çalışmada, literatürle uyumlu bir şekilde Denklem (1)'de gösterilen model kullanılmıştır:

$$piyasafaz_{t,i} = a + \beta_{1,i} mbfaz_{t,j} + \epsilon_{t,i} \quad (1)$$

Burada, $piyasafaz_t$; i = ihtiyaç, taşıt, konut ve ticari krediler ile 1, 3 ve 6 ay vadeli mevduat faizlerini gösterecek şekilde piyasa faizlerini, $mbfaz_t$; j = AOFM ve BIST O / N faizlerini gösterecek şekilde merkez bankası para politikası duruşunu temsil eden faizleri,

a sabit terimi, ϵ_t hata terimini, β_1 eğim parametresini göstermektedir.

Teorik beklentiler $\beta_1 = 1$ olmasını gerektirmektedir. Bu durum “tam geçişkenlik” olarak tanımlanmakta ve merkez bankası faizlerinden piyasa faizlerine uzun dönemdeki geçişkenliğin tam olduğunu ifade etmektedir. $\beta_1 < 1$ olması durumunda ise “eksik geçişkenlik” söz konusu olmakta ve bu durum para politikasının etkinliğini tartışmalı kılmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin ilgili dönem için grafikleri incelendiğinde (Şekil 2) değişkenlerin hem sabit terim hem de trend bileşenlerinde yapısal değişimler olabileceği anlaşılmaktadır. Bu durumu test etmek amacıyla çalışmada Bai ve Perron (1998, 2003) testi ile CUSUM ve CUSUM SQ test istatistiklerinden yararlanılmıştır. Bai ve Perron (1998, 2003) testinde serilerin yapısal değişimler içerip içermediği UD_{max} ve WD_{max} test istatistikleri ile sınanmaktadır. Bu test istatistiklerinin H_0 hipotezi “yapısal kırılma yoktur” şeklindedir. Alternatif hipotez ise maksimum yapısal kırılma sayısı m olacak şekilde en az bir tane yapısal kırılma vardır” şeklindedir.

Yapısal kırılmalar altında serilerin durağanlık özelliklerinin incelenmesinde Zivot ve Andrews (1992) birim kök testinden yararlanılmıştır. Sabit terim ve trend bileşeninde yapısal değişimleri dikkate alan model yapısı Denklem (2)’de gösterilmiştir.

$$\Delta x_t = \mu + \gamma t + \theta DU_t + \psi DT_t + \varphi x_{t-1} + \sum_{k=1}^j \pi \Delta x_{t-k} + \xi_t \quad (2)$$

Burada, x çalışmada kullanılan faiz oranlarını; μ sabit terimi; t trend bileşenini; DU_t sabit terimdeki, DT_t trend bileşenindeki yapısal kırılmaları temsil eden kukla değişkenleri; ξ_t hata terimini; γ, θ, ψ ve π ise model parametrelerini ifade etmektedir. Testin H_0 hipotezi birim kök vardır şeklindedir ($H_0: \varphi = 0$).

Yapısal kırılmalar altında ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığının incelenmesinde Gregory ve Hansen (1996) (GH) yapısal kırılmalı koentegrasyon testinden yararlanılmıştır. GH testi üç farklı yapısal kırılma durumunu dikkate almaktadır: Sabit terimde kırılma (C), trendli modelin sabit teriminde kırılma (C / T) ve modelin sabit terim ve eğim parametresinde kırılma (C / S). Denklem (1)’de sunulan model bu üç durum dikkate alınarak sırasıyla Denklem (3), (4) ve (5)’daki gibi ifade edilebilir:

$$piyasafaiz_{i,t} = a_0 + \alpha_1 D_{1t} + \beta_{1,i} mbfaiz_{t,j} + \vartheta_t \quad (3)$$

$$piyasafaiz_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \gamma_0 trend + \beta_{1,i} mbfaiz_{t,j} + \mu_t \quad (4)$$

$$piyasafaiz_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \beta_0 mbfaiz_t + \beta_1 D_{1t} mbfaiz_t + \epsilon_t \quad (5)$$

Burada, α_0 ve β_0 yapısal kırılmadan önceki sabit terim ve eğim parametresini, α_1 yapısal kırılmanın sabit terimde yol açtığı değişimi, β_1 yapısal kırılmaların eğim parametresinde yol açtığı değişimi, D_{1t} ve D_{2t} ise kukla değişkenleri ifade etmektedir.

Denklem (3), (4) ve (5)'teki modeller tahmin edildikten sonra model kalıntılarına ADF^* , Z_α^* ve Z_t^* test istatistikleri uygulanarak “koentegre ilişki yoktur” H_0 hipotezi test edilmektedir. Bu test istatistikleri Denklem (6)'da gösterildiği gibi tanımlanmaktadır:

$$ADF^* = \inf_{\tau \in T} ADF(\tau)$$

$$Z_\alpha^* = \inf_{\tau \in T} Z_\alpha(\tau)$$

$$Z_t^* = \inf_{\tau \in T} Z_t(\tau)$$

(6)

GH orijinal makalesinde Z_t^* istatistiğinin diğer iki test istatistiğinden daha güçlü bir test istatistiği olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle bu çalışmada ilgili test istatistiklerinin birbirinden farklı sonuçlara işaret ettiği durumlarda Z_t^* test istatistiği sonuçları esas alınmıştır. Ayrıca, C, C/T, C/S model yapıları farklı yapısal kırılma durumlarını dikkate aldıklarından değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı konusunda birbirinden farklı sonuçlara işaret edebilmektedir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında bu tür durumlarda modellerden herhangi birinin değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna işaret etmesinin değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunun kabul edilebilmesi için yeterli olduğunun ifade edildiği görülmektedir (Örneğin bkz: Kasman ve Ayhan, 2008; Ketenci, 2012; Uddin, Sjö ve Shahbaz, 2013; Dogan, 2015; Bondia, Ghosh ve Kanjilal, 2016; Dogan, 2016). Bu nedenle bu çalışmada da literatürdeki ilgili çalışmalara benzer bir yaklaşım sergilenerek C, C/T, C/S model yapılarından herhangi birinin değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna işaret etmesinin “en azından ilgili model yapısı kapsamında” değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılması için yeterli olduğu kabul edilmiştir.

Uzun dönem parametre tahmininde ise Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen dinamik en küçük kareler yönteminden yararlanılmıştır (Dynamic Ordinary Least Squares, DOLS). Bu yöntem içsellik ve otokorelasyon sorunlarını modele öncül ve ardıl

değerler ekleyerek çözmeye çalışmaktadır. DOLS tahmincisinin genel yapısı Denklem (7)'de gösterildiği gibidir:

$$piyasafaiz_{i,t} = C + mbfaiz_{i,t} \varphi + \sum_{j=-q}^p \Delta mbfaiz_{i,t+j} \delta + \tau_t \quad (7)$$

Burada, q öncül ; p ardıl değerleri, Δ ise fark işlemcisini göstermektedir.

6. BULGULAR

Değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler ve korelasyon değerleri Tablo 1 ve 2'de değişkenlerin genel seyri ise Şekil 2'de sunulmuştur. Betimleyici istatistikler incelendiğinde BIST O / N faizlerinin AOFM'ye göre daha geniş bir aralıkta dalgalandığı ve bu nedenle standart sapmasının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. AOFM ve BIST O / N ile kredi ve mevduat faizleri arasındaki korelasyon değerlerine bakıldığında ihtiyaç ve konut kredisi dışındaki tüm kredi ve mevduat faizleri ile AOFM arasındaki korelasyon değerlerinin BIST O / N'ye göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler (%)

	BIST	AOFM	İHT	KNT	TİC	TŞT	1M	3M	6M
Ortalama	9.190	7.951	15.970	11.833	13.349	13.310	8.287	9.915	10.100
Maksimum	12.49	12.01	20.140	14.630	16.610	17.290	10.93	13.23	14.43
Minimum	4.270	4.520	11.780	8.290	9.480	8.090	4.970	6.150	6.530
Std. Sapma	2.125	1.788	2.0135	1.5760	1.8792	2.2238	1.365	1.462	1.506

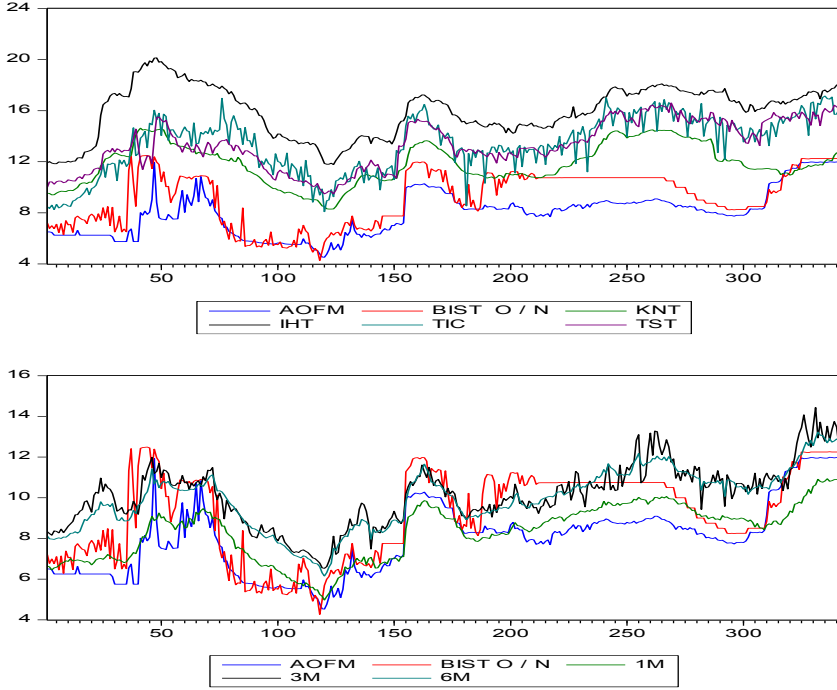
Tablo 2: AOFM ve BIST ile İlgili Kredi ve Mevduatlar Arasındaki Korelasyon Değerleri

	İHT	KNT	TİC	TŞT	1M	3M	6M
AOFM	0.542	0.481	0.726	0.751	0.880	0.859	0.822
BIST O / N	0.603	0.623	0.655	0.672	0.832	0.776	0.803

İlgili dönem boyunca faiz oranlarının genel seyri incelendiğinde (Şekil 2) serilerin hem sabit terim hem de trend bileşenlerinde yapısal değişimler olabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, serilerin sabit terim ve trend bileşenlerinde yapısal değişimler olup olmadığı Bai ve Perron (1998, 2003) testi (Tablo 3) ile CUSUM ve CUSUM SQ test istatistikleri ile incelenmiştir (Şekil 3 ve 4). Bulgular %5 anlamlılık düzeyinde tüm serilerin sabit terim ve trend bileşeninde yapısal kırılmalar olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Tablo 3: Bai ve Perron (1998, 2003) Yapısal Kırılma Testi Sonuçları

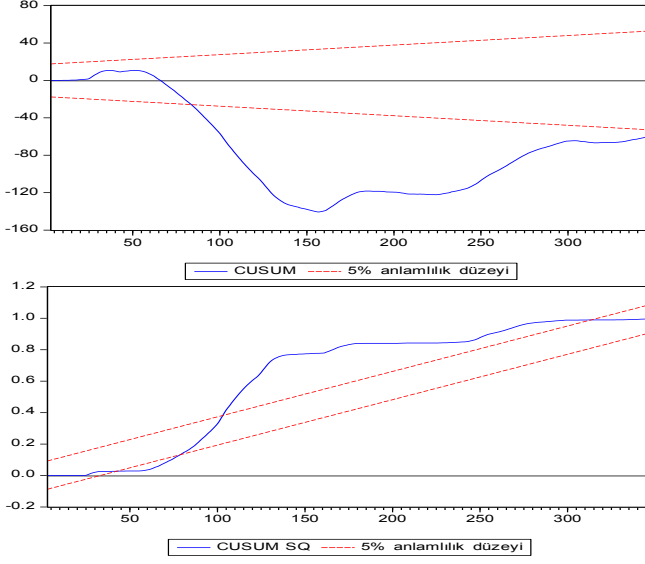
	UDmax	WD max
AOFM	38.228*	66.448*
İHT	176.08*	287.32*
KNT	245.24*	480.83*
TİC	201.371*	272.036*
TŞT	45.343*	88.350*
1M	71.332*	139.86*
3M	68.124*	133.57*
6M	86.40*	143.47*
BİST O/N	77.342*	150.08*

*, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Triminaj 0.15, maksimum yapısal kırılma sayısı 5 olarak belirlenmiştir. Hata teriminin dağılımının yapısal kırılmalar arasında değişimine izin verilmiştir. UDmax ve WDmax test istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik tablo değerleri sırasıyla 11.7 ve 12.81'dir.

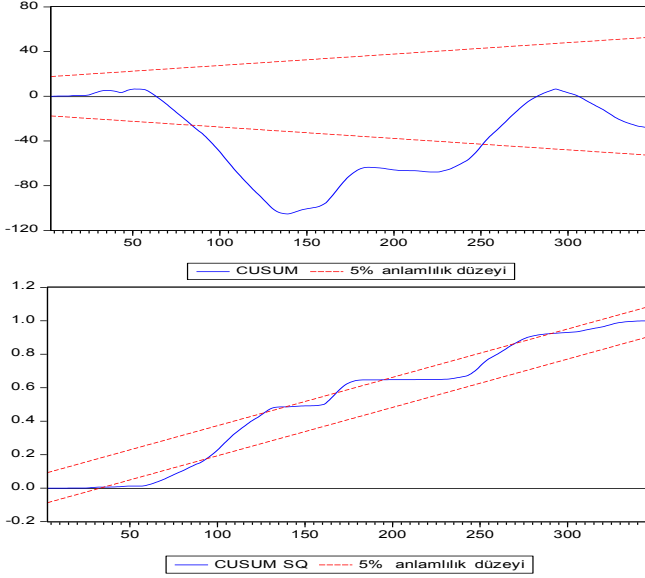

Şekil 3: İlgili Değişkenlere Uygulanan CUSUM ve CUSUM SQ Test Sonuçları

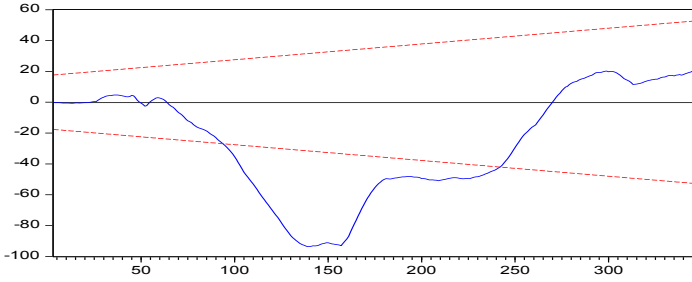
IHT

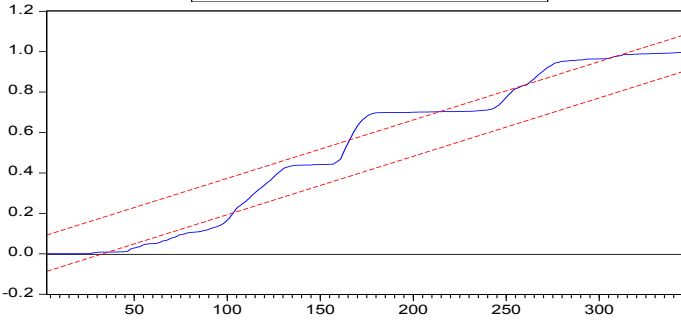
KNT

TŞT

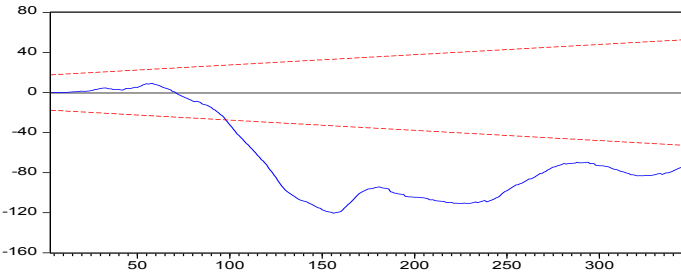

— CUSUM — 5% anlamlılık düzeyi

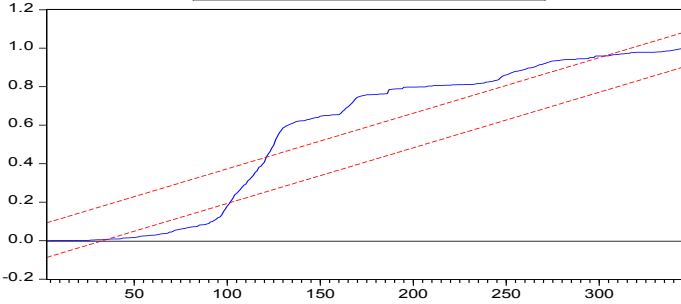

— CUSUM SQ — 5% anlamlılık düzeyi

TIC

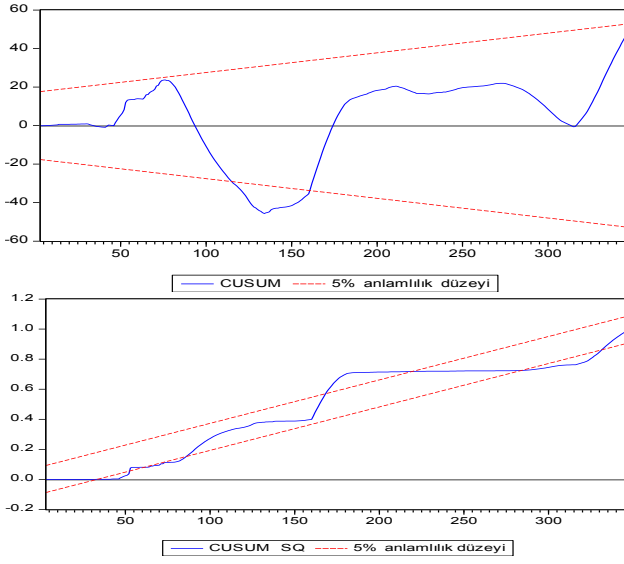
— CUSUM — 5% anlamlılık düzeyi

— CUSUM SQ — 5% anlamlılık düzeyi

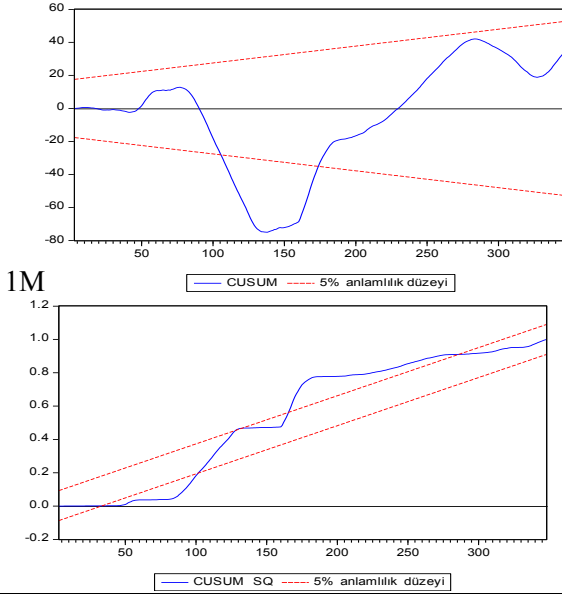
AOFM

Not: Her bir faiz oranı için soldaki grafikler CUSUM, sağdaki grafikler ise CUSUMSQ test sonuçlarını göstermektedir. Kırmızı çizgiler %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

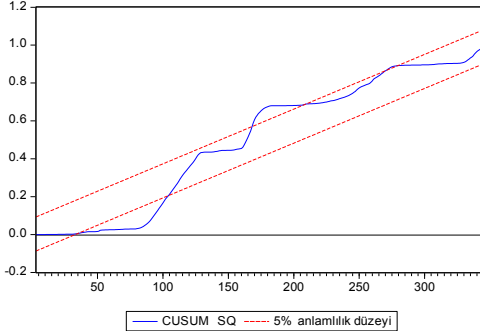
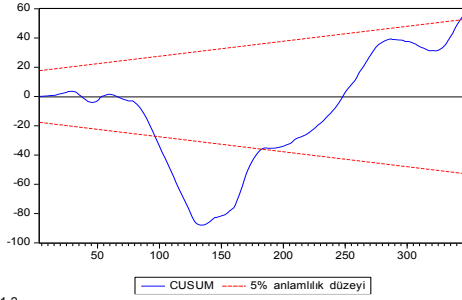
Şekil 4: İlgili Değişkenlere Uygulanan CUSUM ve CUSUMSQ Test Sonuçları

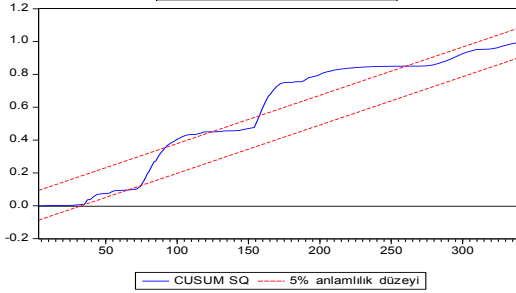
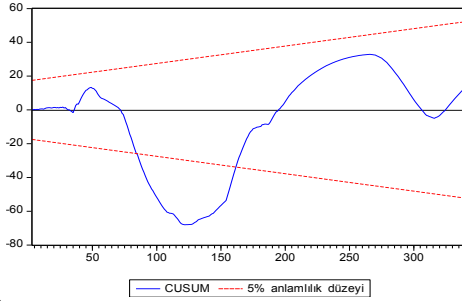

3M

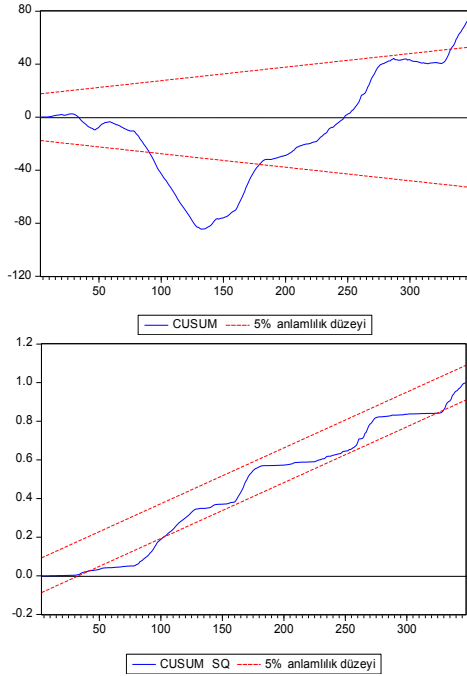

BIST O / N

6M

Not: Her bir faiz oranı için soldaki grafikler CUSUM, sağdaki grafikler ise CUSUMSQ test sonuçlarını göstermektedir. Kırmızı çizgiler %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Serilerin yapısal kırılmalar içerdiğinin belirlenmesinin ardından serilerin entegre derecelerinin belirlenmesinde yapısal kırılmalı Zivot ve Andrews (1992) birim kök testinden yararlanılmıştır. Zivot ve Andrew (1992) birim kök testi sabit terim ve trend bileşenlerinde yapısal değişimleri dikkate alacak şekilde tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular (Tablo 4) serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını serilerin birinci farkları alındığında ise durağan hale geldiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, Zivot ve Andrew (1992) birim kök testi sonuçları ilgili değişkenlerin sabit terim ve trend bileşenlerindeki yapısal kırılmaların dikkate alınması durumunda değişkenlerin tamamının 1. dereceden bütünleşik olduklarına işaret etmektedir.

Tablo 4: Zivot ve Andrews (1992) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	Test istatistiği
Düzey	
BIST O / N	-3.448
AOFM	-3.562
IHT	-3.500
KNT	-3.056

TİC	-3.427
TŞT	-4.204
1M	-3.935
3M	-3.938
6M	-4.563
Birinci Fark	
BIST O / N	-8.246*
AOFM	-16.203*
IHT	-7.073*
KNT	-7.614*
TİC	-14.251*
TŞT	-6.848*
1M	-5.909*
3M	-6.834*
6M	-16.840*
Kritik değerler	
%1	-5.57
%5	-5.08
%10	-4.82

*, Birim kök olduğunu ifade eden H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Triminaj 0.15 alınmıştır.

Serilerin birinci dereceden bütünleşik yani $I(1)$ oldukları belirlendikten sonra koentegrasyon analizine geçilmiştir. Bu amaçla uygulanan GH testi sonuçları Tablo 5 ve 6'da sunulmuştur. Her üç model spesifikasyonu (C, C/T, C/S) ve her üç test istatistiği (ADF^* , Z_t^* ve Z_a) dikkate alındığında bulgular AOFM ile ihtiyaç ve konut kredileri arasında %10 anlamlılık düzeyinde bile uzun dönemli bir ilişki bulunmadığına işaret etmektedir. Her üç model spesifikasyonu ve en az iki (Z_t^* ve Z_a^*) test istatistiğine göre ise AOFM ile ticari ve taşıt kredileri arasında uzun dönemli güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 5: Gregory ve Hansen (1996) Koentegrasyon Testi Sonuçları (AOFM)

Model	ADF*	Z_t^*	Z_a^*
Model: C			
IHT....AOFM	-3.8133 [0.2902]	-3.2468[0.3017]	-15.5534 [0.3017]
KNT....AOFM	-3.4541 [0.1926]	-2.6591 [0.8506]	-12.9603 [0.8506]
TİC....AOFM	-3.5851 [0.6552]	-6.7109 [0.6839]	-67.883 [0.6839]
TŞT....AOFM	-4.1088 [0.6552]	-5.0415 [0.6810]	-46.0186 [0.6810]
1M.....AOFM	-2.7705 [0.5689]	-3.8592 [0.8506]	-26.4459 [0.8506]

3M.....AOFM	-3.5539 [0.6408]	-4.0704[0.2902]	-28.8819 [0.2902]
6M.....AOFM	-4.4458 [0.1810]	-6.6202 [0.1868]	-71.2331 [0.1868]
Kritik değerler %5 // %10	-4.61 // - 4.34	-4.61 // -4.34	-40.48 // -36.19
Model : C/T			
IHT.....AOFM	-3.9751 [0.6494]	-3.2772 [0.6724]	-15.5454 [0.6724]
KNT.....AOFM	-3.6851 [0.6437]	-2.9134 [0.6580]	-13.7658 [0.6580]
TİC.....AOFM	-3.6030 [0.6552]	-7.0597 [0.3362]	-75.8981 [0.3362]
TŞT.....AOFM	-4.2834 [0.6552]	-5.1913 [0.6810]	-48.3295 [0.6810]
1M.....AOFM	-3.6818 [0.5689]	-4.3160 [0.6001]	-32.4926 [0.6001]
3M.....AOFM	-4.5607 [0.6408]	-5.0942 [0.6235]	-43.8273[0.6236]
6M.....AOFM	-4.8956 [0.7212]	-7.5741 [0.6552]	-91.8021 [0.6552]
Kritik değerler %5 // %10	-4.99 // -4.72	-4.99 // -4.72	-47.96 // -43.22
Model : C/S			
IHT.....AOFM	-3.8503 [0.2902]	-3.5753 [0.1896]	-21.4586 [0.1896]
KNT.....AOFM	-3.6258 [0.1926]	-3.0517 [0.4655]	-17.4082 [0.4655]
TİC.....AOFM	-3.7209 [0.6552]	-7.2275 [0.6839]	-78.7567 [0.6839]
TŞT.....AOFM	-4.4646 [0.6552]	-5.6690 [0.6923]	-57.5427 [0.6926]
1M.....AOFM	-3.7006 [0.6436]	-5.0688 [0.6236]	-45.0493 [0.6236]
3M.....AOFM	-3.6359 [0.6408]	-4.3853 [0.6753]	-33.8982 [0.6753]
6M.....AOFM	-4.3341 [0.1810]	-6.3666 [0.1782]	-66.4687 [0.7126]
Kritik değerler %5 // %10	-4.95 // -4.68	-4.95 // -4.68	-47.04 // -41.85

Triminaj 0.15 alınmıştır. Köşeli parantez içerisindeki değerler kırılma noktalarını göstermektedir. Koyu renkle gösterilen sonuçlar %5 anlamlılık düzeyinde koentegrasyon ilişkisi olduğu sonucuna işaret etmektedir.

Mevduat faizlerine gelince bulgular tek bir istisna (ADF* test istatistiğine göre C/S model spesifikasyonu) dışında her durumda AOFM ile 6 ay vadeli mevduatlar arasında %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki olduğuna işaret

etmektedir. AOFM ile 3 ay vadeli mevduatlar arasında ise sadece C / T model spesifikasyonunda ve Zt* ile Za* test istatistiklerine göre uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Benzer şekilde, AOFM ile 1 ay vadeli mevduatlar arasında da C / S model spesifikasyonunda ve Zt* ile Za* test istatistiklerine göre uzun dönemli bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi C, C / T ve C / S model spesifikasyonları farklı yapısal kırılma durumlarını dikkate aldıklarından birbirinden farklı sonuçlara işaret edebilmektedirler. Bu tür durumlarda ilgili modellerin herhangi birinin değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna işaret etmesi ilgili değişkenler arasında “en azından ilgili model spesifikasyonu kapsamında” uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılması için yeterli kabul edilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada AOFM ile ihtiyaç ve konut kredileri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı, kalan tüm durumlarda ise ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BIST O / N faizlerine gelince (Tablo 6) ihtiyaç ve konut kredileri ile BIST O / N arasında her üç model spesifikasyonu ve her üç test istatistiğine göre %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Ticari ve taşıt kredileri ile BIST O/N arasında ise C model spesifikasyonunda her üç test istatistiğine göre C/T ve C/S model spesifikasyonlarında ise Zt* ve Za* test istatistiklerine göre uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Mevduat faizleri içinse her üç model spesifikasyonu ve her üç test istatistiği sonuçları BIST O / N ile 6 ay vadeli mevduat faizleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna işaret etmektedir. BIST O / N ile 3 ay vadeli mevduatlar arasında ise C model spesifikasyonunda her üç test istatistiğine göre C/T ve C/S model spesifikasyonlarında ise Zt* ve Za* test istatistiklerine göre uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. BIST O / N ile 1 ay vadeli mevduatlar arasında ise C model spesifikasyonunda Zt* ve Za* test istatistiklerine göre C/T ve C/S model spesifikasyonlarında ise Zt* test istatistiğine göre uzun dönemli bir ilişki söz konusu olmaktadır.

Tablo 6: Gregory ve Hansen (1996) Koentegrasyon Testi Sonuçları (BIST O / N)

Model : C	ADF*	Zt*	Za*
IHT....BIST O / N	-3.2298 [0.3275]	-3.4634 [0.3304]	-19.5389 [0.3304]
KNT....BIST O / N	-2.9526 [0.2339]	-2.9842 [0.2982]	-15.9328 [0.3012]
TİC....BIST O / N	-3.6524 [0.7398]	-6.8935[0.6784]	-72.7603[0.6784]
TŞT....BIST O / N	-4.4428 [0.7047]	-5.4804 [0.6871]	-53.5845 [0.6871]
1M.....BIST O / N	-3.6373 [0.6871]	-4.6672 [0.6871]	-38.8655 [0.6871]
3M.....BIST O / N	-4.2263 [0.6988]	-5.2471 [0.7076]	-48.9931 [0.7134]
6M.....BIST O / N	-5.1467 [0.7456]	-7.8021 [0.7222]	-97.6730 [0.7222]

Kritik değerler %5 // %10	-4.61 // -4.34	-4.61 // -4.34	-40.48 // -36.19
Model : C/T			
IHT....BIST O / N	-4.1314 [0.2924]	-3.7276 [0.6988]	-23.2612 [0.3304]
KNT...BIST O / N	-3.4709[0.6520]	-3.8149 [0.6813]	-24.9103[0.6813]
TİC....BIST O / N	-3.6052 [0.3538]	-7.5268 [0.3246]	-86.8121 [0.3246]
TŞT....BIST O / N	-4.3781[0.7046]	-5.4826[0.6871]	-53.6209[0.6871]
1M.....BIST O / N	-3.6352 [0.2924]	-4.7258[0.2982]	-40.0236 [0.2982]
3M.....BIST O / N	-4.6014 [0.2807]	-5.4938 [0.6930]	-52.8768 [0.6930]
6M.....BIST O / N	-5.6277 [0.7456]	-8.7684 [0.7222]	-119.444 [0.7222]
Kritik değerler %5 // %10	-4.99 // -4.72	-4.99 // -4.72	-47.96 // -43.22
Model : C/S			
IHT....BIST O / N	-3.3106 [0.2807]	-3.9618 [0.2164]	-28.2416 [0.2076]
KNT...BIST O / N	-3.0645 [0.4356]	-3.2778[0.4561]	-19.9422[0.4561]
TİC....BIST O / N	-3.6417[0.7018]	-6.8959 [0.6783]	-72.9115[0.6783]
TŞT....BIST O / N	-4.4781[0.7046]	-5.5630[0.6871]	-55.2047[0.6871]
1M.....BIST O / N	-3.5290 [0.7105]	-4.7048 [0.6871]	-39.5326 [0.6871]
3M.....BIST O / N	-4.2427 [0.6988]	-5.2258 [0.7076]	-48.6346 [0.7134]
6M.....BIST O / N	-5.2886 [0.7456]	-7.9788 [0.7222]	-101.6768[0.7456]
Kritik değerler %5 // %10	-4.95 // -4.68	-4.95 // -4.68	-47.04 // -41.85

Triminaj 0.15 alınmıştır. Köşeli parantez içerisindeki değerler kırılma noktalarını göstermektedir. Koyu renkle gösterilen sonuçlar koentegrasyon ilişkisi olduğu sonucuna işaret etmektedir.

Bu veriler ışığında kısaca ifade etmek gerekirse, bulgular AOFM ile BIST O / N için uzun dönemli ilişkiler açısından benzer sonuçlara işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle, bulgular ihtiyaç ve konut kredileri ile AOFM ve BIST O / N arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını ticari krediler ve taşıt kredileri ile 1, 3 ve 6 ay vadeli mevduatlarla AOFM ve BIST O / N arasında ise uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Aralarında uzun dönemli ilişki bulunan değişkenler için uzun dönem parametrelerinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada DOLS tahmincisinden yararlanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 7'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde, beklenildiği gibi, her durumda uzun dönem parametrelerinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, yine her durumda AOFM'den kredi ve mevduat faizlerine olan geçişkenliğin BIST O / N'ye göre daha belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten bulgular her durumda kredi faizlerine olan geçişkenliğin mevduat faizlerine olan geçişkenlikten belirgin şekilde daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Genel olarak, mevduatların vadesi uzadıkça geçişkenliğin azaldığı anlaşılmaktadır. Fakat, tam geçişkenlik olgusunun sadece AOFM ile ticari ve taşıt kredileri arasında söz konusu olduğu diğer tüm durumlarda ise literatürde sıkça

ifade edilen eksik geçişkenlik olgusunun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde AOFM'nin banka kredi ve mevduat faizleri üzerinde BIST O/ N'ye göre daha fazla etkili olduğu ifade edilebilir.

Tablo 7: Uzun Dönem Parametre Tahmin Sonuçları (DOLS)

	a (sabit terim)	β_1 (eğim parametresi)	R^2	Wald testi (F istatistiği) $H_0: \beta_1 = 1$
AOFM				
TİC....AOFM	5.9888*[0.000]	0.9362*[0.000]	0.5570	0.4182[0.518]
TŞT....AOFM	6.1783*[0.000]	0.9048*[0.000]	0.6141	1.0198[0.313]
1M.....AOFM	2.4871*[0.000]	0.7365*[0.000]	0.8231	32.124*[0.000]
3M.....AOFM	4.0224*[0.000]	0.7456*[0.000]	0.7726	23.217*[0.000]
6M.....AOFM	4.4209*[0.000]	0.7162*[0.000]	0.6919	25.154*[0.000]
BIST O / N				
TİC...BIST O / N	6.5097*[0.000]	0.7746*[0.000]	0.5204	5.996*[0.015]
TŞT...BIST O / N	6.9426*[0.000]	0.7075*[0.000]	0.5437	11.658*[0.000]
1M.....BIST O / N	2.2715*[0.000]	0.6651*[0.000]	0.8402	67.915*[0.000]
3M.....BIST O / N	4.1874*[0.000]	0.6308*[0.000]	0.7365	53.168*[0.000]
6M.....BIST O / N	4.5692*[0.000]	0.6071*[0.000]	0.6610	54.322*[0.000]

Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. *, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2007-2008 küresel finans krizi para politikaları uygulamalarında bazı önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin bir uzantısı olarak TCMB de 2010 yılının sonlarından itibaren geleneksel olmayan para politikası uygulamalarına başlamıştır. Türkiye özelinde para politikasına esneklik kazandırılması ve fiyat istikrarı ile makro finansal istikrarın birlikte sağlanması bu uygulamaların temelini oluşturmuştur.

Bu çalışmada geleneksel olmayan para politikalarının uygulandığı Ocak 2011–Eylül 2017 dönemi için merkez bankası politika faizlerinin piyasa faizlerine geçişkenliği incelenmiştir. Merkez bankası politika faizlerini temsilen ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti (AOFM) ile Borsa İstanbul Bankalar arası Repo ve Ters repo

piyasasında oluşan gecelik faizler (BIST O / N) esas alınmıştır. Piyasa faizleri olarak ise bankalar tarafından kullanılan ihtiyaç, taşıt, konut ve ticari kredilerin ağırlıklı ortalama faizleri ile bankalarca açılan 1, 3 ve 6 ay vadeli mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faizler esas alınmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki analizinde Gregory ve Hansen (1996) yapısal kırılmalı koentegrasyon testinden uzun dönem parametrelerinin tahmininde ise DOLS tahmincisinden yararlanılmıştır. Çalışma bulguları ihtiyaç ve konut kredisi faizleri dışındaki tüm piyasa faiz oranları ile AOFM ve BIST O /N faizleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, bulgular incelenen dönem için BIST O / N faizlerine nazaran AOFM'nin banka kredi ve mevduat faizleri üzerinde daha fazla etkili olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, bulgular tam geçişkenlik olgusunun sadece AOFM ile ticari ve taşıt kredileri arasında söz konusu olduğunu göstermektedir. Tam geçişkenliğin olgusunun sınırlı sayıda kredi / mevduat faizi için geçerli olması gerek ulusal gerekse uluslararası yazında sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu durumun ortaya çıkmasında çeşitli faktörler etkili olmuş olabilir. İlgili literatürde sıkça ifade edildiği gibi tam geçişkenlik olgusunun ortaya çıkmasını engelleyen faktörler arasında makroekonomik koşullar, bankacılık sisteminin yapısı, asimetric bilgi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ters seçim ve ahlaki risk problemleri, denetleyici ve düzenleyici kurumların etkinliği, rekabet düzeyi, finansal sistemin yapısı ve gelişmişlik düzeyi, para piyasası faiz oranlarının volatilitesi, dolarizasyon düzeyi, merkez bankası bağımsızlığı, para politikası rejimi gibi faktörler sayılabilir (Tieman, 2004; Cas, Carrion-Menendez ve Frantischek, 2011; Aziakpono ve Wilson, 2013; Grigoli ve Mota, 2015; Andries ve Billon, 2016).

Çalışma bulgularının uygulamaya dönük olarak önemli sonuçlar içerdiği düşünülmektedir. Çünkü, fiyat istikrarının ve finansal istikrarın sağlanmasında para politikasının önemli bir işlevi bulunmaktadır. Fakat, merkez bankalarının aldıkları kararlar bir parasal aktarım mekanizması sonucunda etkinliğini göstermektedir. Parasal aktarım mekanizmasının en önemli kanallarından birini ise geleneksel faiz oranı kanalı oluşturmaktadır. Faiz oranı kanalı aracılığı ile merkez bankalarının beklenen politika hedeflerine ulaşabilmesi için piyasa faizlerinin politika hedefleri doğrultusunda yönlendirilebilmesi gerekmektedir. Fakat, bulgular uzun dönemde bile TCMB'nin yurt içi piyasa faizleri üzerindeki etkisinin incelenen dönem için beklenen düzeyde olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, merkez bankasının piyasa faizleri üzerindeki etkisinin

artırılabilmesinin özellikle fiyat istikrarının daha etkin ve hızlı bir şekilde sağlanabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, iç dinamikler açısından enflasyon oranlarının çift haneli rakamlara ulaştığı, döviz kuru volatilitésinin arttığı bir dönemde TCMB'nin piyasa faiz oranları üzerindeki etkinliğini artırılabilmesinin hem iç hem de dış şoklara karşı iktisadi ve finansal sistemin direncinin artırılabilmesi ve ekonomik sistemin politika hedefleri doğrultusunda yönlendirilebilmesi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerle, Türkiye'de finansal piyasaların gelişimi ve bu doğrultuda piyasa derinliğinin ve araç çeşitliliğinin sağlanması, daha istikrarlı bir makroekonomik ve finansal yapının oluşturulması, dolarizasyon düzeyinin azaltılması, bankacılık sektörünün daha rekabetçi bir yapıya kavuşturulması gibi uygulamalara dönük orta ve uzun vadeli politika adımlarının atılmasının TCMB'nin yurt içi faiz oranları üzerindeki etkinliğinin artırılabilmesi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Andries, N., & Billon, S. (2016), "Retail Bank Interest Rate Pass-Through in The Euro Area: An Empirical Survey", *Economic Systems*, 40, 170-194.
- Aydın, H.İ. (2007), "Interest Rate Pass-Through in Turkey", *The Central Bank of the Republic of Turkey, Research and Monetary Policy Department Working Paper*, No: 07/05. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Publications/Research/Working+Papers/2007>. (Erişim Tarihi, Haziran 2017).
- Aziakpono, M.J., & Wilson, M.K. (2013), "Interest Rate Pass-Through and Monetary Policy Regimes in South Africa", *AERC Research Paper 259*. <https://aercafrica.org/wp-content/uploads/2018/07/RP259.pdf>. (Erişim Tarihi, Mayıs 2017).
- Bai, J., & Perron, P. (1998), "Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes", *Econometrica*, 66, 47-78.
- Bai, J., & Perron, P. (2003), "Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models", *Journal of Applied Econometrics*, (18), 1-22.
- Başçı, E. & Kara, H. (2011), "Finansal İstikrara ve Para Politikası", *İktisat İşletme ve Finans*, 26 (302), 9-25.
- Binici, M., Kara, H., & Özlü, P. (2016), "Faiz Koridoru ve Banka Faizleri : Parasal Aktarım Mekanizmasına Dair Bazı Bulgular",

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği, No: 16/08. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/10f843d3-2e9a-4652-880a-54741d03a396/wp1608.pdf?> (Erişim Tarihi, Mayıs 2017).

- Bondia, R., Ghosh, S., & Kanjilal, K. (2016), “International Crude Oil Prices and the Stock Prices of Clean Energy and Technology Companies: Evidence from Non-Linear Cointegration Tests with unknown Structural Breaks”, *Energy*, 101, 558-565.
- Cas, S.M., Carrion-Menendez, A., & Frantischek, F. (2011), “The Policy Interest Rate Pass-Through in Central America”, *IMF Working Paper*, WP / 11/ 240. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11240.pdf>. (Erişim Tarihi, Mayıs 2017).
- Çavuşoğlu, F. (2010), “Para Politikası Faiz Oranlarından Mevduat ve Kredi Faiz Oranlarına Geçişkenlik”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, <http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/faziletchavusoglu.pdf>. (Erişim Tarihi, Mayıs 2017).
- Doğan, E. (2015), “The Relationship Between Economic Growth and Electricity Consumption from Renewable and Non-Renewable Sources: A Study of Turkey”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 534–546.
- Dogan, E. (2016), “Analyzing the Linkage Between Renewable and Non-Renewable Energy Consumption and Economic Growth by Considering Structural Break in Time-Series Data”, *Renewable Energy*, 99, 126-136.
- Gregory, A.W., & Hansen, B.E. (1996), “Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts”, *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Grigoli, F., & Mota, J.M. (2015), “Interest Rate Pass-Through in the Dominican Republic”, *IMF Working Paper*, WP / 15 / 206. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Interest-Rate-Pass-Through-in-the-Dominican-Republic-43449>. (Erişim Tarihi, Nisan 2017).
- Güler, M.H., Keleş, G., & Kilimci, E. (2014), “Sistemin TL Fonlama İhtiyacı Bileşenleri ve TL Kredi İlişkisi”, *İktisat İşletme ve Finans*, 29 (344),09-30.
- Kara, A.H. (2012), “Küresel Kriz Sonrası Para Politikası”, *İktisat İşletme ve Finans*, 27 (315), 9-36.
- Kara, H. (2015), “Faiz Koridoru ve Para Politikası Duruşu”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları, Sayı: 2015-13 /*

- 19 Ağustos 2015. [https://www. Researchgate .net/ publication/311494_540_Faiz_Koridoru_ve_Para_Politikasi_Durusu](https://www.Researchgate.net/publication/311494_540_Faiz_Koridoru_ve_Para_Politikasi_Durusu). (Erişim Tarihi, Nisan 2017).
- Kasapoğlu, Ö. (2007), “Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye için Bir Uygulama”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, [http://www3 .tcmb. gov.tr / kutuphane/TURKCE/tezler/ozgurkasapoglu.pdf](http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/ozgurkasapoglu.pdf). (Erişim Tarihi, Nisan 2017)
- Kasman, A., & Ayhan, D. (2008), “Foreign Exchange Reserves and Exchange Rates in Turkey:Structural Breaks, Unit Roots and Cointegration”, *Economic Modelling*, 25, 83-92.
- Ketenci, N. (2012), “The Feldstein–Horioka Puzzle And Structural Breaks: Evidence from EU Members”, *Economic Modelling*, 29, 262-270.
- Küçük, H., Özlü, P., Takaslı, A., Ünalmış, D., & Yüksel,C. (2013), “Likidite Yönetimi ve BIST Faiz Farkı”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*, Sayı: 2013-25/ 23 Ekim 2013.[http://www.academia.edu /4870421/Likidite_Y% C3%B6 neti mi _ve_ BIST_ Faiz_ Fark% C4%B1](http://www.academia.edu/4870421/Likidite_Y%C3%B6netimi_mi_ve_BIST_Faiz_Fark%C4%B1). (Erişim Tarihi, Nisan 2017).
- Küçükgöde, H.A. (2016), “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Faiz Koridoru Politikasının Etkinliği”, *İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 81, 11-25.
- Oskay, C. (2017), “Küresel Kriz Sonrasında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Uyguladığı Yeni Para Politikasının Etkinliği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 14, 6-28.
- Özatay, F. (2012), “Para Politikasında Yeni Arayışlar”, *İktisat İşletme ve Finans*, 27 (315), 51-75.
- Özdemir, B.K. (2009), “Retail Bank Interest Rate Pass-Through: The Turkish Experience”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 28, 7-15.
- Stock, J.H., & Watson, M.W. (1993), “A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems”, *Econometrica*, 61 (4), 783-820.
- TCMB (2013), “Parasal Aktarım Mekanizması”, [http://www.tcmb.gov.tr/wps/ wcm/ connect/ 4e99834e-179b-4a08-820c-f2b259032afd/ParasalAktarim.pdf?](http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4e99834e-179b-4a08-820c-f2b259032afd/ParasalAktarim.pdf?). (Erişim Tarihi, Nisan 2017).
- TCMB (2015), “Finansal İstikrar Raporu-Mayıs 2015, Sayı:20”, [http://www.tcmb.gov.tr /wps/wcm /connect/TR/TCMB+TR](http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR)

- /Main+Menu /Yayınlar/ Raporlar/ Finansal+ İstikrar+Raporu /2015/ Sayı +20. (Erişim Tarihi, Nisan 2017).
- Tieman, A. (2004), “Interest Rate Pass-Through in Romania and other Central European Economics”, *IMF Working Paper, WP/04/211*. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Interest-Rate-Pass-Through-in-Romania-and-Other-Central-European-Economies-17803>. (Erişim Tarihi, Şubat 2017).
- Tiryaki, S.T. (2016), “Para Politikası Neden Sadeleşiyor”, *Merkezin Güncesi*, <http://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/para+politikasi+neden+sadelestiriliyor>. (Erişim Tarihi, Nisan 2017).
- Uçak, A. & Yıldırak K. (2012), “An Alternative Approach to Analyze the Monetary Transmission in Turkey: An Empirical Analysis on Speed of Adjustment”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 93-104.
- Uddin, G.S., Sjö, B., & Shahbaz, M. (2013), “The Causal Nexus Between Financial Development and Economic Growth in Kenya”, *Economic Modelling*, 35, 701-707.
- Uslu, N.Ç., & Karahan, P. (2016), “Para Politikasının Kredi Faiz Oranlarına Geçişkenliği Üzerine Dinamik Bir Analiz: Türkiye Örneği”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi*, 23 (3), 671-690.
- Ünalımsı, D. (2015), “Faiz Koridoru, Likidite Yönetimi ve Para Piyasalarında Efektif Fonlama Faizi”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*, Sayı: 205-20/ 04 Kasım 2015. <https://ideas.repec.org/p/tcb/econot/1520.html>. (Erişim Tarihi, Şubat 2017).
- Vural, U. (2013), “Geleneksel Olmayan Para Politikalarının Yükselişi”, *TCMB uzmanlık yeterlilik tezi*. <http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/umutvural.pdf>. (Erişim Tarihi, Nisan2017).
- Yüksel, E., & Özcan, K.M. (2013), “Interest Rate Pass-Through in Turkey and Impact of Global Financial Crisis: Asymmetric Threshold Cointegration Analysis”, *Journal of Business Economics and Management*, 14 (1), 98-113.
- Zivot, E., & Andrews, D.W.K. (1992), “Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shocks, and Unit Root Hypothesis”, *Journal of Business & Economic Statistics*, 10, 251-270.

Makale Geliş Tarihi: 16.12.2019
Kabul Tarihi: 29.12.2019

SWOT-AHP BÜTÜNLEŞİK YÖNTEMİ İLE VAN İLİ EKONOMİK DURUMUNUN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Burak UYAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü
burak.uyar@yyu.edu.tr
ORCID:0000-0002-3178-4157

Dr. Öğr. Üyesi Elvan HAYAT
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Aydın İktisat Fakültesi
Ekonometri Bölümü
elvan.hayat@adu.edu.tr
ORCID:0000-0001-8200-8046

Öz

Bu çalışmada, Van ili ekonomisinin üstünlükleri ve zayıflıkları yanı sıra tehditleri ve fırsatları SWOT (GZFT) analizi ile ortaya konulmuştur. SWOT matrisinden hareketle içsel ve dışsal analizler yapılmış, strateji oluşturmak için TOWS Matrisi geliştirilmiştir. SWOT Analizi ile belirlenen; güçlü, zayıf yönler ile fırsat ve tehditlere ilişkin toplamda 12 konu ve TOWS matrisinden hareketle belirlenen 5 strateji için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) modeli kurulmuştur. Sayısal bulgulara dayanarak güçlü ve zayıf yönlere dikkat çekilmiş ve ilin ekonomik gelişimine yönelik alternatif stratejiler sunulmuştur. Böylelikle Van ili ekonomisinin değerlendirilmesinin rasyonel şekilde yapılmasına çalışılmıştır. Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesi, Van'ın önemli dış pazarlara yakın olması nedeniyle bu pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi temel stratejilerine önem verilerek etkinleştirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Van ili için bu tür bir çalışmanın ilk kez yapılmasının yanı sıra, mevcut ve potansiyel koşulların gözden geçirilerek çözüm önerilerinin sunulması bu çalışmanın orijinal yönleri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: SWOT(GZFT) Analizi, TOWS Matrisi, Analitik Hiyerarşi Süreci, Van Ekonomisi

INVESTIGATION OF THE ECONOMIC STATUS OF VAN BY SWOT-AHP INTEGRATED METHOD

Abstract

In this study, the advantages and weaknesses of the economy of Van province, as well as the threats and opportunities of Van province were revealed by SWOT analysis. Based on the SWOT matrix, internal and external analyzes were performed and TOWS Matrix was developed to form a strategy. Determined by SWOT Analysis; Analytical Hierarchy Process (AHS) model was established for a total of 12 issues related to strengths, weaknesses, opportunities and threats with 5 strategies based on the TOWS matrix. On the basis of numerical findings, strengths and weaknesses were highlighted and alternative strategies for economic development of the province were presented. Thus, it has been tried to make a rational evaluation of the economy of Van province. It has been determined that the development of industrial investment strategies based on animal husbandry and good agriculture and the development of strategies to open these markets to Van due to its proximity to important foreign markets, should be activated by giving importance to basic strategies. In addition to conducting such a study for the first time in Van province, the present and potential conditions can be reviewed and proposed solutions which are depends on this revisions can be considered as original aspects of this study.

Keywords: SWOT Analysis, TOWS Matrix, Analytic Hierarchy Process, Van Economy.

1. GİRİŞ

Van, 2016 TÜİK verilerine göre; 21.334km² yüzölçümü, 1.096.397 kişi toplam nüfusu, 10.039 Milyon TL toplam ticaret hacmi, her geçen gün artan potansiyeli ve yarattığı ekonomik katma değer ile Türkiye'nin önemli ticaret merkezlerinden biri olarak önemini sürdürmektedir. Van ilinde 11.537 adet büyükbaş ve 20.958 küçükbaş olmak üzere toplam 32.595 hayvancılık işletmesi ile ilin en önemli iktisadi sektörü olarak hayvancılık ön plana çıkmaktadır. Van ili, Türkiye'de 2.703.581(%6.44) ile küçükbaş hayvan sayısı bakımından birinci sıradadır. Türkiye'nin toplam mera varlığının % 10'unu 1.359.022 Hektar ile elinde bulunduran Van, bu varlığıyla da koyunculuk sektörü için önemli bir potansiyel taşımaktadır

Ayrıca Van'da, 106.117 hektarlık bir alanda yem bitkileri ekilmektedir. Tüm ülkeler ve Türkiye açısından da çok önemli olan tarımsal üretim, üretimi doğa koşullarına bağlı olduğundan riski ve belirsizliği yüksek bir ekonomik faaliyettir. Temel geçim kaynağı tarım olan TRB2 Bölgesi'nin (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) iklim özellikleri ve arazilerinin yapıları nedeniyle çok çeşitli bitkisel üretim yapılamamaktadır. Buna rağmen, düşük seviyede kimyasal gübre ve

tarımsal ilaç kullanımı olan Van ilinde birçok ürün doğal olarak üretilmektedir. Geleneksel üretimi ile tarımsal kirliliğin düşük olması nedeniyle, bitkisel ve hayvansal organik tarıma ve iyi tarıma elverişlidir. Van'da tarih boyunca, farklı tarihi ve kültürel değerler ile pek çok medeniyet uyum içinde yaşayarak, günümüze zengin ve renkli bir miras bırakmıştır. Birçok İslam ve Hıristiyan (Bizanslılar, Selçuklular, İlhanlılar, Hurriler, Urartular, Medler, Persler, Partlar, Sasaniler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar gibi) medeniyetlerine ev sahipliği yapan Van ilinin, inanç turizmi potansiyeli (Hüsrevpaşa Camii, Akdamar Kilisesi, Kaya Çelebi Camii, Çarpanak Kilisesi) açısından sahip olduğu tarihsel ve arkeolojik zenginlikler son derece önemlidir. Van ekonomisinde önemli bir paya sahip olacak olan, turizmi canlandırmak ve geliştirmek açısından turistlerin özellikle İranlı turistlerin ekonomiye katkıları, yıllar geçtikçe daha da önem kazanmaktadır. 2016 yılında 221.691 kişi Kapıköy sınır kapısından Van'a giriş yapmıştır. 2017 yılı sonunda bu rakam %90 artış göstermiştir ve artarak devam etmektedir.

Bu çalışmada, Van ilinin mevcut potansiyelini ortaya çıkarabilmek, hâlihazırdaki ve gelecekteki amaçlarına ulaşmasını sağlamak, planlamalarına destek oluşturmak amacıyla Van'ın mevcut ekonomik yapısının SWOT-AHS bütünlük yöntemiyle değerlendirilmesi ve sayısal bulgulara dayanarak ilin zayıf yönlerinin geliştirilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Van ilinin ekonomik yapısı ile ilgili literatür taraması yapılmış ve Van'daki sektörel gelişmeleri yakından takip eden; Van Ticaret ve Sanayi Odası (VANTSO) yöneticileri, VANTSO Uzmanları, VANTSO üyeleri ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde çalışan ekonomi alanında uzman öğretim üyelerinin görüşlerinden yararlanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Van ili ekonomisinin SWOT-AHS bütünlük yöntemiyle ilk kez değerlendiriliyor oluşu ve elde edilen bulgulara dayanarak ilin gelişimine yönelik alternatif stratejilerin belirlenerek, potansiyel sorunlara çözüm önerilerinin sunulması ile literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Sayılaştırılmış SWOT analizi olarak da bilinen A'WOT (SWOT-AHS) Tekniğinin farklı alanlarda uygulamaları bulunmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

SWOT tekniğinin AHP tekniği ile ilişkilendirilerek karma bir yöntem olarak kullanılması literatürde ilk olarak Kurttila vd. (2000) tarafından önerilmiştir. Böylece SWOT analizinin daha etkin bir

şekilde kullanılabilmesi belirtilen çalışmada, SWOT-AHS tekniği Finlandiya ormanlarında ekolojik etiketleme ve sertifikasyonun test edilmesi ve sunulmasında kullanılmıştır.

Kangas vd. (2003) çalışmasında, A'WOT analizinin detaylandırılması ile oluşan sıralı kriterler ile stokastik çok kriterli kabul edilebilirlik analizi (SMAA-O) ve SWOT analizinin birlikte kullanıldığı bir yöntem geliştirmişlerdir.

Kajanus vd. (2004) çalışmasında, SWOT analizinin bazı zayıflıklarından nasıl kaçınılabileceği ve daha kapsamlı karar desteği sağlamak için nasıl geliştirilebileceği gösterilmiştir. Çalışmada, Finlandiya'da Yla-Savo ve Almanya'da Kassel bölgelerinde 'Kırsal alanda turizmde yerel kültürün bir başarı faktörü olma potansiyeli olup olmadığı' sorusuna cevap aranmıştır. Elde edilen sonuçlar, yerel kültürün, kırsal turizmde ve kırsal girişimcilik biçimlerinde ve örnek olay bölgelerinde bir başarı faktörü olma potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir.

Shinno vd. (2006), Japon makine parçaları endüstrisinin pazar, organizasyon ve ürün boyutlarındaki SWOT faktörlerini belirledikten sonra, AHS yöntemi kullanılarak bu faktörlerin nicel olarak ağırlıklandırılması yapılmış ve öncelik değerleri elde edilmiştir. Küresel rekabeti rasyonel bir şekilde güçlendirebilmek için; pazar, organizasyon ve ürün ile ilgili rekabet edilebilirliğin eşzamanlı olması gerektiği vurgulanmış ve gelişim stratejileri sunulmuştur.

Kandakoğlu (2006), askeri alanda strateji geliştirmek için A'WOT tekniğini kullanmıştır. A'WOT analizinin uygulamasında kullanılmak üzere, HEDEF 1.0 isimli bir bilgisayar programı geliştirmiş ve kullanımını açıklamıştır.

Çelik ve Murat (2008), Bartın ilinin ekonomik yapısını etkileyen anahtar faktörlerin belirlenmesinde A'WOT tekniğini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, ilin en zayıf yönünün işsizlik oranının yüksek olması ve göç sorunu olduğu, en güçlü yönünün ise Bartın limanının ticari amaçlı kullanımı olduğu belirlenmiştir. İlin ekonomik yapısı ile ilgili fırsatlarda gemi ve yat yapımcılığının yeniden canlanması en büyük fırsat olarak tespit edilmiştir. Amasya'da termik santral kurulması projesinin, ilin ekonomik yapısını tehdit eden en önemli SWOT faktörü olduğu belirlenmiştir.

Gıran Taşcıoğlu (2011), "Antalya Oymapınar Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi" için yapılan planlama çalışmalarında stratejik önceliğe sahip planın belirlenmesi için SWOT-AHS yöntemini kullanmıştır. Elde edilen faktörlerin öncelik değerlerine göre; en önemli faktörün Dünya genelindeki turizm yaklaşımları dikkate alınarak turizm kalitesinin artırılması olduğu belirlenmiştir. Yatak

kapasitelerinin azaltılmasının ve alt yapı hizmetlerin iyileştirilmesinin en uygun stratejiler olduğu belirlenmiştir.

Gıran Taşçıoğlu ve Akpınar (2016), “Kuzey Antalya Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi” için mevcut durumun değerlendirilmesi, en uygun stratejinin ve turizm çeşitliliğinin belirlenmesi amacıyla yaptıkları çalışmada sayısal SWOT yöntemini kullanmıştır.

Durgun Kaygısız vd. (2016), Burdur ilinde turizm sektörü için en uygun stratejinin tespit edilmesi amacıyla yaptıkları çalışmalarında SWOT-AHS yöntemini kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, il turizmi için uygulanacak en iyi stratejinin doğal çevreyi korumak olduğu belirlenmiştir.

3. SWOT-AHS BÜTÜNLEŞİK YÖNTEMİ

SWOT analizi, bir bölgenin, bir ülkenin veya bir organizasyonun güçlü ve zayıf yanlarının, fırsat ve tehditlerinin tanımlanması ve değerlendirmesini yaparak stratejik planlar geliştirmeyi amaçlayan bir yöntemdir (Valettin, 2001, Aktan, 2007, Çelik ve Murat, 2009)). SWOT Analizi ile; ülkenin, bölgenin veya organizasyonun, içinde bulunulan süreçte incelenmek istenen konuya ilişkin durumunun güçlü (Strengths) ve zayıf (Weaknesses) yönlerinin yanı sıra iç ve dış çevreden kaynaklanan fırsatları (Opportunities) ve tehditleri (Threats) belirlenerek strateji oluşturulması hedeflenmektedir. Bu teknik, mevcut durumun, tüm yönleriyle, iç ve dış dinamiklerinin de göz önünde bulundurulmasıyla, fotoğrafının çekilmesi olarak düşünülebilir. SWOT analizi ile üstünlükler artırılarak, zayıflıklar azaltılarak, fırsatlardan yararlanılarak ve tehditlerden kaçınılarak başarılı bir strateji oluşturulmalıdır (Shinno ve diğ., 2006). Ülgen ve Mirze (2004) çalışmalarında, iç çevre analizi sonucunda, incelenen organizasyonun; rakiplerine karşı üstünlük sağlayabildiği varlık ve yetenekleri “güçlü yönler”, mevcut yetenek ve kapasitelerinin rakiplerine göre düşük ve güçsüz kaldığı durumları “zayıf yönler”, dış çevrenin analizi sonucunda, kendisi için olumlu sonuçlar yaratabilecek unsurları “fırsatlar”, organizasyonun varlığını sürdürmesine engel olabilecek veya diğer organizasyonlarla rekabet gücünü kaybetmesine neden olabilecek, organizasyon için arzu edilmeyen oluşumları “tehditler” olarak tanımlamışlardır.

Birçok alanda sıklıkla kullanılan SWOT Analizi, incelenmek istenen organizasyonun mevcut halinin ortaya konulması ve strateji oluşturulması için uygun bir yöntem olmasına karşın bazı kısıtlara da sahiptir. Analizin en önemli kısıtı, oluşturulan karar faktörlerinin önem derecesinin nicel olarak ölçülememesi ve hangi faktörün stratejik kararı

en fazla etkilediğini değerlendirmenin oldukça zor olmasıdır (Shrestha vd., 2004). 1970’li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından ortaya konan Analitik Hiyerarşi Süreci (Analytic Hierarchy Process-AHP) (AHS) özellikle çok kriterli karar problemlerinde yapılanma ve modellemede etkili bir araç olmaktadır. AHS, en iyi alternatifin seçilmesinde hem objektif hem de sübjektif değerlendirme kriterlerini dikkate alan ve değerlendirme kriterlerinin ikili karşılaştırılmasından elde edilen önceliklere dayalı olan bir yöntemdir. Çeşitli yönetim uygulamalarının yapılanmasında başarılı bir şekilde kullanılan AHS, problemi parçalara bölmekte ve daha sonra bu parçalar için ulaşılan tüm çözümleri sonuçta birleştirmektedir. AHS; sezgi, duygu, yargı ve akli bir arada organize ederek bir kararı etkileyen tüm faktörleri göstermekte ve karar almada kolaylık sağlamaktadır. (Steward vd., 2002).

SWOT analizi ile AHS’nin birlikte kullanıldığı bir yöntem olan A’WOT tekniğinde birinci aşama, SWOT analizinin gerçekleştirilmesidir. Üstünlükler, Zayıflıklar, Fırsatlar ve Tehditlerden oluşan SWOT grupları oluşturularak, her bir grupta yer alan SWOT faktörleri arasında ikili karşılaştırmalara ilişkin işlemler yapılır (Yılmaz, 2007). Bu karşılaştırmalar sonucu ulaşılan bilgilere göre, AHS Tekniği kapsamındaki özdeğer yaklaşımı kullanılarak, SWOT faktörlerinin göreceli önemleri (öncelikleri) hesaplanır. Bu teknikte öncelikle SWOT gruplarının, SWOT faktörlerinin ve alternatiflerin hiyerarşik bir biçimde yapılandırıldığı hiyerarşik yapı modeli daha sonra da ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulur. İkili karşılaştırma, karar vericinin yargısına bağlı olarak, iki faktör veya kriterin birbiriyle karşılaştırılmasıdır. Bununla hiyerarşideki elemanların bir üst kademedeki elemana göre göreceli önemlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Karar verme probleminin tanımlanmasında, önce kararın kaç sonuç üzerinden değerlendirileceği yani karar noktaları ve karar noktalarını etkileyen faktörler tespit edilir. $n \times n$ boyutlu bir kare matris olan faktörler arası karşılaştırma matrisi aşağıda gösterilmiştir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \quad (3.1)$$

Faktörlerin karşılaştırılması, sahip oldukları önem değerlerine göre birebir ve karşılıklı olarak yapılır. Bu karşılaştırmada Saaty (1980) tarafından geliştirilen Tablo 3.1'deki 1-9 önem skalası kullanılır. Faktörler kendileriyle karşılaştırıldığında (karşılaştırma matrisinin köşegeni üzerinde) 1 değerini alır.

Tablo 3.1. Önem Skalası

Önem Derecesi	Değer Tanımları
1	Faktörlerin eşit önemde olması durumu
3	1. Faktörün 2. Faktöre göre biraz daha önemli olması durumu
5	1. Faktörün 2. Faktöre göre önemli olması durumu
7	1. Faktörün 2. Faktöre göre çok önemli olması durumu
9	1. Faktörün 2. Faktöre göre aşırı önemli olması durumu
2,4,6,8	Ara değerler

Karşılaştırmalar, karşılaştırma matrisinin köşegeninin üstünde kalan değerler için yapılır. Köşegenin alt kısmında kalan karşılaştırmalar için ise (3.2) formülü kullanılır.

$$a_{ji} = \frac{1}{a_{ij}} \quad (3.2)$$

Faktörlerin bütün içerisindeki ağırlıklarını bulmak için karşılaştırma matrisini oluşturan sütun vektörlerinden n adet ve n bileşenli B sütun vektörü oluşturulur.

$$B_i = \begin{bmatrix} b_{11} \\ b_{21} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ b_{n1} \end{bmatrix}, \quad b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (3.3)$$

n adet B sütun vektörü, bir matris formunda bir araya getirildiğinde (3.4)'te verilen C matrisi oluşturulur.

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix} \quad (3.4)$$

(3.5) formülü kullanılarak, faktörlerin birbirlerine göre önem değerlerini bulmak için C matrisinde, satır bileşenlerinin aritmetik ortalaması alınarak öncelik vektörü olarak adlandırılan W sütun vektörü (3.6) elde edilir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad (3.5)$$

$$W = \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix} \quad (3.6)$$

Temel Değer adı verilen (λ)'nın hesaplanması için, A karşılaştırma matrisi ile W öncelik vektörünün matris çarpımı yapılarak D sütun vektörü elde edilir.

$$D = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} x \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix} \quad (3.7)$$

(3.8) eşitliği ile verilen D vektörü ile W vektörünün karşılıklı elemanlarının bölümünden, her bir değerlendirme faktörüne ait temel değerler elde edilir. (3.9) formülüyle de karşılaştırmaya ilişkin temel değer (λ) elde edilir.

$$E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (3.8)$$

$$\lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n} \quad (3.9)$$

λ 'nın hesaplanmasının ardından Tutarlılık indeksi (CI), (3.10) formülünden yararlanarak hesaplanabilir.

$$CI = \frac{\lambda - n}{n - 1} \quad (3.10)$$

Tutarlılık indeksi (CI), Tablo 3.2'de verilen Rassa Gösterge (RI) olarak adlandırılan standart düzeltme değerine bölünerek (3.11)'deki, Tutarlılık oranı (CR) elde edilir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (3.11)$$

Tablo 3.2. RI Değerleri

N	RI	N	RI	N	RI
1	0	5	1,12	10	1,49
2	0	6	1,24	11	1,51
3	0,58	8	1,41	12	1,48
4	0,90	9	1,45	13	1,56

CR değerinin 0.10 dan küçük değer alması yapılan karşılaştırmaların tutarlı olduğunu gösterir. CR değeri 0.10' dan büyük değer alıyorsa AHS' de bir hesaplama hatası ya da yapılan karşılaştırmalarda tutarsızlık var demektir. Tutarlılık Oranı (CR) ile, faktörler arasında yapılan birebir karşılaştırmaların tutarlı olup olmadığı test edilebilmektedir. Karşılaştırmalar ve matris işlemleri faktör sayısı (n kez) kadar tekrarlanarak karar noktalarının yüzde önem dağılımları belirlenir. Her bir karşılaştırma işleminden sonra, faktörlerin karar noktalarının yüzde dağılımlarını gösteren $m \times 1$ boyutlu S sütun vektörleri (3.12) elde edilir.

$$S_i = \begin{bmatrix} S_{11} \\ S_{21} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ S_{m1} \end{bmatrix}$$

(3.12)

n tane $m \times 1$ boyutlu S sütun vektöründen oluşan $m \times n$ boyutlu K karar matrisi (3.13)'te verilmiştir.

$$K = \begin{bmatrix} S_{11} & S_{12} & \dots & S_{1n} \\ S_{21} & S_{22} & \dots & S_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ S_{m1} & S_{m2} & \dots & S_{mn} \end{bmatrix}$$

(3.13)

Karar matrisi ile W sütun vektörü çarpılarak (3.14)'te verilen, karar noktalarının yüzde dağılımı, aynı zamanda karar noktalarının önem sırasını veren L sütun vektörü elde edilir.

$$L = \begin{bmatrix} s_{11} & s_{12} & \dots & s_{1n} \\ s_{21} & s_{22} & \dots & s_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ s_{m1} & s_{m2} & \dots & s_{mn} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} l_{11} \\ l_{21} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ l_{m1} \end{bmatrix} \quad (3.14)$$

4. ANALİZ VE BULGULAR

4.1 Van İli Ekonomik Durumunun İncelenmesi

Van ili ekonomik durumunun incelenmesinde SWOT analizi yapabilmek için ekonomik duruma ilişkin karar ve planlarda söz konusu içsel ve dışsal faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Stratejik faktörler olarak adlandırılan ve Van ili ekonomik durumu için SWOT analizi içinde yer alan iç ve dış faktörler Van ekonomisi için en önemli unsurları oluşturacaktır. Van ilinin ekonomik yapısı ile ilgili literatür taraması yapılarak ve Van'daki sektörel gelişmeleri yakından takip eden; Van Ticaret ve Sanayi Odası (VANTSO) yöneticileri, VANTSO Uzmanları, VANTSO üyeleri ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde çalışan ekonomi alanında uzman öğretim üyelerinin görüşlerinden yararlanılarak değerlendirme faktörleri, Van ili ekonomik durumu için güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler belirlenmiştir. Bu belirleme yapılırken AHS yönteminin de uygulanacağı düşünülerek güçlü, zayıf yönler ile fırsatlar 6 şar başlıkta, tehditlerin de 5 başlık altında toplanması benimsenmiş ve bu şekilde Tablo 4.1'de verilen SWOT Matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4.1. Van İli Ekonomik durumu için oluşturulan SWOT Matrisi

• GÜÇLÜ YÖNLER	• ZAYIF YÖNLER
✓ Organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olması	✓ 2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı
✓ Kültürel ve tarihsel yapının zenginliği	✓ Turistik altyapı yetersizlikleri

✓ Önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olması ✓ Geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması, Küçükbaş hayvan sayısında Türkiye 1. si olması ✓ İranlı Turistlerin Van'a olan ilgisi ✓ Çevre İller ile etkileşim gücünün yüksek olması	✓ Yatırımların ve girişimcilik kültürünün yetersizliği ✓ İşletmelerde mesleki eğitim ve kalifiye eleman yetersizliği ✓ Yüksek işsizlik oranı ve sürekli göç alması ✓ Tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar
• FIRSATLAR	• TEHDİTLER
✓ Kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde yer alması ✓ Van OSB genişletme çalışmaları ✓ Van'ın jeolojik yapısı gereği önemli perlit, pomza,vb maden yataklarına ev sahipliği yapması ✓ Üniversite-Sanayi işbirliğinin sosyo-ekonomik gelişmeyi destekleyici konumu ✓ Alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri,	✓ Yaşanan bölgesel olaylar, komşu ve bölge ülkelerinde yaşanan siyasi belirsizlikler ve krizler nedeniyle, kısa, orta ve uzun vadeli programlamaların yapılamaması. ✓ Enerji girdileri ve diğer üretim maliyetlerinin sürekli artması. ✓ Teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmaması ✓ Nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesi ✓ Küresel ve ulusal ekonomik krizler ve makro ekonomik değişimler

- ✓ kültürel ve doğal değerlere sahip olması
- ✓ Tarıma ve Hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarının ihtiyaç haline gelmesi

4.2. İçsel analiz

Van İli Ekonomik durumu için oluşturulan SWOT Matrisinden hareketle güçlü yönler ve zayıf yönler göz önüne alınarak içsel faktörler belirlenmiştir. Burada da yine içsel faktörlerin üç başlık altında toplanması benimsenmiştir.

Buna göre “İçsel Faktörler”:

- Önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olan Van, 2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntının getirileri ile birlikte, işletmelerde mesleki eğitim ve kalifiye eleman sıkıntısı, yatırımların ve girişimcilik kültürünün yetersizliğini yaşamaktadır.
- Kültürel ve tarihsel yapının zenginliği, İranlı Turistlerin Van’a olan ilgisine rağmen turistik altyapı yetersizlikleri, tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar görülmektedir.
- Geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olmasına karşın yüksek işsizlik oranı ve sürekli göç almaktadır. olarak ifade edilebilir.

4.3 Dışsal analiz

Van İli Ekonomik durumu için oluşturulan SWOT Matrisinden hareketle fırsatlar ve tehditler göz önüne alınarak dışsal faktörler belirlenmiştir. Buna göre “Dışsal Faktörler”:

- Kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde yer alan Van, alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özelliklere, kültürel ve doğal değerlere sahip ancak nüfus artışına paralel olarak sosyal donatımın geliştirilememesi ile birlikte ilde teşvik ve destekler etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılamamaktadır.
- Van ili jeolojik yapısı gereği önemli perlit, pomza, vb maden yataklarına ev sahipliği yapmaktadır. Üniversite-Sanayi işbirliğinin sosyo-ekonomik gelişmeyi destekleyici konumuna sahipken yaşanan bölgesel olaylar, komşu ve bölge ülkelerinde yaşanan siyasi

belirsizlikler ve krizler nedeniyle, kısa, orta ve uzun vadeli programlamalar yapılamamaktadır.

• Van OSB genişletme çalışmaları, tarıma ve hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarının ihtiyaç haline gelmesine karşın, küresel ve ulusal ekonomik krizler ve makro ekonomik değişimlerin yaşanması, enerji girdileri ve diğer üretim maliyetlerinin sürekli artması, olarak ifade edilebilir.

4.4. Van İli Ekonomik durumu için SWOT (GZFT) Analizi ile Strateji Oluşturma –TOWS Matrisi

Van ili ekonomik durumu için SWOT (GZTF) değerlendirmesi ile farklı yorumlara gidilebilmesi ve strateji oluşturulabilmesi için geliştirilen ve Tablo 4.2’de verilen TOWS Matrisi ile belirlenen GF stratejileri:

- Kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde yer alan Van ilinin, geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması, organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olmasından kaynaklı Tarıma ve Hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarının ihtiyaç haline gelmesi
- İranlı Turistlerin Van’a olan ilgisi Kültürel ve tarihsel yapının zenginliği alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri, kültürel ve doğal değerlere sahip olması
- Çevre İller ile yüksek etkileşim gücüne, önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olan Van’ın, jeolojik yapısı gereği önemli perlit, pomza,vb maden yataklarına ev sahipliği yapmasıdır.

Van ekonomisinin güçlü taraflarını destekleyen fırsatları belirlemek ve değerlendirmek, temel G-F stratejisinin belirlenmesi için iki temel stratejiye indirgenmesi benimsenmiştir. Buna göre, temel G-F stratejisi olarak;

- ❖ Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesi
- ❖ Önemli dış pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi

gerektiği tespit edilmiştir.

SWOT (GZTF) değerlendirmesi çerçevesinde strateji oluşturulabilmesi için geliştirilen TOWS Matrisi’nde belirlenen ZF stratejileri:

- Yatırımların ve girişimcilik kültürünün yetersizliği ile kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde ihtiyaç haline gelen

tarıma ve hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarını yapmaya çalışma.

- Turistik altyapı yetersizlikleri, tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar ile alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri, kültürel ve doğal değerlere sahip olmanın zorlukları.
- 2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı, yüksek işsizlik oranı ve sürekli göç alması ile birlikte Üniversite-Sanayi işbirliğinin sosyo-ekonomik gelişmeyi destekleyici konumuyla, önemli perlit, pomza,vb... maden yataklarına ev sahipliği bilincinin geliştirilmesinin zorlukları.

olarak belirlenmiştir.

Van ekonomisinin zayıf yönlerini kuvvetlendirmek, fırsatları kullanarak geliştirmek, temel Z-F stratejisinin belirlenmesi için tek bir temel stratejiye indirgenmesi benimsenmiştir. Buna göre, temel Z-F stratejisi olarak

- ❖ Yatırım, teşvik ve girişimcilik kültürü stratejilerinin geliştirilmesi

gerektiği tespit edilmiştir.

SWOT (GZTF) değerlendirmesi ile strateji oluşturulabilmesi için geliştirilen TOWS Matrisinden hareketle belirlenen G-T stratejileri:

- Yaşanan bölgesel olaylar, küresel ve ulusal ekonomik krizler ve makro ekonomik değişimlere rağmen önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olması
- Enerji girdileri ve diğer üretim maliyetlerinin sürekli artmasına, teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmamasına rağmen organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olması, geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşınması.
- Nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesine rağmen kültürel ve tarihsel yapının zenginliği ile giderek artan İranlı Turistlerin Van'a olan ilgisi.

olarak belirlenmiştir.

Van ekonomisinin dış tehditlere karşı hassasiyetini azaltmak, Van'ın güçlü yanlarının nasıl kullanılması gerektiğini ortaya koymak, temel G-T stratejisinin belirlenmesi için tek bir temel stratejiye indirgenmesi benimsenmiştir. Bu bağlamda, temel G-T stratejisi olarak,

❖ Turistik altyapının iyileştirilmesi ve tarihi ve kültürel mirasın korunması stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

SWOT (GZTF) değerlendirmesi ile strateji oluşturulabilmesi için geliştirilen TOWS Matrisine göre Z-T stratejileri:

- Yatırımların ve girişimcilik kültürünün, işletmelerde mesleki eğitim ve kalifiye eleman yetersizliğinin teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmamasına etkisi.
- 2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı, sürekli göç alması, nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesi sonucu yüksek işsizlik oranı.
- Tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar, turistik altyapı yetersizlikleri, komşu ve bölge ülkelerinde yaşanan siyasi belirsizlikler ve krizler nedeniyle, kısa, orta ve uzun vadeli programlamaların yapılamaması olarak belirlenmiştir.

Van ekonomisinin zayıf yönlerinin dış tehditlerden kolayca etkilenmesini engelleyecek savunma planlarını hazırlamak, temel Z-T stratejisinin belirlenmesi için tek bir temel stratejiye indirgenmesi benimsenmiştir. Bu bağlamda, temel Z-T stratejisi olarak,

❖ Mesleki Eğitim ve kalifiye eleman yetiştirme stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Van ili ekonomik durumu için gerçekleştirilen SWOT (GZTF) analizinden hareketle oluşturulan TOWS Matrisi çerçevesinde belirlenen temel stratejiler;

- ❖ **S1** :Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesi
- ❖ **S2** :Önemli dış pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi
- ❖ **S3** :Yatırım, teşvik ve girişimcilik kültürü stratejilerinin geliştirilmesi
- ❖ **S4**:Turistik altyapının iyileştirilmesi ve tarihi ve kültürel mirasın korunması stratejilerinin geliştirilmesi
- ❖ **S5** : Mesleki Eğitim ve kalifiye eleman yetiştirme stratejilerinin geliştirilmesi

tespit edilmiştir.

Tablo 4.2. Van İli Ekonomik Durumu için Oluşturulan TOWS Matrisi.

	GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
İÇ VE DIŞ (ÇEVRESEL) FAKTÖRLER	☐ Organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olması ☐ Kültürel ve tarihsel yapının zenginliği ☐ Önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olması ☐ Geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması, Küçükbaş hayvan sayısında Türkiye 1. si olması ☐ İranlı Turistlerin Van'a olan ilgisi ☐ Çevre İller ile etkileşim gücünün yüksek olması	☐ 2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı ☐ Turistik altyapı yetersizlikleri ☐ Yatırımların ve girişimcilik kültürünün yetersizliği ☐ İşletmelerde mesleki eğitim ve kalifiye eleman yetersizliği ☐ Yüksek işsizlik oranı ve sürekli göç alması ☐ Tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar
FIRSATLAR	G-F Stratejisi	Z-F Stratejisi
☐ Kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde yer alması ☐ Van OSB genişletme çalışmaları ☐ Van'ın jeolojik yapısı gereği önemli perlit, pomza,vb maden yataklarına ev sahipliği yapması ☐ Üniversite-Sanayi işbirliğinin sosyo-ekonomik gelişmeyi destekleyici konumu ☐ Alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri, kültürel ve doğal değerlere sahip olması ☐ Tarıma ve Hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarının ihtiyaç haline gelmesi	Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesi (S1) Önemli dış pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi (S2)	Yatırım, teşvik ve girişimcilik kültürü stratejilerinin geliştirilmesi (S3)
TEHDİTLER	G-T Stratejisi	Z-T Stratejisi
☐ Yaşanan bölgesel olaylar, komşu ve bölge ülkelerinde yaşanan siyasi belirsizlikler ve krizler nedeniyle, kısa, orta ve uzun vadeli programlamların yapılamaması. ☐ Enerji girdileri ve diğer üretim maliyetlerinin sürekli artması. ☐ Teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmaması ☐ Nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesi	Turistik altyapının iyileştirilmesi ve tarihi ve kültürel mirasın korunması stratejilerinin geliştirilmesi (S4)	Mesleki Eğitim ve kalifiye eleman yetiştirme stratejilerinin geliştirilmesi (S5)

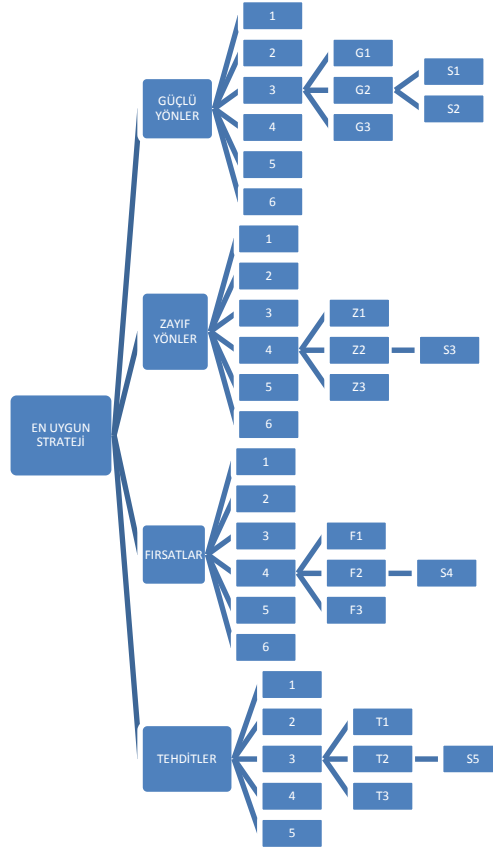

□ Küresel ve ulusal ekonomik krizler ve makro ekonomik değişimler

4.5. Van İli Ekonomik Durumu İçin Sayısallaştırılmış SWOT Analizi

Van İli Ekonomik durumu için, gerçekleştirilen SWOT analizi göz önüne alınarak elde edilen TOWS Matrisinden hareketle SWOT Analizinin sayısallaştırılması uygulaması yapılmıştır. Bu amaçla, AHS hiyerarşi modeli oluşturulmuştur. SWOT analiziyle tespit edilen stratejik faktör gruplarını ve temel stratejileri AHS ile ölçülebilir olması için problem beş seviyeli hiyerarşik hale getirilmiştir. Şekil 4.1’de Van İli Ekonomik durumu için oluşturulan Analitik Hiyerarşi Süreci Başlangıç Modeli görülmektedir.

Şekil 4.1. Van İli Ekonomik durumu için oluşturulan AHS Başlangıç Modeli.

4.5.1 Van İli Ekonomik Durumu İçin SWOT Matrisinin Sayısallaştırılması

Van ili ekonomik durumu için gerçekleştirilen SWOT analiziyle oluşturulan SWOT Matrisinde belirlenen güçlü, zayıf yönler ile fırsat ve tehditlere ilişkin 3'er konunun ağırlıkları belirlenmiştir. Toplam 12 konu için ağırlık değerleri Tablo 4.3'te görülmektedir.

Tablo 4.3 : SWOT Analizi İçin Ağırlık Değerleri.

SWOT	KONU	AĞIRLIK
G	*Kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde yer alan Van ilinin, geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması, organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olmasından kaynaklı Tarıma ve Hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarının ihtiyacı haline gelmesi	0,1525
	*İranlı Turistlerin Van'a olan ilgisi Kültürel ve tarihsel yapının zenginliği alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri, kültürel ve doğal değerlere sahip olması	0,0847
	*Çevre İller ile yüksek etkileşim gücüne, önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olan Van'ın, jeolojik yapısı gereği önemli perlit, pomza, vb maden yataklarına ev sahipliği yapması.	0,1186
Z	*Yatırımların ve girişimcilik kültürünün yetersizliği ile kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde ihtiyaç haline gelen tarıma ve hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarını yapmaya çalışma.	0,0847
	*Turistik altyapı yetersizlikleri, tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar ile alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri, kültürel ve doğal değerlere sahip olmanın zorlukları.	0,0678
	*2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı, yüksek işsizlik oranı ve sürekli göç alması ile birlikte Üniversite-Sanayi işbirliğinin sosyo-ekonomik gelişmeyi destekleyici konumuyla, önemli perlit, pomza, vb... maden yataklarına ev sahipliği bilincinin geliştirilmesinin zorlukları.	0,0508
F	*Yaşanan bölgesel olaylar, küresel ve ulusal ekonomik krizler ve makro ekonomik değişimlere rağmen önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olması	0,1017
	*Enerji girdileri ve diğer üretim maliyetlerinin sürekli artmasına, teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmamasına rağmen organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olması, geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması.	0,1356
	*Nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesine rağmen kültürel ve tarihsel yapının zenginliği ile giderek artan İranlı Turistlerin Van'a olan ilgisi.	0,0508
T	*Yatırımların ve girişimcilik kültürünün, işletmelerde mesleki eğitim ve kalifiye eleman yetersizliğinin teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmamasına etkisi.	0,0678
	*2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı, sürekli göç alması, nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesi sonucu yüksek işsizlik oranı.	0,0508
	*Tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar, turistik altyapı yetersizlikleri, komşu ve bölge ülkelerinde yaşanan siyasi belirsizlikler ve krizler nedeniyle, kısa, orta ve uzun vadeli programlamaların yapılamaması.	0,0339

SWOT Analizi için Oluşturulan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) A matrisi, SWOT Analizi için Oluşturulan Normalize matrisi C, aşağıda görülmektedir.

$$A = \begin{bmatrix} 1,00 & 1,80 & 1,2857 & 1,80 & 2,25 & 3,00 & 1,50 & 1,13 & 3,00 & 2,25 & 3,00 & 4,50 \\ 0,5556 & 1,00 & 0,7143 & 1,00 & 1,25 & 1,6667 & 0,83 & 0,63 & 1,67 & 1,25 & 1,67 & 2,50 \\ 0,7778 & 1,40 & 1,00 & 1,40 & 1,75 & 2,3333 & 1,17 & 0,88 & 2,33 & 1,75 & 2,33 & 3,50 \\ 0,5556 & 1,00 & 0,7143 & 1,00 & 1,25 & 1,6667 & 0,83 & 0,63 & 1,67 & 1,25 & 1,67 & 2,50 \\ 0,4444 & 0,80 & 0,5714 & 0,80 & 1,00 & 1,3333 & 0,67 & 0,50 & 1,33 & 1,00 & 1,33 & 2,00 \\ 0,3333 & 0,60 & 0,4286 & 0,60 & 0,75 & 1,00 & 0,50 & 0,38 & 1,00 & 0,75 & 1,00 & 1,50 \\ 0,6667 & 1,20 & 0,8571 & 1,20 & 1,50 & 2,00 & 1,00 & 0,75 & 2,00 & 1,50 & 2,00 & 3,00 \\ 0,8889 & 1,60 & 1,1429 & 1,60 & 2,00 & 2,6667 & 1,33 & 1,00 & 2,67 & 2,00 & 2,67 & 4,00 \\ 0,3333 & 0,60 & 0,4286 & 0,60 & 0,75 & 1,00 & 0,50 & 0,38 & 1,00 & 0,75 & 1,00 & 1,50 \\ 0,4444 & 0,80 & 0,5714 & 0,80 & 1,00 & 1,3333 & 0,67 & 0,50 & 1,33 & 1,00 & 1,33 & 2,00 \\ 0,3333 & 0,60 & 0,4286 & 0,60 & 0,75 & 1,00 & 0,50 & 0,38 & 1,00 & 0,75 & 1,00 & 1,50 \\ 0,2222 & 0,40 & 0,2857 & 0,40 & 0,50 & 0,6667 & 0,33 & 0,25 & 0,67 & 0,50 & 0,67 & 1,00 \end{bmatrix}$$

$$C = \begin{bmatrix} 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 & 0,15 \\ 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 \\ 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 & 0,12 \\ 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 & 0,08 \\ 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 \\ 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 \\ 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 & 0,10 \\ 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 & 0,14 \\ 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 \\ 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 & 0,07 \\ 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 & 0,05 \\ 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 & 0,03 \end{bmatrix}$$

SWOT Analizi için oluşturulan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) matrisi Bölüm 4’de detayı verildiği üzere normalize edilmiş ve “Öncelik Vektör Matrisi” ne ulaşılmıştır. “Öncelik Vektör Matrisi” L aşağıda verilmiştir.

$$L = \begin{matrix} 1,83051 \\ 1,01695 \\ 1,42373 \\ 1,01695 \\ 0,81356 \\ 0,61017 \\ 1,22034 \\ 1,62712 \\ 0,61017 \\ 0,81356 \\ 0,61017 \\ 0,40678 \end{matrix}$$

Tablo 4.4. SWOT Analizi İçin Öncelik Değerleri.

SWOT	KONU	ÖNCELİK DEĞERİ
G	*Kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde yer alan Van ilinin, geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması, organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olmasından kaynaklı Tarıma ve Hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarının ihtiyaç haline gelmesi	1,83051
	*İranlı Turistlerin Van'a olan ilgisi Kültürel ve tarihsel yapının zenginliği alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri, kültürel ve doğal değerlere sahip olması	1,01695
	*Çevre İller ile yüksek etkileşim gücüne, önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olan Van'ın, jeolojik yapısı gereği önemli perlit, pomza,vb maden yataklarına ev sahipliği yapması.	1,42373
Z	*Yatırımların ve girişimcilik kültürünün yetersizliği ile kalkınmada öncelikli TRB2 Bölgesinde ihtiyaç haline gelen tarıma ve hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarını yapmaya çalışma.	1,01695
	*Turistik altyapı yetersizlikleri, tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar ile alternatif turizme uygun önemli tarihi, otantik özellikleri, kültürel ve doğal değerlere sahip olmanın zorlukları.	0,81356
	*2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı, yüksek işsizlik oranı ve sürekli göç alması ile birlikte Üniversite-Sanayi işbirliğinin sosyo-ekonomik gelişmeyi destekleyici konumuyla, önemli perlit, pomza,vb... maden yataklarına ev sahipliği bilincinin geliştirilmesinin zorlukları.	0,61017

F	*Yaşanan bölgesel olaylar, küresel ve ulusal ekonomik krizler ve makro ekonomik değişimlere rağmen önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olması	1,22034
	*Enerji girdileri ve diğer üretim maliyetlerinin sürekli artmasına, teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmamasına rağmen organik tarıma ve iyi tarıma elverişli olması, geniş mera varlığı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyel taşıması.	1,62712
	*Nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesine rağmen kültürel ve tarihsel yapının zenginliği ile giderek artan İranlı Turistlerin Van'a olan ilgisi.	0,61017
T	*Yatırımların ve girişimcilik kültürünün, işletmelerde mesleki eğitim ve kalifiye eleman yetersizliğinin teşvik ve desteklerin etkin, yerinde ve yatırıma yönelik kullanılmamasına etkisi.	0,81356
	*2011 Depremi sonrası ekonomik sarsıntı, sürekli göç alması, nüfus artışına paralel olarak sosyal donatının geliştirilememesi sonucu yüksek işsizlik oranı.	0,61017
	*Tarihi ve kültürel mirasın korunmasında bilinçsizlik ve yetersiz politikalar, turistik altyapı yetersizlikleri, komşu ve bölge ülkelerinde yaşanan siyasi belirsizlikler ve krizler nedeniyle, kısa, orta ve uzun vadeli programlamaların yapılamaması.	0,40678

Öncelik matrisi L'den hareketle ulaşılan değerler çerçevesinde, önceliklerin hangi konularda olduğu Tablo 4.4'te verilmektedir. Burada, en öncelikli konu olarak Tarıma ve Hayvancılığa dayalı sanayi yatırımlarına önem verilmesi gerektiği olmaktadır. İkinci olarak, organik ve iyi tarıma büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği önem verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Üçüncü olarak ise, Van'ın, jeolojik yapısı gereği önemli perlit, pomza, vb...maden yataklarına ev sahipliği yapması, bu madenlerin çıkarılması, işlenmesi için çeşitli sanayi yatırımlar ile birlikte, çevre İller ile yüksek etkileşim gücüne, önemli dış pazarlara (Türk Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu, İran ve Irak) yakın olan Van'ın ekonomisine ve ülke ekonomisine çok büyük katkılar sağlayacaktır. SWOT Analizinin diğer konuları ise, yukarıda ifade edilen 3 öncelikli konuyu takip eden ve nispeten birbirine yakın öneme sahip olan konular oldukları söylenebilir. Bölüm 4'de detayı verilen tutarlılık indeksi hesabı yapılmış ve tutarlılık oranının sıfıra yakınsadığı görülmüştür. Hesaplanan CR değerinin 0.10'dan küçük olması yaptığımız karşılaştırmaların tutarlı olduğunu göstermektedir. Böylece, SWOT Analiziyle, Van İlinin ekonomik durumu için öncelikli konular somut olarak belirlenmiş olmaktadır.

4.5.2 Van İli Ekonomik Durumu İçin TOWS Matrisinin Sayısallaştırılması

Van İli Ekonomik durumu için, gerçekleştirilen SWOT analizinden hareketle oluşturulan TOWS Matrisi çerçevesinde, temel stratejileri AHS tekniği kullanarak ölçebilmek amacıyla, problem beş seviyeli hiyerarşik hale getirilmiştir. TOWS matrisi çalışması sonucunda saptanan temel stratejik faktör grupları ve temel stratejilerin ağırlıkları Tablo 5.5'te görülmektedir.

Tablo 4.5 : TOWS Matrisi ile Belirlenen Temel Stratejilerin Ağırlıkları.

Stratejiler	Ağırlık Değeri
S1: Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesi	0,33
S2: Önemli dış pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi	0,26
S3: Yatırım, teşvik ve girişimcilik kültürü stratejilerinin geliştirilmesi	0,19
S4: Turistik altyapının iyileştirilmesi ve tarihi ve kültürel mirasın korunması stratejilerinin geliştirilmesi	0,11
S5: Mesleki Eğitim ve kalifiye eleman yetiştirme stratejilerinin geliştirilmesi	0,11

SWOT Analizinin sayısallaştırılması bağlamında TOWS matrisi ile belirlenen temel stratejiler için Tablo 4.5'te verilen ağırlık değerleri göz önüne alınarak TOWS Matrisi irdelemesi için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) matrisi oluşturulmuştur. Oluşturulan söz konusu Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) matrisi A aşağıda verilmiştir.

$$A = \begin{bmatrix} 1,00 & 1,27 & 1,74 & 3,00 & 3,00 \\ 0,79 & 1,00 & 1,37 & 2,36 & 2,36 \\ 0,58 & 0,73 & 1,00 & 1,73 & 1,73 \\ 0,33 & 0,42 & 0,58 & 1,00 & 1,00 \\ 0,33 & 0,42 & 0,58 & 1,00 & 1,00 \end{bmatrix}$$

Oluşturulan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) matrisinden, Bölüm 3'te ayrıntılı olarak verilen normalize edilmiş ve "Öncelik Vektör Matrisi" ne ulaşılmıştır. "Öncelik Vektör Matrisi" L aşağıda verilmiştir.

$$C = \begin{bmatrix} 0,33 & 0,33 & 0,33 & 0,33 & 0,33 \\ 0,26 & 0,26 & 0,26 & 0,26 & 0,26 \\ 0,19 & 0,19 & 0,19 & 0,19 & 0,19 \\ 0,11 & 0,11 & 0,11 & 0,11 & 0,11 \\ 0,11 & 0,11 & 0,11 & 0,11 & 0,11 \end{bmatrix}$$

$$L = \begin{bmatrix} 1,65 \\ 1,30 \\ 0,95 \\ 0,55 \\ 0,55 \end{bmatrix}$$

L öncelik vektör matrisinden hareketle ulaşılan değerler çerçevesinde, konulara ilişkin önceliklerin hangi konularda olduğu Tablo 4.6'da verilmektedir

Tablo 4.6 : TOWS Matrisi ile Belirlenen Temel Stratejilerin Öncelikleri.

Stratejiler	Öncelik Değeri
S1: Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesi	1,65
S2: Önemli dış pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi	1,30
S3: Yatırım, teşvik ve girişimcilik kültürü stratejilerinin geliştirilmesi	0,95
S4: Turistik altyapının iyileştirilmesi ve tarihi ve kültürel mirasın korunması stratejilerinin geliştirilmesi	0,55
S5: Mesleki Eğitim ve kalifiye eleman yetiştirme stratejilerinin geliştirilmesi	0,55

Tablo 4.6'dan hareketle ulaşılan değerler çerçevesinde S1 stratejisi yani "Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesine" önem verilerek etkinleştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. İkinci olarak "Önemli dış pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi" temel stratejisi önem verilerek etkinleştirilmesi gerekmektedir. Üçüncü olarak "Yatırım, teşvik ve girişimcilik kültürü stratejilerinin geliştirilmesi" önem verilmesi gereken temel stratejilerden olduğu belirlenmiştir. Bölüm 3'te detayı verilen tutarlılık indeksi hesabı da yapılmıştır. Tutarlılık oranının sıfıra yakınsadığı görülmüştür. Hesaplanan CR değerinin 0.10'dan küçük olması yapılan karşılaştırmaların tutarlı olduğunu göstermektedir. Böylece, TOWS matrisi çalışması sonucunda saptanan temel stratejik faktör grupları ve temel stratejiler somut olarak belirlenmiş olmaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Van ilinin mevcut potansiyelini ortaya çıkarabilmek, mevcut ve gelecekteki amaçlarına ulaşmasını sağlamak, planlama alt yapısına destek oluşturmak amacıyla Van ili ekonomisinin üstünlükleri ve zayıflıkları yanı sıra tehditleri ve fırsatları SWOT (GZFT) analizi ile ortaya konulmuştur. Van'ın mevcut ekonomik yapısının SWOT-AHS bütünlük yöntemiyle değerlendirilmesi ve sayısal bulgulara dayanarak ilin zayıf yönlerinin geliştirilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. SWOT Matrisinden hareketle içsel ve dışsal analizler yapılmıştır. SWOT değerlendirmesi çerçevesinde strateji oluşturmak üzere TOWS Matrisi geliştirilmiştir. SWOT Analizi ile belirlenen güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditlere ilişkin 3'er konu olmak üzere toplam 12 konuya ilişkin ve TOWS matrisinden hareketle belirlenen 5 strateji için belirlenen ağırlık değerleri ile Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) bağlamında model kurulmuştur. Sayısal bulgulara dayanarak güçlü ve zayıf yönlere dikkat çekilmiş ve ilin ekonomik gelişimine yönelik alternatif stratejiler sunulmuştur. Hayvancılık ve iyi tarıma dayalı sanayi yatırım stratejilerinin geliştirilmesi, önemli dış pazarlara yakın olması nedeniyle bu pazarlara açılma stratejilerinin geliştirilmesi temel stratejilerine önem verilerek etkinleştirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Böylelikle Van ili ekonomisinin değerlendirilmesinin rasyonel şekilde yapılmasına çalışılmıştır. 2.703.581 baş ile Türkiye'nin küçükbaş hayvan sayısının %6.44'ünü, toplam mera varlığının % 10'unu (1.359.022 Hektar) elinde bulunduran Van, küçükbaş ve büyükbaş hayvan besiciliği için önemli potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin yanında, tarım ve hayvancılıkta kooperatifleşmeyle ortak hareket edildiği takdirde, hayvancılığa dayalı ürünlerin paketlenme tesislerinin,

entegre et ve süt tesislerinin oluşturulması ve geliştirilmesi Van ekonomisine önemli katkıları olacaktır. Ayrıca Van ilinde 106.117 hektarlık bir alanda yem bitkileri üretiminin yapılmasının özellikle süt sığırcılığı için büyük avantaj oluşturmaktadır. Kimyasal gübre ve tarımsal ilaç kullanımının düşük seviyede olması, birçok ürünün doğal olarak üretilmesi nedeniyle Van, organik tarıma ve iyi tarıma elverişlidir. Mevsimsel nedenlerle meyvecilikte ve sebzeçilikte Van'ın geç hasat avantajı pazarda önemli bir getiri sağlayabilir. (Örneğin, Van'da kiraz hasadının Ağustos ayına kadar devam etmesinin pazarda sağlayabileceği avantaj, Van ilinde kiraz üretimine stratejik bir üstünlük sağlayacaktır.) Van'ın sahip olduğu bitki tür ve çeşitliliğinin, flora zenginliğinin korunarak; gıda, hayvancılık, eczacılık, vb... alanlarda ticari faaliyetlere dönüştürülmesi halinde önemli bir geçim kaynağı potansiyeli oluşacaktır. Van Gölü, Keşiş Gölü, Süphan Dağı, Muradiye Şelalesi, Ganisipi Şelalesi, Başkale Peribacaları, Başkale Travertenleri, İnci Kefali üreme göçü gibi doğal güzelliklere sahip olan Van, eko turizm ve kış turizmüne vereceği önem ile çok sayıda turist çekme potansiyeline sahip bir ilimizdir. Van'da hayvancılık ve tarım sektörü önemli bir potansiyele sahip olması nedeniyle bu sektörün ayrıntılı tüm ürünlerinin (gübre, tohum, tarım araç-gereçleri, hayvancılık araç-gereçleri, çeşitli tekstil ürünleri, vb...) İran, Irak ve diğer çevre ülkelerle sınır ticareti kapsamında ithalat ve ihracatı, önemli bir getiri sağlayacaktır. Van ili için bu tür bir çalışmanın ilk kez yapılması, Van ekonomisinin mevcut ve potansiyel koşulların gözden geçirilerek çözüm önerilerinin sunulması bu çalışmanın orijinal yönleri olarak ifade edilebilir. Van ili ekonomisinin değerlendirildiği bu çalışma, farklı bölge ve farklı alanlara uyarlanabilir. Model diğer analitik karar verme metodlarıyla birlikte kullanılarak daha detaylı analizler yapılabilir. Bu çalışmadan hareketle, Van ili için hangi alanlara yatırım yapmanın daha karlı olacağı araştırma konusu olabilir.

Kaynakça

- AKTAN, Coşkun C. (2007), “Stratejik Yönetim ve SWOT Analizi”, http://www.canaktan.org/_yonetim/stratejik-yonetim/swot.htm (03.09.2019)
- ÇELİK, Nermin ve MURAT, Güven, (2009), “Sayısallaştırılmış SWOT Analizi İle Bartın İli'nin Ekonomik Yapısını Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, s.199-212.
- DURGUN KAYGISIZ, Ayşe, ONGUN, Utku ve GÖVDERE, Bekir, (2016), “Burdur İli Turizm Stratejisinin Belirlenmesi: SWOT-

- AHP Uygulaması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, 157- 185.
- GIRAN TAŞCIOĞLU, Sezen (2011) “Turizm Planlamasında Sayısal SWOT Analizi Uygulaması: Oymapınar Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi Örneği.”, *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt 24 Sayı2, 87-93.
- GIRAN TAŞCIOĞLU, Sezen ve AKPINAR, Nevin, (2016), “A’wot Analizi Tekniği ile Turizm Alanlarının Değerlendirilmesi: Kuzey Antalya Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9 Sayı 42, 1974-85
- KAJANUS, Miika., KANGAS Jyrki. ve KURTTILA, Mikko, (2004), “The Use of Value Focused Thinking and the A’WOT Hybrid Method in Tourism Management”, *Tourism Management*, Vol 25, Issue 4, 499-506.
- KANDAKOĞLU, Ahmet (2006), Strateji Geliştirme ve Değerlendirme Yaklaşımı ve Uygulaması, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KANGAS Jyrki., KURTTILA, Mikko, KAJANUS, Miika ve KANGAS, Annika (2003), “Evaluating the Management Strategies of a Forestland Estate - The S-O-S Approach”, *Journal of Environmental Management*, Vol 69, Issue4, 349-358.
- KURTTILA, Mikko, PESONEN, Mauna, KANGAS, Jyrki, KAJANUS, Miika, (2000), “Utilizing the Analytical Hierarchy Process (AHP) in SWOT Analysis-A Hybrid Method and its Application to a Forest-Certification Case, *Forest Policy and Economics*, Vol 1, Issue 1, 41-52.
- SAATY, Thomas L., (1980), *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw-Hill International Book Company, U.S.A.
- SHINNO, Hidenori, YOSHIOKA, Hayato., MARPAUNG, Sihar ve HACHIGA, Soichi (2006), “Quantitative SWOT Analysis on Global Competitiveness of Machine Tool Industry”, *Journal of Engineering Design*, Vol 17, Issue 3, 251–258.
- SHRESTHA, Ram K., ALAVALAPATI Janaki R.R. ve KALMBACHER Robert S.,(2004), “Exploring the Potential for Silvopasture Adoption in South-Central Florida: An Application of SWOT-AHP Method”, *Agricultural Systems*, Vol 81, Issue 3, 185-199.
- STEWART, Rodney. A, MOHAMED, Sherif., ve DAET, Raul, (2002). Strategic implementation of IT/IS projects in

construction: a case study, *Automation in Construction*, Vol 11, Issue 6, 681-694.

ÜLGEN, Hayri ve MİRZE, S. Kadri, (2004), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, 9.Baskı, Beta Basım Yayım, 474 s.

YILMAZ, Ersin, (2007), “A’WOT Tekniği Kullanarak Katılımcı Yaklaşımla Proje Değerlendirmesi”, *DOA Dergisi No: 13, Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayını*, s. 1-16.

VALENTIN, Erhard K. (2001), “SWOT Analysis from a Resource-Based View”, *Journal of Marketing Theory and Practice*, Vol. 9, No. 2, p. 54-69.

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2019

Kabul Tarihi: 29.12.2019

TÜRK POLİTİK TARİHİNDE DEMOKRAT PARTİ VE 1946 PROGRAMI

Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFSAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
eafsar@yyu.edu.tr
ORCID:0000-0002-3787-8162

Öz

Türk siyasi hayatında partileşme geleneği iç ve dış dinamiklerin bileşkesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Türk demokrasi geleneğinde siyasi partilerin kurulması ilk kez II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Bu süreç Cumhuriyetin ilanından sonra yeni partilerin kurulmasıyla da devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilk güdümlü partisi Serbest Cumhuriyet Fırkasının farklı sebeplerden dolayı kapatılmasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye de tek partili bir dönem yaşanmıştır.

Savaş sonrası uluslararası politikada ve ülke içerisinde meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle uzun bir aradan sonra çok partili bir döneme geçilmiştir. Bu süreçte birlikte Demokrat Parti'nin kuruluş hikâyesi de başlamıştır. Demokrat Parti'nin kurulma sürecinin nasıl olduğuna, nelerin yapıldığına ve hangi gelişmelerin yaşandığına çalışmada değinilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün muhalefet partisinin kurulmasındaki rolüne ve iktidar partisinin, yeni kurulan partiyi nasıl karşıladığı da makalede işlenmiştir. Son olarak da demokrasi ve liberal anlayış ekseninde hazırlanan Demokrat Parti'nin ilk programının analizine çalışmada yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Tek Parti, Demokrasi, Liberal.

THE DEMOCRATIC PARTY IN TURKISH POLITICAL HISTORY AND ITS PROGRAM OF 1946

Abstract

The tradition of partyization in Turkish political life emerged as a result of the combination of internal and external dynamics. In Turkish democracy tradition, political parties for the first time were established in the Second Constitutional Period. This process continued with the establishments of new political parties after the proclamation of the Republic. The fact that the Progressive Republican Party, first opposition party of the early Republican era, and the Free Republican Party were closing down for different reasons

paved the way that Turkey experienced a single party period until the end of the Second World War.

With the impacts of new developments occurred in international and domestic politics after the Second World War, a multi-party period started. With this process, the establishment story of the Democratic Party also started. This article discusses the process of the formation of the Democratic Party, what had been done and what kind of developments had been experienced at that time. Additionally, this study analyzes the role of President İsmet İnönü in the formation of the opposition party and how the ruling party approached the newly established political party. Finally, the article outlines the analysis of the first program of the Democratic Party, which was prepared on the axis of democratic and liberal understandings.

Keywords: Democratic Party, Republican People's Party, Single Party, Democracy, Liberal.

GİRİŞ

1. Demokrat Parti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreç

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yenileşme süreci siyasal alanda kendisini iyice göstermişti. Bu süreç Meşrutiyet dönemiyle tedrici bir biçimde devam ederek önemli bir yol kat etmişti. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde kurulmaya başlayan siyasal fırkalar/partiler kısa sürede geniş bir yelpazede faaliyet göstermeye başladı. 1909'da Anayasaya da yapılan değişiklikler ve kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile oluşmaya başlayan bu siyasal liberasyon süreci süratli bir şekilde birçok fırkanın da kurulmasına vesile olmuştu. (Tunaya: 1952)¹ İkinci Meşrutiyet döneminin bu çoğulcu etkisi Erken Cumhuriyet döneminde de kendini göstermişti. Bu geleneğe uygun olarak Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı ilk örgütlü muhalefet 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştu. Ancak bu fırkanın ömrü çeşitli nedenlerden dolayı çok fazla sürmemiştir. Şeyh Sait isyanı sonrasında çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu gerekçe gösterilerek 1925'te kapatılmıştı. Bakıldığında konjonktürel olarak kurulan bu siyasi fırkanın süreç içerisinde verdiği mücadeleler sonraki yıllarda siyasal iklimin nasıl şekilleneceği konusunda da bazı ipuçları vermekteydi (bkz: Ateş, 1994; Yeşil, 2002; Öz, 1992). 1930'lu yılların siyasal ortamında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle iktidar erkinin kontrolünde biriken muhalefeti bir yere doğru kanalize etmek amacıyla muvazaalı/güdümlü bir şekilde kurdurtulan doksan dokuz günlük bir muhalefetten sonra kendini feshetmiş olan

¹ İktidardaki İttihat Terakki Fırkasına muhalefet eden, Ahrar Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, İttihad-ı Muhammediye Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası öne çıkan fırkalardı. İkinci Meşrutiyet dönemi fırkalaşma süreci ve fırkalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952, İstanbul 1952.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (Okyar ve Seyitdanlıoğlu,1997: Uyar, 1988: s.141) gibi ikinci bir demokrasi deneyiminden sonra Türk siyasal hayatı uzun yıllar tek parti olarak yoluna devam etmişti.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra kabul edilen Birleşmiş Milletler Anayasası'nda ulusal egemenliğe dayalı devlet sisteminin yer alması gerektiği ifade edilmişti (Goloğlu, 1974: s.391). Türkiye de Nisan 1945'teki San Fransisco Konferansı'na kurucu üye olarak katılarak Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalamıştı (Zürcher, 2001:s.302). Türkiye için bu antlaşmanın önemi şudur ki, çok partili sisteme geçiş için zemin hazırlamıştı. Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığındaki Türk Heyeti, konferansta Türkiye'deki Cumhuriyet yönetiminden ve Anayasanın öneminden bahsetmişlerdi. Ayrıca savaş sonrası Türkiye'de her türlü demokratik hareketlerin gelişmesine izin verileceği de ifade edilmişti(Vatan, 1 Ağustos 1945; Cumhuriyet, 2 Ağustos 1945; Karpat,1996: s. 128)

2. Demokrat Parti'nin Kurulmasında Etkili Olan Dinamikler

2.1. İç Dinamiklerin Etkisi

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olsa da savaşın sıkıntısını birçok alanda yaşamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türkiye'nin iç politikasını da geliştirip dönüştürmüştü. Savaş koşullarında, ekonomideki sıkıntıları aşmak için sıkı bir savaş ekonomisi politikası hayata geçirilmişti. Hükümet bu bağlamda, Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi maliye politikasının araçlarını yürürlüğe sokmuştur. Bu kanun ve vergiler uygulamadaki sıkıntılardan dolayı siyasal iktidarın meşruiyetinin ciddi anlamda sarsılmasına sebebiyet vermişti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı ülkede uygulanan Savaş Ekonomisi gereğince ilk olarak iktidar partisine 18 Ocak 1940'ta "*Milli Korunma Kanunu*"nu çıkartılmıştı. (Koçak, 1997:s.130) Bu kanun ekonomide hükümete geniş yetkiler vermiş, süreç içerisinde iktisadi politikada takip edilen devletçi yaklaşım nedeniyle ülke genelinde artan enflasyon oranının doğal bir sonucu olarak aşırı fiyat artışları meydana getirmişti. İhtiyaç maddelerini üreten ve pazarlayan kesimlerin karaborsaya neden olmaları bunun sonucunda da zengin belli bir zümrenin ortaya çıkması ticaretle uğraşan belli kesimlerin de hükümete olan güvenini iyice sarsmıştı. (Özüçetin, 2002:s.765; Afşar, 2013:s.113; Aydemir, 1968:s.344-345). Savaşın başlamasıyla uygulanan ekonomik programlar ülkede var olan sosyal dengesizliğin iyice artmasına zemin hazırlamıştı. Ekonomide ortaya çıkan gelir dağılımındaki eşitsizlik nüfusun yüzde seksenine tekabül eden üretici

kesim olan köylüler başta olmak üzere farklı grupların tepkisine neden olmuştu. (Yeşil, 1998: s.28). Bu kanundan etkilenen başka bir kesimde İşçi sınıfıydı. Kanunla bu sınıfın haklarında kısıtlamalar oluşmuştu. Ülke insanı bunun tek müsebbibi olarak da, tek parti döneminin iktidarı olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetlerini sorumlu tutmuştu. (Çavdar, 1995: s.402).

Hükümet, toplumun farklı kesimlerindeki tepkilere rağmen, maliye politikası gereği vergi düzenlemesi, toplumsal adaletin sağlanması ve haksız kazancın önlenmesi gibi gerekçelerle yeni malî tedbirler almıştı. Bu kapsamda hükümet, büyük kentlerde savaştan kazanç sağlayanlardan Varlık Vergisi, kırsalda ise belli oranda toprağı olanlardan Toprak Mahsulleri Vergisi isimli vergi tahsis etmeye başlamıştır. her iki vergide uzun tartışmalara neden olmuş ve farklı kesimlerce eleştirilerek tepki gösterilmişti. Varlık Vergisi, özellikle toplanma biçimi ve uygulamaları nedeniyle uzun süre kamuoyunda eleştirilmişti (Koçak, 1997:s.130; Karpat, 1996:102.) Demokrat Parti içinde önemli bir yeri olan Samet Ağaoğlu, yükselen muhalefetin Demokrat Parti çevresinde toplanmasında ve partinin toplumda yerin olmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin farklı sosyal sınıflara yaptığı baskıları göstermektedir (Ağaoğlu, 1972:s.78).

Görüldüğü üzere bir yandan savaş döneminde çekilen sıkıntılar diğer taraftan bu durumu kontrol altına alarak sıkıntıları hafifletmek için başvurulmuş iktisadi tedbirler farklı kesimlerin tepkisine neden olmuştu. Bu tepkiler savaş sonrası Türkiye'de siyasal muhalefetin ortaya çıkışında önemli bir rol oynayarak tek parti iktidarına olan güvenin yavaş yavaş azalmasına ve ortadan kalkmasına neden olmuştu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, toplumun farklı katmanlarında ortaya çıkan huzursuzluğun farkındaydı. Bu tablo karşısında 1930'lu yıllardaki başarısız demokrasi deneyimlerini (SCF, Müstakil Grup) hatırlayarak, iç ortamı rahatlatacak adımlar atmıştı. Böylece siyasal bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlanmıştı (Zürcher, 2001: s.302).

2.1.2. Dış Dinamiklerin Etkisi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında denge siyaseti izleyerek savaş dışı kalmayı başarmıştı. Ancak savaşın müttefiklerin yani “demokrasi cephesinin” zaferi ile sonuçlanacağı kesinleşmesiyle savaş sonunda Türkiye müttefiklerin yanında yer almıştı.

Uluslararası politikada ortaya çıkan bu yeni güç oluşumu Türkiye'nin siyasi ve iktisadi menfaatleri doğrultusunda siyaset değişikliğine gitmesine yol açmıştı. Bunun yanında savaş sırasında ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin tehdit ve tehlikesinden ötürü de

Türkiye'nin Batı blokunda yer alması bir zorunluluktan (Armaoğlu, 1995:s. 404).

Savaş sonrası konjonktürün de etkisiyle Türkiye genelde batıyla özelde Amerika Birleşik Devletleri'yle yakınlaşmaya başlamıştı. Türkiye, Birleşmiş Milletlere üyelik süreciyle birlikte Birleşmiş Milletler Anayasasını da imzaladı. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili döneme geçilmesini elzem hale getirmişti (Afşar, 2013:s.115).

Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişte dış dinamiğin etkisini henüz Demokrat parti kurulmadan Adnan Menderes: “ ... herhangi bir milletin idaresinin demokrasi esasına dayanmaması, diğer milletlerin de huzur ve emniyetini tehdit eden ve barışı bozan, tehlikeye mâruz bırakan çok kuvvetli bir âmil kabul olununca, hürriyet ve barışı seven milletlerin kendi aralarında barışı tehlikeye koyabilecek diktatörlük idaresine katlanan aza bulunmamasını istemeler bir zarurettir. Bize gelince Anayasamızın ruhu tamamen Milli Hâkimiyet esasına dayanmaktan olduğundan; BM Misakı ile tam tetabuk halinde bulunduğumuza bu fırsattan yararlanarak bir kere daha sevinçle söyleyebiliriz. Bundan ötürü kabullenmekte olduğumuz uluslararası anayasa ile kendi Anayasamızın dışında ya da onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiili durum yazılı Anayasamızın arasındaki bazı tutarsızlıkların ortadan kaldırılması gerebilir ki bu da esasen ana kanunumuzun ulusumuza karşı taahhüt etmiş olduğu hususların tam olarak yerine getirilmesi demektir... ”sözleriyle belirtmiştir. (Ekinci, 1997: s.300).

2.1.3. Demokrat Parti'nin Kurulmasında İnönü Faktörü

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türkiye'nin çok partili hayata geçişte etkisinin olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştü. Cumhuriyet Halk Partisi'nin içerisinde biri olan Faik Ahmet Barutçu: “ Çankaya'da verilen bir davette İnönü'nün her ne pahasına olursa olsun bir muhalefet partisi kurma ve onu koruma taraftarı olduğunu, demokratik yönetimi yerleştirme amacından açıkça söz ettiğini” (Barutçu, 1977: s.285; Koçak, 1997:s. 135) ifade ederek İnönü'nün muhalefet partisi kurulmasına karşı olmadığını açıklamıştı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çeşitli tarihlerde söylevlerinde savaş sonrası zorlukların kalkmasından sonraki süreçte siyasal ve kültürel alanlarda demokrasinin yerleşeceğine dair konuşmaları yakın bir zamanda muhalefet partisinin kurulacağı söylentilerini de açığa çıkarmıştı. Bu açıdan demokratik bir sistem için partilerin kurulması yönündeki konuşmaları Barutçu'yu da desteklemekteydi. Örneğin 19 Mayıs 1945'teki Gençlik ve Spor

Bayramı'ndaki konuşmasında ifade ettiği: “*Harp zamanlarını ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıklar kalktıkça, memleketin siyasal ve kültürel hayatında demokrasi prensipleri hüküm sürecektir*” (Lewis, 2000:s.303) sözleri ve 1 Kasım 1945'teki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin VII. Dönem açılış konuşmasında: “...bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır...memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başa bir patinin kurulması mümkün olacaktır...” (TBMM, Tutanak Dergisi, 1945:s.7) sözleri, Türkiye'de yeni partilerin kurulma sürecine hızlandırmıştı. İnönü'nün Gençlik ve Spor Bayramı'ndaki konuşmasından sonra ilk olarak iş insanı Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisi kurulmuştu. Bu parti aynı zamanda tek partili dönemden çok partili döneme geçişinde ilk muhalefet partisi olma özelliğine de sahiptir (Tunaya, 1952: s.638).

Sürece bakıldığında tek parti dönemi boyunca var olan muhalif hareketler, çeşitli nedenlerden dolayı başarıya ulaşmamıştı. Kendilerini siyaseten meşru bir biçimde temsil ve anlatma imkânı bulamayan muhalif kesim, iç ve dış etkenlerin de zorlamasıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de taktiksel hamlesiyle Cumhuriyet Halk Partisi içerisinden çıkmıştı. 1945 yılı bütçe tartışmaları sırasında Celal Bayar başta olmak üzere Adnan Menderes, Emin Sazak, Feridun Fikri Düşünsel ve Hikmet Bayur gibi muhalif isimler CHP iktidarının birçok kararlarına karşı çıkarak eleştirilerde bulunmuşlardı (Çavdar, 1999: s.409).

Aslında İnönü, muhalefet partisinin kurulmasını birçok sebepten dolayı istemekteydi; birincisi, kurulacak olan bir muhalefet partisi ile CHP'nin totaliter bir parti olmadığını göstermek, ikincisi, CHP'nin içeriden zayıflamasına sebep olan bazı unsurlardan kurtulmasını sağlamak, üçüncüsü, CHP'yi mecliste kontrol edecek, uyaracak sembolik bir muhalefet partisi, dördüncüsü, birikmiş olan muhalefeti de önlemektir. Dış dünyaya da bir mesaj verilerek muhalif bir partinin kurulmasını teşvik edici adımların atıldığını da gösterilmiş olacaktır. (Yeşil, 1998:s.52). Ancak İsmet İnönü'nün Türk siyasal hayatı için önemli sonuçlar vermesi beklenen yeni bir demokrasi dönemine, CHP'nin güdümünde değil de çerçevesi belirlenmiş kontrollü bir muhalefetle girmeyi planladığı anlaşılmaktadır. (Çavdar, 1999: s.410).

3. Dörtlü Takrir ve CHP'den İhraçlar

Meclisteki bütçe görüşmelerinde Celal Bayar'ın özellikle enflasyondan zarar gören memurların, tüccarların ve çiftçilerin şikâyetlerini dile getirdiği eleştirisi basında geniş yer bulmuştu. Mecliste iyice gün yüzüne çıkmaya başlayan muhalefetin bir başka

çıkışı da 14 Mayıs 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) bazı maddelerinin görüşülmesi esnasında olmuştu (TBMM Tutanak Dergisi 1945:s.60-90; Vatan, 15 Mayıs 1945).

Bu tartışma sırasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak'tan oluşan muhalefet, bu kanunu sertçe eleştirmişlerdi. Muhalif grup kanuna karşı çıkma nedenlerini şu şekilde açıklamışlardı: “...Bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsacılık, vergi sisteminin verimsizlik ve adaletsizliğinden dolayı...” (Eroğul, 1990: s.9; Afşar,2013:s.116) CHP iktidarını sorumlu tutmuşlardı.

Gerek 1945 bütçe görüşmeleri gerekse Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, ileride önemli rol oynayacak bir muhalefet liderini sahneye çıkarmıştı. Söz konusu yasaya muhalefette bulunanların sözcüsü olan Adnan Menderes, 1945 Mayıs'ında Mecliste yapmış olduğu konuşmasıyla birçok kesimin dikkatini üzerine çekmişti. Menderes konuşmasında: “ Savaşın bitimiyle gerek milli gerekse demokratik esaslara bağlı olan dünya ülkeleriyle entegrasyonu sağlamak için, demokratik esasların ve milli egemenlik ilkelerinin yeni baştan gözden geçirilmesi...”gerektiğini ifade ederek demokrasinin gerekliliğini vurgulamıştı. (Timur, 1994:s.12; Özüçetin, 1992, s.768; Afşar, 2013: s.116).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıktığı süreçte tek parti sistemine karşı olan görüşlerin gelişmesi muhalefetin partileşme sürecini de hızlandırmıştı.(Afşar, 2013:s.117) Takrir sahipleri, 18 Mayıs 1945 te Tevfik Rüştü Aras'ın evinde toplanarak takrir üzerine görüşmeler yapmışlardı. Muhalifler, CHP Grubunun isteklerini kabul edilmeyeceğini bildikleri halde, basın aracılığıyla halkın ve Meclisin, muhaliflerin fikirlerini öğrenmeleri için bu girişimde buldukları dile getirilmişti (Aydemir, 1969: s.138: Barutçu, 1977: s.309).

7 Haziran 1945'te Demokrat Parti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan aynı zamanda çok partili hayata geçişin ilk adımı olarak bilinen “Dörtlü Takrir” (Ağaoğlu, 1972:s.46). CHP Meclis Yüksek Başkanlığı'na partinin tecrübeli ve ileri gelenlerinden CHP İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü tarafından sunulmuştu. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0./527.17.3.3; BCA, 30.1.0.0./53.315.4; Akkerman, 1950: s.72-75; Yalman, 1997: s.1304-1305; Bozdağ, 1975:s.17; Şahin-Tunç, 2015, s.39). 17 Haziran 1945'teki ara seçimlerden bir hafta önce seçimleri

görüşmek üzere 12 Haziran 1945’de basına kapalı olarak CHP Grup toplantısı yapılmıştı. (Ağaoğlu, 1972: s.45).

Toplantıda dördümlü taktir ve yine bu grubun vermiş olduğu basın kanununun tadel edilmesi ve gazete kapatmak yetkisinin hükümetten alınıp mahkemelere verilmesi gibi talepler de görüşülmüşü. (Eroğul, 1990:s.28.) Özellikle taktir meselesi, CHP Meclis Grubunda yedi saat süren şiddetli ve sert tartışmalardan sonra onu imzalayan dört kişi dışında oybirliği ile reddedilmişü. (Bozdağ, 1975: s.17). Celal Bayar, tartışmalarda kendilerini nasıl savunduklarını: “*Taktir reddetmek vazifesini alanlar, bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk...*” sözleriyle anlatmışü (Bayar, 1969: s. 33).

Taktirin reddedilme gerekçesi ise şöyle açıklanmışü: “*Önergede istenilen tüzük değişikliği kurultayda, kanun değişikliği teklifi ise meclise verilecek tekliflerle gerçekleştirilip grupta görüşülmesine gerek yoktur*” (Lewis, 2000, s.304). Muhaliflerin bu taktiri herhangi bir şekilde cezalandırılmamışü, bu durum hükümetin siyasal ortamda belirli bir yumuşamaya izin vermeye hazır olduğunun işareti olarak da yorumlanmışü. Ancak yine de verilen taktir CHP içerisinde tepkilere neden olmuşü. CHP Genel Sekreteri Naif Atıf Kansu, önerge ile ilgili olarak Faik Ahmet Barutçu’ya şunları söylemişü: “*Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü grup başkanlığına ilk anayasaya dönülmesi ve parti tüzüğünde ilk anayasanın demokratik ruhuna uygun değişiklik yapılmasını öneriyorlar. İşte Barutçuđum, oluşum belirlemeye başladı, hazır ol savaşı ve kavgaya*” (Barutçu, 1977: s.142) diyerek taktir hazırlayanların esas amaçlarının yeni bir parti kurmak olduğunu Barutçu’yla paylaşmışü.

İsmet İnönü’nün taktirin reddedilmesinde rolü üzerine yapılan tartışmalarda; reddedilme olayının İnönü’nün taktiksel bir hamlesi olduğunu, yeni bir parti kurma isteği içinde olduğu düşünölen taktir sahiplerine, “*...bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar, karşıımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler...*” sözleriyle de yol açmaya yönelik olduğu yorumları da yapılmışü (Toker, 1990:s.67).

Taktirin reddedilmesinin İnönü’nün taktiksel bir hamlesi olduğunu Asım Us’ta hatıralarında şöyle anlatır: “*Öyle anlaşılıyor ki dördümlü taktir parti grubuna verildiği zaman ismet İnönü bunların fikri ayrılıklarını görmüş ve kendilerini bir karşı parti yapmaya mecbur edecek vaziyet almışü. partiden çıkarılmaları bunun neticesidir.... İsmet İnönü bir karşı parti teşkili demokrasinin gelişmesi bakımından*

zaruri olduğuna kani bulunduğu için, Demokrat Partinin kurulmasına yardım edecek görünüyor” (Us, 1966: s.669).

Toplumun bazı kesimleri de, Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı yapılan bütün eleştirileri destekleyerek dörtlü takrirı verenleri sahiplenmişti. Kamuoyunun bu olumlu tepkisinden cesaretlenen Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, dörtlü takririn görüşülmesinden sonra hem CHP iktidarına hem de yapılan haksızlıklara karşı Vatan Gazetesi’nde yazılar kaleme almaya başlamışlardı. Tek parti iktidarını ve partinin izlemekte olduğu otoriter yolu eleştiren ve kendilerinin demokrasiye inançlarını belirten bu yazılar dikkat çekmişti. 25 Ağustos 1945 tarihli Vatan Gazetesi’nde Fuat Köprülü’nün tek partiye karşı isyan harekâtı olarak kabul edilen “*Açık Konuşalım*” (Yalman, 1997:s.1310.) başlıklı makalesinin yayınlanması CHP yönetiminin muhalif tavrı hakkında somut bir adım atmasına sebep olmuştu.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği 11 Eylül 1945 de Fuat Köprülü’ye ve Adnan Menderes’e muhalif hareketlerinden ve gazetelerdeki yazılarından dolayı savunmalarını talep eden mektup göndermişti (Yalman, 1997: s.1312; Yeşil, 1998:s.49).

Fuat Köprülü, 13 Eylül 1945 tarihli yazılı savunmasında; yaptığı konuşmaların da parti tüzük ve programına karşı olmadığını, demokrasinin gelişmesi adına eleştirilerde bulunduğunu yazarak, dörtlü takrirı savunmaya devam ettiğini de cevabi mektubuna eklemişti. Adnan Menderes de, 13 Eylül 1945 tarihli cevabında; Meclis toplantılarındaki hareketlerinin parti tüzüğüne ve programına aykırı davranış taşımadığını, bilakis parti ve ülke yararına bir tutum içinde olduğunu da savunmasında ifade etmişti. (BCA,490.1.0.0./527.17.3.3). Adnan Menderes, partiden uyarı almasına rağmen muhalif tavrını devam ederek içinde bulunulan tek parti anlayışını eleştirmeye devam etmişti (Vatan, 14 Eylül 1945: s. 1-2).

Partinin bilgisi dışında hareket ettikleri ve yapmış oldukları siyasi faaliyetlerin doğrudan parti disiplinini bozduğu gerekçesiyle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Parti Disiplin Kurulu’na sevk edilmişlerdi. İki partinin durumlarını görüşmek üzere 21 Eylül 1945’te CHP Parti Divanı toplantıya çağırılmıştı. 21 Eylül’de yapılacak grup toplantısında savunmalarını yapmaları için her iki muhalife yeniden mektup gönderilmişti. 21 Eylül 1945 de CHP Parti Divanı (Son Posta, 22 Eylül 1945) Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu başkanlığında toplanmıştı. Toplantıda Menderes ve Köprülü’nün faaliyetleri “*partinin iç durumunu bozmak için partide kaldıkları*” ve bunun da parti anlayışına ters görüldüğü gerekçesi ile parti tüzüğüne göre CHP’den ihraçlarına oybirliği ile karar verilmişti (BCA, 490.1.0.0,

/ 527.17.3; Vatan, 22 Eylül 1945; Aydemir, 1969: s. 138; Toker, 1998: s. 74).

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, CHP Grubunun kendileri hakkında verdiği ihraç kararına tepki göstererek demokrasi mücadelelerini sürdüreceklerini basın vasıtasıyla duyurmuşlardır. Fuat Köprülü konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bu karar, memleketin menfaatlerine uygun samimi hareket karşısında partiyi idare edenlerin nasıl bir telakki beslediklerini bütün açıklığı ve acılığı ile gösterdi”*. Adnan Menderes ise: *“Memleketin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun bulunduğu kani olduğum bu yoldaki çalışmalarında parti içinde veya dışında bulunmaktığım başka başka tesirleri haiz olamaz.”* değerlendirmesinde bulunmuştu (Vatan, 22 Eylül 1945).

İhraç kararından sonra 2 Ekim’de Vatan Gazetesi’nde Menderes ile Köprülü’yü savunan ve CHP’nin ihraç kararının tüzüğe aykırı olduğunu belirten İçel Mebusu Refik Koraltan da: *“Ben ve üç arkadaşım, demokrasi esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlendirilmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değil, iki arkadaşımız hakkında ihraç kararı verenlerdir.”* (Vatan, 2 Ekim 1945) diyerek partiye adeta meydan okumuştur. Bu makalesinden dolayı Refik Koraltan’da 27 Kasım 1945’te 1’e karşı 280 oyla partiden ihraç edilmişti. 22 Aralık 1945 de, CHP Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan bir genelge ile Koraltan’ın CHP’den çıkarılışı gerekçeleriyle birlikte duyurulmuştur (BCA, 490.1.0.0 /6.28.7). Takrirdeki muhaliflerin lideri pozisyonundaki Celal Bayar da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunduğu basın kanununa ait değişiklik tasarısının parti içerisinde reddedilmesi karşısında 30 Eylül’de önce İzmir milletvekilliğinden sonra da 2 Aralık 1945’te CHP üyeliğinden istifa etmişti (Eroğul, 1990: s.11; Lewis, 2000: s.304).

Böylece dördü takririn üç üyesi parti disipline uymadıkları gerekçesiyle CHP’den ihraç edilmiş, takirde imzası bulunan Celal Bayar da CHP’den istifa etmişti. Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 1 Kasım’daki Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılış konuşmasında demokratik rejimin zorunluluğu gereği yeni partilerin kurulması yönündeki konuşmaları bilinmekteydi. (Vatan, 2 Kasım 1945). İnönü’nün, bu beyanati Bayar ve arkadaşlarına muhalefet partisi halinde örgütlenmelerine açık davet idi. Bunun neticesi olarak Aralık ayı başından itibaren Celal Bayar başkanlığında yeni bir partinin kurulacağı haberleri çıkmaya başlamıştı. Nitekim 1 Aralık’ta Celal Bayar, konu hakkında basına verdiği demecinde şunları söylemişti: *“Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği, partinin ismi hakkındaki*

sorularınıza kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu vadeye gelmiş değildir. Bu suallerinize cevap verebilmem için birkaç gün daha sabırlı olmanızı isteyeceğim” (Vatan, 2 Aralık 1945) sözleriyle Bayar, yeni parti kuracaklarının haberini ilk kez vermişti.

Bu açıklamayı izleyen birkaç gün içerisinde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Celal Bayar’ı Çankaya Köşkü’ne davet etmişti (Toker,1990:s.80-81). İkili arasında yapılan görüşmede, İnönü, Bayar’a programlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programındaki “*itikad-i diniyeye biz riayetkârız*” maddesine benzer bir madde olup olmadığını sormuştu. Bayar’ın ise, böyle bir maddenin olmadığını fakat Laikliğin dine karşı olmak anlamına gelmediğini ifade eden bir maddenin bulunduğunu belirtmişti (Heper 1999: s. 106).

Bu görüşmede ayrıca, gerek iç politikada gerekse dış politikada polemiklere girilmemesi, lâiklikten ödün verilmemesi ve Köy Enstitüleri gibi hususlarda görüşülerek bu konularda görüş birliğine varılmıştı. Yeni partinin kuruluş sürecinde İnönü ile Bayar’ın birlikte çalışmaları, kurulacak partinin CHP’ye benzeyen yapısı nedeniyle Muvazaa Partisi iddialarını da gündeme getirmişti.

4. DP’nin Kuruluşu ve Tepkiler

İlk olarak kurulacak yeni partinin isminin ne olacağı konusu tartışılmıştı. *Kemalist Parti*, *Demokrat Çiftçi Partisi* gibi isimler öne çıkmıştı (Yalman, 1997: s.1327) Bayar bu süreçte Samet Ağaoğlu’na yazdığı bir mektupta, kurmayı düşündükleri partinin adının “*Demokrat Halk Partisi*” olacağını ifade etmişti. Sonrasında ‘Halk’ kelimesinin çıkarıldığını bu nedeninin de; CHP ile yeni kurulan partinin ilişki içerisinde olduğu düşüncesinin toplum nezdinde oluşmaması için yapıldığını Ağaoğlu hatıralarında değinmiştir. (Ağaoğlu, 1972: s. 87).

Partinin kuruluş aşamasında yer alıp almadığı tartışılan ve solcu kimliği ile bilinen Zekeriya Sertel’de hatıralarında yeni kurulacak parti ile ilgili olarak: “*Tevfik Rüştü Aras bana ikinci bir parti kurmanın gereğinden söz etti. Tek parti ve tek şefe karşı, özgürlük ve demokrasi savaşında beraber çalışmamızı önerdi. Celâl Bayar’la Adnan Menderes’in de bizimle beraber çalışacağını söyledi. Ben Celâl Bayar’la Adnan Menderes’le bir kaptayamayacağımı söyledim. Fakat O, kişilerden çok ilkeler üzerinde durmanın doğru olacağını ileri sürdü... Önce yeni partinin amacı ve programı konuşuldu. Herkes demokrasi üzerinde birleşiyordu. Çünkü tek parti ve tek şef sisteminden herkesin ağzı yanmıştı... Birkaç günlük toplantıdan sonra önce partinin ‘Cumhuriyet Demokrat Partisi’ adını taşıması kararlaştırıldı... Böylece*

Demokrat Parti'nin ilk temeli 1945 yılında atılmış oldu.” (Sertel, 2001: s.223-225) ²

Kurulacak partinin kurucularının gazetecilerle yaptıkları toplantıda merak edilen sorulara vermiş oldukları cevaplar dikkat çekiciydi. Gazetecilerin yeni partinin muvazaa partisi olup olmadığı ve partinin sağda mı solda mı olduğuna dair soruları karşısında, Celal Bayar'ın: “...Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi, memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur” sözleriyle muvazaa iddialarını reddettiğini, ikinci soruyu da “İki partiyi helva yapan aşçılara benzeterek her defasında demokradır” diyerek cevaplandırmıştı. Adnan Menderes ise bu sorulara cevap olarak: “Belki de Halk Partisi'ne nazaran iki parmak daha soldayız” (Cumhuriyet, 8 Ocak 1946; Timur, 1994:s.33) cevabını vermişti.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayını alan dörtlü karar sahiplerinin bir muhalefet partisi kurma kararında oldukları iyice açığa çıkmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nde tam yirmi üç yıllık tek parti döneminden sonra gerçek anlamda demokrasiye geçiş dönemi 7 Ocak 1946'da Refik Koraltan'ın İçişleri Bakanlığına Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşu için başvuru dilekçesini vermek suretiyle Celal Bayar liderliği altında resmen kurulmuştu (Vatan, 07 Ocak 1946; Cumhuriyet, 07 Ocak 1946; Albayrak, 2004: s.18-20).

Demokrat Parti'nin kurucu kadrosunda Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de bulunmaktaydı. Demokrat Parti'nin halk dilindeki adı ise “*Demirkırat*” idi. Böylece geçmişteki birçok parti gibi muhalefet partisi de doğrudan doğruya meclis içinden ortaya çıkmıştı. Kurucularına bakıldığında; Demokrat Parti geleneğine gelinceye kadar kurulan partilerin kurucularında olduğu gibi Demokrat Parti kurucuları da asker ve sivil yönetici kadrodandı. Bu kadronun yanında eskilerin ifadesiyle “*Erbab-ı Seyfi Kalem*”den olan gazetece, profesör gibi aydınlarda bulunmaktaydı (Ağaoğlu, 1972: s. 46)

Muhalefet partisinin kurulması CHP çevrelerinde endişe yaratmadı. CHP, DP'nin kuruluşunu önemli bulmuştu. Feroz Ahmad'ın, tespitiyle, “Demokrat Parti kurucularının meseleler hususunda vurguları farklı olmakla birlikte muhalifleriyle aynı temel felsefeyi savunan eski Kemalistlerdi” (Ahmad, 2002: s.135) bunun da vermiş olduğu rahatlıkla DP'nin kuruluşu başta İsmet İnönü olmak üzere bir kısım CHP'liler arasında da olumlu karşılandı. Fakat teşkilatlanma sürecinin hızlanmasıyla CHP'lilerin kaygılarının arttığını

² Rıfki Salim Burçak, partinin ismini belirleyen Ahmet Emin Yalman olduğunu belirtir. Rıfki Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950, Olgac Matbaası 1979, s.63.

Adnan Menderes'in de: "*Partimiz ilk kuruluş zamanlarında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra partimizin yurdun her tarafında teessüs etmeye ve kuvvetlenmeye başladığı görülünce bu durum birdenbire değişti*" sözleriyle ilk başlardaki olumlu havanın partinin örgütlenme sürecinden sonra değiştiğini belirtmiştir (Burçak, 1979: s. 63; Kabasakal, 1991: s. 168).

Demokrat Parti'yi, iktidar yanlısı olmayan, tek partili döneme muhalif kimlikleri ile bilinen, yeni partiyi coşkuyla karşılayan, partinin duyurulmasında ve büyümesinde *Vatan, Tasvir, Son Posta, Tan* ve İzmir'deki *Demokrat İzmir* gazeteleri de kuruluş sürecinde DP'yi destekleyen yayın politikasını izlemişlerdi(Tökin, 1965: s. 80).

Demokrat Parti'nin kuruluş haberi yurt dışından da yakından takip edilmekteydi. O sıralarda Londra Konferansı için İngiltere'de bulunan *Vatan Gazetesi* Başyazarı Ahmet Emin Yalman, DP'nin kuruluşunun ilgi ile izlendiğini yazmıştır. Yeni partinin hem Türkiye ve hem de bölge ülkeleri için istikrar oluşturacağını ifade etmiştir. Bu konuda Yalman, kendi gazetesi olan *Vatan*'da *Times*'in bir başyazısını da yayınlamıştır. *Times*'in haberinde: "*Parti programı Halk Partisi programına benziyor, yalnız sola doğru hafif bir meyil göze çarpıyor. DP'nin başlıca hedefi, Türk Anayasası'na derhal ve kayıtsız surette saygıyı sağlamak ve halkın umumî işlerde daha fazla pay almasına yol açmaktır*" tespitlerinde bulunulmuştu (Ahmet Emin Yalman, 1997: s.1336). Konuyla ilgili olarak Paris ve Roma gazetelerinde de siyasi analizler de yapılmıştı: "*Türkiye'de ilk defa yeni bir muhalefet partisi kurulmuştur. DP adını alan bu partinin liderleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün yakın arkadaşı Celal Bayar'dır. Partinin ileri gelenleri arasında iktidar partisinden disiplin sebepleriyle çıkarılmış olan üç milletvekili daha vardır*" (*Vatan*, 19 Ocak 1946) denilmişti. Anlaşıldığı üzere Demokrat Parti'nin kurulmasına tepkiler yurt içinden ve dışından pozitif yöneydi.

5. Demokrat Parti'nin Programı

Demokrat Parti'nin 88 maddeden oluşan programı, 7 Ocak 1946'da Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanlığı'na sunulmuştu(BCA, 490.1.0.0 / 435.1806.2; *Ulus*, 8 Ocak 1946, *Vatan*, 8 Ocak 1946). Aynı gün gazeteciler genel merkeze çağrılarak toplantıda, partinin tüzüğü ve programı hakkında bilgi verilerek, partinin kuruluş amaçları açıklanmıştı. Demokrat Parti kurucuları: "*...hazırlanan program ve tüzüğün Anayasa'ya aykırı hiçbir noktası yoktur. Serbest Fırka denemesinin sonuç vermemesinden dolayı kafalarda tereddüt kaldığını biliyoruz. İşte bu sebeple bu defa teşebbüsü esaslı surette ele aldık ve memleket hesabına büyük bir davaya atıldık. Tarihe karşı üzerimize*

aldığımız mesuliyetin büyüklüğünü takdir ediyoruz. Memlekette milli irade ve milli hâkimiyetin tam bir surette yürümesini sağlamaya çalışacağız. Atatürk, memleketin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğuna tamamiyle inanmıştı fakat o zaman devrim pek yeniydi, bugünkü tecrübeler de yoktu bugünkü şartlar tamamiyle değişiktir.” . (Vatan, 8 Ocak 1946; Ahmet Emin Yalman, 1997: s.1330-1331). sözleriyle şartlarında elverişli olmasından mütevellit yarım kalan demokrasi denemesini gerçekleştirmek istediklerini açıklamışlardı

Demokrat Parti programı öncelikle dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal durumu dikkate alınarak hazırlanmıştı. İç ve dış dinamiklerin etkisiyle kurulan Demokrat Parti bu parametrelere göre zamanın gereklerine uygun birbirini tamamlayan bir program niteliğindedir. Genel olarak programın içeriği: savaş sonrası dış koşulların etkisi ve tek parti döneminde içte yaşanan siyasal, sosyal ve iktisadi sıkıntıların giderilmesine yönelik bu alanlarda liberal değişim ve dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik maddeleri içermektedir.

Demokrat Partinin programı iki bölümden oluşmaktaydı: birinci bölümde partinin Genel Hükümleri, yani ilkeleri belirtilmişti. Bu ilkeler içerisinde “Demokrasi ve Liberalizm” değerlerini içeren yaklaşımla birçok maddeye yer verilmişti. Programının da ana çatısını oluşturan bu iki ilke aslında tek parti döneminde toplumun birçok kesiminin gerçek anlamda olmasını istediği ve talep ettiği ilkeler idi. Demokrat Partililerin bu iki ilkeye göre parti programlarını şekillendirmeleri de huzursuz olan bu grupların taleplerine cevap vermeye yönelikti. Bu bağlamda en önemli vaatleri de demokrasiyi geliştirmek, bireyin hak ve özgürlüklerini artırmak, halkın egemenliğinin ön planda tutulduğu bir parti programı hazırlayarak siyasal iktidara talip olduklarını göstermekti.

Programın birinci bölümündeki Genel Hükümler başlığı ise 25 maddeden oluşmaktaydı. Bu bölüm içerisinde yer alan 11 maddenin demokratik sistemlerde olması gereken değerleri içerdiği görülmüştür. Programın ilk dört maddesi doğrudan “*demokrasiye*” vurgu yapmaktaydı. Aslında Demokrat Parti’nin kuruluş amacını da açıklayan bu maddeler de: Demokrat Parti’nin Türkiye’de demokrasiye hizmeti amaçladığını (Md.1), Devlet şeklinin demokrasinin esaslarına uygun olarak Cumhuriyet olduğunu (Md.2.), Demokrasinin milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun prensip olduğunu (Md.3.), Bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmının gerektiği üzerinde durulmuştu.(Md.4.) Programın 6. ve 7. maddelerinde ise meslek gruplarının haklarının savunulması, partilerin yanında sivil toplum örgütleri ve sendikaların kurulmasından bahsedilmektedir. Programın 9. ve 10. maddeleri de; demokratik sistemlerde olması

gereken milli iradenin tam tecellisi için seçimlerin güvenliği meselesi, her türlü müdahaleden uzak gizli oy kullanımına riayet edilmesi, partilerin eşit haklara sahip olmaları ve milletvekili seçimlerinin tek dereceli olması gibi evrensel demokrasi kurallarını içermekteydi. Görüldüğü üzere parti programının ilk 11 maddesinde demokrasinin önemi ve gereklilikleri üzerinde durulmuştur.(Yeni Sabah, 8-9 Ocak 1946; Burçak, s.63; Tunaya, 1952: s.662-663).

Programda *Laiklik* konusu da net bir şekilde ifade edilmiştir. Demokrat Parti kurulmadan önce tek parti döneminde toplumda en çok tartışılan konular arasında din ve devlet ilişkileri, Laiklik ve ibadet özgürlüğü meseleleri yer almaktaydı(Kaçmazoğlu, 2012: s.29-30; bkz:Koçak, 2011: Öz,1992).

Bunun yanı sıra 1924 Anayasasının ikinci maddesinde (Düster, 3.Tertip, Cilt 26, s.170) belirtilen altı ilkenin siyasi partiler tarafından benimsenme zorunluluğundan dolayı da Laiklik ilkesi parti programının 14. maddesinde yerini bulmuştur. Madde de; *Laikliğin*, devletin, siyasal alanda din ile hiçbir bağının bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin de kanunların düzenleme ve uygulanmasında etkin olmaması anlamını taşıdığını, din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış yorumun reddedildiği programda belirtmiştir. Din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi insanlığın kutsal haklarından sayıldığı, dinin siyasete alet edilmemesinin ve devlet işlerine karıştırılmamasının önemi programda vurgulanmıştı.

Demokrat Parti kurucuları, Laiklik konusunda hassas davranılması ve parti içinde demokrasi hâkimiyetinin sağlanması anlayışında karar almışlardır. (Bayar, 1969: s.40-43)

Ancak parti programında da net bir şekilde de tanımlanan Laiklik-din ilişkisi, pratikte Demokrat Partili bazı yöneticiler, dini hassasiyetleri de dikkate alarak muhafazakâr kesimin beklentilerini karşılamak adına seçimlerde dini özgürlüklere ve dine önemli oranda vurgu yapmışlardır. Bu da muhafazakar kesimin yeni partiyi desteklemelerinde önemli itici bir güç olmuştur. Ayrıca bir başka açıdan Demokrat Parti'nin din konusundaki yumuşak ve ılımlı politikası Cumhuriyet Halk Partisi'ni de etkilemiştir. Süreç içerisinde iktidar partisinin tek parti döneminde din konusundaki katı ve sert tutumunu da terk ederek daha yumuşak politika izlemesini sağlamıştır. Şerif Mardin'in tespitiyle 1920'lerin "*laik jakobenizmi*" (Mardin,1991:s.123) gelişmeler karşısında değişime uğramıştı.

Tek parti döneminin en çok eleştirildiği konulardan birisi de halkın hiçbir meselede dikkate alınmadığı, üstten/jakoben bir anlayışla ülkenin yönetildiği idi. Demokrat Parti programında *halkçılığı* "halk için halkla beraber" görerek, halk egemenliğinin merkezde olduğu bir

anlayışın geliştirilmesini programının 16. ve 19. maddelerinde açıklamıştı. Bu maddelerde, devletin, halkın üstünde olmadığını, halkla birlikte olması gerektiğini, yalnızca halk tarafından kamu görev ve hizmetlerini yerine getirmek üzere kurulmuş bir idare mekanizma olduğu ifade edilmiştir. Demokrat Parti böylece demokrasinin gerekliliği olarak, halkın hükümetle bütünleşmesini ve yaklaşmasını sağlayarak birçok kesimin desteğini de almayı hedeflemişti.

Programın 15. Maddesinde Demokrat Parti'nin *Inkılâpçılığa* bakış açısı ise; iç ve dış dünyada değişen şartlara uyum sağlama dinamizmine hızlı bir şekilde uymak şeklinde açıklanmıştı.

Programda *Milliyetçilik* konusu da 1924 Anayasası'nda yer alan Milliyetçilik anlayışı doğrultusunda dikkate alındığı görülmektedir; programın 13. Maddesinde de “*Ortak tarih ve ülkü temelinde her türlü ayrımcılığı reddeden... bütün vatandaşları din ve ırk ayrımı gözetmeksizin Türk sayar*” ifadeleriyle geniş bir Milliyetçilik anlayışla tanımlanmıştır.

İki parti programları arasındaki en belirgin fark ise ekonomi alanındaki *Devletçilik* tanımından kaynaklanmıştı. Anayasada da yer alan Devletçilik ilkesine parti programının 17. Maddesinde yer verilerek, Devletçilik; ülkenin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması ve halkın refah seviyesini yükseltmek için devletin özel sektöre yönelik düzenlemelerle, özel sektörün ve sermayenin korunması olarak tanımlanmıştır. Programın Hükümet İşleri adı verilen ikinci bölümünde yer alan Sanayi, Tekel, Tarım ve Ticaret İşleri başlıklarında yer alan maddelerde de özel girişimciliğin korunmasının önemi üzerinde genişçe durulmuştur. Demokrat Parti'nin liberal bir anlayış içerisinde parti programında özel teşebbüsü vurgulamasının nedenleri şu şekilde açıklanabilir. İlk olarak tek parti döneminde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında “Savaş Ekonomisi”ne bağlı olarak çıkarılan vergiler ve kanunlarla tarım sektörü başta olmak üzere birçok alanda katı devletçi bir politika izlenmesi ve bunun da toplumun farklı katmanları tarafından iktidar erkine karşı bir tepkiye yol açmasını Demokrat Partililer iyi görerek siyaseten bu grupların desteklerini almayı da düşünmüşlerdir. İkinci bir neden ise; Demokrat Parti kurucuları arasında liberal görüşlü olanların ve --orta- büyük ölçekte toprak sahiplerinin, ticaretle uğraşanların-- sermaye sahiplerinin varlığı da başta ekonomi de olmak üzere birçok alanda liberal bir anlayışın parti programında şekillenmesinde etkili olmuştur.

Parti programının *Dış Politika* konusundaki görüşüne bakıldığında; öncelikle Demokrat Parti'nin programının tamamlanmasından sonra Celal Bayar ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasındaki görüşmede de söz konusu olan yeni partinin dış politika

anlayışının nasıl olacağı hususu programın 18. Maddesinde de açıklanmıştı. Parti programını destekleyici açıklamalar farklı zamanlarda partinin ileri gelenlerince ifade edilmişti. Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar'ın, DP'nin dış politika anlayışıyla ilgili yabancı basına yaptığı bir açıklamasın da, iç politikadaki meselelerde CHP ile ayrı düşebileceklerini ama dış politika konusunda Atatürk'ün belirlediği barışçıl yoldan ayrılmayarak CHP ile ortak hareket edeceklerini açıklamıştır(Bayar, 1969: s.49-50).

Bayar'ın konuyla ilgili başka bir açıklaması da bir şu şekilde olmuştur: “...Türkiye istiklaline ve toprak bütünlüğüne uzaktan yakından tevcih edilebilecek her hangi bir tehdit karşısında milli haysiyet ve şerefın emrettiği tek yolda yürümek için bütün yurttaşlar arasında ufak bir düşünce farkı bulunabileceğine asla ihtimal verilmez. Bu münakaşa kötü bir siyaset mevzuu değil, bir milli varlık davası, vatan aşkımızın ve yüzlerce yıllık bir tarihin yarattığı milli karakterimizin tabii icabıdır (Akşam, 11 Ocak 1946). Bu açıklamalar parti programının 18. Maddesiyle uyuşmaktaydı.

Parti programının ikinci bölümün de ise “Hükümet İşleri” başlığı adı altında: Adalet, Milli Eğitim, Sanayi, Tekel, Ticaret, Tarım, Orman, Maliye, Bayındırlık ve Ulaştırma, Genel Sağlık İşleri ve Sosyal Meselelere ilişkin kapsamlı hükümler yer almıştır. Bu başlıklarının maddelerine bakıldığında, demokrasiyi, liberalizmi, insan haklarını, adaleti ve eşitliği temel alan bir anlayışı içerdiği görülmektedir.

Adalet işleri başlığında yer alan maddelere bakıldığında (Md.26-33) adaletin sağlanması, kolay ve süratli bir adalet sisteminin tesisi, ceza ve tevkif evlerinin ayrılması ve yargı mensuplarının maişet meselesine değinilmiştir. DP'nin programında *eğitimle* ilgili öne çıkan unsurlar ise şunlardı: Eğitim ve öğretim birleştirilmesi (Md 34), eğitimin yalnız ilim ve teknikle değil manevi değerlerle donatılmalı (Md. 35), Üniversitelere ilmi ve idari özerkliğin sağlanması (Md.39), Sanayi işleri alanında da programda; özel teşebbüsün şartlarının iyileştirilmesi, devlet iktisadi faaliyetinin sınırlandırılması, tekelin kaldırılmasını gibi liberal bir anlayış benimsenmişti. Demokrat Parti önemle programında tarım üzerinde durarak, Zirai kalkınmanın memleket kalkınması anlayışından hareketle (Md.56) çiftçinin üretici bir duruma dönüşümünü, zirai araç-gereçlerin (Md.58) ve zirai kredinin artırılmasını (Md.59), üretim ve satış kooperatiflerinin kurulması, kuraklıkla mücadelenin hızlı bir şekilde olması ve hayvan cinslerinin ıslah edilmesi gibi istekler temenni ediliyordu. Milli servet olan Ormanların korunması ve geliştirilmesi (Md.68) ile orman mahsulleri fiyatının düşürülmesi (Md.71) programda belirtilmişti.

Mali işlerde ise; iç ve dış borçlanmanın zorunluluğu ile denk bütçenin uygulanmasının maliye politikasının esası olduğu ifade edilmiştir. (Md.73) Vergilendirmede takip edilecek yolun herkesin gelirine göre adalet kuralına uygun olarak alınması gerektiğini (Md.75), vergi sisteminin düzeltilmesi (Md.76), gibi konular da parti programının maliye işleri başlığında belirtilmiştir. Programın Bayındırlık ve Ulaştırma başlığında da hava, deniz kara ve demiryolları konusunda yolların yapılması, ulaştırma ucuzluğunun sağlanması üzerinde durulmuştur (Md.79-86), Programda yer alan Sağlık meselesi başlığında da; sıtma hastalığı başta olmak üzere milli bünyeyi zayıflatan hastalıklarla mücadele konusunda imkânların artırılması amaçlanmıştı. Programın sonunda yer alan Sosyal meseleler başlığında da; sosyal devlet anlayışının gerekliliği olan toplumun birçoğunu ilgilendiren insani tedbirlere değinilerek, geliri az olanlara yardım edilmesini, öksüz ve bakıma muhtaçlara sahip çıkılması yönünde tedbirlerin alınması gerekliliği temenni edilmekteydi (Md.88). (1946 programının ayrıntısı için Bkz.: Demokrat Parti Programı, Ankara 1946, s.8-14; BCA, 490.1.0.0 / 435.1807.1; “*Demokrat Parti Nizamnamesini Neşrediyoruz*”, Vatan, 9 Ocak 1946; “*Yeni Partinin Programı*”, Cumhuriyet, 8 Ocak 1946; Ahmet Emin Yalman, “*Demokrat Parti Programını Tahlil 2*”, Vatan, 9 Ocak 1946; Ahmet Emin Yalman, “*Demokrat Parti Programını Tahlil 3*”, Vatan, 10 Ocak 1946)

Demokrat Parti'nin programına bir bütün olarak bakıldığında devletin meşruiyeti korunmakla beraber meşruiyetin kaynağının milletten devlete doğru yani çevreden merkeze doğru bir paradigma ile şekillendirilmek istenmekteydi. Bu bakımdan Cumhuriyet Halk Partisi'nin merkezden çevreye anlayışından net bir biçimde ayrıldığı görülmektedir. İki partinin programlarında ekonomide devletçilik fikri hariç birçok konuda benzerlikler olduğu görülmektedir. Özellikle Anayasada yer alan ilkelerin Demokrat Parti'nin programında da yer almış olması da bu görüşü desteklemekteydi. Demokrat Partililer de benzerliklerin olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak günün koşullarına bağlı olarak yorum farkını da belirtmişlerdir.

İktidar partisi ile muhalefet partisinin programlarındaki benzerliğin nedenini Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakınlığı ile bilinen Nadir Nadi, “*Demokrat Parti'nin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı*” başlıklı makalesinde analiz etmiştir. Nadi, Demokrat Parti programının CHP'ninkine benzerliğini kabul ederek, bunun normal karşıladığını, çünkü Demokrat Parti kurucularının yakın zamana kadar Cumhuriyet Halk Partisi içinde siyaset yaptıklarını ifade etmiştir. Nadi'ye göre; eğer bu kişiler tamamen eski siyasi kimliklerini bir tarafa atıp bambaşka bir kıyafete büründüklerinde halkın gözünde samimiyetsizlikle

suçlanacaklarını yazmıştır. Ayrıca, bu kadar benzerliğin olmasının da yeni parti için bir kuvvet olduğunu, memleketi sevenlerin yeni oluşumdan çekinmeyeceğini ve kendi faydasına olacağını düşünerek yeni partiyi yadırgamayacaklarını ifade etmiştir. Bu benzerliğin, yapılan inkılâpların devamlılığı adına da önemli bir dayanak olduğunun altını çizen Nadi, programların benzemesinin zayıf tarafının ise; Cumhuriyet Halk Partili adaylarının Demokrat Parti'ye katılmalarını sağlayacağı bunun da Demokrat partiyi “küsünler partisi” durumuna düşürebileceği ihtimalinden bahsetmiştir. Nadi, Celal Bayar ve parti kurucularının tüzükle her önüne geleni partiye almamalarını ve bu anlamda dikkatli davranmaları konusunda da uyarıda bulunmuştur. (Cumhuriyet, 13 Ocak 1946).

Demokrat Parti'nin basındaki en büyük destekçilerinden Ahmet Emin Yalman da, parti programıyla ilgili olarak, “...programda insanda derin bir haz uyandıracak derecede berraklık, ahenk ve topluluk vardır. Her kısmı birbirini tamamlar. Her satırın iyi düşünülmüş, kavranmış, düşünülmüş, duyulmuş ideal ve prensiplerin ifadesi olduğu derhal göze çarpar. Böyle bir programı düşünüp hazırlamakla Demokrat Partisinin ilk müessisleri çok mükemmel bir başlangıç imtihanı geçirmişlerdir...Muayyen prensipler, memleketin muayyen ihtiyaçları, yıllardır geçirdiğimiz acı tecrübelerden ve cefalardan alınan dersler, hareket noktası yapılmış, halkın güven ve ferahlık duyması için neler beklediği sezilmiş ve bütün bunlar zevk ve itimat verecek bir açıklık, dürüstlük ve mertlikle ifade edilmiştir...”, yazısıyla parti programının önemini belirtmiştir. (Vatan, 8 Ocak 1946).

Necmettin Sadak ise parti programını şöyle değerlendirmiştir: “...ilk okuyuşta yarattığı tesir, Cumhuriyet Halk Partisi esaslarından farklı olmamasıdır. Halk Partisi'nin altı oku gibi Demokrat Parti de Cumhuriyetçi, Laik, İnkılapçı, Halkçı, Devletçi, İnkılapçıdır. Bu prensiplerin tarifinde bazı görüş ayrılıkları bulunmakla beraber yargıları hep birdir. Mesela Milliyetçiliğin tanımı Halk Partisi programından başka türlü ve daha geniştir. Fakat bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeden Türk saymak Halk Partisi'nin de her vesilede ilan ettiği bir ana prensiptir. Buna karşılık yeni bir demokrat partide çok ehemmiyetli yeri olan devletçilik bahsinde iki program arasında hemen hemen bir fark yoktur. Aynı vuzuhsuzluk, aynı müphemlik yeni partinin programında da göze çarpıyor. Demokrat Parti de Devletçiliğe bize öz, hiçbir doktrinde görülmemiş bir mana ve mahiyet veriyor. Devlet sermayesi ile hususi teşebbüs ve özel sermayeyi hudutlarını iyice tayin edemeden yan yana yaşıyor. Demokrat Parti memlekette yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek, bir devrim programı getirmek iddiasında değildir. Bu partinin hedefi aynı ana

premsiyeler çerçevesinde hükümet ve idari mekanizmasında yenilik ve düzeltim istemektir. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'ne aykırı bir sosyal ve politik mezhep gütmekten tatbikatta bir kontrol vazifesi görmek gibi milli bir kaygı ile doğuyor... Demokrat Parti programına göre ileri bir demokrasi partisi değil, mülkiyet hakkına, hususi teşebbüs ve sermayeye yer veren, devletçiliği sadece iktisadi alanda çoktandır devam eden boşluğu doldurmak suretinde anlayan liberal bir partiye daha çok benziyor..." (Akşam, 9 Ocak 1946) yazısıyla Sadak, eleştirel bir bakış açısı ile Demokrat Parti programının ufak nüanslar dışında CHP programına benzediğini vurgulamıştı.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası dış konjonktürün etkisi ve iktidar partisinin söylem ve eylemleri nedeniyle içteki muhaliflerin talepleri, çok partili döneme geçişi elzem kılınmıştı. Bu süreçle birlikte kurulan Demokrat Parti Türk siyasal hayatında önemli bir mevki kazanmıştır. Çünkü tek parti dönemi boyunca iktidar partisinin demokrasiyi şekilsel görüp içselleştirememesi, söylem ve eylemlerinde halkı dikkate almayan jakoben bir yönetim anlayışını benimsemesi ülkede toplumsal muhalefetin birikmesine neden olmuştur. Demokrat Parti, demokrasi ve liberal söylemlerini parti programının merkezine alarak ülkenin siyaseti, ekonomisi, kurumsal ve sosyal yapısı üzerinde değişim ve dönüşümü hedeflemiştir. Bunları hedeflerken de belli bir sınıflı taban almamıştı. Tek parti döneminde merkezin dışında bırakılan çevreyi de merkeze alarak demokrasi kültürünün gelişmesini de amaçlamıştır. Bu doğrultuda liberal bir yönetim anlayışla toplumun bütün kesimlerini kucaklayarak ülkeyi yönetmeye talip olmuştur.

Demokrat Parti programında da belirttiği demokrasi ve liberal değerleri çeşitli nedenlerden dolayı pratikte gerçekleştirememiştir. Program incelendiğinde, dönemin şartlarının dikkate alınarak hazırlandığı görülmüştür. Bu açıdan siyasal söylem anlamında toplumun birçok kesiminin beklentilerini karşılaması açısından siyaseten tedrici olarak başarılı olmuştur. Bu program, ayrıca uzun süre iktidarda olan bazı konulara sert ve katı anlayışla yaklaşan iktidar partisinin de politikasını yumuşatmasını ve liberal politikalar izlemesini sağlaması açısından da dikkate değerdir.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

- BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No 527.17.3.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 6.28.7.
BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0 / Yer No: 435.1807.1.
BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 53.315.
TBMM Tutanak Dergisi C. XVIII, D: VII, TBMM Basımevi, Ankara 1945.
TBMM Tutanak Dergisi C. XVII, D: VII, TBMM Basımevi, Ankara 1945.
TBMM, Tutanak Dergisi, C:XX, D:VII, TBMM Basımevi, Ankara 1945.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 26, Devlet Matbaası, Ankara 1945.

C-Gazeteler

- Akşam
Son Posta
Vatan
Cumhuriyet

D- Araştırma Eserleri

- Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, Vatan, 14 Eylül 1945.
Ahmet Emin Yalman “Demokrat Parti Programını Tahlil”, Vatan, 8 Ocak 1946.
Nadir Nadi, “Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı”, Cumhuriyet, 13 Ocak 1946.
Necmeddin Sadak, “Demokrat Partiye Hoş geldin Dileriz”, Akşam, 9 Ocak 1946.
Afşar, Erkan, “Demokrat Partinin Kuruluş Süreci ve İktidar Partisiyle İlişkisi (1946-1950)”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:25, Van 2013, s.111,140.
Ağaoğlu, Samet, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
Ahmad, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev. Yavuz Alogan, Doruk Yayınevi, İstanbul 2002.
Akkerman, Naki Cevat, Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
Albayrak, Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946–1960), Phoenix, Ankara 2004.

- Armaoğlu, Fahir, XX. YY. Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul 1995.
- Ateş, Nevin Yurtsever, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994.
- Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, Ankara 1969.
- Barutçu, Faik Ahmet, Siyasi Anılar (1934–1954), Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
- Bayar, Celal, Başvekilim Adnan Menderes, Baha Matbaası, İstanbul 1969.
- Bozdağ, İsmet, Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975.
- Burçak, Rıfki Salim, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950, Olgaç Matbaası 1979.
- Çavdar, Tevfik, Türk Demokrasi Tarihi 1838-1950, İmge Kitabevi, İstanbul 1999.
- Demokrat Parti Programı, Ankara 1946.
- Ekinci, Necdet, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- Eroğul, Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- Heper, Metin, İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Kabasakal, Mehmet, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1908-1960, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.
- Koçak, Cemil, Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 2000.
- Mardin, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Okyar, Osman, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Dönem, Fethi Okyar'ın Anıları, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1997.
- Öz, Esat, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923–1945) Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- Sertel, Zekeriya, Hatırladıklarım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

- Şahin, Enis, Bilal Tunç, “*Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi(1945-1947)*”, S:I/II, 2015, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Sakarya s.31,69.
- Timur, Taner, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Toker, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- Tökin, Füzun Hüsrev, Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi(1839-1965), Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952, İstanbul 1952.
- Us, Asım, 1930-1950 Hatıra Notları, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966.
- Uyar, Hakkı, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul 1988.
- Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.II, Haz. Erol Sadi Erdiñç, Pera Yayınları, İstanbul 1997.

Makale Geliş Tarihi: 14.12.2019
Kabul Tarihi: 29.12.2019

TÜRKİYE’NİN BORÇ STOKU VE EURO

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet OĞUZ
Karabük Üniversitesi İİBF
0000-0001-5291-2819
ahmetoguz@karabuk.edu.tr

Öz

Euro’ya geçişten sonra tüm ekonomik göstergelerin Euro ile ifadesi ile birlikte, Euro’nun kullanım alanı genişlemiş ve sayısal büyüklüğü de artmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği’nde yerel para birimlerinin yerini Euro’nun alması da, Türkiye’nin Euro kullanımı öncesine göre daha etkin bir döviz kuru politikası izlemesini sağlamıştır. Çünkü etkin kur politikasının makro ekonomik açıdan daha istikrarlı bir yapıyı beraberinde getirdiği düşünülmektedir. Bu makro değişkenlerin içinde yer alan dış borç stoğundaki gelişmeler bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma da Avrupa Parasal Birliği’nin hayata geçirilmesi, buna bağlı olarak ortak para birimi Euro’nun tedavüle girmesi ile Türkiye’nin borç politikasının nasıl değiştiği ve Euro’ya geçişin Türkiye’nin borçlanma verileri üzerinde yarattığı etkileri tahmin edebilmek için ampirik uygulama yapılmış, sonuçlar ve öneriler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Euro, Avrupa Birliği, Parasal Birlik, Para Politikası, Dış Borç.

TURKEY'S DEBT STOCK AND EURO

Abstract

After the transition to the Euro, the economic scope of the Euro has expanded and the numerical size has increased. Also Euro take local currencies’ place in the European Union, Turkey has provided a more efficient use of the exchange rate policy of the euro than before. Because the effective exchange rate policy is considered to be more stable in terms of macroeconomics. Developments in the external debt structure within these macro variables constitute the main objective of this study. Also at the paper, with the European Monetary Union’s implementation, hence the common currency, how it has changed Turkey’s debt policy with the introduction of the Euro and the Euro transition made empirical application to estimate the impacts on Turkey’s borrowing data, results and suggestions are put forward.

Keywords: Euro, European Union, Monetary Union, Money Politics, Foreign Debt.

Giriş

Avrupa'da 2002 yılında tedavüle sürülen ortak para birimi Euro, Parasal Birlik üyesi ülkelerin ve bu ülkelerle ilişki içerisinde olan diğer ülkelerin ekonomilerini etkilemiştir. Dış ticaretinin yarıya yakınına Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile yapan Türkiye de Euro'ya geçişten etkilenen ülkeler arasındadır. Euro'ya geçişle birlikte AB ülkelerinden borçlanan ülkelerin ve Türkiye'nin borç stoku kompozisyonları değişmiş ve diğer dövizlerin yerine Euro borç stokundaki yerini almıştır. Bu değişim ile birlikte birçok ülke borç stokunda ABD Doları payını azaltıp Euro payını artırmıştır. Böylece borç stokunu etkileyen ABD Doları-Euro çapraz kurları daha önemli hale gelmiştir. Euro'dan önce AB'ye üye ülkelerin Avrupa dâhilindeki dış ticaretlerinin büyük bir kısmı parasal birliğe geçişle birlikte, iç ticaret karakteri kazanmıştır (Kesgingöz ve Oğuz, 2016). Özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile birçok Afrika ülkesinin AB ile ticaretlerinde ABD dolarının yerini Euro'nun alması bunu gözler önüne sermektedir. Tek para kullanımının üye ülkeler arasındaki işlemlerde kur riskini ortadan kaldırması ve alım-satım işlemlerinde maliyetlerin azalması nedeniyle, devlet tahvili arzında ve devlet tahvillerine yapılacak yatırımlarda maliyetlerin azalması olarak sonuçlanmıştır. Bu yüzden parasal birliğe üye ülkeler, daha geniş bir yatırımcı tabanına hitap eder duruma gelmişlerdir. Piyasa büyüklüğünün artması üye ülkelerdeki firmaların içsel ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını sağlamakta ve tek paranın getireceği istikrar ile birlikte firmaların karlılıkları artmaktadır (Pehlivan Güreşçi ve Utkulu, 2015: 54). Günden güne derinlik kazanan sermaye piyasası sayesinde Euro alanına tahmin edilenden çok daha fazla alıcı girdiği gözlemlenmektedir. Bu durum planlanan ötesinde bir sermaye akımını ve cari hesap fazlasını beraberinde getirmiştir.

Tek paraya geçişle birlikte, kur ve faiz dalgalanmalarının etkisi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Birlikteki ekonomik yaklaşma için sarf edilen çaba ile düşük enflasyon ve düşük dış borç oranları da yüksek kredi notlarıyla istikrarlı bir ilişki içerisinde.

Euro'nun yukarıda saydığımız olumlu etkilerini; üye ülkede mikro ekonomik etkinliği, makroekonomik istikrarı, ülke ve bölgeler arasında eşitsizliğin azalması gibi başlıklar altında toplayabiliriz. Euro'nun olumsuz etkilerinin başında Avrupa Merkez Bankasına devredilen yetkilerden dolayı, dışsal şoklar karşısında bir araç olarak kullanılabilen döviz kuru ayarlaması aracının kaybedilmesi gelir.

Euro'nun Türkiye'nin Borçlanması Üzerine Etkileri

1999 yılından itibaren AB ülkelerine ihraç edilen tahviller Euro cinsinden yapılmaktadır. 1999 yılından önce çıkartılmış olup ödemesi 2002 yılını aşan enstrümanlar için Euro'ya dönüştürme olmuştur. Dönüştürme oranı 1 ECU=1 Euro olarak belirlenmiş ve Euro'ya geçiş sabit faizli enstrümanlar için uygulanacak faizlerde bir değişime yol açmadığı düşünüldüğünde, ulusal paraların dış borç açısından ek bir maliyet getirmemiştir. Ancak Türkiye'nin dış borçlarının büyük ölçüde ABD doları üzerinden değerlendiriliyor olması dolayısıyla ABD doları Euro arasındaki paritedeki değişimler özellikle Türkiye'nin dış borçlarının yükünü değiştirmiştir. Euro Dolar karşısında değer kaybettiğinde Türkiye'nin dış borçlarının yükü artmaktadır. Türkiye'nin döviz gelirlerini büyük ölçüde dolar üzerinden değerlendirmesi ve maliyet hesaplamalarının da yine dolar üzerinden değerlendirilmesi özellikle bütçe harcamalarının genişlemesi sonucunu doğurmaktadır. Çünkü dış borç faiz ödemelerinin bütçe kalemleri içerisinde yer alması dolayısıyla doların değerindeki yükselme ödenen faizin maliyetinin yükselmesini ortaya çıkarmaktadır. Faiz yükseldikçe bütçe harcamaları üzerindeki yük de yükselmektedir (Sakal, 2000: s. 1290-1291).

Tek paraya geçişle birlikte, AB içindeki mali piyasalar bütünleşmiş, işlem ve borçlanma maliyetleri düşmüştür. Euro ile bono getirileri daha da düşük seviyelere inmiştir. Bu atıl fonların para piyasalarından sermaye piyasalarına kayması sağlanmıştır (Bulgurlu, 2000: s. 1308).

Türkiye'nin borç yönetimi politikasına bakacak olursak; borç yönetimi politikası, para ve maliye politikaları gibi ülkenin ekonomik politikasının uygulanmasında ve ekonomiye müdahale edilmesinde kullanılan önemli bir enstrümandır. Borç yönetimi politikalarında kullanılan borç yönetimi faktörleri, borcun miktarı ve borçları bileşimidir. Borçların miktarı, borç yükünün ağırlığının ilk belirtisidir. Borç miktarı arttıkça yeni borçlanmalara başvurmak güçleşir. Borçların miktar yönünden büyümesi, aynı zamanda bileşimlerini de etkiler ve bileşimlerinin değişmesine yol açar. Borçların bileşimi; borçların süresi, faiz oranları, borç kaynakları, tedavül olanakları, garanti türleri gibi açılardan çeşitlilik yaratılmasıdır. Genel anlamda, borçların miktarı ile ilgili her değişim, borçların bileşiminde de bir değişmeye yol açar. Borçların bileşimini etkileyen birinci etken vadedir. Öte yandan erken ödeme ile borçların bileşimi değişebilir. Bunların dışında konsolidasyon ve konversiyon yoluyla da borçların bileşimi değişebilir.

Dış borçlar genellikle yabancı ülke parasıyla ödendiğinden, borcu sağlayan ülke ile borçlu ülke paraları arasındaki kur değişmesi, dış ödemeler üzerinde etki yaratacaktır. Diğer yandan, iç borçlanmaya kıyasla dış borçlanma, ekonominin dışsal etkilere karşı hassasiyetini artırır. Özellikle de değişken faizli dış borçlanma ile hem kur hem de faiz riskinin beklenmeyen etkiler yaratması mümkündür.

Borç yönetiminde göz önünde bulundurulması gereken iki önemli ölçüt kredi maliyetleri ve risk faktörüdür. Borçlanma için iki tür maliyet söz konusudur. Birincisi aktif maliyettir. Aktif maliyet; piyasadaki hareketlerden kaynaklanan maliyetlerdir. Borçlanmanın faizi, kurlardaki değişimler ve kredibilitenin nedeni ile borç yükünün değişmesidir. (Ateş, 2002: s. 4).

Borç yönetiminin ana maliyetini aktif maliyetler oluşturur. Aktif maliyetlerin düşüklüğü, borç yönetiminin başarısı oranında artar. Sabit faizli borçlanmalarda faizin düşük olması, tercih edilen bir durumdur. Değişken faizli borçlanmalarda ise piyasa faizindeki yükseliş yönündeki değişiklikler borç servisine ek maliyetler getirebilmektedir. Yabancı para cinsinden yapılan borçlanmalarda ise faiz maliyetinin yanında döviz kurundan kaynaklanan maliyetler de söz konusu olmaktadır.

Borç yönetimi, borç portföyünü yönetirken pek çok risk ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu risklerden bazıları; piyasa riski, borcu döndürme riski, likidite riski ve operasyonel risktir. Gelişmekte olan ülkeler için ilk iki risk çok büyük önem taşır.

Piyasa Riski: Piyasada oluşan ve tahmin edilemeyen negatif dalgalanmaların ortaya çıkardığı kayıplar ya da beklenen seviyenin altında kazanç sağlama durumudur. Piyasa göstergelerindeki değişimlerin ödeme ve borçlanma maliyetlerini artırma riski olarak tanımlanmaktadır. Borç yönetimi açısından bakıldığında ise piyasa riski, borçlanmanın başlangıcından, tamamının ödenmesine kadar geçen süre içerisinde, ödenecek toplam tutarı etkileyen parametreleri olumsuz yönde etkileyebilecek her türlü gelişme olarak tanımlanır. Piyasalarda meydana gelen değişiklikler döviz kuru, faiz oranı ve genel fiyat seviyesindeki dalgalanmalar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla döviz kuru riski ve faiz oranı riski piyasa riskinin alt başlıklarıdır.

Döviz kuru riski, döviz kurunda olabilecek dalgalanmalar sonucunda, borcun piyasa değerinin ve bunun sonucu olarak geri ödemelerinin maliyetini artırmasıdır. Döviz cinsinden gelirlerin kompozisyonu ile dış borç portföyünün döviz kompozisyonunun belli bir paralellikte olmaması halinde borçlanan devlet, kur riskine maruz kalmaktadır.

Faiz oranı, borçlanma maliyetlerinin ana unsuru olduğundan, faiz oranı riski piyasa faiz oranındaki değişmelerin, borçlanma maliyeti üzerinde yarattığı belirsizliktir.

Borç Çevirme Riski: Borcu borçla kapatmak durumuna gelen ülkeler, yeni borçlanmalarını eskiye oranla daha zor koşullarla kabul ediyorlarsa; borcu çevirme riski ile karşı karşıya kalmışlar demektir. Bu da borçlanma maliyetlerinin daha yüksek seviyelere çıkmasına neden olmakta ve borç yönetimini borç çevirme riski ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Likidite Riski: Likidite riski, borçlunun, borca ilişkin yükümlülüklerini zamanında yerine getirebilmesi için gerekli olan nakit ya da likit değerlerinden mahrum kalma riskidir. Buna bağlı olarak Almanya, Japonya, Amerika gibi bazı gelişmiş ülkeler yabancı para cinsinden borçlanmayı tercih etmemektedirler. Ayrıca, dış sermaye akışının yüksek olduğu ülkelerin likidite riski, diğerlerine göre çok daha düşüktür.

Operasyonel Risk: Borç yönetim birimlerinde çalışan kişilerin yaptıkları yanlış hesaplamalar, kullanılan sistemlerden kaynaklanan hatalar ya da beklenmedik olaylar sonucu eldeki borç yönetimine ilişkin verilerin kaybedilmesi gibi risklerdir. Etkin bir borç yönetiminde, borç yönetim birimleri, eğitim, sağlıklı kayıt tutma ya da verileri yedekleme gibi yöntemlerle bu riskleri minimize edeceklerdir.

Türkiye’de Borç Yönetiminin Gelişimi

Kurulduğundan beri borçlanma sorunuyla karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti ilk iç borçlanmasını 1933 yılında gerçekleştirmiştir. İç ve dış borçların yönetimi Hazine Müsteşarlığı tarafından yönetilir. İç borç yönetimi olarak Hazine Merkez Bankasıyla koordineli olarak devletin ihtiyacı olan finansmanını sağlar. Dış borçların yönetimi konusunda da Hazine, anapara ve faiz ödemelerinin döviz cinsinden izlenmesini yürütür. Türkiye’nin ABD doları dışındaki yabancı paralarla aldığı krediler, Dolar paritesi ile hesaplanmaktadır. Dolayısıyla, toplam dış borçların ABD Doları ile birlikte diğer yabancı paralar yönünden kompozisyonu Dolar üzerinden hesaplanmaktadır. Diğer yabancı paraların Dolar karşısında değer kaybı ya da kazanması, dış borçların kompozisyonuna göre, dış borçlarımızı da artırmakta ya da azaltmaktadır. Hazine, dış borçların sürelerinin, faiz oranlarının, efektif maliyetlerinin analizini, desteklenmesini ve gerektiğinde gerekli ayarlamaların yapılmasını sağlar. Bunları yaparken Merkez Bankası’nın destek ve yardımlarından yararlanır (Kaya, 2006: s. 52).

Türkiye’de 1980’den Euro’nun uygulanmasına kadar iç ve dış borçlanmanın gelişimin de ise en önemli değişiklik, Hazine’nin Maliye Bakanlığı’ndan ayrılarak, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı olarak ayrı bir yapıya kavuşmasıdır. Bu döneme bakıldığında iç borçlanmanın sürekli artış gösterir bir seyir izlediği ve başarılı politikaların izlenemediği görülmektedir. 1980 sonrası dönemin başlarında iç borç stokunun artış oranı yüzde 20’ler seviyesinde iken ilerleyen yıllarda Türkiye’deki liberalleşme akımlarının etkisiyle bu oran hızla arttığı görülür. 1990’lı yıllarla birlikte hızla yükselişe geçen iç borç stoku 1994 krizi nedeniyle yaklaşık 800 trilyon TL seviyelerine gelmiştir. 1994 ve 1996 yıllarında iç borç stokunda bir önceki yıla göre patlama yaşanmıştır (yüzde 124 ve yüzde 131). 1994 yılından sonra iç borç stoku devamlı artarken GSMH içindeki payı da sürekli artmıştır. Genel olarak 1980 sonrası dönemdeki iç borçlanma politikaları incelendiğinde, iç borçlanmanın hiçbir şekilde frenlenmeye kalkışılmadığı görülmektedir.

1980’li yıllarda dışa açılmacı büyüme yaklaşımının ekonomik politika olarak ortaya konması, gittikçe derinleşen bir borç yükü sorununu ortaya çıkarmıştır. Toplam dış borç stokunun GSMH içindeki payı 1970’li yıllarda yüzde 20 civarında iken 1990’ların başında yüzde 26,1’lere ulaşmıştır. 2002’de yüzde 54,8, 2010’da yüzde 37,8, 2017 yılında ise Türkiye’nin brüt dış borç stoku GSYH’nin yüzde 51,9’a olmuştur. 2017 yılında net dış borç stoku ise GSYH’nin yüzde 33,4’üne denk gelmektedir. 1999 yılına kadar Türkiye’nin dış borçlanmasında en büyük pay ABD Doları’na aittir. ABD Doları’ndan sonra en çok borçlanılan döviz cinsi ise Alman Markı’dır. 1999 yılına yaklaşıldığında, ECU cinsinden borçların Türkiye’nin borç portföyündeki payı artmıştır. SDR (Special DrawingRights) olarak belirtilen Özel Çekme Hakları cinsinden borçlanmalar IMF’den yapılmış olup payının az olduğu görülür.

Euro sonrasında Türkiye’nin iç ve dış borç kompozisyonuna bakıldığında iç borçlanmada ağırlığın TL cinsi kâğıtlarda olduğu ve payının sürekli arttığı görülmektedir. Döviz cinsi DİBS’ler içinde en büyük payın ABD Doları’nda olduğu görülür. İkinci sırayı Euro almaktadır.

Dış borç stokunun döviz kompozisyonuna bakıldığında; 2002 yılında ABD dolarının payı yüzde 46.8 iken 2005 yılı birinci döneminde yüzde 50.7’ye çıkarak ilk sırada yer almış, yine aynı dönemde Euro’nun payı da yüzde 30.6’dan yüzde 33.2’ye yükselmiştir. 2005 yılı birinci dönemi döviz kompozisyonu 2004 sonu ile kıyaslandığında ise ABD Dolarının payı yüzde 49.2’den yüzde 50.7’ye yükselirken 2017 de bu pay yüzde 58,7’ye çıkmıştır. Euro’nun

payı 2005 yılında yüzde 33.8'den 33.2'ye gerilemiş ve 2017'de %32'ye düşmüştür. Türkiye'nin dış borç stokunun kompozisyonunda en büyük paya sahip olan ABD Doları'nın payının günümüzde de devam ettiği yukarıda verilen verilerden de anlaşılmaktadır.

Parasal birliğe geçişle birlikte Euro cinsinden borçlanma kâğıtlarının, parasal birlik öncesi dönemde bireysel olarak üye ülkelerinin kullandıkları ulusal paralar cinsinden borçlanma kâğıtlarından çok daha fazla olması; Euro'nun dünya finans piyasalarında, Avrupa kıtasının tek para birimi olarak görülmesinin ötesinde, uluslararası bir para olarak algılandığını göstermektedir. Parasal birliğe geçiş tarihi olan 1999 yılının rakamlarına bakıldığında, dünya piyasalarında Euro cinsinden borçlanma kâğıtlarının payı bir önceki yıla göre yüzde 10 artmış, ABD Doları cinsinden borçlanma kâğıtlarının payı yüzde 10 düşmüştür. Kreditörler ellerinde bulunan Alman Markı, Fransız Frangı gibi Avrupa'nın eski paraları cinsinden sunulan kâğıtları, Euro cinsinden olanlarla değiştirmekle kalmamış, portföylerindeki ABD Doları paylarını da düşürüp Euro cinsinden kâğıtlarla doldurmuşlardır. Dolayısıyla ülkelerin borç portföylerinde bir takım değişiklikler yaşanmıştır.

Avrupa Parasal Birliğe geçişle birlikte Türkiye'de de yeni duruma geçiş aşamaları başlamış ve bazı hazırlıklar ve parasal dönüşümler yapılmıştır. 1999 yılında Hazine Müsteşarlığı tarafından yapılan dönüşüm çalışmasında Euro'ya geçişle birlikte kamu sektörü dış borç stoku içinde Euro'ya dönüşen dövizlerin 13.3 milyar ABD Doları olduğu, bu miktarın içerisinde en büyük payın yüzde 76.55 ile Alman Markı cinsinden kredilerin olduğu, daha sonra yüzde 12.88 ile Euro ve ECU cinsinden kredilerin ve yüzde 5.75 ile Fransız Frangı cinsinden kredilerin geldiği tespit edilmiştir. Diğer para birimlerinin toplam payı ise yüzde 4.8'dir. Euro'ya dönüşüm sonucu aynı yıl orta ve uzun vadeli dış borçlarda ilk pay yine yüzde 42.05 ile ABD Dolarına aittir. Bunu yüzde 33.96 ile Euro cinsinden dış borçlar ve yüzde 17.45 ile Japon Yeni izlemiştir.

1999 yılı başında Euro'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, bu para birimi cinsinden borçlanmalara başlanmış olup 1999 yılı başından 2000 yılı sonuna kadar Euro cinsinden sağlanan orta ve uzun vadeli krediler toplamı 6.8 milyon ABD Doları eşdeğerine ulaşmıştır. Bununla birlikte, 2002 yılında Euro'nun hukuki olarak tek para birimi haline gelmesiyle, tek para birimini kabul eden 11 AB üyesi ülkenin para birimi cinsinden sağlanan borçlar, Euro'ya çevrilmiştir. Euro'ya dönüşümle birlikte dış borçların döviz kompozisyonunda yer alan Alman Markı, Fransız Frangı, Hollanda Florini, Avusturya Şilini, Belçika Frangı, İrlanda Lirası, İtalyan Lireti, Fin Markası, İspanya

Pesetası, Portekiz Eskudosu ve Lüksemburg Frangı cinsinden yükümlülükler arasında kur riski kalkmıştır. Böylelikle, yönetilmesi gereken kur risklerinin sayısında azalma olmuş, döviz kuru riski yönetimi üç temel para birimine (ABD Doları, Euro, Japon Yeni) odaklanmıştır (Kaya, 2006: s. 90).

Dış borçlanmanın döviz kompozisyonundaki değişiklikler ele alındığında, tüm seviyelerin APB öncesi ve sonrası önemli derecede değişmediği görülür. Parasal birlik sonrasında kısa vadeli borçlarda Euro'nun toplam payında bir miktar artış gözlenmiştir. Diğer bir ifade ile APB sonrası Türkiye, kısa vadeli olarak Euro cinsinden daha çok borçlanabilme imkânı bulmuştur. 1999 yılına kadar orta ve uzun vadeli borçlar arasında ikinci büyük paya sahip olan Alman Markı da dahil olmak üzere Euro alanı ülke paraları cinsinden olan borçlanma, ortalama 30 milyar ABD Doları civarındayken, 2003 yılında Euro cinsinden olan orta-uzun vadeli dış borçlanma düzeyi 41 milyar \$'a, 2007 yılında ise 73 milyar \$'a geldiği görülmektedir. Bu durum, APB sonrasında Türkiye'nin Avrupa piyasalarından çok daha fazla borçlanma imkânı bulabildiğidir.

Kendi para birimi uluslararası işlemlerde kullanılmayan ülkeler için döviz kurlarındaki değişiklikler dış borç stok rakamları üzerinde büyük etki yaratabilmektedir. Türkiye'nin dış borçlanma kayıtlarında ve göstergelerin ifadesinde kullanılan rakamlar ABD Doları cinsindedir. Dolayısıyla, Euro ve ABD Doları arasındaki çapraz kur hareketleri, Türkiye'nin dış borç stok rakamlarında değişikliklere neden olur. Euro'nun değerinin ABD Doları'na karşı artması Türkiye'nin dış borç stoku rakamlarını artırıcı etki yaratır. 2002 yılından itibaren Euro'nun ABD Doları karşısındaki değerinin artması ve Euro cinsinden dış borçların ABD Doları cinsinden ifade edilmesi dış borç stokunun yüksek görünmesine yol açmıştır. 1998-2002 arası Euro'nun ABD Doları karşısında değer kaybetmesi ise dış borç stokunu negatif etkilemiştir (<http://www.hazine.gov.tr/stat/ti88.htm>). 2016 yılının sonlarında meydana gelen kur artışı sonucunda özel sektörün yurtdışından sağladığı uzun vadeli borç 1 milyar dolar arttı. Bu artış 2017 yılının başlarında doların türk lirası karşısında değer kazanması sonucunda borcumuzun 1.7 milyar dolar daha fazla olmasına sebebiyet verdi. Euro'nun bu dönemde TL karşısında dolara göre daha fazla değer kazanması dış borcumuzu 1.8 milyar dolara ulaştırdı. Bunun sebebi ise uzun vadeli dış borcumuzun 3/1'i euro'dan oluşmasıydı. Kur farkı olmasaydı bu rakamlar artış yönde değil 600 milyon dolar azalış yönünde olacaktı.

Risk faktörlerinin durumundan da bahsetmek gerekirse; Euro cinsinden borçlanma enstrümanları, ABD Doları cinsinden borçlanma enstrümanları karşısında ikame etkisi yaratmaktadır. Bu ikame durumu, ABD Doları cinsinden olan borçlanma enstrümanlarının faiz oranlarında ortaya çıkacak dalgalanma riskine karşı bir telafi etkisi doğurabilecektir.

APB öncesinde çok sayıda para birimi cinsinden borçlanma yapmak ve bu para birimlerinden ayrı ayrı kur riski taşımak yerine tek bir kur riskine (Euro riskine) yoğunlaşmak olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Böylece daha az sayıda dövizden oluşan borç portföyü Euro-TL ilişkisine bağlı olarak olumlu şekilde etkilenir. Buna bağlı olarak, 1999, 2000 ve 2001 yıllarındaki kur etkisinin, Türkiye'nin ABD Doları cinsinden ifade edilen dış borç stokunu azalttığı görülür. Önel ve Utkulu'nun yaptığı araştırmaya göre Türkiye'nin dış borcunun sürdürülebilirliği, en fazla finansal kriz yılları olan 2000 ve 2001 yıllarında etkilenmiştir (Önel ve Utkulu, 2006: s.680).

Türkiye'de mevduat araçlarının çeşitlenmesi, döviz tasarrufuna yönelik kısıtların ortadan kaldırılması ve iç piyasalarla dış piyasaların bütünleşmesi kısmen de olsa finansal derinleşme sağlarken, bu gelişmelerin gerekli kurumsal altyapı olmaksızın hayata geçirilmesi ve dış piyasa orijinli sermaye hareketlerine karşı korunmasız olması, finansal kırılganlığın iyice artmasına yol açmıştır. Euro piyasalarından borçlanmanın daha kolay ve düşük maliyetle sağlanması, borç çevirme üzerinde olumlu etkiler yaratırken, sayılan sebeplerden dolayı, Euro alanından gelen sermayenin spekülatif etkilerle hareketli olması, Türkiye'nin kırılgan finans piyasasında borç çevirme riskini anlık olarak artırabilecektir.

Birincil piyasalarda belli oranda sürekli talebin sağlanması ve ikincil piyasalarda sürekli işlem ve fiyat oluşumunun sağlanması amacıyla Hazine Müsteşarlığı'nca piyasa yapıcılığı çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda Müsteşarlık seçilen bankalara piyasa yapıcılığı yükümlülüğü vermiştir. APB sonucunda, Türkiye'nin borçlanmasında önemli yer tutan Euro piyasalarını da kapsayan düzenlemeler sonucu piyasa yapıcılığı sisteminin kapsamının geliştirilmesi, hem iç hem de dış borçlanmada likidite riskinin önlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Operasyonel risk göz önüne alındığında, çok sayıda dövizle ilişkin olarak oluşabilecek operasyonel riskin daha az sayıda dövizle oluşturulmuş bir kompozisyona göre daha yüksek olacağı düşünülebilir. Ancak, operasyonel riskin, insan faktöründen ya da kullanılan sistemlerden kaynaklanan hataların oluşma riski olduğu

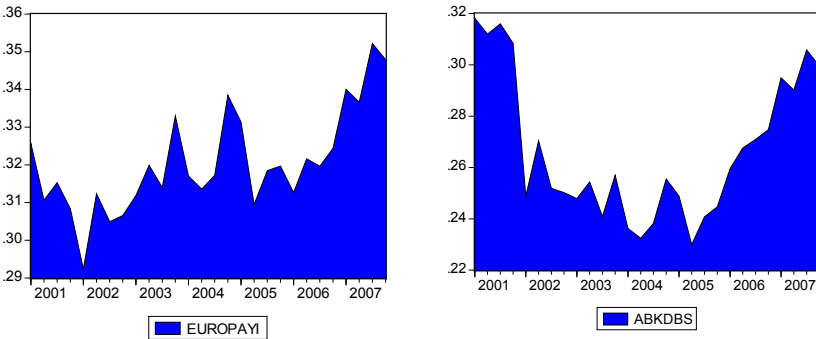

düşünüldüğünde Parasal Birlik'in bu alanda çok somut ve kesin bir risk azaltıcı etkisinden söz etmek mümkün olmayabilir.

Uygulama ve Sonuçları

Türkiye'nin dış borç stoku kompozisyonu incelendiğinde Euro'ya geçiş tarihi olan 2002 yılından önce döviz kompozisyonunda yer alan Alman Markı, Fransız Frangı, Hollanda Florini, Belçika Frangı, ve İtalyan Lireti gibi paralar, Avrupa Parasal Birliği'nin oluşturulmasıyla birlikte 2002 yılından itibaren yerini Euro'ya bırakmıştır. Bu çalışmada esas üzerinde durulan nokta Avrupa Parasal Birliği'nin bir sonucu olan Euro'ya geçişle birlikte borç stoku yapısının değişip değişmediğidir. Bu anlamda bu çalışmada incelenecek olan dış borç stoku içerisinde 2002 yılı öncesinde yer alan yukarıda söz edilen AB ülkeleri paraları ile 2002 yılından sonra yer alan Euro'nun payları Hazine Müsteşarlığı verilerinden 2001-2007 yılları arası çeyreklik olarak elde edilmiştir. Eviews 5.0 programı yardımıyla yukarıda sözü edilen testler bu seri üzerinde uygulanmıştır. Uygulamada öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Bunun için bu çalışmada seriler üzerinde üç farklı birim kök testi yapılmış ve seri durağan hale getirilmiştir. ADF ve PP testlerinin sıfır hipotezi serilerin birim köke sahip oldukları, KPSS testinin sıfır hipotezi ise serilerin durağan olduğudur. Daha sonra AB paralarının (2002'den sonra Euro'nun) kamu dış borç stokundaki payı ile toplam brüt dış borç stoku kompozisyonunda Euro'nun payı arasında uzun dönem ilişkisi gösteren model kurulmuştur. Burada EUROPAYI ifadesi toplam brüt dış borç stoku kompozisyonunda Euro'nun payını, ABKDBS ifadesi ise AB paralarının (2002'den sonra Euro'nun) kamu dış borç stokundaki payını göstermektedir.

Şekil 1: EUROPAYI ve ABKDBS

Öncelikle, EUROPAYI serisinin durağan olup olmadığı birim kök testi ile araştırılmıştır. Düzey durağan olarak yapılan ilk testte hesaplanan t değeri yüzde 5 anlamlılıkta tablodaki t değerine göre H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Sıfır hipotez birim kök var olduğundan bu seri $I(1)$ 'dir denilir. Böylece seri anlamlı çıkmamış ve serinin birim köke sahip olduğu görülmüştür. Bu birim kök testleri bir de serilerin farkını alarak yapıldığında serilerin durağan olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, KPSS testi ve diğer testler arasındaki farklılıklar değişkenlerdeki yapısal kırılmalara işaret edebilir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

	EUROPAYI		ABKDBS	
	Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz
ADF	- 3.603202*(1)	- 2.981038*(1)	- 7.691415*(1)	- 6.393617*(1)
PP	- 12.58719*(1)	- 8.769506*(1)	- 15.35099*(1)	- 6.375868*(1)
KPSS	0.500000(0)	0.475393(0)	0.178627(0)	0.0181314(0)

Not: * %5 önem düzeyinde H_0 hipotezinin ret edildiğini ifade etmektedir. Parantez içindeki rakamlar AIC'ye göre belirlenen en uygun gecikme değerlerini gösterir, kritik değerler MacKinnon (1991)'a dayanır.

Buradaki birim kök testlerinin ortak sonucu serilerin birinci farklarının durağan olduğudur ($I(1)$). Daha sonra ABKDBS ile EUROPAYI arasında bir model kurulmuştur. ABKDBS bağımlı değişken olarak alınmıştır. Tablo 2'de yer alan uzun dönem modelde c katsayısı anlamsız çıkmış, Durbin-Watson istatistiği sıfıra yakın çıkmıştır. Bu, modelde oto korelasyon olduğunun bir işaretidir. Bununla birlikte, Engle-Granger Metoduna ilişkin bir değerlendirme yapıldığında; uzun dönem denklemin R kare değerinin DW değerinden büyük olması nedeniyle sahte ilişkiyi yansıttığı söylenebilir. Değişkenlerin $I(1)$ olmaları Engle –Granger metodu için ilk aşamayı ifade ederken, hata teriminin ADF testi de ikinci aşamasını göstermektedir. Hata teriminin ADF istatistiğine bakıldığında; değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilemeyeceği açıktır. Yine hata düzeltme mekanizması denklemi de; da kısa dönemli ayarlanma sürecinin çalışmadığını ifade etmektedir.

Tablo 2: Engle-Granger Eşbütünleşme Testi Sonuçları

$ABKDDBS = \beta_1 + \beta_2 EUROPAYI$			
β_1	0.016935	β_2	
β_2	0.778968		
R Kare	0.720784	CRDW	0.182183
ECM (Hata Düzeltme Mekanizması)			
$\Delta ABKDDBS = \alpha_0 + \alpha_1 U(-1) + \alpha_2 \Delta EUROPAYI + DABKDDBS(-1)$			
α_1	-0.17752	α_2	1.201444
ADF	-2.7571*	k	1

* %5 önem düzeyinde H_0 hipotezinin ret edilmediğini ifade etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ekonomik bütünleşme türlerinin en ileri aşaması olan ekonomik birlik aşamasına ulaşmada yerine getirilmesi gereken kriterlerden birisi de parasal birliği sağlamaktır. Avrupa Birliği ekonomik birlik aşamasına ulaşmak için gereken tüm ölçütleri sağlayamamasına rağmen parasal birlik oluşturma aşamalarını başarıyla tamamlamıştır. 2002 yılında tedavüle sürülen tek para Euro, Avrupa Parasal Birliği'nin bir ürünüdür. Buna rağmen, Euro Optimum Para Sahasının tüm ölçütlerini yerine getirememiştir.

Euro'nun üye ülke ekonomileri üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Euro'nun başlıca olumlu etkileri üye ülkede mikro ekonomik etkinliği, makroekonomik istikrarı, ülke ve bölgeler arasında eşitsizliğin azalmasını sağlamak, işlem maliyetlerini ve döviz kuru belirsizliğini ortadan kaldırmak ve ekonomik büyümeyi sağlamak olmuştur. Böylece, reel ekonomide çıktı ve istihdam düzeyinde daha az dalgalanma yaşanması sağlanacaktır. Euro'nun başlıca olumsuz etkileri ise Euro alanına dâhil ülkelerin para politikalarının belirlenmesinde yetkilerini Avrupa Merkez Bankası'na devretmeleri ile dışsal şoklar karşısında bir araç olarak kullanılacak döviz kuru ayarlaması araçlarını kaybetmeleri ve bütçe açıklarının finansmanı yöntemlerinin yaratacağı refah kaybıdır.

Euro'nun piyasalara sürüldüğü 2002 yılından sonra ki Türkiye'nin borçlanma verilerinde (özellikle dış borç stokunda)

Euro'nun payında yapısal bir değişikliğin olup olmadığını incelenmiş ve inceleme sonucunda, Euro'ya geçilmeden önce AB ülkelerinin para birimlerinin Türkiye'nin borç stokundaki toplam payının Euro'ya geçildikten sonra yapısal bir kırılmaya uğramadığı ve payın ciddi bir biçimde değişmediği görülmüştür. Yapılan eş bütünleşme test sonucuna göre de iki değişken arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu da uzun dönem denkleme dayanarak yorum yapılmasını güçleştirmektedir.

Kaynakça

- Ateş, G., (2002), Borç Yönetim Ofisi ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Çalışma, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ekim.
- Ayhan, R., (2000), Avrupa Parasal Birliği, Euro ve Etkileri, Yeni Türkiye (AB Özel Sayısı 2), Yıl:6, Sayı:36, S. 1243-1247.
- Bulgurlu, (2000), “Küreselleşme Sürecindeki Avrupa Para Birliği, Euro'nun Beklenen Etkileri ve Türkiye”, Yeni Türkiye (AB Özel Sayısı 2), Yıl:6, Sayı:36, S. 1297-1310.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A.(1979), “Distribution of TheEstimatorsforAutoregressive Time Series with a UnitRoot”, Journal of TheAmerican Statistical Association, Vol: 74, ss. 427-431.
- Eğilmez, M., (2001), “Kur Rejimiyle Dış Borçlanma İlişkisi”, Köşe Yazıları ve Makaleler, Aralık 2001, <http://www.mahfiegilmez.com.tr>, Erişim Tarihi: 10.11.2015
- Ekmekçiler, Ü. S., (2007), “Avrupa Para Sistemi ve AB-Türkiye İlişkilerinin Türk Para Sistemine Etkileri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S.22, 362-394.
- Engle, R.F. andGranger, C.W.J. (1987), “CointegrationandErrorCorrection: Representation, EstimationandTesting”, *Econometrica*, Vol: 55, ss.251–276.
- Granger, C.W. J. (1986), “Developments in TheStudy of CointegratedEconomicVariables”, *Oxford Bulletin of EconomicsandStatistics*, Vol: 48, ss. 213–228.
- Gregory, A. W. andHansen, B. E. (1996), “Residual-BasedTestsforCointegration in ModelsWithRegimeShifts”. *Journal Of Econometrics*, Vo: 70, pp. 99–126.
- Hazine Müsteşarlığı, (Mayıs 2008), Kamu Borç Yönetimi Raporu, No:34.
- Kaya, B., (2006), Avrupa Para Birliği ve Türkiye'nin Borç Yönetimi Politikası Üzerine Etkileri, SPK Yayınları, Ankara.

- Kesgingöz, H., ve Oğuz, A. (2016). Seçilmiş Bazı Afro-Avrasya Ülkelerindeki Finansal Gelişmenin Dış Ticaret Üzerine Etkisi, *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Special Issue, p295-303.
- Maliye Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Kısa Rapor, Borçlar:46/9, 1 Temmuz 2005.
- Önel, G., Utkulu, U., (2006), “Modeling The Long-Run Sustainability Of Turkish External Debt With Structural Changes”, *Economic Modelling*, 23(4), July, 669-682.
- Pehlivan Güreşçi, G. ve Utkulu, U. (2015). Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme, Ankara: Nobel Yayınevi.
- EU member-states, *Journal of Policy Modeling* 28, 595–602.
- Sakal, M., (2000), “Avrupa Para Birliği’ndeki Gelişmeler ve Türkiye’de Mali Politikalar”, *Yeni Türkiye (AB Özel Sayısı 2)*, Yıl:6, Sayı:36, S. 1281-1296.
- Saraçoğlu, F., (2002), “1980-2001 Yılları Arasında Türkiye’de İç Borçların Yapısal Gelişimi ve Değerlendirilmesi”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, s. 45.
- Tonus, Ö. (2000), *Avrupa Birliği’nde Ekonomik ve Parasal Birlik ve Türkiye*, İKV Yayın No: 163, İstanbul.
- Zengin, A., (2000), “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 27-41.

VAN YYÜ İİBF DERGİSİ YAZIM KURALLARI

1. İlk sayısı 2016 Ocak ayında yayımlanan “Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Van YYÜ İİBF) Dergisi”, uluslararası hakemli dergi statüsünde olup, odak noktası İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Ekonometri ve Maliye alanları olmak üzere, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanına giren özgün makaleleri yayımlamayı hedeflemektedir. Dergi, her sayıya ayrılacak belli bir bölümde bilimsel alana katkı niteliğindeki rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, çeviri, kitap tanıtımı ve kronik gibi makale dışı yazılara da yer verir. Dergi, Aralık ve Haziran aylarında olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır. Gerekliğinde özel sayılar çıkarılabilir. Dili Türkçe ve İngilizce’dir.

2. Gönderilen yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına hakem raporu doğrultusunda yayın kurulunca karar verilir. Yazılar yayın kuruluna ulaştıktan sonra en geç 1 ay içinde yazara olumlu ya da olumsuz yanıt verilir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltinin en geç 15 gün içinde yapılarak Yayın Kurulu’na ulaştırılması gerekmektedir.

3. Gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere aynı süreçte başka dergilere gönderilmemiş olmalıdır. Lisansüstü tezlere ya da bilimsel toplantılarda sunulan bildirimlere dayanarak hazırlanmış yazılarda bu durum, ilk sayfa altında dipnot olarak belirtilmelidir. Dergiye gönderilen yazılar yayınlansa da yayınlanmasa da iade edilmez. Yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde VAN YYÜ İİBF Dergisi bütün yayın haklarına sahiptir.

4. Yazısı kabul edilen yazara, derginin yayımlanmasından sonra (1) adet dergi gönderilmekte, ayrıca telif ücreti ödenmemektedir.

5. Yazarlar, ayrı bir sayfada unvanlarını, görev yaptıkları kurumlarını içeren kısa özgeçmişlerini ve iletişim bilgileri ile makalenin ve yazarın adını belirtmelidirler. Bu sayfa çıkarıldıktan sonra, metin incelenmek üzere konuyla ilgili (2) hakeme gönderilecektir. *Yazı* dosya adı belirtilerek yyuibfdergi@gmail.com adresine gönderilmelidir.

6. Gönderilecek yazılarda uyulması gerekli ilkeler şöyle sıralanabilir;

-Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

-Çalışmalar iyi tanımlanmış bir sorunsala dayanmalı ve başlıklar bu sorunsalla ilgili olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar çalışmanın kapsamını yansıtacak yeterlilikte olmalıdır.

7. Dergiye gönderilecek yazılar MS Word programında Times New Roman karakteri ve 12 punto olmak üzere bir buçuk satır aralıkla yazılmalı ve yazıların uzunluğu A4 25 sayfayı (ya da 10.000 sözcüğü) geçmemelidir. Sayfa yapısı; Üst 3,5 cm, Alt 3,5 cm, Sağ 2,5 cm, Sol 2,5 cm, Cilt payı 0 olmalıdır. Yazının başlığı 12 Punto, Kalın, Tek Satır Aralıklı ve Ortalayarak yazılmalıdır. Yazar/yazarların adı, makale başlığının bir satır altına, sağ tarafa yanaşık ve 10 Punto ile yazılmalıdır.

8. Makalenin ilk sayfasında yazar/yazarların isimlerinden sonra Türkçe/İngilizce özetler başlığı 10 Punto kalın, metin ise 10 Punto yazılmalıdır. Anahtar kelimeler/keywords Türkçe/İngilizce özetlerin hemen altında 10 Punto, normal ve sola hizalı yazılmalı ve en fazla 5 adet olmalıdır. Özetler 150 sözcüğü geçmemelidir. Metinde ana başlıklar büyük harflerle ve kalın, alt başlıklar ise küçük harflerle ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

9. Metinde yer alan tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altında yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.

10. Atıflar aynı sayfada dipnot şeklinde değil metin içerisinde ifade edilmelidir. Makalenin en son sayfasında ayrı bir Kaynaçça bölümü yer almalıdır. Kaynaklara göndermeler metin içerisinde açılacak ayrıçlarla yapılmalıdır. Ayrac içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar/yazarların soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklendirilebilir:

.....belirtmiştir (Yurtoğlu, 2002: 10-15).

.....Khanna ve Palepu (2000a: 15-20) ileri sürmektedir.

(La Porta vd., 1982) (ikiden fazla yazar olması halinde)

(Elin ve Agli, 2002; Kleber, 2004)

Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada (en sonda) alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir. İnternet kaynakları erişim tarihiyle birlikte

yer almalıdır. Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

KİTAPLAR:

GÖNENÇ, Halit ve KARADAĞLI, Ece C. (2005), *Türk Sermaye Piyasasında Kurumsal Çeşitlendirme ve Firma Performansı*, SPK Yayınları, Ankara.

DERGİLER

BAYKAL, Bekir Sıtkı (1944), “Lord Salisbury’nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Planı”, *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, s. 773–782.

DERLEMELER

KARASU, Koray (2010), “Bakanlar Kurulunun Örgütlenmesi”, *Yönetim Üzerine*, (Yay. Haz. İpek Özkal Sayan), AÜSBF, KAYAUM, Ankara, 227–258.

11. Van YYÜ İİBF Dergisi’ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Yayın Kurulu gelen yazıları ön değerlendirmeden geçirdikten sonra en az iki hakeme gönderir. Yayın Kurulu gerektiğinde hakem sayısını artırabilir. Hakemler değerlendirme formlarında belirtilen hususlara dikkat ederek yazılı görüşlerini Yayın Kurulu’na bildirir. Hakemin görmesini gerektirecek biçimde olan ve düzeltme sonrası yayımlanacak yazılar ile reddedilen yazıların hakem raporları yazar(lar)a iletilir/Hakem raporları gizlidir. Yazar(lar) düzeltme işlemini en geç (15) gün içinde gerçekleştirdikten sonra yazı Yayın Kurulunca yeniden hakem(ler)e gönderilir. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen bütün yazılar hakkında Yayın Kurulu son değerlendirme yapmaya yetkilidir. Sıraya giren yazısı hakkında yazarına bilgi verilir ve yazarlar Telif Formu (Yayın Hakkı Devir)’nu Dergi Editörlüğüne ulaştırır. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz.

I. PUBLICATION RULES

1. The Journal of the Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (VAN YYÜ İİBF), which is an international refereed journal and whose areas of focus are Economics, Business Administration, Public Administration, International Relations, Labor Economics, Industrial Relations, Econometrics and Finance, aims to publish original articles of interest to different disciplines of social sciences. In its each issue, the journal also includes a special section for writings such as reports, compilations, conference notes, case studies, translations, book reviews, and chronicles, which contribute to the scientific field. The journal is published twice a year, in December and June. Special editions can be issued when necessary. The language is Turkish and English.

2. Submitted manuscripts must have never been published before or sent to other journals in the same process to be published. The submitted texts of original articles must not exceed 25 pages (or 10,000 words) in total. If the articles are accepted to be published, VAN YYU İİBF Journal retains all the publishing rights.

3. Authors should submit a separate title page containing the name of the article and author, their brief biographies not exceeding 100 words, the institutions they serve, and their contact information. For the blind review process, the texts are sent to the (2) referees after omitting the title page. The texts should be sent to yyuifbdergi@gmail.com with the file name specified.

4. Publication decision is given by the editorial board according to the referee report. The articles are given a positive or negative response to the writer at the latest within 1 month after reaching the editorial board. If corrections are requested from the register, the corrections must be made within 15 days at the latest and sent to the Editorial Board.

5. Written statements based on notices submitted at postgraduate theses or at scientific meetings should be noted as footnotes on the first page. The articles sent to the journal will not be returned unless they are published or published. The fact that the spelling mistakes are over the ordinary will be enough to turn the writing off.

6. After the publication of the manuscript, (1) Journal is sent to the author, copyright fee is not paid also.

7. The principles to be observed in the submitted documents are as follows;

- Language and expression must be appropriate, clear and comprehensible to scientific standards.

- The work should be based on a well-defined problem and the headings should be related to this problematic.

The resources used should be competent to reflect the scope of the study.

8. The authors of the manuscripts sent to the VAN YYÜ İİBF Journal and the names of the reviewers who evaluate these manuscripts are mutually confidential. The Editorial Board sends at least two referees after preliminary evaluation of the articles received. The Editorial Board can increase the number of referees when necessary. The referees notify the Editorial Board of their written opinions by paying due attention to the matters specified in the evaluation forms. The results of referee reports, i.e., publication, publication after correction and rejection are transmitted to the author(s). After the author (s) have performed the correction within (15) days, the article is sent to the referee(s) again by the Editorial Board. The Editorial Board is authorized to make the final evaluation on all the articles that come to the publishing stage. The writer is informed about his writings' publication status and requested to submit a Copyright Form to the Journal Editor. Otherwise the related article cannot be published.

II. Writing Rules

1. Manuscripts should be written in MS Word program with Times New Roman character and 12 point font with one and a half line spacing and the length of the manuscripts should not exceed 10,000 words, excluding bibliography. Page structure; Upper 3.5 cm, Lower 3.5 cm, Right 2.5 cm, Left 2.5 cm, Volume 0. The title of the article should be 12 pt, Bold, Single Line Spacing and Centered. The name of the author / authors should be written on the right side of the article heading, one line below, with 10 Punto.

2. On the first page of the article, after the name of the author/ authors, Turkish / English abstracts should include title in 10 pt bold and text in 10 pt. Keywords/ Anahtar Kelimeler should be 10 pt, normal and left aligned and maximum 5 in number. Abstracts must not exceed 150 words. Main headings in the text should be written with capital letters and bold, Subheadings should be written with small letters and starting from the left margin.

3. Tables and figures in the text should be given titles and numbers, titles should be placed on tables, figures and graphics, references should be written under tables, figures and graphics. Decimal fractions should be separated by dots. The sequence number to be given to the equations should be placed to the right of the page in parentheses. If the derivation of the equations is not explicitly shown in the text, the

derivation must be given on a separate page with all its steps to be evaluated by the referees.

III. Citations, Footnotes and References

1. Citations should be given in text, not footnotes. A separate references section should be included on the last page of the article. The sequence of the in-text referencing in the parentheses should be: surname of the author / authors, year of the source, page numbers. The different situations that can be encountered can be exemplified as follows:

.....expressed (Yurtoğlu, 2002: 10-15).

.....Khanna ve Palepu (2000a: 15-20) suggest.

(La Porta vd., 1982) (If there is more than one author).

(Elin ve Agli, 2002; Kleber, 2004)

2. All sources referred to in the text must be specified in the references; Outgoing sources should not be placed on the references. The references must be written in alphabetical order on a separate page (at the end). The page numbers of articles in journals and compilations must be clearly indicated. Internet resources should indicate the date of access. At the references, the following sampled formulas must be observed:

BOOKS

GÖNENÇ, Halit and KARADAĞLI, Ece C. (2005), *Türk Sermaye Piyasasında Kurumsal Çeşitlendirme ve Firma Performansı*, SPK Publications, Ankara.

JOURNALS

BAYKAL, Bekir Sıtkı (1944), "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Planı", *The Journal of The AÜDTCF*, Volume 2, Issue 5, p. 773-782.

COMPILATIONS

KARASU, Koray (2010), "Bakanlar Kurulunun Örgütlenmesi", *Yönetim Üzerine*, (Preparing to publication: İpek Özkal Sayan), AÜSBF, KAYAUM, Ankara, 227-258.

IV. Contact Details

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Dean)

Van Yüzüncü Yıl University İİBF / VAN, TURKEY

Tel: 0432 225 17 42 Fax: 0432 225 17 40

E Mail: yyuubfdergi@gmail.com